A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

AZ ANGOL IRODALOM

TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1883.

AZ ANGOL IRODALOM TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

AZ ANGOL IRODALOM TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

FORDÍTOTTA

CSIKY GERGELY.

NEGYEDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1883.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

100337

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

R 1977

ALÁIRÁSI FELHIVÁS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATÁRA. IV. CYKLUS 1884—1886.

A Magyar Tudományos Akadémia a folyó évvel könyvkiadó vállalatának új cyklusát indítja meg. Feladatát nem látja kimerítve, s a mi kulturális viszonyaink között nem is láthatja, a tudományoknak szakszerű s csupán a szakkörök érdeklődésére számító mívelése által. Nemcsak gazdagítani törekszik a nemzet szellemi kincses házát, hanem a szónak minél igazibb értelmében nemzeti tulajdonná tenni azt. Munkássága ennélfogva a tudományok önálló mívelése mellett, **a tudományos ismeretek terjesztésére, a tudományos előadás művészi és népszerű formájának** kiképzésére is irányul. A könyvkiadó vállalattal erre *a nagy, nemzeti jelentőségű czélra* törekszik. Oly eredeti és fordított munkák kiadását határozta benne, melyeknek megválasztásában *irodalmunk legszembetünőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése* a fő szempontok.

Első felhivásának kibocsátása óta a legkitünőbb munkák hosszú és becses sorát, *a tudomány klasszikusainak* egész kis könyvtárát adta a magyar közönségnek. *Az ó kor klasszikus népeinek története*, politikai, társadalmi és művészeti élete világhirű művek teljességében ismertetvék. *A világirodalom története* kitünő monographiákban kezdve meg a francziával és angollal. *A magyar nyelvészet legfőbb kérdései* alapvető dolgozatokban tárgyalva. A *philosophia* jelenkori irányai, *a politikai, jogi és közgazdasági tudomány* újabb vívmányai, felfogása és eszméi tanulságos munkák egész sorában mutatva be. E gazdag könyvtárban ott vannak *Macaulay, Carlyle, Mommsen, Curtius, Thierry Amadé* és *Symonds* történelmi, *Lewes* és *Stuart Mill* bölcseleti, *Boissier, Nisard* és *Taine* irodalmi, *Goethe* költői, *Müller* nyelvtudományi, *Bluntschli, Gneist, Laveleye* és *Todd* politikai, *Maine Sumner* és *Carrara* jogi, *Leroy-Beaulieu* pénzügyi munkái; az eredetiek közt *Arany János* prózai dolgozatai, *Hunfalvy Pál* és *Vámbéry Armin* ethnographiai s nyelvészeti műve és *Pauler Tivadar* adalékai a magyar közjoghoz.

Az erkölcsi siker, melyről e sorozat tanúskodik, megfelelő külső eredménynyel párosúlt. Az Akadémia nemcsak a rá háruló kötelesség érzetével teljesítette feladatát, hanem azzal az örvendetes és biztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti mivelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált.

E kötelességérzettel és e meggyőződésben indítja meg a vállalatnak új, már negyedik cyklusát s értesiti a közönséget programmjáról. Az említett általános szempontokon kivül, főleg

a történelmi és irodalmi sorozatba felveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy **az eddig kiadott művekhez az újak, tárgyokra nézve, folytatva vagy kiegészítve csatlakozzanak.** A jog- és államtudományi sorozat összeállításánál pedig figyelembe vette a *gyakorlati élet némely igényeit is*, melyeknek a tudomány szempontjából való kielégítése nem esik a könyvkiadó vállalat feladatán kivül.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programmja a következő:

Első sorozat. Történelem.

MAC-CARTHY: **Korunk története.** Angol eredetiből fordítja Szász Béla. Három kötet.

RANKE LEOPOLD: **A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században.** Fordítja Lehr Albert. Első kötet.

SYMONDS: **Az olaszországi renaissance művészete.** Fordítja Pulszky Károly. Egy kötet.

THIERRY AMADÉ: **Római történet az ötödik században.** Fordítja Óreg János. Három kötet.

Második sorozat. Irodalom.

ALEXANDER BERNÁT: **Kant.** (Eredeti.) Második kötet.

BEÖTHY ZSOLT: **A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban.** (A Kisfaludy-Társaság pályázatán jutalmat nyert eredeti munka.) Egy kötet.

HEINRICH GUSZTAV: **A német irodalom története.** (Eredeti.) Első és második kötet.

DANTE DIVINA COMMEDIÁJÁBÓL: A POKOL. Szász Károly fordításában. Egy kötet.

TAINE: **Az angol irodalom története.** Fordítja Csiky Gergely. Negyedik és ötödik kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

CONCHA GYŐZŐ: **Újkori alkotmányok.** (Eredeti.) Két kötet.

GIDE PÁL: **A nők joga.** Egy kötet.

LAVERGNE LEÓ: **A mezőgazdaság Angliában, Skóciában és Irlandban.** Fordítja Beksics Gusztáv. Egy kötet.

B. KRAFFT-EBING: **Törvényszéki lélektan.** Fordítja Dr. Schwarczer Ottó. Egy kötet.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenkint **nyolczvan ív**, a másodikból **hatvan ív**, a harmadikból **ötven-hatvan ív**, angol díszkötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára **négy**, a második és harmadiké **három-három** forint. Ezen kivül az angol **vászonkötésért kötetenként 40 krajczár** fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő, ily czim alatt: **Akadémiai könyvkereskedés** *(Knoll K. és Társa)* **Budapesten,** az **Akadémia épületében.**

Az aláírás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évre kötelező.

Az évi illetmény ezentúl **minden esztendő november hava folytán küldetik szét, sőt esetleg már tavaszszal.**

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

III. KONYV.

A KLASSZIKUS KOR.

VI. FEJEZET.

A REGÉNYÍRÓK.

I. Az angol regény jellemző vonásai. — Miben különbözik a többiektől?

II. De Foe. — Élete. — Erélye, önfeláldozása, politikai szereplése. — Szelleme. — A régi és a mostani realisták különbsége. — Művei. — Eljárása. — Czélja. — Robinson Crusoe. — Mennyiben angol e jellem? — Benső heve. — Megátalkodott akarata. — Türelme a munkában. — Módszeres józan esze. — Vallási izgalmai. — Végleges áhitatossága.

III. Mily körülmények szülték a XVIII. század regényét? — Mind e regények erkölcsi költemények és jellemtanulmányok. — A regény és a tanulmány viszonya. — Két főeszme az erkölcstanban. — Miként hozzák létre a regények két osztályát.

IV. Richardson. — Állapota és jelleme. — Éles látásának és erkölcsi szigorának összefüggése. — Tehetsége, aprólékossága, következtetései. — *Pamela.* — Vérmérséklete. — Elvei. — Az angol hitves. — *Clarissa Harlowe.* — A Harlowe család. — A zsarnoki és összeférhetetlen jellem Angliában. — Lovelace. — A büszke és harczias jellem Angliában. — Clarissa. — Erélye, hidegvére, logikája. — Pedanteriája, aggályai. — *Sir Charles Grandisson.* — Az automatikus és épületes hősök visszásságai. — Richardson mint prédikáló. — Hosszadalmassága, szemérmessége, melegsége.

V. Fielding. — Vérmérséklete, jelleme, élete. — *Joseph Andrews.* — Fogalma a természetről. — *Tom Jones.* — A squire jelleme. — Fielding hősei. — *Amelia.* — Felfogásának hézagai.

VI. Smollett. — *Roderick Random.* — *Peregrine Pickle.* — Smollett és Lesage összehasonlítása. — Fogalma az életről. — Hőseinek durvasága. — Festéseinek nyersesége. — Kidomborodó jellemei. — *Humphrey Clinker.*

VII. Sterne. — Az emberi sajátosságok tulságos tanulmányozása. — Sterne jelleme. — Különczsége. — Érzékisége. — Trágárságai. — Miért festi az emberi természet betegségeit és elfajulásait?

VIII. Goldsmith. — A regény megtisztítása. — A polgári élet, tisztességes boldogság és protestáns erény festése. — *A wakefieldi lelkész.* — Az angol pap.

IX. Johnson Sámuel. — Tekintélye. — Személye. — Modora. — Élete. — Tanai. — Itélete Voltaire és Rousseau felett. — Stylje. — Művei. Hogarth. — Erkölcsi és realisztikus festése. — Az angol vérmérséklet és angol erkölcs ellentéte. — Hogyan fegyelmezte az erkölcs a vérmérsékletet?

E tökéletes iratok közepett új műfaj jelen meg, mely megfelel a közhajlamnak és körülményeknek: a regényessel ellentétes regény, a pozitiv szellemek, megfigyelő moralisták munkája és olvasmánya, melynek czélja nem az, hogy felizgassa vagy mulattassa a képzelmet, mint a spanyol és a középkori regények, sem az, hogy visszatükrözze vagy szépítse a társalgást, mint a franczia és a XVII. századbeli regények, hanem az, hogy a valódi életet fesse, jellemeket írjon le, életszabályokat nyujtson és megitélje a cselekvés indító okait. Különös jelenség volt s mintegy a föld alá temetett népnek hangja, midőn az előkelő világ ragyogó romlottsága között fölemelkedett e szigorú polgári gondolat, és Afra Behn trágárságai, melyek még a divatos hölgyeket mulattatták, ugyanazon asztalon találkoztak Daniel de Foe Robinsonjával.

I.

De Foe, a dissidens, pamphlet-, hírlap- és regényiró, felváltva harisnyakereskedő, téglaégető, vámházi számtiszt,

egyike volt ama fáradhatatlan munkásoknak és makacs harczosoknak, kiknek, daczára minden bántalmazásnak, rágalomnak, börtönnek, becsületességök, józan eszük és erélyök által sikerült a maguk részére nyerni Angliát. Huszonhárom éves korában fegyvert ragadott Monmouth mellett s csak a véletlennek köszönhette, hogy megmenekült a bitófától vagy deportálástól. Hét év múlva tönkre jut s kénytelen elrejtőzni. 1702-ben egy félreértett röpirata miatt megbirságolják, pelengérre állítják, levágják füleit, két évre Newgatebe zárják, és csak Godolphin kincstárnok irgalmassága menti meg nejét és hat gyermekét az éhhaláltól. Kiszabadulása után Skótországban alkalmazzák, hogy előmozdítsa a két királyság egyesülését, s itt kicsibe múlik, hogy meg nem kövezik. Egy másik röpirata, melyet ismét félreértenek, börtönbe juttatja, és kénytelen nyolczszáz font óvadékot fizetni. Még épen idején történik, hogy kegyelmet nyer a királynőtől. Utánozzák, meglopják, rágalmazzák. Kénytelen felszólalni az irodalmi kalózok ellen, kik műveit saját hasznukra kinyomtatják és átváltoztatják; a whigek elhanyagolása ellen, kik nem találják őt eléggé hajlékonynak; a toryk rossz indulata ellen, kik a whigek fő-fő harczosát látják benne. Védekezésének közepette guta éri, s ágyából folytatja védelmét. De életben maradt, csakhogy az élet sokba került! Ötvenöt éves korában, szegényen és terhes családdal, a költészhez fordul és megírja *Robinson Crusoet*, majd egymás után *Moll Flanderst*, *Captain Singletont*, *Duncan Campbellt*, *Colonel Jacket*, *The History of the great Plague in London*t és más műveket.

Midőn ez ere kiapad, mellette kezd ásni s egy másik eret zsákmányol ki, a *Complete English Tradesmant*, a *Tour through Great-Britain*t. A halál közeledik és a szegénység megmarad. Hiában írt prózában, versben, minden

tárgyról, politikai és vallási, alkalmi és elvi dolgokról, szatirákat és regényeket, történelmet és költeményeket, utazásokat és röpiratokat, kereskedelmi értekezéseket és statisztikai kimutatásokat, mindössze kétszáztíz munkát, melyek nem kibővítésekből állnak, hanem okoskodásokból, okmányokból és tényekből, melyek oly pazarul vannak egymás mellé állítva és összehalmozva, hogy egy ember emlékező tehetsége, gondolkozása és működése nagyon kevésnek látszik ily munkára: mégis fillér nélkül hal meg és adósságokat hagy hátra.

Bármely oldalról tekintjük életét, nem látunk egyebet, mint állandó erőlködést és elszenvedett üldözéseket. Az élvezet hiányozni látszik belőle, a szép eszméjének nincs oda bejárása. Midőn a költészet felé fordul, presbyteriánus és plebejus létére alacsony tárgyakat választ, erkölcsi szándékai vannak, a tolvajok és örömleányok, a munkások és matrózok kalandjait akarja leírni és megjavítni viseletöket. Minden gyönyörűsége abban a gondolatban telik, hogy szolgálatot kell tennie s hogy azt valóban megteszi.

«A ki mellett», úgymond, «az igazság van, épen oly botor, mint gyáva, ha fél azt megvallani más emberek véleményeinek nagy száma miatt. Bizonyára nehéz azt mondani valakinek: az egész világ téved, kivéve engem; de ha valóban téved az egész világ, ki tehet róla?»[1]

Nincs itt más tenni való, mint egyenesen és egyedül haladni az ütések és piszkolódások között. De Foe ama

[1] He that opposes his own judgment against the current of the times ought to be backed with unanswerable truth, and he that has truth on his side, is a fool as well as a coward, if he is afraid to own it, because of the multitude of other men's opinions. 'Tis hard for a man to say, all the world is mistaken, but himself. But if it be so, who can help it?

bátor, hasznos, ismeretlen katonákhoz hasonlít, kik üres gyomorral, borjúval hátukon, lábaikkal a sárban őrt állanak, ütéseket raknak zsebre, egész nap ki vannak téve az ellenség s néha ráadásul bajtársaik tüzelésének, és mint őrmesterek halnak meg, örülve, ha legalább az érdemkeresztet tudták megszerezni maguknak.

Szelleme olyan volt, mely e nehéz szolgálathoz való: szilárd, szabatos, tökéletesen megfosztva a fínomságtól, lelkesültségtől és kellemtől.[2] Képzelete olyan, mint az üzleti emberé s nem mint a művészé: egészen tele, csaknem tömve van tényekkel. Úgy mondja el ezeket, a mint eszébe jutnak, rend és styl nélkül, társalgó modorban, nem gondolva arra, hogy hatást tegyen vagy szép mondásokat szerkeszszen; szak-kifejezéseket és közönséges formákat használ, szükség esetén visszatérve s kétszer-háromszor ismételve ugyanazon dolgot; mintha nem is gyanítná, hogy lehet mulattatni, meghatni, elragadni vagy tetszeni is; nincs más vágya, mint papirra tenni adatainak túlságos teljességét, melyekkel ellátta magát.

A költészetben is épen oly szabatosak adatai, mint a történelemben. Megjegyzi az esztendőt, hónapot, napot; megjelöli a szelet, vajjon éjszak-nyugati, dél-keleti, éjszak-keleti-e? Utazási naplót ír, árúczikk-lajstromot, ügyvédi és kereskedői számadásokat; följegyzi a *moïdores* (portugal pénznem) számát, a kamatokat, a pénzbeli, a természetbeli fizetéseket, a bevásárlási és eladási árakat, a király, a kolostorok, a részvevők és az ügynökök részeit, a tiszta nyereséget, a sziget statisztikáját, földrajzát és vízhálózatát, úgy

[2] L. költeményeit, melyek oly laposak: többek közt «*Jure divino, a poem in twelve books, in defence of every man's birtright by nature*».

hogy az olvasó kisértetbe jő elővenni a térképet s lerajzolni azt a helyet, hogy behatoljon a történet minden részletébe s épen oly tisztán és teljesen lássa a tárgyakat, mint a szerző. Úgy látszik, mintha ez maga végezte volna Robinson minden munkáját, oly szabatosan írja le, számaikkal, mennyiségeikkel, mértékeikkel, mint az ács, fazekas vagy valami vén matróz.

Sem előbb, sem utóbb nem lehetett ily érzéket látni a valódiság iránt. Mai realistáink, a kik festők, bonczolók, szak- és pártemberek, száz mértföldnyire vannak e természetességtől; a művészet és a számítás kicsillámlik nagyon aprólékos leírásaikból. De Foe illuziót gerjeszt, mert nem a szemet csalja meg, hanem a lelket, még pedig betű szerint; elbeszélése a nagy dögvészről többször ment igaz számba, és lord Chatam «*Memoirs of a Cavalier*»-jét hiteles történetnek tartotta. Erre a czélra törekedett is. «A kiadó», mondják *Robinson* régi kiadásai, «azt hiszi, hogy e könyv igaz története a tényeknek. Különben sem látszik benne a költésnek semmi nyoma.»[3]

Ebből áll minden tehetsége, és ily módon még tökéletlenségei is javára vannak; a művészet hiánya nála mély művészetté lesz; hanyagsága, ismétlései, hosszadalmasságai hozzájárulnak az illusióhoz; nem lehet föltennünk, hogy ily apró, lapos részlet költött legyen; a költő elhagyta volna; sokkal unalmasabb, hogysem készakarva tette volna oda; a művészet válogat, szépít, érdekel; nem a művészet halmozta hát össze e lapos és köznapi körülmények tömegét, hanem az igazság.

[3] The story is told .... to the instruction of others by this example, and to justify and honour the wisdom of Providence. The Editor believes the thing to be a just history of facts; neither is there any appearance of fiction in it.

Olvassuk el például az *igaz tudósítást valami Vealné megjelenéséről, halála után való napon, bizonyos Bargravené előtt, Canterburyben, 1705-dik év decemb*er *8-án; mely jelenés Drelincourt «halál félelme ellen való vigasztalás könyvé»-nek olvasását ajálja.*[4] A krajczáros ponyvaművek, melyekben a vén harisnyakötő asszonyok betűznek, nem egyhangúabbak. A körülményes és hitelesített részletek oly nagy készletét, az idézett, megjelölt, ellenőrzött, szembe állított tanúk oly nagy csapatát, a polgári jóhiszeműség és a köznapi, durva józan ész oly látszatát találjuk benne, hogy a szerzőt valami nyugalomba vonult, derék harisnyagyárosnak tartanók, ki sokkal korlátoltabb, hogy mesét tudna kigondolni; egy író sem készített volna ily naptári izetlenséget, ha gondol valamit hírével. És valóban De Foe nem törődik hírével; más czél lebeg szeme előtt; mi, az írók, nem is sejtjük ezt, mert mi csakis írók vagyunk.

Szóval, kelendővé akarja tenni Drelincourt kegyes könyvét, melynek nem volt kelete, s ráadásúl megerősítni az embereket hitökben, meggyőzve őket, hogy a lelkek visszatérnek a más világról. Ez volt a nagy bizonyíték, melyet akkoriban a hitetleneknek nyujtottak; a komoly Johnson is igyekezett kisértetet látni, és nincs semmi esemény, mi ez időben jobban megfelelt volna a középosztály hitének. Itt is, mint másutt, De Foe épen úgy, mint Swift, a tett embere; az eredmény hat rá, nem a zaj; megírja *Robinsont*, hogy intő példát adjon az istenteleneknek, valamint Swift azért írta meg az utolsó akasztott életét, hogy elrémítse a tolvajokat. «E történetet», mondja az előszó, «azért beszél-

[4] V. ö. Edgar Poe «*Case of M. Waldemar* -ját. Az amerikai beteg művész, de Foe józan polgár.

jük el, hogy másokat példával oktassunk, s egyszersmind igazoljuk s dicsőítsük a gondviselés bölcseségét.» E pozitiv és vallásos világban, e politikus és puritán polgárok között, a gyakorlat oly fontos, hogy a művészetet merő eszközévé teszi.

Soha sem volt a művészet erkölcsiebb és angolosabb munka eszköze. Robinson valóban képviselője fajának s még ma is képes azt oktatni. Megvan benne amaz akaraterő, ama benső tűz, ama tompa forrongása a heves képzelemnek, mely hajdan a tengeri királyokat, mai napság a kivándorlókat és *squatter*eket hozta létre. Hiába tartják vissza két testvérének szerencsétlensége, rokonainak könynyei, eszének ellenvetései, lelkiismeretének furdalásai: «valami végzetes hajlam van természetében»; fejébe vette s a tengerre kell mennie. Hiába szállja meg a megbánás az első viharnál: borba fojtja a lelkiismeretnek e «rohamait». Hiába inti a hajótörés s a közeli halál: makacs és megátalkodott marad. Hiába tanácsol nyugalmat fogsága a móroknál s egy jövedelmező ültetvény birása: a fékezhetetlen ösztön felébred; «arra született, hogy saját megrontója legyen», s ismét hajóra száll.

A hajó elvész s ő egyedűl vetődik egy puszta szigetre. Ekkor talál csatornát és foglalkozást vele született erélye. Mint utódjainak, Ausztrália és Amerika gyarmatosainak, neki is újra kell kezdenie és magáévá tennie az emberi ipar találmányait és vívmányait: egytől egyig létrehozza és magáévá teszi. Semmi sem gátolja erőfeszítését, sem a birás, sem a fáradtság. «Mindenféle tárgyakból», úgymond, «a legteljesebb raktáram volt, melyet egyes ember valaha összehalmozott; de még nem voltam megelégedve; mert mindaddig, míg a hajó egyenesen állt e helyzetében, úgy látszott, hogy ki *kell* belőle hoznom mindent, a mit lehet.

És valóban azt hiszem, ha a csendes idő tovább tartott volna, darabról darabra elhordtam volna az egész hajót.»[5]

Az ő szemében a munka természetes dolog. Midőn el akarja magát torlaszolni s e czélra karókat vág az erdőben, melyek közül mindegyik egy napi fáradtságába kerül, megjegyzi, hogy «e munka nagyon fárasztó és unalmas volt; de mi szükségem volt tekintetbe venni, vajjon unalmas-e valami munka, melyhez fogok, midőn elég időm volt rá s nem volt más foglalkozásom? Időm és munkám kevés értékű volt, s így az egyik módon épen oly jól használtam fel, mint a másikon».[6]

A fő és karok alkalmazása és fáradtsága foglalkozást ad e túláradó tevékenységnek és erőnek; szükséges, hogy e malom őrölni való gabonát kapjon, mert üresen forogva önmagát koptatná el. Mindennap és egész nap dolgozik hát; egyszerre ács, hajós, teherhordó, vadász, szántóvető, fazekas, szabó, tehenész, kosárkötő, köszörűs, sütő; a nehézségek, csalódások, időjárás, fáradtság ellenében legyőzhetetlen. Csak egy fejszéje és gyaluja lévén, negyvenkét napra van szüksége, míg elkészít egy deszkát. Két hónapot fordít arra,

[5] I had the biggest magazine of all kinds now that ever was laid up, I believe, for one man. But I was not satisfied still; for while the ship sat upright in this posture, I thought I ought to get every thing out of her that I could .... I got most of the pieces of the cable ashore, and some of the iron, though with infinite labour; For I was fain to dip for it into the water, a work which fatigued me very much .... I verily believe, had the calm weather held, I should have brought away the whole ship, piece by piece.

[6] A very tedious and laborious work. But what need I have to be concerned at the tediousness oí any thing I had to do, since I had time enough to do it? .... My time or labour was little worth, and so it was as well employed one way as another

hogy elkészítse két első korsaját, öt hónapjába kerül első csónakja; azután «csodálatos mennyiségű munkával» egyenletessé teszi a talajt tanyájától a tengerig; majd pedig, nem tudván a tengerig vinni csónakját, megkisérti a tengert vinni csónakjáig és csatornát kezd ásni; végre kiszámítva, hogy e munka befejezése tíz vagy tizenkét évbe kerülne, más helyen más csónakot készít, más csatornával, mely félmértföld hosszú, négy láb mély, hat láb széles. Két esztendőt fordít rá. «Megtanultam, hogy semmi felől se essem kétségbe. Mihelyt ezt kivihetőnek láttam, többé nem hagytam fel vele.»

Mindig visszatérnek a legyőzhetetlen türelemnek ez erős szavai.[7] E kemény faj munkára termett, mint birkái mészárszékre, lovai futásra. Még ma is lehet hallani hatalmas fejszeütéseiket Melbourne *claim*jeiben, a Sóstó *loghouse*jaiban. Sikeröknek oka itt is, mint ott, ugyanaz: mindent számítással és módszeresen tesznek; ész vezeti megátalkodottságukat; rohanó patakot csatornáznak. Robinson csak akkor fog a munkához, ha mindent kiszámított s meggondolt. Midőn helyet keres sátorának, elszámlálja a négy föltételt, melyet e helynek egyesítenie kell. Midőn menekülni akar a kétségbeeséstől, részrehajlatlanúl elkészíti, «mint a számadó», jó és balsorsának táblázatát, két oszlopra osztja, cselekvő és szenvedő részre, czikket czikk mellé sorol, úgy hogy a mérleg javára üt ki. Bátorsága nem más, mint józan eszének munkása.

«Minden dolgot», úgymond, «ész szerint vizsgálva és mérlegelve s a dolgokra a lehető legészszerűbb ítéletet alkal-

[7] I bore with this .... I went through that by dint of hard labour .... Many weary stroke it had cost. ... This will testify that I was not idle. ... As I had learned not to despair of any thing. I never grudged my labour.

mazva, idővel mindenki mesterré lehet valamennyi gépies művészetben. Soha életemben nem volt kezemben szerszám, és mégis idővel, munka, szorgalom és igyekezet által, végre annyira vittem, hogy semmiben se szenvedjek hiányt, mire szükségem volt, kivált ha szerszámaim lettek volna; még szerszám nélkül is tömérdek dolgot készítettem.»[8]

Komoly és mély gyönyörűség van e fáradtságos sikerben, e személyes szerzésben. A *squatter*, mint Robinson, élvezetet talál a dolgokban, nemcsak mert hasznosak rá nézve, hanem mert saját művei. Embernek érzi magát, midőn maga körül mindenütt munkája és eszméje nyomait látja; meg van elégedve, midőn látja, hogy «minden dolog úgy keze ügyében van, minden java oly jó rendben áll és oly nagy raktára van a szükséges dolgokból».[9] Szívesen megy haza, mert ura és szerzője minden kényelemnek, melyet ott talál; méltósággal ebédel itt és «király módjára».

Ezek az *otthon* örömei. Vendég is tér be oda, mely a kötelesség befolyásával megerősíti természetes hajlamait. Megjelen a vallás, a mint meg kell jelennie, megindulásokban és viziókban; mert ez nem valami nyugodt lélek; a képzelem a legkisebb lökésre elszabadul s magával ragadja az őrültség küszöbéig. A mely napon meglátja a vadak nyomait, olyan, «mintha a villám sujtotta volna; mint a megriasztott nyúl fut rejtekhelyére»; eszméi összezavarod-

[8] By stating and squaring every thing by reason, and by making the most rational judgment of things, every man may be in time master of every mechanic art. I had never handled a tool in my life, and yet in time, by labour, application, and contrivance, I found at last that I wanted nothing but I could have made it, especially if I had had tools.

[9] I had every thing so ready to my hand, that it was a great pleasure for me to see all my goods in such order, and especially to find my stock of necessaries so great.

nak, nem tud többé uralkodni rajtok; hiába torlaszolta és rejtette el magát, azt hiszi, hogy fölfedezték; el akarja bocsátni kecskéit, lerombolni kerítését, elpusztítni gabonáját. Mindenféle képzelődésbe merül; töprenkedik, vajjon nem az ördög hagyta itt e lábnyomot, s gondolkozik fölötte. «Meggondoltam, hogy az ördög akárhány más módot talált volna megijesztésemre»,[10] ha kedve jött rá. «Mivel épen a sziget ellenkező oldalán laktam, nem lett volna oly együgyű, hogy e nyomot oly helyen hagyja, hol tízezeret lehetett volna egy ellen fogadni, hogy nem fogom meglátni, kivált a fövényben, hol az első hullám elmoshatta volna. Mindez nem látszott megfelelni a dolognak, sem azon eszmének, melyet az ördög furfangosságáról szoktunk alkotni.»[11]

E szenvedélyes és műveletlen lélekben, mely «nyolcz éven át gondolkozás nélkül s mintegy bután maradt», kézi munkába és testi szükségletekbe süllyedve, most gyökeret ver a hit, mely az aggodalomból és a magányosságból táplálkozik. A mindenható természet véletlenségei, e nagy, bizonytalan fordulatok között, a franczia, ki úgy van nevelve, mint mi, komolyan, stoikus módra összefonná karjait, vagy epikureus módra várná a physikai vidámság visszatértet. De Robinson, a váratlanúl kihajtott kalászok láttára sirva

[10] I considered that the Devil might have found out abundance of other ways to have terrified me .... that, as I lived quite on the other side of the island, he would never have been to simple to leave a mark in a place where it was ten thousand to one whether I should ever see it or not, and in the sand too, which the first surge of the sea upon a high wind would have defaced entirely. All this seemed inconsistent with the thing itself, and with all notions we usually entertain of the subtlety of the Devil.

[11] A régi franczia kiadások mind kihagyják e jellemző részleteket.

fakad s hinni kezdi, hogy az isten egyenesen az ő számára vetette azokat. Más ízben borzasztó látománya van; lázában megbánja bűneit, felnyitja a bibliát s itt oly szavakat talál, melyek megfelelnek állapotának: «Kiálts hozzám a szükség napjaiban és én megszabadítlak». Ekkor imára fakadnak ajkai, igazi imára, mely a szív beszélgetése istennel, a ki felel s a kit hallunk. Azután újra átolvasva e szavakat: «Soha, soha sem hagylak el», így folytatja:

«Rögtön eszembe jutott, hogy e szavak nekem szólnak; különben hogyan akadtam volna rájok, épen azon pillanatban, midőn sorsom fölött keseregtem, azt hivén, hogy isten, ember elhagyott.»[12]

Ettől fogva megnyilik lelki élete. Hogy ennek egész alapjáig hatoljon, a *squatter*nek nincs másra szüksége, mint bibliájára; magával hordja hitét, theologiáját, isteni tiszteletét; minden este talál benne valami vonatkozást mostani állapotára; nincs többé egyedül; isten beszél vele, s akarata számára egy második munka anyagját szolgáltatja, hogy fenntartsa és tökéletesítse az elsőt. Mert most szive ellen kezdi meg a harczot, melyet előbb a természet ellen folytatott; meg akarja hódítni, átalakítni, megjavítni, megnyugtatni amazt is, mint ez utóbbit. Robinson bőjtöl, megüli a vasárnapot, háromszor napjában olvassa a szentírást. Benső munkájával eléri, hogy «lelke nem csak megadja magát az isten akaratának, hanem őszinte hálával is van iránta».[13]

«Alázatos és buzgó hálát adtam istennek, mert megér-

[12] Immediately it occurred that these words were to me. Why else should they be directed in such a manner, just at the moment, when I was mourning over my condition, as one forsaken from God and man?

[13] With these reflections, I worked my mind up not only to a resignation to the will of God, ... but even to a sincere thank fulness.

tette velem, hogy teljesen pótolhatja magányos állapotom kellemetlenségeit és az emberi társaság hiányát, jelenlétével és malasztjának lelkemre való árasztásával, fenntartva, erősítve, bátorítva, hogy nyugodjék meg itt e földön a gondviselésben és remélje örök jelenlétét a jövő életben.»[14]

Nincs semmi, a mit e lelki hangulatban el nem lehetne viselni vagy tenni; a szív és fej segíti a kart; a vallás megszenteli a munkát, az áhitat táplálja a türelmet, s az ember, egyfelől ösztöneire, másfelől hitére támaszkodva, képes lesz világrészeket tenni termékenyekké, benépesíteni, szervezni és polgárosítani.

II.

Csak véletlenül történt, hogy De Foe, mint Cervantes, jellemregényt alkotott; rendesen csak kalandregényeket írt, mint Cervantes; jobban ismeri az életet, mint a lelket, a világ általános folyását, mint az egyén sajátságait. De mégis megadta a lökést s a többiek most utána mennek. A lovagi szokások eltüntek s velök együtt a költői és festői dráma. A monarchikus erkölcsök elenyésztek s velök együtt az elmés és ledér dráma. Helyet foglalnak a polgári erkölcsök s magukkal hozzák a házi és gyakorlati olvasmányokat. Mint a társadalom, az irodalom is megváltoztatja folyamát. Oly könyvekre van szükség, melyeket a tűzhely mellett, falun, családi körben olvasnak; e műfaj felé fordul a lelemény és szellem. Az emberi eszme életnedve, elhagyva a régi, kiszáradó ágakat, eddig észrevétlen ágakba kezd ömleni, melye-

[14] That he (God) could fully make up to me the deficiencies of my solitary state, and the want of human society by his presence and communication of his graces to my soul, supporting, comforting and encouraging me to depend upon his Providence and hope for his eternal presence hereafter.

ket egyszerre tenyészetre és zöldelésre bir, s a gyümölcsök, melyek itt kifejlődnek, egyaránt bizonyságot tesznek a környező hőmérsék s az eredeti törzs mellett. Két közös és sajátos vonásuk van. Mind e regények jellemregények; mert ez ország fiai, kik sokkal gondolkozóbbak, mint mások, sokkal hajlandóbbak a központosított megfigyelés és benső vizsgálódás búskomoly gyönyörére, oly emberi érmeket látnak maguk körül, melyek erősebben vannak verve, kevésbbé vannak elkoptatva a világ használata által és érintetlen nyomásuk láthatóbban domborodik ki, mint másutt. Mind e regények a megfigyelés művei s erkölcsi szándékból származnak; mert e korszak emberei, lehullva a magas képzelem világából s elhelyezkedve a tevékeny életben, alapos oktatást, szabatos okmányokat, hatásos megindulásokat, hasznos elragadtatást és cselekvési indokokat akarnak meríteni a könyvekből.

Csak körül kell tekintenünk; ugyanazon hajlam minden oldalon ugyanazon munkába fog. A regény mindenfelé kihajt, s minden alakjában ugyanazt a szellemet tünteti fel. Ez időtájt (1709—1711—1713) jelennek meg a *Tatler*, a *Spectator*, a *Guardian*, s mind ama kellemes és komoly tanulmányok, melyek, mint a regény, lakásán keresik fel az olvasót, hogy ellássák okmányokkal és tanácsokkal; melyek, mint a regény, leírják az erkölcsöket, festik a jellemeket és megjavítni igyekeznek a közönséget; s melyek végre, mint a regény, önmaguktól a költészet és arczkép felé fordulnak. Addison, mint az erkölcsi különczségek finom kedvelője, kedvtelve kiséri drága sir Roger de Coverleyjének szeretetreméltó furcsaságait, mosolyogva és tapintatos kézzel vezeti a kitünő lovagot mindazon ballépésekben, melyek világításba állithatják falusi balitéleteit és veleszületett nagylelkűségét, míg mellette a boldogtalan Swift, egész a ragadozó állat és

igavonó barom ösztönéig alacsonyítva le az embert, meggyötri az emberi természetet, arra kényszerítve, hogy magára ismerjen a *yahoo* utálatos képében. Hiába különböznek, mégis mindketten ugyanazon munkán dolgoznak. Csak arra használják a képzelmet, hogy a jellemeket tanulmányozzák s életszabályokat nyujtsanak. Megfigyeléssé és alkalmazássá alacsonyítják le a bölcsészetet. Csak arra gondolnak, hogy a bűnt megjavítsák vagy ostorozzák. Csak moralisták és psychológok. Mindketten csak a bűn és erény megfigyelésére szorítkoznak, az egyik derült jóakarattal, a másik bősz méltatlankodással. Ugyanaz a szempont hozza létre Addison kecses arczképeit és Swift gyalázó époszait. Utódaik hasonlókép tesznek, s vérmérsékletök és tehetségök minden különbsége sem akadályozza, hogy műveik egyetlen egy forrásra valljanak s egy czél felé törekedjenek.

Két főeszme kormányozhatja az erkölcstant s kormányozta Angliában. Majd a lelkiismeretet ismerik el uralkodónak, majd az ösztönt veszik kalauznak. Majd a malasthoz folyamodnak, majd a természetre bízzák magukat. Majd a szabály alá vetnek mindent, majd szabadon bocsátnak mindent. A két vélemény felváltva uralkodott Angliában, s az ember alkotása, mely ott egyszerre nagyon erős és nagyon merev, felváltva igazolta bukásukat és sikeröket. Némelyek megrémülve a nagyon jól táplált vérmérséklet hevétől és a megférhetetlen szenvedélyek erejétől, a természetet veszedelmes vad állatnak nézték, s a lelkiismeretet valamennyi segédével, a vallással, törvénynyel, neveléssel, illemszabályokkal mind meg annyi fegyveres őr gyanánt állították fel, hogy elnyomják legcsekélyebb kirugásait is. Mások elriadva a szakadatlan kényszer keménységétől s a mogorva fegyelem aprólékosságától, felforgattak minden őrt és korlátot s szabadon bocsátották a fogoly természetet, hogy él-

vezze a szabad levegőt és napfényt, melyektől távol megfúlt volna.

Túlzásukkal mind azok, mind ezek megérdemelték vereségöket és fölemelték ellenfeleiket. Shakspearetől a puritánokig, Miltontól Wycherleyig, Congrevetől De Foeig, Sheridantól Burkeig, Wilberforcetól lord Byronig a szabadosság a kényszert, a zsarnokság a lázadást hivta ki; a szabály és természet e nagy küzdelme nyilatkozik még Fielding és Richardson műveiben is.

III.

«*Pamela vagy az erény jutalma* (Pamela or Virtue Rewarded), bizalmas levelek, melyeket egy szép fiatal leány írt szüleihez, s melyek azért hozattak nyilvánosságra, hogy az erény és vallás elveit ápolják a mindkét nemű ifjúság lelkében, mely munkának igaz alapja van, s míg a szellemet kellemesen mulattatja az érdekes és megható események által, teljesen ment mindazon képektől, melyek az egyszerű mulattatásra szánt sok munkában, oktatás helyett felizgatják a szívet.» (1741.) Nem tévedhetünk, ez a czím elég világos. A prédikátorok örültek, látva, hogy segélyt kapnak a veszély tanyájáról, és doktor Sherlock szószékéről ajálta e könyvet. Kutatni kezdték a szerzőt. Könyvnyomtató volt, asztalos fia, ki ötven éves korában, szabad óráiban, hátulsó boltjában írta művét; tevékeny ember, ki munkája és viselete által a jólétig és műveltségig emelkedett, különben gyöngéd, szelid, ideges, gyakran beteg, ki kedvet talált a nők társaságában, levelezni szokott helyettök és velök, szokásai visszavonultak és tartózkodóak voltak s egyetlen hibája a félénk hiúságból állt. Elveiben szigorú volt s éleseszűvé tette rigorizmusa. Valóban a lelkiismeret világító fény, a

moralista psychológ, s a keresztény casuistica egy neme a lélek természetrajzának. A ki lelkiismereti nyugtalanságból azzal foglalkozik, hogy kifejtse látható cselekedeteinek jó és rossz indokait, a ki születésökben látja a bűnöket és erényeket, a ki nyomon kiséri a bűnös gondolatok észrevehetetlen haladását és a tisztességes elhatározások titkos megerősödését, a ki meg tudja jegyezni a kisértések és ellenállások erejét, faját és pillanatát, az kezében tartja az emberi természet csaknem minden húrját s csak rendes rezgésbe kell hoznia, hogy a leghatalmasabb hangokat csalja ki belőlük.

Ebben áll Richardson művészete; egyszerre teszi megfigyeléseit és összevetéseit; a gondolkozó kifejtette benne a moralista eszméit. E században senki sem fogható hozzá a részletező és mindent átölelő felfogásban, mely egyetlen czél elérésére csoportosítva harmincz ember szenvedélyeit, úgy összebonyolítja és kiszínezi az egész szövet megszámlálhatatlan szálait, hogy egy alak, egy cselekvény, egy tanulság emelkedjék ki belőlük.

Ez első regény olyan, mint a virág, egyike ama virágoknak, melyek csak a szűzies képzelemben, az őseredeti lelemény hajnalán nyilnak, melyeknek bája és üdesége felülmúl mindent, a mit később a művészet vagy lángész érettsége művelhet vagy rendezhet. Pamela tizenöt éves gyermek, kit egy öreg lady nevelt föl; félig szolgáló, félig kedvencz, ki úrnője halála után ki van téve az ifjú házi úr növekedő csábításainak és üldözéseinek. Valóban gyermek; naiv és jó, s abból a fajtából való, melyből Goethe Margitja. Húsz lap végén már önkénytelenül látjuk ez üde rózsás arczot, mely minduntalan elpirul, és mosolygó szemeit, melyek oly készek a sirásra. A legcsekélyebb nyájasságra zavarba jő; nem tudja, mit mondjon, elváltozik a színe, lesütött szemmel bókol: E szegény ártatlan szív vagy megzavarodik vagy

olvadoz.[15] Semmi nyoma sincs benne a merész élénkségnek és ideges szárazságnak, mely a franczia nő alapját teszi. Olyan, «mint a bárány», szeretik, szeret, büszkeség, hiúság, harag nélkül, félénk, mindig alázatos. Midőn ura erővel meg akarja csókolni, elbámul, nem akarja hinni, hogy a világ oly gonosz lehet.

«A *gentleman* annyira lealacsonyítá magát, hogy bizalmaskodásra vetemedett szegény szolgálója iránt.»[16]

Pamela fél, nehogy ő is bizalmaskodó legyen ura iránt; szemére veti magának, hogy rokonaihoz írva, nagyon gyakran használja az «ő»-t az «ő nagysága» helyett. «De az ő hibája, ha így teszek. Miért veszté el velem szemben minden méltóságát?» Semmi bántalom sem meríti ki megadó alárendeltségét; ura oly erősen megszorította karját, hogy ez «egészen fekete és kék» lett; rosszabbat is próbált: úgy viselte magát, mint egy targoncás, mint egy gazember; ráadásul hosszasan rágalmazta a cselédek előtt; ismételten bántalmazza s felszólítja, hogy beszéljen. Pamela nem beszél, nem akar tiszteletlen lenni ura iránt. «Uram», felel szeliden, «önnek joga van azt mondani, a mit tetszik; nekem kötelességem csak ennyit mondani: isten áldja meg nagyságodat».[17] Térdre esik s kéri urát, hogy küldje el. De mily ellenállás van ennyi önmegtagadás közt! Minden ellene

[15] To be sure I did think nothing but curt'sy and cry, and was all in confusion at his goodness.

I was so confounded at these words, you might have beat me down with a feather. . . . So, like a fool, I was ready to cry, and went away curt'sying, and blushing, I am sure up to the ears.

[16] This gentleman has degraded himself to offer freedoms to his poor servant.

[17] It is for you, to say what you please, and for me only to say: God bless your honour!

van: amaz ura neki, *justice of the peace* (békebiró), ki felül áll minden beavatkozáson, csaknem isten reá nézve, a hűbéri fejedelem minden fensőségével és tekintélyével.

A mi több, megvan benne a korszak durvasága is; kiszidja, úgy beszél vele, mint rabszolgával, és még nagyon jónak tartja magát. Több hónapon át egy megérával zárja össze, készséges megbizottjával, ki üti és fenyegeti a leányt. Félelemmel, unalommal, meglepéssel, pénzzel, szelidséggel ostromolja. Végre, a mi legborzasztóbb, szíve is ellene van: titokban szerelmes belé; sőt erényei is ártalmára vannak; nem mer hazudni, midőn oly nagy szüksége volna rá,[18] és az áhitat visszatartja az öngyilkosság szélén, midőn egyedüli menedéke az öngyilkosság. A szabadulás útjai egymás után zárulnak el körülötte, úgy hogy többé semmit sem remél; elveszettnek tartjuk s közeledni látjuk az utolsó erőszakot.

De ezt a természetes ártatlanságot a puritán hit erősítette. Látja a kisértést gyöngeségeiben; tudja, hogy «Lucifer mindig kész elősegítni munkáját és munkásait»;[19] át van hatva a nagy keresztény eszmétől, mely egyenlővé tesz minden lelket a közös megváltás és a végitélet előtt; azt mondja magának, hogy «lelke épen oly fontos, mint egy herczegnőé, ámbár állása alábbvaló a legutolsó rabszolgáénál».[20] Nem tesz semmit, hogy megsértették, megverték, elhagyták, elárulták; a lelkiismeret s a boldog vagy boldogtalan jövő gondolata két olyan bástya, melyet semmi roham sem dönthet le. Jól tudja, s nincs más módja a bűn megmagyarázá-

[18] I cannot tell a wilful lie.

[19] Lucifer always is ready to promote his own work and workmen.

[20] My soul is of equal importance to the soul of a princess, though my quality is inferior to that of the meanest slave.

sára, mint föltenni, hogy ama két bástya hiányzik. «Ez az asszony», mondja a kerítőnéről, «bizonyára istentagadó». Az istenben való hit, a szív hite, nem a katechizmus frázisa, hanem a benső megindulás, s az a szokás, mely az isteni igazságot mindig élőnek és mindenütt jelenvalónak látja: ez volt az új vér, melyet a reformatió a régi világ ereibe árasztott, s mely egyedül volt képes megifjítani és újra éltetni.

Pamelát mintegy új életre támasztja e hit; a legveszedelmesebb, valamint a legédesebb pillanatokban visszatér e nagy érzés, annyira átfonta a többieket, annyira megszaporította kapcsait, oly mély gyökeret vert szíve legbensőbb redőiben! Fiatal ura most arra gondol, hogy nőül vegye, s biztos akar lenni szerelméről. A leány semmit sem mer neki mondani; fél, hogy óvatlanúl talál maradni; egészen meg van zavarodva jóságától és mégis felelnie kell. A vallás segítségére jő, s egy magasztos fél-vallomásban elleplezi a szerelmet:

«Oh uram! én nem félek, hogy isten kegyelmével a szívesség bármely jele el tudja velem feledtetni, mivel tartozom becsületemnek; de természetem sokkal nyiltabb és őszintébb, hogysem hálátlannak engedjen lennem; és ha meg kellene tanulnom egy gondolatot, melyet eddig nem ismertem, mily bánattal szállnék síromba, tudva, hogy nem volnék képes gyűlölni romlásom okozóját, és hogy az ítélet napján vádló gyanánt kellene fölemelkednem a szegény boldogtalan lélek ellen, melyet oly szívesen mentettem volna meg.»[21]

[21] I fear not, sir, the grace of God supporting me, that any acts of kindness would make me forget what I owe to my virtue; but my nature is too frank and open to make me ungrateful;

Ura meg van hatva, le van győzve, leszáll a roppant magaslatról, hová az arisztokratikus szokások helyezték, s ettől fogva napról napra a házasság előkészületeit beszélik el a boldog gyermek levelei. E dicsőség és boldogság közepett alázatos, önfeláldozó és gyöngéd marad; szíve tele van s minden felől elárasztja a hála. «E szegény, szegény balga leány, ma délben épen úgy nejévé lesz, mintha herczegnőt venne nőül. Oh a kedves drága ember!» Felbátorodik s meg meri csókolni a kezét. «Szívem annyira az öné, hogy semmitől sem félek, csak attól, nehogy majd buzgóbbnak találjon, mint óhajtaná.»[22] Hétfőn lesz a menyegző, vagy kedden, vagy talán szerdán? Pamela nem mer igent mondani; pirul és remeg; bájos kellem van e megriadt szemében, ez elfojtott ömlengésekben. Menyegzői ajándokul bocsánatot nyer a rossz emberek számára, kik bántalmazták. «Nyaka körül fontam karomat, s nem szégyeltem megcsókolni egyszer, kétszer, háromszor, egy-egy csókot adva minden bocsánatot nyert személyért.»[23]

Ekkor terveikről beszélnek: Pamela otthon fog ülni,

and if I should be taught a lesson I never yet learnt, with what regret should I descend to the grave, to think that I could not hate my undoer; and that at the last great day, I must stand up as an accuser of the poor unhappy soul that I could wish it in my power to save!

[22] I had the boldness to kiss his hand. . . . I made bold to kiss his dear hand.

My heart is so wholly yours that I am afraid of nothing but that I might be forwarder than you wish.

This poor foolish girl must be after twelve oclock this day as much his wife as if he were to marry a duchess.

[23] I clasped my arms about his neck and was not ashamed to kiss him once, and twice, and three times, once for each forgiven person.

nem fogja a társaságokat látogatni, nem szereti a kártyát. Ő fogja vinni a házi számadásokat s kiosztani férje alamizsnáit. Segíteni fog a gazdaasszonynak a befőttek és csemegék készítésében, a fehér ruha gondozásában; fel fog ügyelni a reggelire és ebédre, kivált ha vendégek lesznek; tud fölszeletelni; várni fog férjére, ki néha talán szentel neki egy-két órai társalgást és «elnéző lesz hálájának ügyetlen ömledezései iránt». Távollétében olvasni fog, hogy «kiművelje szellemét s méltóbbá tegye reá és társalgására», és imádkozni fog istenhez, hogy pontosabban betölthesse iránta való kötelességeit. Richardson itt az angol hitves, a takarékos és otthonülő, szorgalmas és engedelmes, szerető és áhitatos háziasszony arczképét vázolta, melyet aztán Fielding befejezett *Amelia*jában.

E harcz után még nagyobb harczra térünk át. Az erényt, mint minden erőt, ellenállási képességéről mérjük meg, s csak minél erősebb kisértések alá kell vetnünk, hogy annál magasztosabban kiemelkedjék. Keressünk ez ország szenvedélyeiben ellenségeket, melyek megtámadják, gyakorolják és megkeményítsé . Az angol jellem jó és rossz oldala a nagyon erős akarat.[24] Ha a gyöngédség és felsőbb értelem hiányzik, az eredeti erély durvasággá, megátalkodottsággá, hajthatatlan zsarnoksággá változik, és a szív a gonosz szenvedélyek barlangjává lesz, melyek elkeseredetten üvöltnek és tépik egymást. Ily család ellen kell küzdenie Harlowe Clarissenak. Atyja «soha sem akarta, hogy ellenőrizzék vagy csak rábeszéljék is». «Soha sem engedett oly kérdésben, melyben azt hitte, hogy igaza van.» Megtörte neje akaratát s a hallgatag szolgáló szerepére szorította; meg akarja törni leányának akaratát is[25] s egy durva és szivtelen pimaszhoz

[24] L. már *Pamelá*ban B. és lady Davers szerepét.
[25] He told, he would break somebody's heart.

erőszakolni. Ő a család feje, övéinek ura, zsarnok és nagyravágyó, mint egy római patricius, s házat akar alapítni. Megmerevült e két zordon érzelemben s hatalmasan mennydörög a lázadó leány ellen. Kiabálásán keresztül hallatszik fiának dühös ordítása; e fiú olyan, mint valami vérmes és nagyon jól táplált bulldog, kit lázasan izgat a kapzsiság, ifjúság, hevesség és kora tekintély; hallatszik idősebb leányának éles rikoltozása, e durva, vörös csúf teremtésé, a ki kérlelhetetlenül féltékeny és gyűlölködő, s Lovelace megvetéseért húga szépségén áll bosszút; hallatszik két nagybátya mogorva dörmögése, két korlátolt, köznapi agglegényé, kik fejökbe verték a férfiúi tekintély elveit; hallatszik az anya, a nagynéne, a vén szolgáló fájdalmas könyörgése, e félénk szegény rabszolgáké, kiket egymás után rábirnak, hogy az üldözés eszközeivé legyenek. «Írásban szövetkeztek és kötelezték egymást, hogy végrehajtják munkájukat Mr. Solmes javára és az apai tekintély védelmére.» Ettől fogva ez ügy a politika és háború dolgává lesz. «Mivel kifejtetted minden tehetségedet s meg akartad ingatni az egész világot, a nélkül hogy magad ingadoztál volna, most rajtunk a sor, hogy szorosabban és erősebben összetartsunk.» «Harczra kész phalanxot» formálnak, hol mindegyik meggyőződés egész súlyával nehezül a többire. Nincs többé szó okoskodásról; akaratuk gépiessé lesz. Addig ismétlik maguk közt ugyanazt az eszmét, míg végre agyukhoz szegzik s dühbe jönnek, midőn el akarják onnan venni. «Heten vagyunk és te egyedül vagy: kinek kell engedni, az egész családnak-e vagy egy személynek?» Clarisse kész minden áldozatra. «Nem, minket nem lehet tisztelettel kifizetni.» Le akar mondani vagyonáról. «Nem, nem kell semmi alkudozás.» Igéri, hogy örökös hajadonságra kötelezi magát. «Nem, mi azt kivántuk, hogy Solmes neje légy és ezt a házasságot

akarjuk.» Fejökbe vették e tervet és végre fogják hajtani. Magukra vették a kötelezettséget; ez most becsületbeli kérdés reájok nézve. Egy leány, egy tapasztalatlan, jelentéktelen fiatal leány mer ellenállni férfiaknak, aggastyánoknak, állással, tekintélylyel biró embereknek, egész családjának! Ez szörnyűség! S előre törnek, barom módra, vakon, buta kezeik egyesült erejével szorítva a csavart s nem látva, hogy minden fordulással közelebb viszik e gyermeket az őrültséghez, becstelenséghez vagy halálhoz. Könyörög, egymás után eseng valamennyihez, kimerítve minden okoskodást és könyörgést; engedményeket gondol ki, térdre hull, elájul, megríkatja őket. Semmit sem használ. A fékezhetetlen, lesujtó akarat mindennap jobban rá súlyosul növekedő terhével. Nincs ehhez fogható példája a változatos, szakadatlan, megátalkodott erkölcsi kínzásnak. Amazok oly makacsul ragaszkodnak hozzá, mint valami munkához, s ingerültek ellene, hogy oly hosszúvá teszi munkájokat. Nem akarják látni, megtiltják, hogy írjon, félnek könyeitől. Különösen Arabella halmozza el bántalmaival, a megsértett csúf nő mérges gyűlölködésével:

«A jámbor Clarisse egy élvhajhászba szerelmes! Szülei kénytelenek zár alá tenni, hogy ne fusson karjaiba! Mondd kedvesem, hogyan osztod fel most napodat? A huszonnégy órából hányat szentelsz varrásodra? Hányat az imádságra és hányat a szerelemre? Azt hiszem, azt hiszem, kedves kicsikém, hogy ez utóbbi czikk olyan, mint Áron vesszeje: elnyeli a többit.... Hajolni vagy törni fogsz, gyermekem, ennyi az egész.»[26]

[26] The *witty*, the *prudent*, nay the *dutiful* and pious (so she sneeringly pronounced the word) Clarisse Harlowe should be so strangely fond of a profligate man, that her parents were forced to lock her up, in order to hinder her from running into

Erre előveszi hárfáját s dalolni kezd, hogy közömbösségét mutassa. «Édes Clary húgom! drága szívem! szerelmes kicsikém! ne vezessem le nagyságodat a lépcsőn? Rajta, kedves, néma, mogorva lelkem, mondj legalább egy szót; nemsokára kettőt fogsz mondani Solmes urnak.»[27] Aztán látva, hogy Clarisse zokogásban tör ki, gúnyos gyöngédséggel törli szemeit:

«Pompás! pompás! igazi regény-sikoltás, a gyöngéd, vérző szív sikoltása! — Nézd, itt vannak a kelme mustrái; ez itt csinos, de a másik valóban gyönyörű. Helyedben ruhát készítenék nászéjemre. Mit mondanál a bársony ruhához? Tudod, sokat mutatna egy falusi templomban. Gondolom, vörös bársony. Mint kiemelné szép arczszínedet! Sóhajtasz, szerelmem? Vagy fekete bársony? Fekete bársony, mely oly szép, mint te, e gyönyörű szemekkel, melyek úgy ragyognak, mint az áprilisi nap a téli felhőn keresztül? Nem mondta neked Lovelace, hogy gyönyörű szemed van?»[28]

his arms. «Let me ask you, my dear, said she, how you now keep your account of the disposition of your time? How many hours in the twenty-four do you devote to your needle? How many to your prayers? How many to letter-writing? And how many to love? I doubt, I doubt, my little dear, the latter article is like Aaron's rod, and swallows up the rest..... You must therefore bend or break, that was all, child...

[27] «What, not speak yet? Come, my sullen, silent dear, speak one word to me. You must say *two* very soon to Mr Solmes, I can tell you that.... Well, well (insultingly wiping my averted face with her kandkerchief).... Then you think you may be brought to speak the two words.

[28] *This*, Clary, is a pretty pattern enough. But *this* is quite charming! — And *this*, were I you, should be my wedding nightgown. — But, Clary, won't you have a velvet suit? It would cut

Mikor aztán eszébe juttatják, hogy három hónap előtt nem találta Lovelacet oly megvetendőnek, majd megfú dühében; meg akarja verni húgát, nem tud beszélni s rikoltó hangon kiált nagynénjére: «Menjünk, asszonyom, hadd fújja fel magát e teremtés, míg megpukkad saját mérgétől!»[29] Azt hiszszük, hogy ebfalkát látunk, mely egy szarvasünőt hajszol; utólérik, megsebesítik s még vadabbak, még falánkabbak lesznek, ha megízlelték vérét.

Az utolsó pillanatban, midőn már azt hiszi, hogy megmenekülhet, új vadászat kezdődik, veszedelmesebb az elsőnél. Lovelaceben megvan a Harlowek minden rossz szenvedélye, s ráadásul szellem is, mely megélesíti s rosszabbá teszi. Mily jellem! Mennyire angol! mennyire különbözik Mozart vagy Molière Don Juanjától! Első nála a fékezhetetlen büszkeség, a vágy másokat meghajtani, a harczias szellem, a diadal szükségérzete; az érzékek csak azután jönnek. Megkimél egy ártatlan fiatal leányt, mert tudja, hogy könnyű legyőzni, s a nagyanya könyörög, hogy ne tegye ki a kisértésnek. Jelszava: «lesújtani a büszkéket». «Szeretem az ellenkezést», mondja másutt.[30] Alapjában véve a gőg, a végtelen, telhetetlen, esztelen gőg első és egyetlen rugója egész lényének. Valahol megvallja, hogy Cæsarral

a great figure in a country church, you know. Crimson velvet, I suppose. Such a fine complexion as yours, how it would be set off by this! — And do you sigh, love? Black velvet, so fair as you are, with those charming eyes, gleaming, through a wintry cloud, like an april sun. Does not Lovelace tell you they are charming eyes?

[29] Let us go, Madam, let us leave the creature to swell till she bursts with her own poison.

[30] Parcere subjectis et debellare superbos..... «I love opposition».

egyenlőnek tartja magát, s csak merő szeszélyből ereszkedik le a magán-hódításokhoz.

«Kárhozzam el, ha nőül venném a világ legelső herczegnőjét, tudva vagy csak képzelve is, hogy egy pillanatig ingadozhatott köztem és egy császár közt!»[31] Vígnak, ragyogónak, csevegőnek látjuk; de a természeti lendületnek e szilajsága csak külsőség; valójában barbár, kegyetlenül, hidegen, hóhér módra tréfálkozik a rossz felett, melyet tett vagy tenni akar. Lássuk, mily módon csillapít le egy szegény szolgát, ki nyugtalankodik a miatt, hogy Clarisset kezébe szolgáltatta: «Ne gyötrődjél, kedves Józsefem! Igazságtalanúl költik az emberek rossz híremet. Nem vethetek szememre semmit miss Bettersont illetőleg. Gyászt öltöttem miatta, ámbár akkor külföldön voltam; e kitüntetésben mindig részesítettem amaz érdemes személyeket, kik miattam haltak meg gyermekágyban.»[32] Mondhatjuk, hogy ez ország élvhajhászai e korban a dögnyúzóhelyre dobták az emberi testet. Lovelace valamelyik úri barátja elcsábít egy ártatlan fiatal leányt, lerészegíti, nyilvános házban tölti vele az éjszakát, ott hagyja, hogy fizesse ki a költséget, és nyugodtan dörzsöli kezeit, midőn tizenöt nap múlva megtudja, hogy a háziasszony börtönbe kisértette a leányt, hol megőrült és meghalt. Francziaországban[33] a kicsapongók csak könnyelmű kópék voltak, de itt gonosztevők; a czudarság megmérgezi a szerelmet.

[31] Damn me, said Lovelace, if he would marry the first princess on earth, if he but thought she balanced a minute in her choice of him or of an Emperor.

[32] I went into mourning for her, though abroad at the time; a distinction I have ever paid to those worthy creatures who died in childbed by me.

[33] V. ö. Richelieu tábornagy emlékiratait.

Lovelace még jobban gyűlöli Clarisset, mint szereti. Könyvet tart, melyben följegyzi mindazon sértéseket, melyeket tőle és a Harlowektól szenvedett. Újra átolvassa, mikor közel van az ellágyuláshoz. Felingerül, hogy a leány védni meri magát. «Majd megtanítom a kedves, bájos teremtést velem versenyezni a leleményekben; megtanítom cseleket szőni legyőzője ellen!» Harczban állnak egymással, életre-halálra. Nincs pihenés, nincs szünet. «Midőn valami dologba fog vagy reá teszi lelkét, ő a legleleményesebb és legkitartóbb halandó a nap alatt.» Megtámadja és ostromolja; éjjeleket tölt háza körül, oly szolgákat ád Harlowenak, kik az ő hívei; meséket költ, álnevű személyeket vezet elő, leveleket kohol. Nincs kiadás, fáradtság, ármánykodás, jellemtelenség, mire rá ne adná magát. Minden fegyver jó neki. Tíz, húsz, ötven földalatti árkot ás és köt össze a távolból, melyek mind ugyanazon aknában egyesülnek. Mindenen segít, mindenre kész, mindent kitalál, mindent merészel, ellenére minden kötelességnek, emberiességnek, józan észnek, daczára barátai könyörgéseinek, Clarisse esengéseinek, saját lelke furdalásainak. A túlságos akarat nála is, mint a Harloweknél aczélgéppé lesz, mely megtöri és szétmorzsolja azt, a mit meg kellene hajtania, míg végre maga is összetörik vak szilajságában a romok felett, melyeket készített.

Mily segélyforrásai vannak Clarissenak ily rohamok ellen? Az egyenlő akarat.[34] Ő is harczra van felkészülve. «Szigorú önvizsgálat után», mondja valahol, «úgy találom, hogy csaknem annyi van bennem atyám véréből, mint

[34] That command of my passions which has been attributed to me as my greatest praise and in so young a creature as my distinction.

anyáméból.» Szende ugyan és könnyen meggörnyed a keresztény alázatosságban, de büszkeség is van tettében; «azt remélte, hogy példáúl fog szolgálni a nemebeli ifjú személyek számára;»[35] szilárdságára nézve férfi, kivált megfontolása férfias.[36] Mint vigyáz magára! mily éber! mily aprólékosan és fáradhatatlanúl ügyel saját és mások viseletére![37] Nincs Lovelacenak egy tette, egy szava, egy önkénytes vagy önkénytelen mozdulata, melyet észre nem vesz, nem magyaráz és meg nem ítél a diplomata és moralista éles látásával és szilárd szellemével. El kell olvasnunk hosszú beszélgetéseit, melyekben egy szót sem ejt ki számítás nélkül; valódi párviadalok ezek, melyek mindennap megújulnak, szemben a halállal, sőt a szégyennel is. Tudja ezt, nem jő zavarba, mindig uralkodik magán, egy oldalát sem hagyja fedetlenül, nem kábul el, lépésről lépésre harczol, érezve, hogy az egész világ Lovelace mellett van és senki sincs az ő oldalán, hogy veszteni kezdi a tért, még többet fog veszteni, hogy el fog esni, hogy elesik. És mégsem hajol meg.

Mily változás Shakspeare óta! Honnan származik ez eredeti és új felfogása a nőnek? Ki vértezte fel hősiességgel és számítással ez elhagyott és gyöngéd ártatlanságokat? A világivá lett puritanizmus. «Soha sem nézhetett közömbösen bármely kötelességet,[38] és «azzal töltötte életét hogy

[35] How I am punished .... for my vanity in hoping to be an *example* to young persons of my sex! Let me be but a warning and I will now be contented.

[36] L. többek közt végrendeletét.

[37] That such a husband might unsettle me in all my own principles and hasard my future hopes.

That he has a very immoral character to women.

That knowing this, it is a high degree of impurity to think of joining in wedlock with such a man.

[38] Who never looked upon any duty ..... with indifference.

kötelességeire nézzen».[39] Elveket állított fel, gondolkozott felőlök, alkalmazta az élet különböző körülményeire, s minden pontra nézve maximákkal, megkülönböztetésekkel és érvekkel szerelte fel magát. Körűlvette magát a hajthatatlan parancsok számlálhatatlan soraival, mint valami sűrű, tüskés sövénynyel. Csak úgy lehet hozzá hatolni, ha felforgatják egész szellemét, egész multját. Ebben áll ereje, és gyöngesége is; mert annyira védve van erődítményei által, hogy fogolylyá válik; elvei hálóvá lesznek rá nézve és erénye veszíti el. Nagyon meg akarja óvni az illendőséget. Nem akar a hatósághoz fordulni; mert ez napvilágra hozná a családi viszályokat. Nem száll szembe atyjával: ez a gyermeki alázatosság ellen volna. Nem űzi el Solmest érdeme szerint, erőszakosan s mint a kutyát: ez a női gyöngédség ellen volna. Nem akar távozni Howe kisasszonynyal: ez árthatna barátnője hírének. Megrója Lovelacet, midőn káromkodik;[40] a jó kereszténynek tiltakoznia kell a botrány ellen. Okoskodó és pedáns, politikus[41] és prédikátor; unalmas, nőietlen. Kisasszony, ha tűz üt ki a szobában, mezítláb szaladunk ki onnan s nem kérünk előbb papucsot. Sajnálom, de halkan, nagyon halkan hozzá kell tennem, hogy a magasztos Clarisse kicsinyes szellem; erénye a kegyeskedők betűszerinti és aggályoskodó áhítatához hasonlít.[42] Nem ragad el; mindig kezében látjuk illem-katechizmusát;

[39] V. ö. 196. l., VIII. k. 49. l.

[40] Swearing is a most unmanly vice, and cursing as poor and low one; since they proclaim the profligate's want of power and his wickedness at the same time; for could such a one punish as he speaks, he would be a fiend.

[41] I should be inclined to spare her all further trial, were it not for the contention that her vigilance has set on foot, which shall overcome the other.

[42] Niceties.

nem találja fel kötelességét, hanem rendelet után indul; nincs meg benne a nagy elhatározások bátorsága, több lelkiismerete és szilárdsága van, mint lelkesültsége és szelleme.[43] Ez a hátránya a végletig hajtott erkölcsiségnek, akármilyen az iskola, akármilyen a czél. Addig szabályozzák az embert, míg végre nagyon korlátolttá teszik.

A szegény Richardson, a nélkül hogy sejtené, fáradtságot vett magának, hogy egészen megvilágítsa e dolgot, s megalkotta sir Charles Grandissont, «a keresztény *gentleman* mintaképét». Nem tudom, sokat térített-e meg ez a mintakép? Nincs valami ízetlenebb, mint az épületes hős. E sir Charles oly szabatos, mint az automat; azzal tölti életét, hogy kötelességeit mérlegelje és bókoljon.[44] Midőn beteget megy látogatni, fél vasárnap utazni; de azzal nyugtatja meg lelkiismeretét, hogy ezt irgalmassági cselekedetért teszi.[45] Elhihetnők, hogy ily ember szerelmes lehet? Pedig az, de a maga módja szerint. Például így ír menyasszonyához:

«És most, oh legkedvesebb és legdrágább a nők között, engedje várnom megtisztelő levelét, melyből megtudhatom, hány napot lesz kegyes elengedni ez unalmas hónapból? Örökre a legnagyobb hálával leszek lekötelezve e leereszkedéseért, bármelyik napot fogja kijelölni, mely nap utolsó lehelletemig a legdrágább lesz előttem, s életem legnagyobb áldását árasztja rám és megerősíti azt, a mi már örökre vagyok, az ön Charles Grandissonja.»[46]

[43] Épen ellentéte Georges Sand hősnőinek.

[44] He received the letters, standing up, bowing; and kissed the papers with an air of gallantry that I thought greatly became him.

[45] I am afraid I must borrow of the Sunday some hours on my journey; but visiting the sick is an act of mercy.

[46] And now, loveliest and dearest of women, allow me to

A viaszbáb nem lehetne illedelmesebb. Ilyen ízlésben megy minden. A menyegzőn nyolcz hintó van, mindegyik négy lóval; sir Charles figyelemmel van az idősebb személyek iránt; az asztalnál az urak, kendővel hónuk alatt, mindnyájan egy-egy hölgynek szolgálnak fel; a menyasszony mindig kész elájulni; sir Charles teljes formasággal veti magát lábaihoz.

«Oh szerelmem! legyen tekintettel a legjobb rokonokra és térjen vissza szokott lélekjelenetéhez; különben én, kit ezer tanú előtt fog érni kezének megtisztelő dicsősége, kész leszek megbánni, hogy oly szívesen engedtem tiszteletreméltó barátaink óhajtásának a nyilvános menyegzőre nézve.»[47]

Megkezdődnek az üdvözlések, hemzsegnek a bókok; az udvariasságok raja úgy röpked, mint megannyi apró szerelmes cherubinok, és áhitatos szárnyaik[48] megszentelik a boldog pár megáldott szerelmét. A könyek özönlenek s Harriet elérzékenyül feláldozott vetélytársnője felett, míg sir Charles «hizelgően, gyöngéden és tisztelettel átfonva

expect the honour of a line, to let me know how much of the tedious month from last Thursday you will be so good to abate. . My utmost gratitude will ever be engaged by the condescension, whenever you shall distinguish the day of the year, distinguished as it will be to the end of my life that shall give me the greatest blessing of it and confirm me.

For ever yours Charles Grandisson.

[47] What, my love! In compliment to the best of parents, resume your usual presence of mind. I else, who shall glory before a thousand witnesses in receiving the honour of your hand, shall be ready to regret I acquiesced so cheerfully with the wishes of those parental friends for a public celebration.

[48] Sir Charles seemed to have the office by heart, Harriet in her heart.

karjával, elvette zsebkendőjét, a nélkül, hogy ellentállt volna, hogy letörölje arczára ömlő könnyeit. — Oh édes emberiesség!» mondá; «bájos érzékenység, ne fojtsd el e megható kitörést! Mennyei harmat (s megcsókolja a zsebkendőt), mennyei harmat, könnyei a szívnek, mely szelid és részvevő, mint az ég!»[49]

Ez már sok, jóllaktunk vele, s azt mondjuk, hogy e mondásokat mandolinon kellene kisérni. A legtürelmesebb halandó is megémelyedik, ha háromezer lapon át nyelte ez érzelgő ízetlenségeket és e czukrozott tejét a szerelemnek. Tetőzésül, sir Charles látva, hogy Harriett megcsókolja vetélytársnőjét, tervet készít a barátságnak szentelt kis templomra, melyet ugyanezen helyen fognak építni. Ez a mythologiai rococo diadala! Végre úgy hullnak a koszorúk, mint az operában, mindnyájan egy hangon és karban éneklik sir Charles dicséretét, és elmondják litániáját:

«Hogyan lehetne más, mint a legjobb férj, ki a legengedelmesebb fiú, a legszeretőbb testvér, a leghivebb barát volt és a ki az élet minden viszonyában elvből jó?»[50]

Nagy, nemes, gyöngéd, kegyes, feddhetetlen; soha sem követett el silány tettet, hamis mozdulatot. Lelkiismerete és parókája mocsoktalan. Amen. Szentté kell tenni és kitömni.

[49] In a soothing, tender and respectful manner, he put is arm round me and taking my own handkerchief, unresisted, wiped away the tears as they fell on my cheek. Sweet humanity. Charming sensibility! Check not the kindly gush. Dew-drops of heaven! (wiping away my tears, and kissing the handkerchief), dew-drops of Heaven, from a mind like that Heaven mild and gracious!

[50] But could he be otherwise than the best of husbands, who was the most dutiful of sons, who is the most affectionate of brothers, the most faithful of friends, who is good upon principle in every relation of life?

És önnek is, kedves Richardson, ámbár nagy ember, még sincs annyi szelleme, a mennyi kellene arra, hogy elég legyen. Addig akar szolgálni az erkölcsnek, míg végre ártalmára lesz. Ismeri ez épületes hirdetmények hatását, melyeket könyveinek elejére és végére ragaszt? Visszariadunk, elvesztjük a megindulást, látjuk az orrhangú prédikátort fekete ruhájában kibújni a világi öltönyből, melyet egy órára magára vett, és bosszankodunk a csalás miatt. Be kell hizelegni az erkölcsöt és nem fölerőszakolni. Emlékszik-e, hogy az emberi szívben jó adag lázadás van, s ha nagyon láthatólag akarjuk valami fegyelembe falazni, elszökik és kívül keres szabad levegőt? *Pamela* folytán kinyomtatja az erények lajstromát, melyekre példát ad; az olvasó ásít, elfeledi élvezetét, megszünik hinni és azt kérdi, vajjon a mennyei hősnő nem volt-e valami papi báb, mely arra készült, hogy leczkét adjon neki? *Clarisse* végén elbeszéli, hogyan bűnhődtek meg a gonoszok, nagyok és kicsinyek, egyet sem kímélve; az olvasó nevet s azt mondja, hogy e dolgok máskép történnek a világban, és felszólítja önt, hogy szője be ide, mint Arnolph (a *Nők iskolájában*) «az üstöt, melyben a rossz életű lelkek főni fognak a pokolban». Mi nem vagyunk oly ostobák, mint ön gondolja. Nem szükséges mély hangon dörmögni, hogy megijedjünk; nincs szükségünk arra, hogy külön és nagy betűkkel leírják a tanulságot, hogy rá akadjunk. Szeretjük a művészetet s önnek nincs művészete. Azt óhajtjuk, hogy tetszésünkre legyen, s ön nem gondol rá. Ön lemásol minden levelet, elbeszél minden társalgást elmond mindent, ki nem hagy semmit, regényei nyolcz kötetből állnak. Ugyan vegye elő az ollót; legyen író és nem levéltárnok. Ne öntse ki okmánytárát az országútra. A művészet abban különbözik a természettől, hogy ez hígít, amaz összpontosít. Húsz-húsz lapnyi húsz

levél nem tüntet föl egy jellemet, s egy élénk szó megteheti. Önt nehézkessé tette lelkiismerete, mely lépésről lépésre vonszolja a földön; ön fél saját szellemétől, zabolát vet reá s nem meri megtalálni a szenvedélyes pillanatokban a hangos sikoltásokat, az őszinte szavakat. A kenetes és ékes frázisok közé sülyed;[51] nem akarja a természetet úgy mutatni, a mint van, a mint Shakspeare mutatja, midőn a szenvedélytől, mint izzó vastól égetve kiált, ágaskodik és átszökik a korlátokon. Ön nem tudja szeretni a természetet, s büntetése az, hogy nem tudja meglátni.

IV.

A természet nevében szólal fel Fielding, és bizonyára tetteit és személyét látva, azt hihetnők, hogy különösen e czélra készült: nagy izmos ficzkó, csaknem hat láb magas, vérmes, a kedélyesség és érzéki hév túlságával, őszinte, nagylelkű, érzelmes és bátor, de oktalan, pazarló, iszákos, élvhajhász; a tönkrejutást mintegy atyjától örökölve, megfordult az élet magaslatain és mélységeiben, sokszor besározta magát, de mindig jókedvű maradt; «szóval», mondá lady Mary Wortley Montague, «boldogabb volt, mint egy fejedelem, s képes elfeledni köszvényét, bajait, adósságait, ha egy palaczk pezsgő és vadpástétom állt előtte». A kissé durva, de gazdag természet uralkodik benne. Nem tartja vissza, hanem szabadjára bocsátja magát, legurul lejtőjén, nem igen válogatva meg ágyát, nem állítva gátakat maga elé; iszaposan, de nagy hullámzással és tele mederben ömlik. Egészségének és physikai szilajságának túlsága kezdettől fogva vidám dorbézolásra ragadja, s az ifjúság mértéktelen

[51] Clarissa és Pamela nagyon sokat mondanak.

életnedve még házas életében és érett korában is forr benne. Vidám és mulatni akar; gondatlan és még írói hiúság sincs benne.

Garrick egy ízben kérte, hogy töröljön ki egy ügyetlen jelenetet, mondván, hogy különben mindenesetre kifütyölik. «Ördögbe!» felelt Fielding, «hadd találjanak rá maguktól.» A darabot kifütyölték s a színész rosszkedvűleg fölkeresé a szerzőt, a ki ivott és dohányzott.

«Mi baj?»

«Bizony kegyetlenül kifütyöltek.»

«Ah! ah! ördög vigye őket! Rátaláltak, nemde rátaláltak?»

Ily vidám kaczajjal szokta fogadni a baleseteket. Előre ment, nem igen érezve a sérüléseket, bizalmas ember módjára, kinek szíve vidám és bőre vastag. Mihelyt örökséghez jut, dáridózni kezd, megvendégeli szomszédait, falkát tart, sárga egyenruhás, pompás inasokkal veszi körül magát. Három év alatt mindent elver, de bátorsága megmarad, befejezi törvénytanulmányait, két foliánst ír a korona jogairól, biró lesz, megsemmisíti a tolvajbandákat, s a világ legizetlenebb munkájával «a legpiszkosabb pénzt szerzi a földön.» Nem fogja el undor és bágyadtság; sokkal erősebb szerkezete van, hogysem női idegei legyenek. Minden túlárad benne, erő, tevékenység, lelemény és a gyöngédség is. Gyermekeit anya módra bálványozza, nejét imádja s csaknem megőrül, midőn elveszti; nincs más vigasztalása, mint sirni a szolgálóval, s végre feleségül veszi e jó leányt, hogy anyát adjon gyermekeinek. Ez utolsó vonás tökéletessé teszi e derék plebejus szív [52] rajzát, mely könnyen kiárad, ment az ellenszenvektől s melyben a finomság kivételével minden

[52] Pedig tábornok fia és gróf unokája volt.

megvan, a mi legjobb az emberben. Úgy olvassuk könyveit, mint a tiszta, egészséges, erős bort szoktuk inni, mely felvidít, erőt ad s melyből semmi sem hiányzik, csak a zamat.

Ily ember nem találhatott kedvet Richardsonban. A ki szereti a nyilt és túláradó természetességet, messzire űzi magától, mint ellenségeit, a puritánok ünnepélyességét, komorságát, szenteskedését. Avval kezdi, hogy torzképeket rajzol Richardson alakjairól. Első hőse, József, testvére Pamelának, és épen úgy ellenáll úrnője ajánlatainak, mint Pamela urának. A kisértés, mely megható a fiatal leánynál, komikussá lesz a fiatal embernél, s a tragikum groteszkké változik. Fielding tele torokkal kaczag, mint Rabelais és mint Scarron is. Utánozza az emphatikus stylt; összegyűri a szoknyákat s megtépázza a parókákat; durva tréfáival felforgatja az illemformák minden komolyságát. A finom, vagy csak jól öltözött ember is ne kövesse őt. Börtönökbe, kocsmákba, szemétdombra, az országút sarába fogja vezetni; mulatságos botrányok, nyers festések, közönséges kalandok közt fogja végig gázoltatni. Nagy szája van s nincs érzékeny szaglása. József urat, midőn elhagyja lady Booby házát, leütik, s ruhátlanul, félholtan hagyják az árokban. Egy postakocsi halad el mellette; a hölgyek elszörnyednek a gondolatra, hogy maguk közé fogadjanak egy teljesen meztelen embert, és a *gentlemen*ek, bár mindegyiknek három felöltője van, sokkal újabbnak találják, hogysem bepiszkolnák e szegény ördög testén. De ez csak a kezdet; elképzelhetjük a többit. József és barátja, Ádám, a jó lelkész, tömérdek ütleget adnak és kapnak; a botütések záporként hullnak; disznóvérrel tölt fazekakat vágnak fejökhöz; a kutyák megtépik ruháikat; elvesztik lovukat.

József oly szép, hogy a szolgáló ostromának is ki van téve; kénytelen őt karjába fogni és a kapu elé tenni. Soha

sincs egy fillérjök sem; börtönbe akarják őket vetni. De azért vigan haladnak előre, mint társaik Fielding többi regényeiben, Booth kapitány és Tom Jones. Ez ökölcsapások, e kocsmai zsivaj, e széttört melegítő palaczkok és fejhez vágott csészék, az események e zürzavara, a balesetek e zápora végre a legvidámabb zenévé egyesülnek. Mind e derék emberek jól verekesznek, jól haladnak, jól esznek s még jobban isznak. Gyönyörűség nézni e hatalmas gyomrokat: úgy száll le beléjök a *roastbeef*, mint természetes helyére. Ne mondjátok, hogy e jó karok nagyon erősen megdolgozzák felebarátjaik bőrét; a felebarát bőre elég kemény és minden esetre gyorsan helyreáll. Elég az hozzá, hogy az élet jó, s Fieldinggel nevetve, betört fejjel és teli hassal útazunk át rajta.

Vajjon csak nevetni fogunk? Sok látni való van útközben; a természet iránti érzék épen oly tehetség, mint a szabály felfogása, s Fielding, hátat fordítva Richardsonnak, épen oly tág területet nyit meg, mint vetélytársa. A mit természetnek nevezünk, nem egyéb, mint sarja ama titkos, gyakran gonosz, rendesen aljas, mindig vak szenvedélyeknek, melyek bennünk formák és zsibongnak, rosszúl takarva az illem és ész palástjával, mely alá rejteni igyekszünk; azt hiszszük, hogy mi vezetjük, pedig azok vezetnek minket; magunknak tulajdonítjuk cselekedeteinket, pedig tőlök származnak. Annyian vannak, oly erősek, úgy össze vannak keveredve, oly készek fölébredni, kihajtani, elragadni egymást, hogy mozdulatuk kisiklik minden okoskodásunk és fogásunk alól. Ez Fielding területe; művészete és gyönyörűsége, mint Molièrenél, abban áll, hogy fölemeli a palást egyik végét. Személyei okos arczczal állnak elénk, míg egyszerre, valami nyiláson át, az olvasó észreveszi a titkos hiúságok, botorságok, sóvárgások, gonoszságok benső

zsibongását, melyek lépteiket mozgatják. Például midőn Tom Jones karja eltörik, a bölcs Square stoikus maximákkal akarja vígasztalni; de mialatt azt bizonyítja neki, hogy a fájdalom közömbös dolog, megharapja nyelvét és egy-két káromkodást ereszt meg; mire a theologus Thwackum, asztali és vetélytársa, azt állítja, hogy balesete a gondviselés figyelmeztetése volt, s kicsibe múlik, hogy hajba nem kapnak. Más ízben a börtön káplánja, miután szabadon bocsátá ékesszólását s bűnbánatra inté az elítéltet, elfogad tőle egy pohár puncsot, mert a szent-írás semmit sem mond e folyadék ellen, s miután megitta, elmondja utolsó beszédét a pogány bölcsészek ellen.

Így levetkőztetve, torz alakot öltenek az ösztönök; az emberek komolyan, pálczával kezökben lépdelnek előre, s reánk nézve mindnyájan meztelenek. Még pedig, ne feledjük, tökéletesen meztelenek; azért némely mozdulatuk nagyon is pajzán. A hölgyek okosan cselekesznek, ha nem lépnek be ide. E hatalmas, nyilt és vidám szellem, mint Rubens, a dorbézolásokat szereti; jó kedvtől, érzékiségtől, erőtől ragyogó, kipirult alakok tánczolnak, mozognak, ütköznek össze nála, és az arczátlan ösztönök erőszakosságokban törnek ki. Ezekből képezi főalakjait. Egy sincs nála, mely élőbb volna, mint ezek, egy sincs, mely nagyobb és szélesebb vonásokkal, nagyobb lendülettel egészségesebb színnel volna rajzolva. Míg a meggondolt emberek, mint Allworthy, elmosódnak széles vászna egyik szögletében, az ösztön emberei, mint Western, oly hatalmasan domborodnak ki, minőt Falstaff óta nem láttunk.

Western falusi *squire*, alapjában jó ember, de részeges, mindig nyeregben ül, soha sem fogy ki a káromkodásból, mindig kész a szidalmakra, ökölütésekre; afféle nehézkes targoncás, kit megkeményítettek s felizgattak a faj durva-

sága, a vidéki élet vadsága, a megfeszített testgyakorlatok, a túlságosan nehéz ételek és italok; egészen tele van gőggel, s angol és falusi előítéletekkel; soha sem fegyelmezte a nagyvilági élet kényszere, mert falun él, sem a nevelés, mert alig tud olvasni, sem az elmélkedés, mert két eszmét sem tud összekötni, sem a tekintély, mert gazdag és békebiró; mint a csikorgó szélkakas, ki van téve minden szenvedély szélfordulatainak. Mihelyt ellenmondanak neki, elvörösödik, tajtékzik, meg akarja botozni az embereket: «Vesd le ruháidat . . . !»[53] Erővel le kell fogni, hogy visszatartóztassák. Allworthyhoz fut panaszkodni Jones ellen, ki udvarolni mer leányának.

«Szerencséje, hogy nem csíphettem nyakon; megdöngettem volna, torkába fojtottam volna nyávogását; megtanítottam volna e szajhaszülöttet ura tányéráról nyalakodni. Egy falatot se kap ételemből, egy fityinget se, hogy ételt vegyen magának. S ha a leány hozzá akar menni, jó, egy ing lesz a hozománya. Inkább a törlesztő pénztárba tenném minden vagyonomat, hogy Hannoverába küldjék s megrontsák vele nemzetünket.»[54]

S midőn Allworthy azt mondja, hogy nagyon sajnálja, így felel:

«Ördög vigye sajnálatát! szép hasznát vehetem, ha majd elvesztem egyetlen gyermekemet, szegény Zsófimat, a

[53] Lehetetlen egészen lefordítni. (6. k. 9. f.)

[54] It 's well for un I could not get at un; I'd a lick'd un I'd a spoil'd his caterwauling; I'd a taught the son of a whore to meddle with the meat of his master. He shan't ever have a morsel of meat of mine or a varden to buy it. If she will ha un, one smock shall be her portion. I'll sooner gee my estate to the zinking fund, that it may be sent to Hanover, to corrupt our nation with.

ki szívem gyönyörűsége és reménysége, s öreg napjaim egyetlen vigasztalása volt; de elhatároztam, hogy elkergetem házamból: hadd kolduljon, hadd pusztuljon el éhen, hadd rothadjon el az utczán. Egy fillért se, egy fillért se, egyetlen egy fillért se kap tőlem! Ez az ebadta fattyú mindig jó volt arra, hogy fölverje a nyulat. Ördög bujjék belé! Nem tudtam, mily nyulacskát vett czélba; de ez lesz a legrosszabb vad, melyet életében fölvert. Csak dögöt fog találni, s ráadásul a bőrét, ez az egész, a mit kapni fog, megmondhatja neki!»[55]

Leánya megkisérti rábeszélni, de ekkor tombolni kezd. Erre szeretetről és engedelmességről beszél, mire atyja örömében fel s alá ugrál a szobában s könnyek gyűlnek szemébe. A leány most újra könyörögni kezd; atyja fogait csikorgatja, ökölre szorítja kezét, lábával dobbant.

«Hozzá mégysz, az övé lészsz! az ördög vigyen el engem! Az övé lészsz, habár másnap reggel felakasztanád magadat!»[56]

Nem képes okot találni, nem tud egyebet mondani, csak azt, hogy legyen jó leány. Ellentmond önmagának,

[55] Pox o'your sorrow. It will do me abundance of good, when I have lost my only child, my poor Sophy, that was the joy of my heart, and all the hope and comfort of my age. But I am resolved I will turn her out o'doors; she shall beg and starve and rot in the streets. Not one hapenny, not a hapenny shal she ha o'mine. The son of a bitch was always good at finding a hare sitting and be rotted to'n; I little thought what puss he was looking after. But it shall be the worst he ever vound in his life. She shall be no better than carrion; the skin o'er it is all he shall ha, and zu you may tell un.

[56] I am determined upon this match, and ha him you shall, damm me, if shat unt. Damm me, if shat unt, though dost hang thyself the next morning.

megrontja saját terveit: olyan, mint a vak bika, mely jobbra balra döf, visszafordul, senkit sem ér el s egy helyben toporzékol. A legkisebb zajra vadul előre rohan, nem tudva, miért. Eszméi nem egyebek, mint a test és vér reszketései vagy rohamai. A physikai állat soha sem fedte és nyelte el teljesebben az embert. Olyannyira naiv és oly közel van az állathoz, hogy groteszkké lesz; engedi, hogy vezessék, úgy beszél, mint a gyermek:

«Nem tudom, hogyan történik, de az ördög vigyen el engem, Allworthy, ha ön nem tételi velem mindig azt, a mit épen akar. Pedig épen olyan jó birtokom van, mint önnek, s épen olyan békebiró vagyok, mint ön.»

Semmi sem tartós és állandó nála; mindent első gondolatra tesz; csak a pillanatnak él. Bosszúvágy, érdek, hosszantartó szenvedélyek nem birnak hatalommal fölötte. Megöleli az embereket, kiket csak az elébb akart agyonütni. Minden eltűnik rá nézve a jelen szenvedély hevében; rohanó hullám gyanánt tódul ez fejébe s megfojt minden egyebet. Most, midőn kibékül Tommal, alig várja, hogy nőül vegye leányát.

«Fel, fel, ficzkó, vágj neki! Így áll a dolog, báránykám! Nos, megegyeztetek? Holnap lesz vagy holnapután? Egy pillanattal sem lesz később, mint holnapután, el vagyok határozva. Rajta Tom, mondom, hogy ez csupa begyeskedés. Teringettét! azt akarná e leány, hogy már ma éjjel legyen a menyegző, tiszta szívéből akarná. Nemde, Zsófi, ezt akarnád? Látod, Allworthy, öt fontba fogadok egy tallér ellen, hogy holnaphoz kilencz hónapra fiút kapunk. Most pedig mondd, mit iszol? burgundit, champagneit vagy micsodát? Istenemre! vígan leszünk az éjjel.»[57]

[57] I don't know how'tis, but, Allworthy, you make me do

S midőn nagyapává lesz, a dajkák közt tölti minden idejét, bizonyolva, hogy «a kis leány csevegése édesebb zene, mint a legszebb angol falka ugatása». Ez a puszta természet, és senki sem bocsátotta el ezt zabolátlanabbul, hevesebben, árkon-bokron keresztül, senki sem vetette kevésbbé a szabályok alá, senki sem engedte át jobban a feltóduló testi életnedvnek, mint FIELDING.

Nem mintha szeretné a természetet, a nagy művészek, SHAKSPEARE és GOETHE módjára; ellenkezőleg, kiválóan moralista, s ez a század egyik nagy jele, hogy a reformáló szándékok épen oly határozottan mutatkoznak nála, mint másutt. Gyakorlati czélt tűz költeményei elé s ajánlatossá teszi, mondván, hogy a komoly és tragikus hang elmérgesít, míg a komikus styl «jóakaratra és jó kedvre hangolja az embereket».[58] Sőt mi több, a bűn szatiráját írja; a szenvedélyeket nem egyszerű erőknek, hanem a helyeslés vagy rosszalás tárgyainak tekinti. Minden lépésnél erkölcsi ítéletekkel lát el; azt akarja, hogy mi is állást foglaljunk; fejteget, menteget vagy kárhoztat.

Egész regényt[59] ír gúnyos hangon, hogy üldözze és le-

always just as you please; and yet I have as good an estate as you, and am in the commission of the peace just as yourself. . . .

To her, boy, to her, go to her. That's it, my little honeys, o that's it. Well, what, is it all over? Has she appointed the day, boy? What, shall it be to morrow, or the next day? I shan't be put off a minute longer than next day, I am resolved. . . . . I tell thee it is all a flimflam. Zoodikers! she'd ha the wedding to night with all her heart. Would'st not, Sophie? Where the devil is Allworthy? . . . Harkee, Allworthy, I'll bet thee five pounds to a crown, we ha a boy to-morrow nine months. But prithee, tell me what wat ha? Wat ha Burgundy, Champaigne, or what? For please Jupiter, we 'll make a night on't.

[58] *Joseph Andrews* előszava.

[59] *Jonathan Wild.*

sújtsa a gazságot és árulást. Több mint festő: valódi biró, és e két szerep összhangzásban van nála. Mert a lélektan morált szül: hol megvan az ember fogalma, ott megvan eszménye is, és Fielding, ki az emberben látta a természetet, mint a szabály ellentétét, dicséri is az emberben a természetet, ellentétül a szabálylyal, úgy hogy szerinte az erény nem egyéb, mint ösztön. Szemeiben a nagylelkűség, mint a cselekvés minden forrása, eredeti hajlam; s mint minden forrása a cselekvésnek, tovább ömlik, a nélkül, hogy a katechizmusok vagy frázisok valami jót adnának hozzá; mint a cselekvés minden forrása, néha nagyon is duzzadtan és gyorsan folyik. Vegyük úgy, a mint van, és ne igyekezzünk a fegyelem alá szorítni vagy okoskodással pótolni. Az ön hősei, Richardson uram, oly szabatosak, oly kimértek, oly gondosan be vannak burkolva szabályaikba, mint a sekrestyések, kik legfölebb arra jók, hogy a körmeneteken orrhangon énekeljenek. Square és Thwackum uraim, az önök szavallatai a bölcselmi vagy keresztény erény fölött merő szógyakorlatok, s csak arra valók, hogy elősegítsék az emésztést. Az erény a vérben és vérmérsékletben van; a fecsegő nevelés s a klastromi szigorúság mit sem tesznek hozzá. Embert adjatok nekem, s nem színpadi bábot vagy szavaló gépet. Az én hősöm az az ember, ki nagylelkűnek születik, mint a kutya hűnek, a ló bátornak. Élő szívet akarok, mely tele van hévvel és erővel, nem száraz pedánst, ki zsinórra fűzi minden cselekedetét. E lángoló természet talán nagyon is messzire fogja ragadni; de megbocsátom tévedéseit. Meglehet, hogy véletlenül leiszsza magát, fölszed az utczán egy leányt, szívesen ad egy-egy ökölütést, nem utasítja vissza a párbajt; eltűri, hogy valami nagyúri hölgy szép fiúnak találja s elfogadja erszényét; oktalan lesz, és megrontja jó hírét, mint Jones; rossz gazda lesz és adós-

ságokba veri magát, mint Booth. Bocsássuk meg neki, hogy izmai, érzékei vannak, s hogy oly harag vagy hév forr benne, mely előre hajtja a nemes fajú állatokat.

De inkább el fogja tűrni, hogy véresre verjék, mintsem eláruljon egy szegény erdőkerülőt. Minden nehézség nélkül megbocsát halálos ellenségének, csupa jóságból s titokban pénzt küld neki. Hű marad kedveséhez s daczára minden ajánlatnak, a legnagyobb inségben, a legkisebb remény nélkül megőrzi hitét. Bőkezű lesz erszényével, fáradalmával, szenvedésével, vérével; nem fog vele dicsekedni; nem lesz benne sem gőg, sem hiúság, sem szenvelgés, sem tettetés; a bátorság és jóság úgy túlárad szívében, mint a jó víz a jó forrásban. Otromba lehet, mint Booth kapitány, játékos, pazarló, a ki képtelen ügyeit vezetni s képes a kisértésnek engedni, hogy hűtelen legyen nejéhez; de oly őszinte lesz bűnbánata, oly önkénytelen a hibája, oly gondosan, igazán gyöngéd lesz, hogy neje végtelenül fogja szeretni[60] s ő ezt valóban meg is érdemli. Betegápoló, dajka, anya lesz mellette; önmaga lesz segítségére lebetegedésében; mint szeretője fogja imádni, mindig, az egész világ előtt, még Matthews kisasszony jelenlétében is, ki elcsábította.

«Kijelentém, hogy ha a világ enyém volna, kész lennék Ameliám lába elé tenni. És isten látja lelkemet, így tennék tízezer világgal is!»[61]

Úgy sír, mint a gyermek, midőn reá gondol; úgy hallgat rá, mint a kis gyermek. «Saját szavait ismétlem, mert rendesen eszemben tartom azt, a mit mond.» Titokban öltözik fel, midőn kénytelen ezredéhez menni, és «dalolva,

[60] Amelia, a tökéletes angol hitves mintája.

[61] I declared that if I had the world I was ready to lay it at my Amelia's feet. And so heaven knows I would then thousand worlds!

fütyölve, magát rázva s mindent megpróbálva, hogy ne gondolkozzék», elfut, mialatt neje alszik, mert nem tudná kiállni könnyeit. E marczona, tomboló alakban valódi női szív dobog, mely ellágyul, melyet minden csekélység megzavar, midőn arról van szó, kit szeret; gyöngédségében félénk önfeláldozásában, bizalmában, önmegtagadásában, ömlengéseiben kimeríthetetlen. Ha a férfi ilyen, ne törődjünk a többivel; túlságaival és bolondságaival többet ér, mint valamennyi kesztyűs képmutatóitok.

Erre így felelünk: Jól teszi, ha a természetet védi, de csak úgy, hogy semmit se fojtson el benne. Egy vonás hiányzik az ön jól megtermett alakjaiban: a finomság. A gyöngéd ábrándok, a lelkesült emelkedettség, a remegő gyöngédség épen úgy a természethez tartoznak, mint a nyers erő, a zajos vidámság és az őszinte jóság. A költészet oly igaz, mint a próza; és ha vannak zabálók és birkózók, vannak művészek és lovagok is. Cervantes, kit ön utánoz, és Shakspeare, kire emlékeztet, birtak e finomsággal és lefestették. A bő aratásból, melyet tele kézzel hoz, kifeledte a virágokat. Utoljára is belefáradunk örökös öklözéseibe és fogadói számláiba. Nagyon szívesen forgolódik az ólban, Trulliber egyházi disznai között. Szeretnők, ha kiméletesebb volna hősnői iránt; az út esélyei nagyon gyakran meglebbentik nyakfodraikat, és Fanny, Sophy, mrs. Heartfree akármilyen tiszták maradnak, akaratlanúl is eszünkbe juttatják az erőszakos kezeket, melyek felgyűrték ruháikat. Ön oly durva, hogy nem érzi az iszonyút. Hamisan ugyan, de egy pillanatra mégis fejébe veri Tom Jonesnek, hogy Williamsné, kit kedvesévé tett, saját anyja, s az olvasót hosszú ideig hagyja e föltevés becstelen benyomása alatt. Végre kénytelen mesterkéltté lenni, hogy a szerelmet fesse; nem talál mást, mint kimért leveleket; Tom Jones elragad-

tatásai merő írói frázisok. Eszmék hiján ódákat szaval. Ön csak az érzékek lendületét, a vér forrását, a gyöngédség ömlengését ismeri, de nem az ideges magasztosultságot, a költői elragadtatást. Az ember, a mint ön felfogja, jó bivaly, s talán épen ilyen hősre van szüksége oly népnek, mely önmagát John Bullnak nevezte.

V.

Minden esetre hatalmas és félelmes ez a hős, és ha most összeszedjük lelkünkben a szétszórt vonásokat, melyeket a regényírók alakjai elénk tűntettek, úgy érezzük, mint ha valami félbarbár világba jutnánk s oly faj közé, melynek erélye megriasztja vagy fellázítja minden szelídségünket. Nyissuk fel most azt az írót, ki még inkább betűszerint másolja az életet. Kétségkívül mindnyájan ezt teszik, és kijelentik Fieldinggel együtt, hogy azért képzelnek valami vonást, mert látták; de Smolletnek azon előnye van, hogy középszerűségében laposan, prózailag másolja eredeti alakjait, a nélkül, hogy a lángész megvilágításával átalakítná; Fielding vidámsága és Richardson szigorúsága nincs itt, hogy földerítse vagy megnemesítse a képeket. Tekintsük nála színről színre az erkölcsöket; hallgassuk vallomásait e Lesage-utánzónak, ki szemére veti Lesagenak, hogy jókedvű és tréfát űz hősének baleseteiből; lássuk e harag keserűségét, mely «föl akarja gerjeszteni az olvasó méltatlankodását a világ szennyes és bűnös jelleme iránt s megmutatni a szerény érdem harczát az emberiség önzése, irígysége, gonoszsága és gyáva közömbössége ellen».[62]

[62] The disgraces of Gil Blas are for the most part such as rather excite mirth than compassion. He himself laughs at them, and his transitions from distress to happiness or, at least, ease, are so sudden that neither the reader has time to pity him, nor

Itt már nemcsak az ökölütések, hanem a késszúrások, kardvágások, pisztolylövések zápora hull. Ebben a világban, ha a leány elmegy hazulról, veszélyben forog, hogy mint asszony térjen haza; s ha a férfi megy el hazulról, veszélyben forog, hogy egyátalában ne térjen haza. Az asszonyok körmeikkel kapnak a férfiak arczába, a jó nevelésű *gentleman*, mint Peregrine, megkorbácsolja az embereket. Megcsalván egy férjet, ki vonakodik elégtételt kérni tőle, Peregrine megfogatja emberei által s a csatornába mártatja. Midőn egy lelkész, kit megbotozott, feladja, Peregrine megvereti egy kocsmárossal, ki azonfelül fogaival együtt füléből is kitép egy darabot. Emlékezetből húsz ilyen megkezdett vagy befejezett merényletet idézhetnék. A kegyetlen bántalmak, a széttört állkapcsok, a földre sújtott s eldöngetett emberek, a társalgás czivakodó durvasága, a tréfák vaskos otrombasága a marakodó bulldogokat juttatják eszünkbe, melyek jó kedvükben is azzal mulatnak, hogy húsdarabokat ránczigálnak el egymástól. A franczia alig tudná elviselni Roderick Random vagy inkább Smollett történetét, midőn a hadi hajón van. *Megpréselték*, azaz erőszakkal megragadták, földre dobták, megbotozták, megkéselték, összekötötték, mint a málhát s véresen a födélzetre gurítják a matrózok elé, a kik nevetnek sebein, s látva összeragadt haját, azt mondják, hogy háta helyett fején viseli a vörös köteleket. Kéri szomszédjait, hogy vegyék ki zsebéből kendőjét s állít-

himself to be acquainted with affliction. This conduct .... prevents that generous indignation which ought to animate the reader against the sordid and vicious disposition of the world. I have attempted to represent modest merit struggling with every difficulty to which a friendless orphan is exposed from his own want of experience as well as from the selfishness, envy, malice, and base indifference of mankind.

sák el a fejéből omló vért; a szomszédok kiveszik zsebkendőjét és szeme láttára hidegvérűleg eladják a markotányosnőnek egy negyed pálinkáért. Oakum kapitány kijelenti, hogy nem tűr hajóján több beteget; ostorcsapásokkal kergeti őket a födélzetre; azok vért köpnek, roskadoznak, többen megőrülnek, sokan meghalnak s a hatvanegyből csak tizenkettő marad meg.

Hogy e sötét, fojtó, férgektől hemzsegő kórházba jussunk, a sűrű függő ágyak alatt kell másznunk s erővel el kell távolítnunk azokat vállainkkal, míg a betegekhez érünk. Olvassuk el miss William történetét. E gazdag, jó családból való fiatal leány kéjhölgygyé sülyed alá; kifosztva, éhesen, betegen, dideregve bolyong az utczákon a hosszú téli éjszakákon, a «nyomorult, meztelen, piszkos, rongyos teremtések közt, kik mint a disznók szorongnak valami sötét utcza szögletén, kik a részeg matrózokhoz könyörögnek, hogy kapjanak valamit s pálinkával kábíthassák el az éhség és hideg dühét, s a kik baromi érzéketlenségbe sülyednek, míg végre meghalnak és elrothadnak a szemétdombon». Ezt Bridewellbe (fegyházba) vetik a város szemetével, hol egy zsarnok szeszélyeinek van alávetve, ki erején felül való munkát szab rá, s megbünteti, ha nem tudja teljesíteni; addig korbácsolják, míg elájul, s aztán korbácsütésekkel téritik magához ájulásából; ezalatt ellopják mindenét, mi rajta van, kalapját, czipőit, harisnyáját, «csaknem meghal az éhségtől s minél gyorsabb halál után eped».

Egy éjjel fel akarja magát akasztani. Két szomszédnője, ki megleste, megakadályozza benne. «Másnap reggel harmincz vesszőütéssel büntettek. A fájdalom, egyesülve a csalódással és kétségbeeséssel, megfosztott eszemtől és dühös őrjöngésbe ragadott, mely alatt fogaimmal téptem húsomat s a kövezetbe vágtam fejemet.»

Hiába fordulunk a hős felé, hogy megpihenjünk e látványtól. Olyan érzéki és durva, mint Fielding hősei, a nélkül, hogy oly jó és vidám volna. «A gőg és bosszúvágy két fő-eleme jellemének.» Fielding nemes bora Smollett kezei között kocsmai pálinka lett. Hősei önzők; barbár módon állnak bosszút. Roderick kizsákmányolja hű Strapjét s végre egy rimával házasítja össze. Peregrine a leggyávább és legotrombább csellel támadja meg a fiatal leány becsületét, kit nőül kell vennie s ki legjobb barátjának nővére. Megutáljuk marakodó, alattomos, makacs természetét, mely olyan, mint az absolut királyé, ki mások boldogságának rovására szokta kielégíteni vágyait, s egyszersmind olyan, mint a parasztficzkóé, ki a nevelésnek csak mázával bir. Aggódva élnénk oldala mellett; nem való egyébre, mint sérteni vagy elnyomni másokat. Úgy kerülik, mint a veszedelmes állatot; az érzéki szenvedély hirtelen rohama és a szilárd akarat áramlata oly erős benne, hogy midőn nem éri el czélját, magán kívüli állapotba jő, kardot ránt a kocsmáros ellen; eret kell rajta vágni s megőrül. Mindent, még a nagylelkűséget is megrontja nála a gőg; mindent, még a vidámságot is elkomorítja nála a durvaság.

Mulatságai barbárok s ilyen fajták Smollett élvezetei is. Túlságig viszi a torzképeket; mulattatni vél, ha fülig hasított szájakat s félláb hosszú orrokat mutat; valamely nemzeti előítéletet vagy valamely állással járó különczséget annyira túloz, hogy az egész embert elnyeli. Össze-vissza keveri a legvisszataszítóbb torzalakokat; ilyen Lishamago hadnagy, kit az indiánok félig megsütöttek; a tengeri farkasok, kik egyebet nem tesznek, mint kiabálnak s minden eszmét eltorzítnak tengerészeti kifejezéseikkel; a vén leányok, kik rútak, mint a majmok, szárazok, mint a csontvázak, csípősek, mint az eczet; az őrültek, kik pedanteriába,

hypochondriába, embergyűlöletbe, némaságba vannak merülve.

A helyett, hogy mint Gil Blas, futólag vázolná ezeket, állhatatosan kiemeli a kellemetlen vonást s túlterheli minden részlettel, nem törődve azzal, bármily számosak, nem ismerve fel, hogy túlságosak, nem érezve, hogy gyűlöletesek, nem tapasztalva, hogy undorítók. Közönsége egy színvonalon áll erejével és durvaságával, s az író nem sújthat elég erősen, hogy megmozgasson ily idegeket.

De ugyanekkor feltünik egy tehetség e barbárság polgárosítására, ez erőszakosság korlátozására, oly tehetség, mely mindenkivel közös, az írókkal úgy, mint a közönséggel: a komoly elmélkedés, mely a jellemek megfigyelésére irányul. Az ember benseje felé fordul szemök. Pontosan följegyzik az egyén sajátságait, s oly szabatos lenyomatban tüntetik fel, hogy személyeik typusokká lesznek, melyeket többé nem feledünk el. Mindnyájan psychológok. «*Every man in his humour*», a régi Ben Jonson vígjátékának címe mutatja, mily régi és nemzeti náluk e hajlam. Smollett ez alapon egész regényt ír, «*Humphrey Clinker*»-t. Ennek nincs semmi cselekvénye; az egész könyv levelek gyűjteménye, melyeket egy skócziai és angliai utazás alatt írtak. Az utasok mindegyike, szellemi irányát követve, másképen ítél ugyanazon tárgyakról. Személyei: egy derék, dörmögő vén nemes, ki betegnek hiszi magát; egy visszataszító vén leány, ki férjet keres; egy naiv és hiú szobaleány, ki derekasan pofozza a helyesírást; egy sereg eredeti ember, kik egymásután előállnak bogaraikkal. Az olvasó élvezete abban áll, hogy styljökből megismerje természetöket, előre lássa balgaságaikat, érezze a fonalat, mely minden mozdulatukat vezeti s igazolja eszméik és tetteik megegyezését.

Vigyük e tanulmányt a végletekig, akkor megismerjük Sterne tehetségét.

Képzeljünk oly embert, ki útra kel, rendkívül nagyító szemüveggel. Egy hajszál kezén, egy folt az abroszon, egy ráncza a megmozduló ruhának érdekelni fogja; ily módon nem jut messzire, hat lépést tesz napjában s nem megy ki szobájából. Hasonlókép Sterne négy kötetet ír, hogy elbeszélje hősének születését. Észreveszi a végtelenül kicsinyt s leírja az észrevehetetlent. Ha valaki oldalt választja el haját, Sterne szerint ez összefüggésben van jellemével, mely viszont összefügg apja, anyja, nagybátyja s valamennyi őse jellemével. Agyának szerkezetétől függ ez, mely fogamzásának és születésének körülményeitől függ, melyek ismét szüleinek hajlamaitól, a pillanat hangulatától, a megelőző óra társalgásától, a legutóbbi lelkész ellenkezéseitől, a hüvelykújjban esett vágástól s isten tudja mi mindentől függnek.

«*Tristram Shandy*» hat vagy nyolcz kötete ezek elszámlálására szolgál; mert a legcsekélyebb és leglaposabb esemény, egy tüsszentés, egy rosszúl borotvált szakál az egymásba bonyolódó okok legszövevényesebb hálózatát vonja maga után, melyek alulról-felülről, jobbról-balról, láthatatlan kinyúlásokkal és elágazásokkal mélyednek a jellemek legbensejébe s a legtávolabbi eseményekbe. A helyett, hogy mint a többi regényiró, kivonná a vastag fő gyökeret, Sterne csodálatos óvatossággal és eredménynyel napvilágra hozza ama megszámlálhatatlan szálak bonyolult szövetét, melyek tekervényesen a földbe mélyednek és messzire elágaznak, hogy mindenfelől felszívják a nedvet és életet. Bármily vékonyak, bármint össze vannak keveredve, bármi mélyen a földbe merülnek, ki tudja venni, nem töri össze, napfényre hozza, s ott, hol csak egyszerű szárat képzeltünk, bámulva szemléljük ama sokszoros szálak és szálacskák tömegét és

földalatti tenyészetét, melyek által a látható növény tenyészik és fennáll.

Bizonyára különös tehetség ez, mely vakságból és éleslátásból áll s a szemhártya azon betegségéhez hasonlit, midőn a túlizgatott ideg egyszerre érzéketlen és éles látású lesz, képtelen észrevenni, a mit a legközönségesebb szemek meglátnak, s képes észrevenni azt, a mit a legélesebb szemek sem ragadnak meg. Valóban Sterne humorisztikus és különcz beteg, egyházi és szabad szellemű, hegedűs és bölcsész, «ki nyöszörög egy szamár halála miatt s elhagyja élő anyját»; tettleg önző, szóban érzelmes, s mindenben ellenlábasa önmagának és másoknak. Könyve olyan, mint egy nagy zsibárus raktár, hol minden század, faj és ország különösségei össze-vissza halmozva hevernek: kiközösítési szövegek, orvosi tanácskozások, ismeretlen vagy képzelt írók töredékei, a scholastikus tudomány morzsái, ízetlen történetek sorozata, értekezések, megszólítások az olvasókhoz. Tolla vezeti; nincs terve, sem összefüggése; ellenkezőleg, ha rendre akad, készakarva felbontja; megkezdett történetére egy lábrúgással rázúdítja a szomszéd foliánsok halmazát s tánczra kerekedik fölöttük. Mulatságára szolgál, ha rászedhet, ha félbeszakítások s várakozások által félrevezethet. A komolyság nem tetszik neki s úgy bánik vele, mint képmutatással; az ő szemében többet ér a bolondság s Yorickban önmagát festi.

A helyes szerkezetű szellemben az eszmék rendes menetben, egyenletes mozgással haladnak; e különcz fejben úgy ugrálnak, mint a farsangi álarczosok tömege, csapatonként, mindegyik vagy lábánál, vagy fejénél, vagy ruhaszárnyánál ránczigálva szomszédját, a lehető legáltalánosabb és legmeglepőbb zürzavarban. Minden apró, szaggatott mondása egy-egy ugrás; szinte lihegünk olvasásuktól. Hangja

két pillanatig sem marad ugyanaz: majd kaczag, majd megindúl, aztán megbotránkozik, bámul, elérzékenyűl, majd ismét kaczag. A gonosz bohócz megrángatja és összekeveri minden érzelmünk szálait, s ide-oda mozgat, bohókásan, mint a fabábakat. E szálak között van kettő, melyeket szívesebben rángat, mint a többieket. Mint minden ideges ember, ő is alá van vetve az elérzékenyüléseknek: nem mintha valóban jó és gyöngéd volna, ellenkezőleg egész élete az önzőt mutatja; de némely napokon szüksége van a sirásra s bennünket is megrikat magával. Megindúl egy elfogott madár, egy szegény szamár felett, mely megszokva az ütéseket, lemondó tekintettel néz reá, «mintha mondaná, hogy ne üsse nagyon erősen, de ha akarja, ütheti». Két lapot fog írni e szamár magatartásáról, és Priamus Achilles lábai előtt nem volt megindítóbb.

Ily módon a hallgatásban, egy káromkodásban, a legapróbb házi dologban finom gyöngédséget, kicsiny hősiességeket talál, mintegy bájos virágokat, melyek mindenkire nézve láthatatlanok s a legszárazabb út porában hajtanak. Egy napon Toby bácsi, a szegény rokkant kapitány, hosszú sikertelen kisérletek után elfog egy nagy dongó legyet, mely kegyetlenül kínozta az egész ebéd alatt; fölkel, átbiczeg a szobán szenvedő lábával s kinyitva az ablakot, igy szól: «Menj, szegény ördög; miért bántanálak? A világ elég nagy arra, hogy mindkettőnknek helyet adjon».[63]

E nőies érzékenység nagyon finom, nem lehet leírni; egész történetet kellene lefordítni, például Lefèvre-et, hogy illatát éreztessük; ez illat azonnal elpárolog, mihelyt hozzá nyúlunk, s ama növények gyönge, elrepülő szagához hason-

[63] Go, poor devil, get thee gone, why should I hurt thee? The world surely is wide enough to hold both thee and me.

lít, melyeket egy pillanatra a lábbadozó beteg szobájába visznek. Még inkább növeli szomorú szelídségöket a trágárságok ellentéte, melyek minden oldalról körülfogják, mint valami csalán-kerítés. Sterne-nek, mint minden embernek, kinek szervezete túl van izgatva, különcz hajlamai vannak. Szereti a meztelenségeket, nem szép-érzékből, a festők mintájára, nem érzékiségből és őszinteségből, Fielding példájára, nem gyönyörvágyból, mint Dorat, Boufflers és mindama finom élvhajhászok, kik ez időtájt a Manche tulsó oldalán rímelnek és mulatnak. Ha a szennyes helyekre megy, ezt azért teszi, mert tilosak és nem látogatottak. A mit ott keres, az a különösség és a botrány. A mi inyét csiklandozza a tiltott gyümölcsben, az nem a gyümölcs, hanem a tilalom; mert az, a melybe előszeretettel harap, fonnyadt vagy férges. Ha az epikureusnak kedve telik valami csinos asszony csinos bűneinek részletezésében, abban nincs semmi bámulatos; de ha a regényíró abban talál mulatságot, hogy meglesse egy vén házaspár hálószobáját, megfigyelje a nadrágba esett forró gesztenye következményeit, részletezze az özvegy Wadmanné kérdéseit a lágyék sebeinek jelentőségéről, ezt nem lehet máskép megmagyarázni, mint a romlott képzelem kicsapongásaiból, mely élvezetet talál az undorító eszmékben, mint a romlott íny az érett sajt csípős izében.[64]

Azért ha olvasni akarjuk Sterne-t, oly napokra kell várnunk, midőn a szeszélyesség, a *spleen* bánt vagy az eső

[64] Sterne, Goldsmith, Burke, Sheridan, Moore egy közös vonással bírnak, az irlandival. Hume, Robertson, Smollett, Scott, Burns, Beattie, Reid, Stewart skót árnyalattal birnak. Az ir lovagiasabb, érzékiebb, rokonszenvesebb és kevésbbé gyakorlati. A skót finomított vagy korlátoltabb angol, mert többet szenvedett és többet böjtölt.

esik, s a nagy idegizgatottság miatt torkig vagyunk az okossággal. Valóban, személyei oly oktalanok, mint ő maga. Nem lát mást az emberben, mint a mániát, a mit *bogár*nak nevez: Toby bácsinál az erődítések iránti hajlamot, Shandynél a szónoki ömlengések és bölcselmi rendszerek bogarát. Ez a bogár, szerinte, olyan, mint a szemölcs; eleinte oly kicsiny, hogy alig lehet látni s csak is erős világítás mellett; de lassankint nőni kezd, megszőrösödik, vörös lesz és körösköről bibircseket hajt; tulajdonosa, ki örömét találja benne és csodálja, addig táplálja, mig végre roppant daganattá változik, és az egész arcz eltűnik az élődi kinövések alatt. Senki sem fogható Sterne-hez ez emberi túltengések történetrajzában; elülteti a magot s fokozatosan ápolja; szétvezeti a tenyésztő szálakat, megmutatja a kis ereket, a górcsövi erecskéket, melyek bensejébe ömölnek, megszámlálja a vér lüktetését, mely átfolyik rajtok, megmagyarázza színváltozásaikat és terjedelmök növekedését. A lélektani megfigyelés itt a legvégső kifejlődések egyikét éri el. Nagyon előhaladott művészetre van szükség, hogy a szabályosság és egészség mellőzésével a kivételt vagy elfajúlást írjuk le, és az angol regény itt tökéletessé lesz, midőn a formák festéséhez a formátlanságok festését csatolja.

VI.

Közeledik a pillanat, midőn a megtisztult erkölcsök megtisztítják a regényt s megadják végleges jellemét. A két nagy törekvés közül, melyek általa nyilvánúltak, az eredeti durvaság és a beható meggondolás közül az egyik végre legyőzte a másikat: a szigorúvá lett irodalom kiűzi a költészetből Smollett durvaságait és Sterne illetlenségeit, és a teljesen erkölcsös regény, mielőtt miss Burney csaknem

szenteskedő kezeibe jutna, Goldsmith tisztességes kezén megy keresztül. «*Wakefieldi lelkész*»-e «idyll prózában», melyet egy kissé megrontanak ugyan a nagyon is jól írt mondatok, de alapjában oly polgárias, mint egy flamand kép. Nézzük Terburg-nál vagy Miéris-nél a bevásárló asszonyokat, vagy a polgármestert, a mint kiüríti hosszú sörös poharát; az alakok köznapiak, a naivság komikus, a fazék a főhelyen van; de ezek a jó emberek oly békések, oly elégedettek rendes, szerény boldogságukkal, hogy irígyeljük őket. Körülbelül ilyen benyomást tesz Goldsmith könyve. A kitünő doktor Primrose falusi pap, kinek kalandjai hosszú ideig abból állnak, hogy «a kék ágytól a barna ágyhoz vándorol». Vannak atyafiai a negyvenedik fokban, kik eljönnek megenni ebédjét és kikölcsönözni csizmáit. Felesége, ki a korszak minden műveltségével bír, tökéletes szakácsnő, alig tud olvasni, kitünően készíti a befőtteket s az asztalnál elbeszéli minden tál étel történetét és jelességeit. Leányai előkelőségre törekszenek s szépítő szereket készítnek a serpenyőben. Mózes fia rászedeti magát a vásáron s egy csomó zöld szemüvegért adja el a csikót. Maga Primrose értekezéseket ír, melyeket senki sem vesz meg, a papok második házassága ellen, előre elkészíti neje síriratát, mely szerint ő volt doktor Primrose egyetlen neje, s az ékesszólás e művét berámázva a kandalló fölé akasztja buzdításúl. A háztartás tovább halad a maga útján; a leányok és az anya kissé papucs alatt tartják a családapát, ki jó képet vág hozzá, s csak néha-néha ereszt meg egy kis ártatlan tréfát s berendezi új majorját, két lovával, az üvegszemű Blackberryvel és a másikkal, melynek nincs farka.

«Semmi sem múlhatta felül kis kerített helyeim csinosságát; a szilfák és sövények kimondhatatlanúl szépek voltak. . . . . Házunk egy lejtős halom lábánál feküdt, szép

berekkel, mely hátulról fedezte s előtte csevegő patakkal. Egyfelől rét, másfelől pázsit terjedt el. . . . Csak egy emeletes volt és szalmával volt födve, a mi egyszerű és kellemes külsőt adott neki. Falai belül gondosan ki voltak meszelve. Ámbár lakószobánk egyszersmind konyhául szolgált, ez legalább annál melegebbé tette. Különben rendkívüli csin uralkodott benne, a tálak, tányérok, rézedények jól meg voltak tisztítva s mindnyájan ragyogó rendben álltak a polczokon, úgy, hogy a szemnek igen jól estek s feleslegessé tettek minden gazdag bútorzatot».[65]

Együtt hordják be a szénát, leülnek a loncz-sátor alá, hogy egy palaczk ribizke-bort igyanak; a két leány énekel, a kis fiúk olvasnak s a szülők a mezőt szemlélik, mely lejtősen ereszkedik lefelé, tele harang- és búzavirággal. «Még egy palaczkot, kedves Deborám, s te Mózes dalolj még egy szép nótát. Mily hálával tartozunk az égnek, hogy egészséget, nyugalmat, bőséget adott nekünk! Boldogabbnak érzem most magamat, mint a föld legnagyobb uralkodója. Neki nincs ehhez fogható tűzhelye, s nem lát oly vidám arczokat körülötte».[66]

[65] Nothing could exceed the neatness of my little enclosures, the elms and edge-rows appearing with inexpressible beauty. . . . Our little habitation was situated at the foot of a sloping hill, sheltered with a beautiful underwood behind, and a prattling river before; on one side a meadow, on the other a green. . . . . (It) consisted but of one story and was covered with thatch, which gave it an air of great snugness. . . .

The walls on the inside were nicely white-washed. Though the same room served us for parlour and kitchen, that only made it the warmer. Besides as it was kept with the utmost neatness, the dishes, plates and coppers being well scoured and all disposed in bright rows on the shelves, the eye was agreeably relieved, and did not want richer furniture.

[66] But let us have one bottle more, Deborah, my life, and

Íme az erkölcsi boldogság. Nem kevésbbé az a boldogtalanság is. A szegény pap elvesztette vagyonát; egy kis plébániába megy át és mezei gazdává lesz. A szomszéd *squire* elcsábítja és elszökteti nagyobbik leányát; tűz üt ki házában, s karját egész válláig elégeti, midőn megmenti két kis gyermekét. Az adósok börtönébe jut, barmok és gazemberek közé, kik káromkodnak és szitkozódnak; rossz levegőben, szalmán alszik, érezve baja növekedését, előre látva, hogy családja nemsokára kenyér nélkül lesz, hallva, hogy leánya meghalt; «szíve mégis helyén van», pap és családapa marad, övéi közül mindegyiknek megszabja teendőit; bátorít, vigasztal, gondoskodik, rendelkezik; prédikál a foglyoknak, elviseli durva gunyolódásaikat, megjavítja őket, beviszi a börtönbe a hasznos munkát és az önkéntes szabályt. Nem a durvaság s a mogorva természet ad neki erőt; nincs az övénél apaiabb, társulékonyabb, emberiebb lélek, mely inkább tárva állna a szelíd megindulásoknak és benső gyöngédségnek. Nem a gőg, nem a megátalkodott gyűlölet keményíti meg.

«Nem érzek a jelenben bosszúvágyat; bár elvette tőlem azt, a mit minden gazdagság közt legtöbbre becsültem, bár megtörte szívemet (mert beteg vagyok, nagyon beteg, csaknem a leroskadásig), mégsem fogok soha bosszúvágyat érezni. . . . Ha megadásom örömére van, tudja meg, hogy megbántam, ha valamit vétettem ellene. . . . Mivel hajdan lelki pásztora voltam, reménylem, hogy majdan megtisztultan állíthatom lelkét az örök bíró széke elé».[67] Mit sem

Moses, give us a good song. What thanks do we not owe to heaven for thus bestowing tranquillity, health, and competence? I think myself happier now than the greatest monarch upon earth. He has no such fire-side, nor such pleasant faces about it.

[67] I have no resentment now, and though he has taken

használ; a nyomorult gőgösen elutasítja e nemes kérelmet, ráadásúl elszökteti a második leányt is s a gyilkosság hamis vádja alatt börtönbe vetteti a fiút. Az apa minden érzése meg van ekkor sebezve, minden vigasztalása elveszett, minden reménye tönkre ment. Szíve csupa seb; feljajdúl; de rögtön visszatérve hivatásához és kötelességéhez, elő akarja készítni fiát és önmagát a jövő életre, s hogy a lehető legtöbb emberre nézve hasznos legyen, egyúttal oktatni akarja a foglyokat is.

«Föl akar emelkedni szalmaágyáról, de ereje elhagyja s csak arra képes, hogy a falhoz támaszkodjék, míg egy felől fia, más oldalról neje támogatja». Ily állapotban szólni kezd, s beszéde, mely ellentétben áll helyzetével, annál megindítóbb lesz. Igazi angol értekezés ez, mely egészen szabatos okoskodásokból áll, s czélja bebizonyítni, hogy a gyönyör és kín természeténél fogva a boldogtalanok kevésbbé szenvednek, mint a boldogok, midőn elhagyják az életet s nagyobb örömükre szolgál, hogy elnyerik a mennyet. Látjuk itt forrásait amaz erénynek, mely a kereszténységből és a természetes jóságból született, de hosszú ideig táplálkozott a benső megfontolásból. Az elmélkedés, mely rendesen csak frázisokat hoz létre, nála tettekben nyilatkozik. Valójában itt az ész vette át a többi érzelmek kormányzását, s úgy vette át, hogy nem nyomta el a többieket: ritka és ékesszóló

from me what I held dearer than all his treasures, though he has wrung my heart (for I am sick almost to fainting, very sick, my fellow-prisoner), yet that shall never inspire me with vengeance.... If this submission can do him any pleasure, let him know that if I have done him any injury, I am sorry for it.... I should detest my own heart, if I saw either pride or resentment lurking there. On the contrary, as my oppressor has been once my parishioner, I hope one day to present him up an unpolluted soul at the eternal tribunal.

jelenség, mely egybegyüjtve és összhangba hozva, egy személyben a korszak erkölcseinek és erkölcsiségének legjobb vonásait, csodálatot és szeretetet gerjeszt a kegyes és szabályos, házi és fegyelmezett, munkás és falusi élet iránt. A protestáns és angol erény nem formált ennél kipróbáltabb és szeretetre méltóbb mintát. Vallásos, érzelmes, eszes, s oly érzületeket egyesít, melyek egymást ki látszanak zárni; mint pap, földmíves, családapa megnemesít oly alakokat, melyek csak arra valóknak látszottak, hogy komikus és polgári anyagot szolgáltassanak.

VII.

E csoport közepén áll egy különös alak, Johnson Sámuel, ki a legnagyobb befolyással bírt korában s mintegy irodalmi diktátor volt: Richardson barátja és tanulmányokat ír hirlapja számára, Goldsmith naiv hiúsággal bámulja, eltűrve, hogy mindig elhomályosuljon mellette, miss Burney utánozza styljét s úgy tiszteli, mint atyját. Gibbon, a történetíró, Reynolds, a festő, Garrick, a színész, Burke, a szónok, Jones, az indianista fölkeresik clubbjában, hogy társalogjanak vele. Lord Chesterfield, ki elvesztette kegyét, hiába igyekszik visszanyerni, azt indítványozva, hogy a nyelv minden szava fölött pápai tekintélylyel ruházzák fel. Boswell nyomról nyomra követi, följegyzi mondásait s estenkint nagy negyedrétű köteteket tölt meg velök. Kritikája törvény; mindenki tolong körülötte, hogy társalgását hallja; ő a styl legfőbb birája. Helyezzük át képzeletünkben e szellemi fejedelmet Franciaországba, a csinos szalonok előkelő bölcsészete és epikureus erkölcsei közé; az ellentét ereje minden okoskodásnál jobban fel fogja tüntetni az angol szellem irányát és hajlandóságait.

Roppant nagy, bikanyakú, sötét és durva külsejű, pislogó szemű, forradásos arczú embert látunk belépni, barna kabátban, szennyes inggel, ki születésétől fogva buskomoly s ráadásúl hóbortos. A társaság kellő közepén egyszerre valami latin verset vagy imádságot mormol. Máskor az ablakmélyedésben fejét rázta, izgett-mozgott, görcsösen kinyujtotta, majd visszarántotta lábát. Társa beszéli, hogy minden áron jobb lábával akart megérkezni, s ha ez nem sikerült, visszament s újra megindult, mély figyelemmel és egyenkint számlálva lépteit. Asztalhoz ültek. Ekkor egyszerre megfeledkezett magáról, lehajolt s elkapta kezével egyik hölgy czipőjét. Alighogy tányérán volt az étel, reá rohant, «mint a tengeri holló, tányérára szegezve szemét, szót sem szólva és semmit sem hallva abból, a mit körülötte mondtak,» oly falánksággal, hogy homlokának erei kidagadtak s izzadság csepegett róla. Ha a nyúl véletlenül már előhaladott állapotban volt vagy a pástétom avas vajjal készült, akkor többé nem evett, hanem falt. Midőn végre torkig lakott s beszélnie méltóztatott, vitatkozni, kiabálni kezdett, ökölharczczá tette a társalgást, akárhogy kicsikarta a győzelmet, mindenkire ráerőszakolta véleményét, iskolamester módjára és hevesen, gorombáskodva azokkal, kiket megczáfolt.

«Úgy látom uram, hogy ön nyomorult whig.[68] — Ne beszéljen erről, kedves asszonyom, a butaságot csak a butaság védelmezheti. — Uram, udvariatlan akartam lenni ön iránt, azt hivén, hogy ön is az volt irántam». E mellett sajátságos hangokat hallatott, «majd úgy mozgatva száját, mintha kérődznék, majd halkan fütyölve, majd nyelvével csettentve, mintha kotkodácsolna.» Körmondatai végén úgy fújt, mint a czethal, hasa felpuffadt, s tizenkét csésze theát öntött gyomrába.

[68] Sir, I perceive you are a vile whig.

Ekkor halkan, óvatosan kérdezősködni kezdtek Garrick-től vagy Boswell-től e furcsa vad ember történetéről és szokásairól. Cynikus és különcz ember módjára élt, azzal töltve ifjúságát, hogy találomra olvasgatta egy boltban kivált a latin foliánsokat, még a legismeretlenebbeket is, például Macrobiust; almát keresve fölfedezte Petrarca latin műveit, és jövedelemre vélt találni, aláírást nyitván Politianus kiadására. Huszonötéves korában szerelemből nőül vett egy ötvenéves, kurta, pufók, vörösképű asszonyt, ki rikító színekbe öltözött, vastagon festette arczát s kinek oly idős gyermekei voltak, mint maga Johnson. Midőn Londonba érkezett, hogy kenyeret keressen, némelyek görcsös arczfintorgatásai miatt hülyének tartották; mások látva hatalmas termetét, azt tanácsolták, hogy legyen teherhordóvá. Harmincz éven át végzett napszámos munkát a könyvárusok számára, kiket megbotozott, midőn szemtelenkedni kezdtek; mindig kopott volt, egy ízben két napig böjtölt s meg volt elégedve, ha hat *pence*-ért húst s egy *penny*-ért kenyeret vehetett ebédjére. Hogy anyja temetési költségeit kifizethesse, nyolcz éjen át írt meg egy regényt.

Most évdíjat húz a királytól,[69] mentt a napszámos munkától és átadhatja magát henye hajlamainak; gyakran délig vagy azontúl is ágyban marad. Ez időtájt szokták meglátogatni. A Fleet-utcza éjszaki részén, London űzérkedő negyedében, szűk és sötét udvarban fölmegyünk egy szomorú ház lépcsőjén; útközben halljuk négy asszony és

[69] Szerencsétlenségére azelőtt így definiálta szótárában az évdijat:

«Valakinek adott eltartás egyenérték nélkül. Angliában rendesen oly fizetést értenek alatta, melyet az állam bérenczének hazaárulásért adnak».

Képzelhetni elleneinek gúnyolódásait!

egy vén charlatán orvos dörmögését; e szegény, beteg, elhagyott, rossz természetű teremtményeket ő szedte fel és tartja el, s azok ennek fejében bosszantják és sértegetik. Kérdezősködünk a doktor után, egy néger ajtót nyit. A mester ágya körül egész gyülekezet van; *lever*-jénél mindig találunk nagyszámú előkelő személyt, még hölgyeket is. Így körülfogva «szaval», egész az ebéd idejéig, azután a kocsmába megy s egész este értekezik, majd kimegy a londoni sarat és ködöt élvezni, fölszedi valamelyik barátját, hogy tovább társalogjon, s reggeli négy óráig mond orákulumokat és védi tételeit.

Erre azt kérdezzük, talán nézeteinek szabad merészsége az, mely oly varázserővel bír? Barátjai azt felelik, hogy nincs a szabálynak merevebb párthíve. A torysmus Herculesének nevezik. Gyermekkora óta gyűlölte a whigeket és soha sem beszélt róluk másképp, mint nyilvános gonosztevőkről. Még szótárában is bántalmazza őket. II. Jakabot és II. Károlyt úgy dicsőíti, mint a két legjobb királyt, kik valaha uralkodtak. Igazolja az önkényes adókat, melyeket a kormány ki akar vetni az amerikaiakra. Kijelenti, hogy «a whig szellem tagadása minden elvnek», hogy «az első whig az ördög volt», hogy «a koronának nincs elegendő hatalma», hogy «az emberi nem csak az egyenlőtlenség és alárendeltség állapotában lehet boldog». A francziák, a *Contrat social* bámulói, csakhamar érzik, hogy nincsenek többé Francziaországban. Hát még akkor mit éreznének, ha egy pillanat mulva a doktor következő szavait hallanák:

«Rousseau egyike a leggonoszabb embereknek, kik valaha léteztek; gazember, ki megérdemli, hogy minden társaságból kikergessék, a mint meg is esett rajta. Szégyen, hogy védelmet talál országunkban. A deportáló ítéletet szívesebben írnám alá ellene, mint akármelyik gazficzkó ellen,

ki évek óta kikerült az Old Baileyből. Igen, szivesen látnám a gyarmatokban dolgozni».

Úgy látszik, ez országban nem szeretik a bölcsészeti újítókat. Lássuk, jobban kimélik-e VOLTAIRET?

«Nehéz eldönteni, ki a nagyobb semmirekellő, ő-e vagy ROUSSEAU?»[70]

Ez legalább tisztán és világosan van mondva. De hogyan? Nem lehet-e az igazságot valamely fennálló egyházon kívül keresni? Nem. «Egy tisztességes ember sem lehet deista, mert senki sem lehet az, ha őszintén megvizsgálja a kereszténység bizonyítékait.» Francziaországban alig vannak ily határozott keresztények. A mi több, anglikán is, lelkesül a hierarchiáért, bámulója a megállapított rendnek, ellensége a dissidenseknek. Különös tisztelettel üdvözöl egy érseket. Megrója egyik barátját, hogy az asztali imából kifeledte Jézus Krisztus nevét. Ha egy methodista nőről beszélünk előtte, ki megtéríti az embereket, azt feleli, hogy a prédikáló asszony olyan, mint a két hátulsó lábán sétáló kutya, a mi furcsa ugyan, de nem szép.

Konzervativ s nem fél attól, hogy elavultnak látszik. Reggeli egy órakor elment a clerkenwelli szent János templomába, hogy megkérdezzen egy kisértő lelket. Ha kezünk közt volna naplója, buzgó imádságokat, lelkiismereti vizsgálatokat, életszabályokat találnánk benne. A balitéletek és nevetségességek mellett megvan nála a mély meggyőződés,

[70] I think him (ROUSSEAU) one of the worst of men; a rascal who ought to be hunted out of society, as he has been... I would sooner sign a sentence for his transportation, than that of any felon who has gone from the Old Bailey these many years. Yes I would like to have him work in the plantations... It is difficult to settle the proportion of iniquity between them *(Rousseau and Voltaire)*.

tevékeny hit, szigorú erkölcsi áhitat. Keresztény szívében, lelkiismeretében, gondolkozásában és tetteiben. Az isten eszméje, a végitélettől való félelem elfogulttá teszi és megjavítja.

«Garrick, — mondá egykor — többé nem megyek színfalaitok közé, mert a színésznők fehér keble és selyem harisnyái felizgatják szerelmes hajlamaimat».[71]

Szemére veti önmagának tétlenségét, esedezik az isten kegyelméért, alázatos, lelki aggályai vannak. Mindez nagyon különös. Kérdezzük az embereket, micsoda kedvökre valót találnak e mogorva medvében, kinek sekrestyésszokásai és rendőr-hajlamai vannak? Azt felelik, hogy Londonban kevésbbé követelők, mint Párisban a kellem és finomság tekintetében; az erélynek megengedik, hogy durva, az erénynek, hogy különcz legyen; eltűrik a harczias társalgási módot; a közvélemény egészen az alkotmány és kereszténység részén van, s jól teszi, ha mesteréül fogadja azt az embert, ki styljével és szabályaival leginkább alkalmazkodik hajlandóságához.

Erre előhozatjuk könyveit s egy óra multán észrevesszük, hogy akárminő a munka, tragédia vagy szótár, életrajz vagy tanulmány, mindig megtartja ugyanazt a hangot. «Doktor — szólt hozzá Goldsmith — ha ön mesét írna a kis halakról, úgy beszéltetné őket, mint a czethalakat.» Valóban mindig méltóságos és ünnepélyes körmondatokban beszél, hol minden főnév, jelzője kiséretében, szertartásosan lépdel végig, hol a hangzatos nagy szavak úgy zúgnak, mint az orgona, hol minden tételt egyensúlyban tart egy

[71] I'll come no more behind yours scenes, David, for the silk stockings and white bosoms of your actresses excite my amorous propensities.

másik, hasonló hosszúságú tétel, hol a gondolat a körmenet kimért szabályosságával és hivatalos pompájával fejlődik ki. A klasszikus próza a tökéletesség fokát éri el nála, mint Popenál a klasszikus költészet. A művészet nem lehet tökéletesebb, a természeten nem lehet nagyobb erőszakot tenni. Senki sem kényszerítette az eszméket merevebb formák közé; senki sem domborította ki jobban az értekezést és bizonyítást; senki sem erőszakolta zsarnokiabban az elbeszélésre és párbeszédre az érvelés és szavalás formáit; senki sem csonkította meg általánosabban a társalgás és élet hullámzó szabadságát az ellentétek és irói frázisok által. Ez a szónoki styl tökéletessége és túlsága, diadala és zsarnoksága.[72] Most már megérthetjük, hogy a szónoki korszak mesteréül ismerte el, s neki tulajdonítja az ékesszólásban az elsőséget, mint Popenak a költészetben.

Hátra van megtudnunk, mily eszmék tették népszerűvé? A franczia csodálkozása itt megkétszereződnék. Hiába lapozzuk át szótárát, nyolcz kötet tanulmányát, hat kötetnyi életrajzait, megszámlálhatatlan czikkeit, beszélgetéseit, melyeket oly gondosan összegyüjtöttek: ásítani fogunk. Igazságai nagyon igazak; szabályait előre tudtuk könyv

[72] Szolgáljon például a következő mutatvány:

We were now treading that illustrious island which was once the luminary of the Caledonian regions, whence savage clans and roving barbarians derived the benefits of knowledge and the blessings of religion. To abstract the mind from all local emotion would be impossible if it were endeavoured, and would be foolish if it were possible. Far from me and my friends be such rigid philosophy as may conduct us indifferent and unmoved over any ground which has been dignified by wisdom, bravery, or virtue. The man is little to be envied whose patriotism would not gain force on the plains of Marathon, or whose piety would not grow warmer among the ruins of Iona.

nélkül. Megtanuljuk tőle, hogy az élet rövid s hasznunkra kell fordítanunk a kevés pillanatot, mely számunkra jutott;[73] hogy az anya ne nevelje fiát uracsnak; hogy az embernek meg kell bánnia hibáit s mégis kerülnie a babonát; hogy minden dologban tevékenynek kell lenni, de nem mohónak. Megköszönjük e bölcs tanácsokat, de halkan azt mondjuk, hogy könnyen el lehettünk volna nélkülök. Tudni szeretnők, kik azok az unalom kedvelői, kik egyszerre tizenháromezer példányt vettek meg belőlök? Ekkor eszünkbe jut, hogy Angliában tetszenek a prédikációk, s e tanulmányok prédikációk. Rájövünk, hogy a meggondolt embereknek nincs szükségök kalandos és merész eszmékre, hanem kézzelfogható és hasznos igazságokra. Azt kívánják, hogy hasznos készletet nyujtsanak nekik az embert és életét illető hiteles okmányokból, és nem kivánnak semmi mást. Nem nagy baj, ha közönséges is az eszme; a hús és kenyér is közönséges s azért nem kevésbbé jó. Oktatást akarnak a boldogság és boldogtalanság fajai és fokai, az állapotok és jellemek változatai és következményei, a városi és falusi élet előnyei és hátrányai, a tudomány és tudatlanság, a gazdagság és középszerűség felől, mert erkölcsi és hasznossági elveik vannak, mert a könyvben felvilágosítást keresnek, mely elvonja őket a balgaságtól, és indokokat, melyek megerősítik a tisztességben, mert a gyakorlati józan észt ápolják magukban.

Egy kis költészet, nehány arczkép, a legcsekélyebb kellem elégséges ékítésökre; ez erőteljes tápláléknak csak igen kevés fűszerre van szüksége; nem az új étkeket, nem a nyalánk konyhát keresik, hanem a szilárdságot és egészséget. E tekintetben Johnson tanúlmányai nemzeti táplálékot képeznek. Épen mert ízetlenek és nehezek reánk nézve, azért

[73] *Rambler*, 108—111.

felelnek meg az angol ínynek; megérthetjük már, miért választják kedvenczöknek s miért tisztelik, mint bölcsészt, a tiszteletreméltó és kiállhatatlan JOHNSON SÁMUELT.[74]

VIII.

Szeretnők egybegyűjteni mind e vonásokat és arczokat látni; csak a színek és alakok teszik teljessé az eszmét; hogy tudjunk, látnunk kell. Menjünk a képtárba: HOGARTH, a nemzeti festő, FIELDING barátja, JOHNSON kortársa, az erkölcsök szabatos utánzója meg fogja mutatni a külsőt, mint amazok megmutatták a bensőt.

Belépünk a művészetek e nagy tárába. Mily nemes dolog a festészet! Mindent megszépít, még a bűnt is. A négy falon, az átlátszó és ragyogó üvegek alatt fölemelkednek az alakok, lüktetnek a testek, a vér meleg harmata kering az eres bőr alatt, a beszélő arczok kiválnak a világításban Úgy látszik, hogy a rút, a közönséges, a gyűlöletes eltünt a föld színéről. Nem itélünk többé a jellemekről, félre teszszük az erkölcsi szabályokat. Nem jövünk többé kisértetbe, hogy helyeseljünk vagy gyűlöljünk. Az ember itt nem egyéb, mint színfolt, legfölebb izomtagosítás. Nem tudjuk többé, hogy gyilkos-e?

Az élet, a boldog, teljes, túláradó fejlődés, a természeti és testi erők kitárulása özönlik mindenfelől a szemekre s gyönyörködteti azokat. Tagjaink önkénytelenül mozognak a mozdulatok és formák ragályos utánzása következtében. RUBENS oroszlánjai előtt, melyeknek mély hangja mennydörgés gyanánt emelkedik a barlang torka felé, ez óriási vonagló testek, e szájak láttára, melyek koponyákban tur-

[74] Lásd életrajzát BOSWELLtől.

kálnak, állati részünk rokonszenvből megrezzen s úgy érezzük, mintha keblünkből ez ordításhoz hasonló hangok törnének ki.

Hiába fajult el a művészet; még a franciáknál, az epigrammiróknál, a tizennyolczadik század hajporos abbéinál is művészet marad az. A szépség eltünt, de a kellem megmaradt. Ama pajkos, csinos arczocskák, finom darázsderekak, ama kecses, csipkefészekbe merült karok, ama gondtalan séták a bokrok és csevegő szökőkutak között, ama szerelmes álmadozások a magas, virágkoszorúzta szobákban, ez az egész finom és kaczér világ még mindig bájos. A művész, akkor is, mint hajdan, a virágot szedte ki a dolgokból s nem törődött a többivel.

De mit akart Hogarth? Ki látott valaha ily festőt? Festő ez? A többiek kedvet adnak annak megnézésére, a mit mutatnak: ő arra ad kedvet, hogy meg ne nézzük azt, a mit előállít.

Van-e valami kellemesebb festeni való, mint az éjjeli részegség, a jó gondatlan alakok, a gazdag s árnyékba merülő világosság, mely a meggyürt ruhákon és elnehezülő testeken játszik? De nála, ellenkezőleg, minő alakok! A gonoszság, a butaság, a legnemtelenebb emberi szenvedélyek minden nemtelen mérge csepeg és csurog róluk. Az egyik tántorog, rosszúl lesz s a csuklás megnyitja okádó ajkait; a másik rekedten üvölt, mint a rossz kutya; amaz, kopasz, ketté hasított, itt-ott megfoltozott koponyával előre bukik, mellére esik, a beteg hülye mosolyával.

Tovább lapozunk s a rút és baromi arczok sora kimeríthetetlen marad: eltorzult vagy idomtalan vonások, dagadt vagy az izzadt hústól csomósult homlokok, vagy nevetéstől elnyúlt undok szájöblök; ennek nincs orra, szomszédja félszemű, nagyfejű, tele van vörös bibircsókokkal s

még vörösebbnek látszik parókájának nyers fehérsége alatt; hallgatva pipázik, felfújva a méregtől és *spleen*től; a másik mankós aggastyán, puffadt és skárlátpiros, álla melléig nyúlik, merev és kidüledt szemekkel bámul, mint a rák.

Hogarth az állatot mutatja az emberben, sőt mi roszszabb, az őrült vagy gyilkos, a tehetetlen vagy dühös állatot. Tekintsük e gyilkost, kit megölt kedvesének holt teste fölött fogtak el; szemei felfordúltak, szája eltorzult, fogait csikorgatja a vérre gondolva, mely bemocskolta és elárulta; vagy e tönkre jutott játékost, ki letépi parókáját és nyakkendőjét s térdre hullva kiabál, összeszorított fogakkal, ég ellen emelt ökéllel. Nézzük ez őrültek házát: a piszkos hülyét földszínű arczával, kóczos hajával, szennyes kezeivel, ki azt hiszi, hogy hegedűl s hangjegylapot helyezett fejére; a babonást, ki görcsösen, összekulcsolt kezekkel vonaglik a szalmán, az ördög körmeit érezve beleiben; a meztelen, lelánczolt, sápadt tekintetű őrjöngőt, ki körmeivel tépdesi húsát. Útálatos yahook ti, kik bitorolni meritek az áldott napvilágot! Mily agyban tudtatok megszületni és miért akadt festő, ki beszennyezte veletek a szemet?

Mert ez a szem angol volt s mert az érzékek itt barbárok. Hagyjuk kívül undorodásunkat s tekintsük a dolgokat úgy, mint ez ország fiai, nem kívülről, hanem belülről. A közgondolkozás egész iránya a lélek megfigyelése felé fordúl, s a festészet ugyanazon csatornában hömpölyög az irodalommal. Feledjük el hát a körvonalakat, csak is vonalak ezek; a test csak azért van itt, hogy kifejezze a lelket.[75] E görbe orr, e borvirágos arcz, e hülye mozdulata az álmos

[75] When a character is strongly marked in the living face, it may be considered as an index to the mind, to express which with any degree of justness in painting, requires the utmost efforts of a great master. *(Analysis of Beauty.)*

baromnak, e ránczos vonások, ez elsatnyult formák csak arra valók, hogy kiemeljék a természetet, a mesterséget, a rögeszmét, a szokást. Nem tagokat és fejeket mutat, hanem a dorbézolást, részegséget, durvaságot, gyűlöletet, kétségbeesést, e nagyon zordon és nagyon kemény akaratok minden betegségét és idomtalanságát, mind e szenvedélyek őrült tömegét. Nem mintha szabadon bocsátaná! E durva, dogmatikus, keresztény polgár minden társánál jobban forgatja az erkölcstan bunkós botját. Valódi rendőr, ki marhahússal él s magára vállalta, hogy oktatja és megjavítja a részeg öklözőket. Ily emberek részére felesleges volna a kimélet ily embertől. Minden ketrecz alatt, hová bezár egy-egy bűnt, felírja ennek nevét s hozzá teszi a szent-írástól kimondott ítéletet; megmutatja egész undokságában, belenyomja saját piszkába, kivégzésre hurczolja, úgy, hogy nincs oly megromlott lelkiismeret, mely rá ne ismerjen, nincs oly megátalkodott lelkiismeret, mely el ne borzadjon tőle.

Nézzük meg jól, leczkék ezek, melyek nem tévesztik el hatásukat. Ez a leczke a pálinka ellen szól. Részeg asszony hever az utczai lépcsőn, félmeztelenül, lelóggó emlőkkel, forradásos lábakkal; hülyén mosolyog, és gyermeke, kit a kövezetre ejtett, összetöri koponyáját. Alatta egy sápadt csontváz rogy össze, hunyt szemekkel, kezében tartva a poharat. Körülöttük a dorbézolás és az őrjöngés rongyos kísérteteket uszítnak egymásra. Egy nyomorult, ki fölakasztotta magát, padlásszobájában lógg. A sírások koporsóba teszik egy meztelen nő holttestét. Egy éhes ember a kutyával együtt rágódik egy csonton, melyen nincs több hús. Mellette kis leányok koczczintanak s egy fiatal asszony pálinkával itatja csecsemőjét. Egy őrült nyársra húzza gyermekét és elviszi; nevetve tánczol és az anya nézi.

Még egy kép és még egy leczke, ezúttal a kegyetlenség ellen. Egy barbár ifjú gyilkolt; felakasztották s most felboncolják. Asztalon hever, s az elnök nyugodtan mutatja pálczájával a helyeket, hol dolgozni kell. E mozdulatra a műtők vágni és tépni kezdenek. Az egyik a lábaknál van; a másik szakértő, vén sardonikus hentes, egyik kezével kést markol, mely jól fogja végezni dolgát, a másikkal a belekben turkál, melyeket alább kivesznek s vederbe tesznek. A harmadik a szemet vájja ki s az eltorzult száj üvölteni látszik keze alatt. De egy kutya elkapja a földön heverő szívet; a lágyékok és a koponya mintegy ehhez való kiséretül formak az üstben, és az orvosok hidegvérrel cserélik ki sebészi tréfáikat a hulla fölött, mely darabonkint tűnik el metsző késök alatt.

Azt mondják, hogy az efféle leczkék jók a barbárok számára s ezek a hivatalos vagy világi prédikátorok, De Foë, Hogarth, Smollett, Richardson, Johnson és a többiek csak félig élvezhetők. Erre mi azt feleljük, hogy a moralisták hasznosak, és hogy ezek itt polgárosultsággá változtatták át a barbarizmust.

VII. FEJEZET.

A KÖLTŐK.

I. A klasszikus szellem uralma és terűlete. — Ismertető vonásai, művei, jelentősége és határai. — Hogyan központosúl Popeban.

II. Pope. — Nevelése. — Kora érettsége. — Föllépése. — A pásztori versek. — Tanulmánya a bírálatról. — Személye. — Életmódja. — Jelleme. — Szenvedélyeinek és eszméinek szegénysége. — Hiúságának és tehetségének nagysága. — Független vagyoni helyzete és kitartó munkálkodása.

III. Heloisa levele Abælardhoz. — Mivé lesznek a szenvedélyek a mesterkélt költészetben. — *Az orzott hajfürt.* — A nagyvilág és a nagyvilági nyelv Franczia és Angolországban. — Mennyiben kínos és visszataszító Pope enyelgése? — *The Dunciad.* — Trágárságok és léhaságok.— Mennyiben összeférhetetlen az angol képzelem és a szaloni szellem?

IV. Leíró tehetsége. — Szónoki tehetsége. — Tanköltemények. — Miért befejező művei e költemények a klasszikus szellemnek? — *Essay on Man.* — Deizmusa és optimizmusa. — E fogalmak értéke. — Mily összefüggésben állnak az uralkodó styllel? — Hogyan idomtalanodnak el Pope kezei közt? Styljének eljárása és tökéletessége. — Arczképeinek kitünősége. — Miért mesteriek? — Az *Ilias* fordítása. — Mennyiben változott az ízlés egy század óta?

V. Az angol szellem és a klasszikus illendőség aránytalansága. — Prior. — Gay. — Az antik pásztori vers lehetetlen az éjszaki éghajlat alatt. — A falusi élet iránti érzék természetes Angliában. — Thompson.

VI. A szaloni élet hitelét veszíti. — Feltűnik az érzelmes ember. — Miért történik a természethez való visszatérés korábban Angliában, mint Franeziaországban? — Sterne. — Richardson. — Mackensie. — Macpherson. — Gray, Akenside, Beattie, Collins, Young, Shenstone. — A klasszikus forma megmarad. — A körmondat uralma. — Johnson. — A történeti iskola. — Robertson, Gibbon, Hume. — Tehetségök és határaik. — Az újkor kezdete.

Ha egy pillantással áttekintjük a tág irodalmi mezőt, mely Angliában a Stuartok visszahelyezésétől a franczia forradalomig terjed, észreveszszük, hogy minden termelés, függetlenül az angol jellemtől, a klasszikus bélyeget viseli, és hogy e bélyeget, mely a terület sajátsága, nem találjuk sem a megelőző, sem a következő korszakban. A gondolkozásnak ez uralkodó formája minden írónál mutatkozik, Wallertől Johnsonig, Hobbestől és Templetől Robertsonig és Humeig; bizonyos művészetre törekszenek mindnyájan; százötven év gyakorlati és elméleti munkája, leleménye és utánzása, példája és birálata ezt igyekszik elérni. Csak egy fajta szépséget értenek, csak oly szabályokat állítnak fel, melyek képesek ezt létrehozni, ennek mintája szerint írják át, fordítják és idomtalanítják el a többi századok nagy műveit; beviszik minden irodalmi műfajba, és sikert érnek el vagy megbuknak a szerint, a mint hozzá lehet vagy nem lehet alkalmazni. Oly föltétlen e styl uralma, hogy a legnagyobbakat is leigázza és tehetetlenségre kárhoztatja, ha területén kívül akarják alkalmazni. Oly általános e styl elterjedése, hogy e legközépszerűebbeknél is előfordul és egész a tehetségig emeli őket, ha területén belül alkalmazzák.[1] Ez viszi tökéletességre a prózát, a beszédet, a tanulmányt, az értekezést, az elbeszélést és mind ama műveket, melyek a társalgás és ékesszólás részeit képezik. Ez dönti meg a régi drámát, lealacsonyítja az újat, elszegényíti és félrevezeti a költészetet, létrehozza a szabatos, kellemes, józan, szintelen és rövidlátó történetirást. E szellem az, mely ez időtájt közös tulajdona lévén

[1] Egy szobalány XIV. Lajos korában, mondja Courier, jobban írt, mint ma a legnagyobb író.

Franczia- és Angolországnak, rá nyomja képét az irodalmi munkák végtelen különféleségére, úgy hogy kénytelenek vagyunk a mindenütt látható befolyásban ama benső erők egyikére ismerni, melyek az emberi szellem folyamát hajlítják és szabályozzák.

Egy műfajban sem mutatkozik nyilvánvalóbban, mint a költészetben, és egy korszakban sem lép fel világosabban, mint Anna királynő uralkodása alatt. A költők elérik a művészet fokát, melyre törekedtek. Hatvan év óta közeledtek hozzá; most már kezökben tartják, használják, sőt már el is koptatják és túlhajtják. A styl egyszerre tökéletes és művészi. Nyissuk fel a legelsőt, Parnellt vagy Philipset, Addisont vagy Priort, Gayt vagy Tickellt, mindenütt a szellem, verselés, nyelv bizonyos sajátságát találjuk. Vegyük elő a másodikat, s ugyanarra akadunk; azt lehetne mondani, hogy egyik a másikat másolta. Fussunk át a harmadikon: ugyanazon nyelvezet, apostrophák, ugyanazon modora a jelző elhelyezésének és a körmondat kikerekítésének. Lapozzuk át az egész tömeget: csekély egyéni különbséggel mindnyájan egyöntetűeknek látszanak; az egyik epikureusabb, a másik erkölcsösebb, a harmadik maróbb; de mindenütt a nemes nyelv, a szónoki pompa, a klasszikus szabatosság uralkodik; a főnév jelzője kiséretében lépdel, az ellentét egyensúlyban tartja a symmetrikus épületet; az ige, mint Lucanusnál vagy Statiusnál mindenfelől jelzővel ékesített névtől támogatva lép elő; azt lehetne mondani, hogy a verset gép készítette, oly egyforma az alkata; elfeledjük, mit akar mondani; kisértetbe jövünk, hogy ujjainkon számláljuk lábait; előre tudjuk, mily költői ékítmények fogják diszítni. Szinházi pipere, ellentétek, czélzások, mythologiai finomságok, görög vagy

latin visszaemlékezések vannak benne. Iskolai alaposságot, bölcsészeti közhelyeket, erkölcsi fejtegetéseket, szónoki szabatosságot mutatnak. Azt hinnők, hogy egy természeti növénycsalád előtt állunk; ha a nagyság, szin, mellékes részek, nevek különböznek is, az alapjelleg nem változik; a himszálak egyenlő számmal vannak, egyenlő módon csoportosulnak, ugyanazon terv szerint rendezett levelek fölött. A ki az egyiket ismeri, a másikat is ismeri, van egy közös szervezet és alkat, mely magában hordja a többi rész közösségét is. Ha átnézzük az egész családot, kétség kívül találunk valami kiváló növényt, mely teljes világosságában mutatja a jelleget, míg köröskörül fokonkint átalakul, elfajul s végre elvész a környező családokban. Hasonlókép itt is Pope kortársaiban s kivált Popeban központosul a klasszikus művészet, azután félig elenyészik, idegen elemekkel keveredik össze, míg végre eltünik a rá következő költészetben.

I.

1688-ban Londonban egy lombard-utczai vászonkereskedő házában kicsiny, gyöngéd, beteges, természeténél fogva mesterkélt teremtés született, ki már előre a szobai életre látszott alkotva, s nem talált kedvet másban, mint a könyvekben. Legelső gyermekkorától fogva minden gyönyörűségét a nyomtatványok szemléletébe helyezte. Lemásolta betűiket s így tanult meg olvasni. Ezek társaságában töltötte gyermekkorát és verselt, mihelyt beszélni kezdett. Tizenkét éves korában tragédiát írt az *Ilias* után és ódát a «*magányhoz*». Tizenharmadik és tizenötödik éve közt négyezer verses nagy eposi költe-

ményt írt, *Alcandre* czím alatt. Nyolcz éven át a *Windsor Forest* egy kis házába zárkózva, átolvasta «az összes legjobb kritikusokat, csaknem az összes angol, latin, franczia költőket, kik névvel birnak; Homert, a görög költőket és néhányat a nagyobbak közül eredetiben, Tassot és Ariostot fordításban», oly kitartással, hogy csaknem belehalt. Nem a szenvedélyeket kereste, hanem a stylt; nem volt buzgóbb imádója, sem koraérettebb mestere a formának. Hajlama már mutatkozni kezdett: az összes angol költők közt Dryden volt kedvencze, a legkevésbbé ihlett és a legklasszikusabb. Maga előtt látta útját; a műértő Walsh[2] «azzal buzdította, hogy még egy út áll nyitva előtte, melyen kitünhet; mert ha az angoloknak volt is több nagy költőjük, de egy nagy költő sem volt, ki *szabatos* lett volna; s felszólítá, hogy a szabatosságot tegye czéljává és tanulmányává».

Követte a tanácsot; Ovidius és Statius fordításaival s a régi Chaucer átdolgozásaival gyakorolta kezét. Magáévá tett minden költői finomságot és előkelőséget s összehalmozta emlékezetében. Elrendezte fejében az összes szerencsés jelzők, elmés fordulatok, hangzatos rhythmusok teljes szótárát, melyekkel valamely eszmének emelkedettséget, szabatosságot, fényt lehet adni. Hasonlított ama zenei kis csodagyermekekhez, kik a zongora mellett nevelkedve, egyszerre csodálatos ujjbeli ügyességet érnek el, nagyszerű hangfutamokat, trillákat adnak elő s oly ügyességgel és szabatossággal ugratják

[2] Mr. Walsh used to encourage me much, and used to tel me, that there was one left way of excelling: for though we had several great poets, we never had any one great poet that was correct; and desired me to make that my study and my aim.

az oktávákat, mely a leghiresebb művészeket elkergeti a szinpadról.

Tizenhétéves korában megismerkedvén a hetvenéves Wycherleyvel, kérésére kijavitotta verseit, s oly jól végezte munkáját, hogy Wycherley el volt ragadtatva és bosszankodott egyszersmind. Pope törölt, hozzáadott, átdolgozott, nyiltan beszélt és hatalmasan nyirbált. A szerző, kedve ellenére, egész halkan bámulta a javításokat, hangosan pedig igyekezett leszállítni jelentőségöket, míg végre hiúsága, melyet bántott, hogy annyit köszön egy fiatal embernek s mesterre talál a tanulóban, visszatartotta a viszony további folytatásától, mely nagy hasznára és gyötrelmére volt. Mert a tanítvány egyetlen lépésével messzibbre vitte a művészetet, mint a mesterek. Tizenhatéves korában, pásztori költeményei oly biztos kézről tanúskodtak, minő senkinek sem volt, még Drydennek sem. Látva a válogatott szavakat, a dallamos szótagoknak e pompás összeállítását, a metszetek és átvitelek e tudományát, e folyékony, tiszta stylt, e kecses képeket, melyeket a nyelvezet még kecsesebbekké tett, s e művészi és tarka koszorúját a virágoknak, melyek mezei virágoknak mondták magukat, Virgil első eclogáira gondoltak. Walsh kijelenté, hogy «nem hizelgés azt állítani, hogy ily korban Virgil nem írt ily kitünő dolgokat». Midőn később[3] kötetben jelentek meg, a közönség szeme elkáprázott. «Ön nem tetszett a kritikusoknak, írta Wycherley, mert nagyon tetszett nekik.» Ugyanazon évben a huszonegy éves költő befejezte *tanulmányát a kritikáról*. Efféle költeményt rendesen a pálya végén szoktak írni, midőn már minden irásmódot kipróbáltak

[3] 1709-ben.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

s megőszültek a bírálatban; és e tárgyban, mely egy egész irodalmi élet tapasztalatát kívánja, Pope egyszerre oly érettséget tanúsított, mint Boileau.

E tökéletes zenész, kinek első fellépése értekezés az összhangról, mihez fog kezdeni hasonlíthatatlan gépezetével és tanári tudományával? Az írás előtt érezni és gondolkozni kell; élő eszmékkel és őszinte szenvedélyekkel tele forrás szükséges, hogy valódi költőt hozzon létre; és ha Popeot közelről tekintjük, észreveszszük, hogy benne, egész személyéig, minden kicsinyes vagy mesterkélt. Négyláb magas törpe, görbe, púpos, vézna, beteges és érett korában nem látszik többé erővel bírni az életre. Nem tud magától fölkelni; egy asszony öltözteti fel; három pár harisnyát húznak rá, oly vékonyak a lábszárai; aztán kemény vászonból készült füzőbe szorítják derekát, hogy egyenesen tudja magát tartani, és ezenfelül flanell mellényt adnak rá; erre valami prémes ujjas jő, mert hamar didereg, és végre meleg, vastag vászoning, finom ujakkal. Mindezeken fölül fekete öltözetet adnak rá, csokros parókát s egy kis kardot; így felkészülve megy helyet foglalni nagy barátja, Oxford lord asztalánál.

Oly kicsiny, hogy külön székre kell ültetni; oly kopasz, hogy midőn nincs társaság jelen, bársony sipkát tesz fejére; oly finnyás és követelő, hogy az inasok őrizkednek megbízásai teljesítésétől, és a lord kénytelen volt többeket elküldeni, kik nem akartak szolgálatára lenni. Végre megkezdődik az ebéd. Sokat eszik, mint az elkényeztetett gyermek; erős, fűszeres ételeket kíván s elrontja gyomrát. Ha szeszes italokkal kínálják, megharagszik, de iszik. Megvan benne minden vágya és szeszélye a vén gyermeknek, vén betegnek, vén írónak és agglegénynek.

Elképzelhetjük, hogy marakodó és érzékeny is. Többször elhagyta Oxford lord házát, szót sem szólva s a nélkül, hogy okát tudták volna, s egyremásra kellett utána küldeni az inasokat, hogy visszahozzák. Ha lady Mary Wortley, hajdani költői istensége, szerencsétlenségre az asztalnál van, nem lehet békében ebédelni. Bizonnyal ellenmondanak egymásnak, csipkedik egymást, czivakodnak, s egyikök elhagyja a szobát. Utána mennek, visszahozzák, de nem hagyja kívül hóbortjait. Álnok és gonosz, mint valódi ideges torzszülött; ha óhajt valamit, nem meri kereken kérni; czélzásokkal, stylfogásokkal rávezeti az embereket, hogy megemlítsék, előhozzák s akkor felhasználja. Ily módon kapott kályha-ellenzőt Orrery lordtól. «Alig fog egy csésze theát inni valami hadi csel nélkül.» Lady Bolingbroke mondá róla, hogy a diplomatát játsza a murok és répa kedvéért.

Életének többi része nem sokkal nemesebb. Gyalázó iratokat ad ki Chandos, Aaron Hill, lady Mary Wortley ellen, s azután hazug vagy kétértelmű szavakkal vágja ki magát. Undok kedve telik a furfangokban, s aljas csint tervez Bolingbroke lord, legnagyobb barátja ellen. Soha sem őszinte, mindig valami szereppel van elfoglalva; szereti az unatkozót, a közömbös nagy művészt játszani, ki megveti a nagyokat, a királyokat, magát a költészetet is. Valójában pedig nem gondol másra, mint frázisaira, írói hírnevére, s a walesi herczegnek egy kis nyájassága elolvasztja minden stoicismusát. Épen most olvastam levelezéseit; talán tíz igaz levél sincs köztük; író még ömlengéseiben is; vallomásai kimért rhetorikából állnak, s midőn barátjával beszélget, mindig a nyomdászra gondol, ki a közönség elé fogja vinni ömledezéseit. Sőt épen ebbeli túlzásai miatt ügyetlenné lesz s leejti álarczát.

Richardson egy ízben egy pamflet olvasásába merülve találta, melyet Cibber írt ellene: «Ezek a dolgok teszik mulatságomat», mondá Pope, s olvasás közben eltorzultak vonásai a kíntól. «Isten mentsen meg ilyen mulatságtól», mondá Richardson.

Röviden, főrugója az irodalmi hiúság; azt akarja, hogy csodálják, semmi mást; élete olyan, mint a kaczér nőé, ki mindig a tükör előtt ül, kendőzi, illegeti magát, bókok után kapkod, s mégis azt állítja, hogy a bókok untatják, hogy a festék piszkol s hogy irtózik a kecseskedéstől. Nincs benne semmi lendület, semmi természetes vagy férfias; nincs több eszméje, mint szenvedélye, értve az olyan eszmét, melyet az ember kénytelen leírni s melyért elfeledi a szavakat. Vallási viták, pártviszályok hangoznak körülötte, de ő gondosan félrehúzódik előlük; mindez összeütközések közepett fő gondja abból áll, hogy megóvja írószereit. Langyos katholikus, csaknem deista, ki nem igen tudja, mi a deismus; erre nézve Bolingbroke lordtól eszméket vesz kölcsön, melyeknek nem látja jelentőségét, de melyek jóknak látszanak arra, hogy versbe foglalja.

«Reménylem — így ír Atterburyhoz, — hogy minden egyház istentől származik, a mennyiben helyesen van felfogva, és minden kormányzat istentől ered, a mennyiben jól van vezetve. A mi rossz van vagy lehet bennök, annak megjavítását vagy reformálását egyedül istenre bízom. Politikámban legfőbb gondom az, hogy megőrizzem éltem nyugalmát bármily kormány alatt; vallásomban pedig, hogy megtartsam lelkiismeretem nyugalmát, bármily egyházhoz tartozom.»[4]

[4] In my politics, I think no further than how to preserve the peace of my life, in any government under which I life; nor

Ily meggyőződések nem szokták gyötörni az embert. Tulajdonképen nem azért írt ő, mert gondolkozott, hanem azért gondolkozott, hogy írjon. A befeketített papir s a zaj, melyet így a világban ütni lehet: ez volt bálványa. Ha verseket írt, csak azért tette, hogy verseket írjon.

De épen ez a legjobb előkészítés kifogástalan versek írására. Pope egészen erre adja magát; van elég ideje; atyja elég szép vagyont hagyott rá, s ő maga nagy összeget nyert az *Ilias* és *Odyssea* fordításával. Nyolczszáz font sterling évi jövedelme van. Soha sem állt könyvárusok bérében; maga alatt látja a koldus írókat czigányéletmódjukban, míg ő nyugodtan ül twickenhami csinos házában, a szép kertben, melyet maga ültetett, s oly sokáig csiszolhatja és ráspolyozhatja verseit, míg kedve tartja. Nem is mulasztja el. Ha valami művet írt, legalább két évig tartja fiókjában. Időről időre átolvassa és javítja; tanácsot kér barátjaitól, azután ellenségeitől; egy új kiadás sem jelenik meg, melyet nem javított volna; fáradhatatlanul töröl. Első öntvényét úgy átolvasztja és átalakítja, hogy végleges formájában nem lehet többé ráismerni. Darabjai közt két szatirán látszik legkevésbbé az átdolgozás, és Dodsley azt mondja, hogy a kéziratban egyetlen egy vers sem volt, mely kétszer ne lett volna írva.

«Tisztán leírattam egy más lapra, s midőn ezt elküldé nekem a nyomtatás számára, csaknem minden vers újra át volt még egyszer írva.»

at my religion, than to preserve the peace of my conscience in any church with which I communicate. I hope all churches and governments are so far of God as they are rightly understood and rightly administered; and where they err or may be wrong, I leave it to God alone to mend and reform them.

«Sohasem fordította el figyelmét a költészetről, mondja Johnson. Ha a társalgásban oly vonás merült fel, melynek hasznát lehetett venni, azonnal papirra tette; ha a rendesnél szerencsésebb gondolat vagy csak kifejezés is jutott eszébe, gondosan leírta; ha két vers ötlött agyába, félretette, hogy alkalmilag beszőjje valahová. Apró papirdarabokat találtak, versekkel vagy verstöredékekkel, melyeket később szándékozott befejezni.»

Iró eszközeinek ágya előtt kellett állni, mielőtt fölkelt. Egy éjjel, lord Oxfordnál, az 1740-ki borzasztó télen, négyszer felköltötte a szolgálatára rendelt asszonyt, attól való félelmében, hogy elveszít egy eszmét. Swift szemére veti, hogy soha sincs ideje a társalgásra; ennek oka abban áll, «mert mindig valami költői terv van fejében». És így semmi sem hiányzott nála, hogy elérje a tökéletes kifejezést: az egész élet gyakorlata, valamennyi minta tanulmánya, a független vagyon, a nagyvilági emberek társasága, a viharos szenvedélyektől való mentesség, az uralkodó eszmék hiánya, a csodagyermek ügyessége s a vén tudós kitartása. Úgy látszik, mintha épen azért lett volna ellátva a tehetségekkel és hibákkal, egy részről gazdagítva, másfelől megfosztva, egyszerre korlátolva és kifejlesztve, hogy a klasszikus tartalom rovására kidomborítsa a klasszikus formát, hogy egy elhasznált és befejezett művészet mintáját nyujtsa a közönségnek, hogy ragyogó és merev kristálylyá változtassa egy vége felé járó irodalom áradó életnedvét.

II.

Nagy veszély a költőre, ha nagyon is jól tudja mesterségét; költészete akkor a mestert tünteti fel s

nem a költőt. Igazat mondva, szeretném csodálni Pope képzelmének műveit; de nem tudom. Hiába olvasom a kortársak, sőt még a jelenkoriak bizonyságait is, hiába juttatom eszembe, hogy a maga korában a költők fejedelme volt, hogy «*Heloisa levele Abelardhoz*» a lelkesedés kiáltásával fogadtatott, hogy akkor nem tudták a valódi szenvedély szebb kifejezését képzelni, hogy még ma is könyv nélkül tanulják be, mint Theramenes elbeszélését,[5] hogy Johnson, e nagy irodalmi bíró, «az emberi szellem legszerencsésebb termekei közé» sorozta, hogy maga lord Byron is többre becsülte, mint Sapho híres ódáját. Újra átolvasom és unatkozom; illetlen dolog, de akaratom ellenére ásítok, és felnyitom Heloisa eredeti leveleit, hogy unalmam okát keressem.

Kétségkívül barbár a szegény Heloisa, s a mi roszszabb, tanult barbár; tudós idézetekkel, okoskodásokkal áll elő; Ciceror akarja utánozni, körmondatokat szerkeszt; nem is lehet másképp, hiszen holt nyelven, betanult styllel ír; talán mi is úgy tennénk, ha latinul kellene írnunk szeretőnkhöz. De mint áttör a valódi érzés a scholastikus formán! «Egyedül te tudsz engem megszomorítni, megvigasztalni, örömre gerjeszteni .... Boldogabb és büszkébb lennék, ha szeretődnek mondanának, mint sem a császár hitvesének .... Isten látja lelkemet, soha sem kívántam benned mást, mint tenmagadat .... Egyedül téged óhajtalak, és semmi mást, a mit adhatnál; nem a házasságot, nem a hozományt; soha sem gondoltam arra, hogy kedvemet vagy akaratomat tegyem; jól tudod, mindig a te akaratodra gondoltam.»

Azután jönnek a szenvedélyes szavak, a szerelem

[5] Racine *Phaedrájában.*

igaz szavai;[6] azután a bűnbánó őszinte szavai, ki mindent kimond, mindent merészel, mert gyógyulni akar, mert meg kell mutatnia sebét gyóntatójának, még a legszégyenítőbb sebet is, talán épen azért, mert a legnagyobb szenvedésben, mint a szülésnél, eltünik a szemérem. Mindez nagyon nyers, nagyon durva; Popenak több szelleme van, mint neki; el is látja vele! Kezei közt akademikussá lesz, s levele az irodalmi hatások tárháza. Festések és leirások! A kolostort és vidékét így írja le:

Világtól elzárt, magányos falak,
Magas tornyok, mohos tető alatt.
Éj lesz a dél a szörnyű boltokon,
Bágyadt világ tör át az ablakon.[7]

Azután:

Dombok között kígyózik a patak,
Zajára a barlang viszhangot ad,
Az elhaló szél lombok közt piheg,
A tó hulláma szellőtől remeg. . . .[8]

Ömlengések és közhelyek! Értekezéseket küld Abelardnak a szerelemről és szabadságról, melyeket ez követel, a kolostorról és a békés életről, melyet adhat, az

[6] Vale, unice.

[7] In these lone walls (their day's eternal bound)
These moss-grown domes with spiry turrets crowned,
Where awful arches make a noon-day night,
And the dim windows shed a solemn light.

[8] In these lone walls (their day's eternal bound)
These moss-grown domes with spiry turrets crowned,
Where awful arches make a noon-day night,
And the dim windows shed a solemn light. . . . .
The wand'ring streams that shine between the hills,
The grots that echo to the tinkling rills,
The dying gales that pant upon the trees,
The lakes that quiver to the curling breeze.

írásművészetről s a levélposta előnyeiről.[9] Ellentéteket tuczatszámra küld Abelardnak: a jelenlététől megvilágított s a távolléte miatt elhagyott kolostorról, a tiszta apácza nyugalmáról s a bűnös apácza aggodalmairól, az emberi és a mennyei boldogság álmáról.

Egészben véve bravour-ária ez, a forte és piano ellentéteivel és hangváltozatokkal. Heloisa kizsákmányolja motivumát s igyekszik reá fordítni hangjának minden ügyességét és hatásos eszközét. Csodáljuk a crescendókat és futamokat, melyekkel ragyogó darabjait végzi; hogy az ártatlan apácza rajzának végén elragadja az olvasót, fölkeresi «a malasztot, mely legtisztább sugaraival ragyogja körül, az angyalokat, kik suttogásaikkal aranyos álmakba ringatják, a szeráfok szárnyait, melyek behintik isteni illatukkal, a vőlegényt, ki a jegygyűrűt készíti elő, a fehér szűzeket, kik menyegzői dalt énekelnek»,[10] szóval a paradicsom egész ruhatárát.

[9] Heaven first taught letters for some wretch's aid,
Some banished lover, or some captive maid;
They live, the speak, they breathe what love inspires,
Warm from the soul, and faithful ta its fires,
The virgin's wish without her fears impart,
Excuse the blush, and pour out all the heart,
Speed the soft intercourse from soul to soul,
And waft a sigh from Indus to the pole.

[10] How happy is the blameless Vestal's lot!
The world forgetting by the world forgot.
Eternal sunshine of the spotless mind,
Each pray'r accepted, and each wish resign'd;
Labour and rest that equal periods keep,
Obedient slumbers that can wake and weep. . . .
Desires compos'd, affections ever e'en,
Tears that delight, and sighs that waft to heav'n.
Grace shines around with serenest beams,
And whisp'ring angels prompt her golden dreams.

Figyeljük meg a nagy dobütéseket, azaz a nagy hatáseszközöket; így lehet nevezni mindazt, mit olyan ember mond, ki örjöngni akar és nem tud; például a sziklákhoz és falakhoz beszélni, kérni a távollevő Abelardot, hogy jöjjön, képzelni, hogy jelen van, szóba állni a malaszttal, az erénynyel, «az üde reménynyel, az ég mosolygó leányával, és a hittel, előlegezett halhatatlanságunkkal»,[11] hallani a halottakat, kik hozzá beszélnek, mondani az angyaloknak, hogy «készítsék elő rózsabokraikat, mennyei pálmáikat és hervadhatatlan virágaikat».[12] Ez a végső symphonia, a mennyei orgona modulatióival; fölteszszük, hogy hallatára Abelard «bravo»-t kiáltott.

De ez semmi ahhoz a művészethez képest, melyet minden egyes mondatban kifejt. Minden sorban szépítéseket használ. Képzeljünk egy olasz énekest, ki minden szónál trillázik. Szép hangok! Mily ügyesen, kereken, mindig választékosan vannak zsinórra fűzve! Lehetetlen idegen nyelven visszaadni. Majd szerencsés képet találunk, mely egész mondatot foglal egybe; majd vers-soro-

For her th' unfading rose of Eden blooms,
And wings of seraphs shed divine perfumes;
For her the spouse prepares the bridal ring,
For her white virgins Hymeneals sing,
To sounds of heav'nly harps she dies away,
And melts in visions of eternal day.

[11] Oh grace serene! Oh virtue heavenly fair!
Divine oblivion of low-thoughted care!
Fresh-blooming hope, gay daughter of the sky!
And faith, our early immortality!
Enter, each mild, each amicable guest:
Receive, and wrap me in eternal rest!

[12] I come, I come! Prepare your roseate bow'rs,
Celestial palms and ever-blooming flow'rs.

zatot, mely symmetrikus ellentétek közt vonul végig; itt két közönséges szót emel ki a sajátságos összetétel, amott utánzó rhythmusra találunk, mely a lelki hatást kiegészíti az érzéki hatás által; a legelőkelőbb hasonlatok vannak itt, a legfestőibb jelzők, a legtömörebb és legékesebb styl. Semmi sem hiányzik, kivéve az igazságot. Ez a Heloisa rosszabb az énekesnőnél, mert írónő; szinte kedvünk jő a túlsó lapra pillantani, nincs-e rá írva: «nyomtatható; gyorsan a nyomdába vele!»

Pope valahol összeállította a receptet, mely szerint epikai költeményt lehet írni: végy egy vihart, egy álmat, öt vagy hat csatát, három áldozatot, két gyászünnepélyt, tizenkét istent két osztályban, keverd ezeket mindaddig, míg kiemelkedik belőlök a magas styl habja. Láttuk most azt a receptet is, mely szerint szerelmes epistolát lehet szerkeszteni. A költészet e neme hasonlít a konyhaművészethez; nem kell hozzá sem szív, sem szellem, csak könnyű kéz, figyelmes szem és gyakorlott ízlés.

III.

Ugy látszik, hogy e tehetség a könnyed társasági versekre való. Mesterkélt, mint a társadalmi szokások. Bókokat mondani, enyelegni a hölgyekkel, kecsesen beszélgetni csokoládéjokról vagy legyezőjökről, gúnyolni a butákat, megbírálni a legutóbbi tragédiát, készen állni ízetlenségekkel vagy epigrammákkal — úgy látszik, ez az efféle szellem természetes foglalkozása, az oly szellemé, mely nem igen szenvedélyes, nagyon hiú, mestere a stylnek s úgy gondozza verseit, mint az uracs öltözékét. Pope megírta az *Orzott hajfürt*-öt és a *Dunciadot;* kortársai

el voltak ragadtatva kecses enyelgésétől és találó gúnyjától, s úgy vélték, hogy felülhaladta Boileau *Lutrin*-ját és szatiráit.

Meglehet. Mindenesetre ez nagyon középszerű dicséret. Rendesen két fajta verset lehet találni Boileaunál, mondá egy szellemes ember;[13] nagyobb részök egy jó harmadosztályú, kisebb részök egy jó rhetorikai tanulótól látszik származni. Boileau a második verset az első előtt írja; azért, négy eset közül egyszer, az első vers nála csak az üreg betömésére szolgál. Popenak kétségkívül ragyogóbb és ügyesebb gépezete volt; de e kézügyesség nem elég arra, hogy költőt teremtsen, még boudoir-költőt sem. Itt is mint másutt, igaz szenvedély vagy legalább igaz ízlés szükséges. Ha festeni akarjuk a társalgás és a nagyvilág csinos semmiségeit, szeretnünk is kell azokat. Csak azt lehet jól festeni, a mit szeretünk.[14] Vajjon nincs-e bájos kellem egy szép nő fecsegésében és felületességében? Oly festők, mint Watteau, egész életökön át ebben gyönyörködtek. Egy fölemelt hajfürt, a kecses kar, mely csipkehullámból emelkedik ki, a meghajolt termet, mely megvillantja a szoknya fényes redőit, s a félig kihivó, félig gúnyos finom mosoly a pajkos ajkakon elég arra, hogy elragadja a festőt. Bizonyára érdeklődni fog az öltözék iránt, épen annyira, mint a hölgy maga, nem fogja korholni soha sem, hogy három órát tölt el tükre előtt; költészet van az előkelőségben. Ugy gyönyörködik benne, mint a képben; gyönyörködik a nagyvilági élet finomságaiban, a magas terem nyugodt

[13] Guillaume Guizot.

[14] Liebe sei vor allen Dingen
Unser Thema, wenn wir singen.
(Goethe).

nagy vonásaiban, a magas tükrök és ragyogó porczellán szelid viszfényében, a kis faragott amorok fesztelen vidámságában, melyek a kandalló fölött ölelkeznek, a fuvolaszerű hangok ezüst csengésében, melyek a theaasztal körül pletykákat csevegnek.

Pope ebben nem, vagy csak nagyon kevéssé gyönyörködik; szatirikus és angol marad e kellemes fényűzés közepett, melyet Francziaországból hoztak be. Hiába legnagyobb világfi a költők közt, mégsem eléggé az, s a társaság, mely körülveszi, ép oly kevéssé igazi nagyvilági társaság. Lady Wortley Montagu, ki a maga korában virága volt az előkelő társaságnak, s kit Madame Sevignével hasonlítnak össze, oly komoly szellemű, oly határozott stylű, oly szabatos itéletű és gúnyja oly maró, hogy férfinak tartanók. Szóval az angolok, még lord Chesterfield és Horace Walpole sem érték el soha a valódi saloni hangot.

Pope olyan, mint ezek; hangja megdördül s egyszerre maró lesz. Minden pillanatban valami durva gúny törli el a kecses képeket, melyeket fölgerjesztett. Tekintsük a költeményt, mint egészet: nem más, mint bohóczkodás, nemes stylben; lord Peter levágott egy fürtöt a divatos szépség, mistress Arabella Fermor hajából; e csekélységből most epost kell csinálni, fohászkodásokkal, apostrophákkal, természetfölötti lények közreműködésével s a többi költészeti gépezettel; a nyelv ünnepélyessége ellentétben áll az események kicsinyességével; nevetünk e czivódásokon, mint a fergek küzdelmén. Igy volt mindig ez országban: ha a nagyvilági életet adják elő, csak külső és hivatalos kedvteléssel teszik; bámulatuk alapján mindig megvetés van. Ízetlenségeik valami hátsó gondolatot takarnak; ha jól szemügyre veszszük, látni fogjuk, hogy

a díszes és kaczér szép asszonyt rózsaszínű babának tekintik, mely arra való, hogy az embereket félóráig mulattassa cziczomájával. Pope mindenféle bókok kiséretében mistress Arabella Fermornak ajánlja költeményét. Az igazság pedig az, hogy nem udvarias; egy franczia nő visszaküldte volna könyvét azon tanácscsal, hogy tanuljon emberséget; míg egy dícséretet olvas szépségére, tíz gúnyt talál léhasága ellen.

Vajjon kellemes-e, ha ilyesmit mondanak neki? «Önnek van legszebb szeme a világon, de ön léhaságból él.» Pedig erre szorítkozik minden hódolata.[15] Dagályos bókjai, abbeli nyilatkozata, hogy a hajfürt az égbe jutott a csillagok közé, egész frázis-készüléke nem egyéb, mint udvarias parádé, melyen áttör a gyöngédtelenség és a durvaság.

«Vajjon szívét vagy nyakékét fogja elveszteni a bálban, vajjon becsülete vagy ruhája fog foltot kapni?»[16] Nincs oly franczia a tizennyolczadik században, ki hasonló kecsességet tudott volna kigondolni. Legföllebb Rousseau, a medve, a hajdani lakáj és genfi moralista lett volna képes ily otrombaságra. Angliában nem találták nagyon durvának. Mistress Arabella Fermor annyira meg volt elégedve a költeménynyel, hogy mindenfelé terjesztette példányait. Bizonyára nem volt nagyon válogatós; mert még másféle dolgokat is hallott. Ha elolvassuk Swiftnél a divatos társalgás betűszerinti másolatát, látni fogjuk, hogy a nagyvilági nő ez időben sokat el tudott viselni, a nélkül, hogy megharagudnék.

[15] Szerinte a női jellem szerelemből, gyönyörből s hatalomszeretetből áll.

[16] Or stain her honour or her new brocade,
Forget her pray'rs or miss a masquerade,
Or lose her heart or necklace at a ball.

De a legkülönösebb az, hogy ez enyelgés, legalább a francziára nézve, épen nem enyelgő. A könnyedség, a vidámság száz mértföldnyire van tőle. Dorat, Gresset, elbámult, megbotránkozott volna rajta. Hidegen maradunk legragyogóbb hatásaival szemben. Legfölebb időről-időre egy ostorcsapás ébreszt föl; de ez nem nevetni való. E torzképek különöseknek látszanak előttünk, de nem mulattatnak. Ez a szellem nem szellem; minden ki van itt számítva, mesterségesen előkészítve; villámló sortüzet várunk s az utolsó pillanatban csütörtököt mond a lövés. Például sir Peter, kegyességre akarván hangolni az isteneket, «oltárt épít a szerelemnek tizenkét aranymetszetű nagy franczia regényből, reá tesz három harisnyakötőt, félpár kesztyűt és hajdani szerelmének minden diadaljelét; aztán meggyujtja a tüzet egy gyöngéd szerelmes levéllel és három szerelmes sóhajjal éleszti a lángot».[17] Csalódva teszszük le a könyvet, nem értjük, micsoda komikum van e leirásban. Lelkiismeretességből folytatjuk, és a Búskomolyság s palotája festésében ismét más fajta furcsa képeket találunk: «sóhajtó korsót, beszélő lúdpástétomot, férfiakat, kik képzelődésökben viselősöknek vélik magukat, leányokat, kik azt hiszik, hogy palaczkokká változtak s dugó után kiabálnak».[18] Ekkor azt mondjuk magunknak, hogy Chinában vagyunk; hogy ily

[17] To love an altar built
Of twelve vast French romances, neatly gilt;
There lay three garters, half a pair of gloves,
And all the trophies of his former loves.
With tender billet doux he lights the pyre,
And breathes three am'rous sighs to rise the fire.

[18] Here sighs a jar, and there a goose-pye talks;
Men prove with child, as pow'rful fancy works,
And maids turn'd bottles call aloud for corks.

messzire Páristól és Voltairetől semmi fölött sem kell csodálkozni, hogy ez embereknek más füleik vannak, mint nekünk, és hogy egy pekingi mandarin elragadtatva hallgatja az üst-hangversenyt. Megértjük végre, hogy még e szabatos korban és mesterkélt költészetben is megvan a régi képzelem; hogy különczségekből és ellentétekből táplálkozik, mint hajdan, hogy az ízlés, daczára minden műveltségnek, soha sem lesz képes meghonosulni nála, hogy a visszásságokon nem ütközik meg, hanem gyönyörködik bennök, hogy érzéketlen a franczia gyöngédség és finomság iránt; szüksége van arra, hogy egy csapat kifejező, váratlan és eltorzult alakot lásson elvonulni maga előtt, többre becsüli e durva farsangi játékot a gyöngéd franczia czélzásoknál, és Pope daczára klasszikus csiszoltságának és szándékos előkelőségének fia honának, s kellemetlen és izmos képzelme rokonságban áll Swiftével.

Most már elő vagyunk készítve s átmehetünk második költeményére, a *Dunciad*ra. Nagy önuralommal kell birnunk, hogy földhöz ne vágjuk e remekművet, mint ízetlent, sőt visszataszítót. Ritkán pazaroltak el több tehetséget, hogy ennél több unalmat hozzanak létre. Pope bosszút akar állni irodalmi ellenségein és megénekli a *Butaságot*, az irodalom felséges istennőjét, «a chaos és az örök éj leányát, mely nehézkes, mint apja, komoly, mint anyja»; az éhes írók királynője ő, s Theobaldot választja fiának és kedvenczének. Theobald tehát király lesz, és trónfoglalásának megünneplésére régi módra nyilvános játékokat rendez. Először jő a könyvárusok versenyfutása, kik egy költő birása fölött vetélkednek, azután az írók viadala, kik ordítnak és versenyezve gázolják a sarat, végre a kritikusok küzdelme, kik alvás nélkül kénytelenek kiállni két foliáns olvasását. Nemde, furcsa parodiák és

bizonyára nem igen csipősek? Kinek füle nincs már tele ez elkopott allegoriákkal, az unalommal, mákkal, ködděl, alvással?

Hát még ha a részletekbe mennénk s leirnók a dijul kitűzött költőnőt, «ökörszemeivel és tehénemlőivel»; ha elmondanók a költők ugrándozásait, kik *Fleet-Ditch*ben, a város legaljasabb csatornájában gázolnak; ha egész végig lefordítanók a rendkívüli verseket, hol «az iszap nymphái elragadtatva a búvár külsejétől, szívökre vonják; hol a pehelynél puhább ifjú Lutetia, a fekete Nigrina, a barna Merdamenta versenyeznek szerelméért oda lenn, a szurokfekete palotában?»[19]

Meg kell állapodnunk; vannak helyei, például Curl bukása, melynek megirására egyedül Swift látszanék képesnek. És Swiftnél még menthetők volnának; a kétségbeesés tetőpontja, az embergyűlölet dühe, az őrültség közelsége elragadhatta ily végletekre. De Pope, ki nyugodtan és csodáltatva él villájában s kit nem hajt más, mint irodalmi bosszúság! Nincsenek hát idegei! Hogyan képes egy költő szántszándékkal ily képek közt hurczolni meg tehetségét és elmésen szőtt verseit ily tisztátlanságok befogadására kényszeritni? Képzeljünk egy szép szalon-kosárkát, mely csak virágok és himzések elfogadá-

[19] First he relates, how sinking to the chin.
Smit with his mien, the Mud-nymphs suck'd him in.
How young Lutetia, softer than the down,
Nigrina black, and Merdamenta brown,
Vy'd for his love in jetty bow'rs below. . . .
Full in the middle way there stood a lake,
Which Curl's Corinna chanc'd that morn to make
(Such was her wont, at early dawn to drop
Her ev'ning cates before his neighbour's shop).
. . . And the fresh vomit run for ever green.

sára való, s melyet a konyhába küldenek, hogy szemétláda gyanánt használják.

Valóban benne van az irodalmi élet minden szemete; még pedig milyen volt akkoriban! Az irodalmi czigányság egy korban sem volt oly koldus és silány: szegény ördögök, mint Savage Richard, ki télen a csillagok alatt hált egy üveggyár hamuján, egy-egy ajánlás jövedelméből élt, ismerte a börtönt, ritkán ebédelt és barátjai rovására ivott; pamphletírók, mint Tuchtin, kinek háta dagadt volt a veszszőtől; hamisítók, mint Ward, kit pelengérre állítottak s rothadt tojásokkal és almákkal hajigálták meg; örömleányok, mint Heywood Eliz, kit híressé tett nyilvános vallomásainak szemtelensége; eladó hírlapírók, kik bérért rágalmaznak, botrányokkal és szidalmakkal kereskednek, félig gazok, egészen élvhajhászok; és mind amaz irodalmi csőcselék, mely a kocsmákban, bordélyházakban, pálinkás pinczékben tanyázik, s egy könyvárús intésére megmarja a tisztességes embereket egy tallérért. Ez aljasságok, a szennyes ingek, a hat évig viselt zsiros kabátok, az avas pudding és a többi, megvannak Popenál is, mint Hogarthnál, valódi angol nyerseséggel és szabatossággal.

Ebben áll hibájok: realisták még a klasszikus paróka alatt is; nem leplezik el a rútat és nemtelent; határozott körvonalakkal domborítják ki; nem burkolják az általános eszmék szép palástjába, nem takarják el a kecses társadalmi kétértelműségekkel. Ezért oly marók szatiráik. Pope nem ostorozza a butákat, hanem agyonüti; költeménye igazán durva és gonosz, oly annyira, hogy ügyetlenné lesz; hogy gyarapítsa az ostobák büntetését, visszamegy a vízözönig, történeti tirádákat ír, előadja a butaság mult, jelen és jövő uralkodását, az alexandriai könyvtár felégetését Omar által, az irodalom megszűnését a barbár népvándorlás és a közép-

kori babonaság alatt, a butaság uralkodását, mely egyre terjed és elárasztja Angliát. Mily nagy kövekkel üti agyon a legyeket!

«A félénk igazság ős barlangjába menekül; a casuistica hegyei tornyosulnak feje fölött. A bölcsészet, mely hajdan csak az égre támaszkodott, a másodrendű okokra szorítkozik s eltűnik; a piruló vallás lefátyolozza szentelt tüzét és az erkölcsiség észrevétlenül kialszik; a közerény, a magánerény nem mer többé lángot vetni; nincs többé emberi szikra, nincs többé isteni villám. Oh chaos! ime helyre áll gyászos uralmad; a fény meghal halandó szavadra; kezed, nagy Anarch, lebocsátja a függönyt, s az egyetemes homály eltemeti a világot.»[20]

Végül egyetemes zsivaj, dobok és trombiták, röppentyűk és tűzi játék! Mi részünkről ez egész híres operából csak egy macskazene emlékét viszszük magunkkal. Önkénytelenül megszámláltuk a lámpákat, ismerjük a gépeket, megérintettük a tüneményes és allegoriák fáradságos jelenetezését. Hagyjuk el hát a lámpagyujtogatót, a gépészt, az irodalmi hatások intézőjét, s keressük másutt a költőt.

[20] See skulking Truth to her old cavern fled,
Mountains of casuistry heap'd o'er her head!
Philosophy that lean'd on Heav'n before
Shrinks to her second cause and his no more.
Physic of metaphysic begs defence,
And metaphysic calls for aid on sense. . . .
Religion blushing veils her sacred fires,
And unawares morality expires.
Nor public flame, nor private dares to shine,
Nor human spark is left, nor glimpse divine;
Lo! Thy dread empire, Chaos, is restor'd;
Light dies before thy uncreating word,
Thy hand, great Anarch, lets the curtain fall
And universal Darkness buries all.

IV.

Mindezek daczára van költészet Popeban, s csak apró töredékekben kell olvasnunk, hogy rá akadjunk; ha az egész rendesen unalmas vagy visszataszító, a részlet csodálatra méltó. Így van ez minden irodalmi korszak végén. Az ifjabb Plinius és Seneca, kik oly mesterkéltek és terjengők, részleteikben bájosak: minden mondásuk, külön véve, remekmű; Popenak is minden verse remekmű, ha külön veszszük. E pillanatban, száz évi művelődés után, nincs egyetlen mozdulat, egyetlen tárgy, egyetlen cselekedet sem, melyet ne tudnának leírni. A természet minden látványa fel van jegyezve: a napkelte, a vízben megfordított tájkép,[21] a faleveleket rázó szellő és a többi. Kérjük Popeot, hogy írja le versekben az angolnát, sűgért vagy pisztrángot: keze ügyében van a tökéletes frázis; kivonataival be lehetne tölteni egy *Gradus*t. Oly helyes vonásai vannak, hogy első tekintetre látni véljük a dolgokat; kifejezése oly bőséges, hogy képzelmünk, bármily tompa, végül mégis látni kénytelen. Mindent észrevesz a fáczán repülésében: szárnyainak zizegését, fényes, váltakozó színeit, bibor taréját, skárlátöves szemeit, az élénk zöldet, melyet ragyogó tollazata fejt ki, színes szárnyait, arany tündöklésű mellét.»[22]

[21] Oft in her glass the musing shepherd spies
The headlong mountains and the downward skies
The watr'y landscape of the pendant woods
And absent trees that tremble in the floods.

[22] See, from the brake the whirring pheasant springs
And mounts exulting on triumphant wings.
Ah, what avail his glossy, varying dies,
His purple crest, and scarlet circled eyes,
The vivid green his shining plumes unfold,
His painted wings, and breast that flames with gold?

A ragyogó szavak leggazdagabb készletével bir, hogy lefesse a sylphideket, melyek hősnője körül repkednek, «fényes csapat, melynek légi susogása a zephyrek hangjának látszik; kitárva szárnyaikat a napsugárnak, a szellőn lebegnek vagy aranyfelhőkbe mélyednek; átlátszó alakok, melyeknek finomsága elkerüli a halandó szemet; híg testek, melyek félig a fénybe olvadnak; légi öltönyök, melyek a szélben lebegnek; könnyű szövetek, csillogó fátyolok, melyek harmatszálakból készültek s az ég legragyogóbb színeibe vannak mártva, melyeken a fény egybeolvadó árnyalatokkal játszik, melyekre minden sugár átfutó színeket vet, új meg új színeket, melyek szárnyaik minden mozdulatára váltakoznak».[23]

Kétségkívül nem Shakspeare sylphidjei ezek; de a természetes és élő rózsa mellett gyönyörködve szemlélhetjük a gyémánt virágot is, a mint az ötvös kezéből kikerül s remekműve a művészetnek és türelemnek, melynek lapjai fénytől villognak s szikraesőt szórnak foglalatuk leveleire. Pope egy-egy költeményében húszszor is megállunk, hogy csodálkozva

[23] But now secure the painted vessel glides,
The sun beams trembling on the floating tides;
While melting music steals upon the sky,
And soften'd sounds along the waters die;
Smooth flow the waves, the Zephyrs gently play.
The lucid squadrons round the sails repair:
Soft o'er the shrouds aerial whispers breathe,
That seem'd but Zephyrs to the train beneath.
Some to the sun their insect wings unfold,
Whaft on the breeze, or sink in clouds of gold;
Transparent forms, too fine for mortal sight,
Their fluid bodies half-dissolv'd in light.
Loose to the wind their airy garment flies,
Where light disports in ever-mingling dyes;
Where ev'ry beam new transient colours flings,
Colours that change whene'er they wave their wings.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

szemléljük egy-egy ily irodalmi ékszerét. Annyira érzi tehetségét, hogy visszaél vele; kedvét leli az erőmutatványokban. Micsoda laposabb, mint egy játék kártya, és micsoda ellenkezik inkább a költészettel, mint a pique-dáma vagy a cœur-király? és mégis, kétségkívül fogadásból, egy játszma *hombret* beszél el az *Orzott hajfürt*ben; kisérjük a játékot, megértjük, megismerjük az öltözékeket, «a négy királyt, a tisztelt felségeket, fehér bajuszszal és hegyes szakállal, a négy szép hölgyet, kik virágot tartanak kezökben, szeretetreméltó hatalmuk kifejező jelképét, a négy szolgát, felgyűrt ruhában, e hű csapatot, fején süveggel, kezében alabárddal, aztán a négy tarka sereget, e ragyogó kiséretet, mely csatasorba van állítva a zöld bársony síkon.»[24]

Látjuk az ütő kártyákat, emeléseket, ütéseket, aztán egy pillanat mulva a kávét, porczellán edényeket, kanalakat, tűzszellemet (t. i. az alcoholt); ez már Delille modorára és körülírásaira emlékeztet. Tudjuk, hogy a híres versek, melyekben Delille az utánzó összhangot gyakorolja és festi, Pope fordításai.[25]

Ez a haldokló költészet, de még mindig költészet; a csecsebecsék alsóbbrendű műtárgyak, de mégis műtárgyak.

A leíró tehetséggel megvan szónoki tehetsége is. E művészet, mely sajátja a klasszikus kornak, abból áll, hogy kifejezi az általános, középszerű eszméket. A két gondol-

[24] Behold, four kings in majesty rever'd,
With hoary whiskers, and a forky beard,
And four fair Queens, whose hands sustain a flow'r,
Th' expressive emblem of their softer pow'r.
Four knaves, in garb succinct, a trusty band,
Caps on their heads and halberts in their hand,
And party-coloured troops, a shining train,
Drawn forth to combat on the velvet plain.

[25] Peins-moi légèrement l'amant léger de Flore,
Qu'un doux ruisseau murmure en vers plus doux encore, etc.

kodó ország, Franczia- és Angolország emberei százötven éven át erre fordították minden tanulmányukat. Megragadták ez egyetemes és korlátolt eszméket, melyek a magas bölcsészi elvonások és az apró érzéki részletek közt feküdvén, az ékesszólás és rhetorika anyagját képezik és azt alkotják, a mit ma *közhelynek* nevezünk. Szakaszokra osztották, módszeresen kifejtették, érthetőkké tették a csoportosítás és symmetria által, szabályos sorozatba állították, melyek méltósággal, tekintélyesen, fegyelmezetten és testületileg haladnak előre. E szónoki szellem befolyása oly nagy lett, hogy a költészetet is leigázta.

Buffon azzal dicséri a verseket, hogy olyan szépek, mint a szép próza. Valóban a költészet ez időtájt nem egyéb, mint gondosabb próza, melyet rímekbe szednek. Nem más, mint felsőbb rendű társalgás, választékosabb beszélgetés. Tehetetlen, ha cselekvényt kell festeni vagy színre vinni, ha látni vagy láttatni kell az élő szenvedélyeket, a nagy, igaz megindulásokat, a testből és vérből álló embereket. Csak iskolai eposzokat hoz létre, mint a *Henriade*, csak fagyos ódákat és tragédiákat, mint Voltairenél és Jean Baptiste Rousseaunál, mint Addisonnál, Thompsonnál, Johnsonnál és a többinél. Értekezésekből állítják össze, mert már nem képesek egyébre, mint értekezésekre. Itt uralkodik ezentúl, és végső munkája a tanköltemény, mely nem egyéb, mint versbe szedett értekezés. Pope mester ebben, s legtökéletesebb költeményei azok, melyek szabályokból és okoskodásokból állnak. A mesterkéltség nem annyira feltünő itt, mint másutt; oly költemény, akarom mondani: értekezés, mint az övé a bírálatról, az emberről és a gondviselés kormányzatáról, az emberi jellemről és megismerésről — méltó arra, hogy megfontolással írják; tanulmány ez és csaknem tudományos munka; lehet, sőt meg kell mérlegelni minden

szavát, igazolni minden összefüggését; a művészet és figyelem nem fölösleges ott, hanem szükséges; határozott szabályokról és tömör okoskodásról van szó.

Pope ebben hasonlíthatatlan. Nem hiszszük, hogy volna a világon az övéhez fogható verses próza; Boileau meg sem közelíti. Nem mintha eszméi nagyon figyelemre méltók volnának: elhasználtuk már, nem érdekelnek többé. A *kritika fölötti tanulmánya* Boileau leveleihez és *Art poétique*jéhez hasonlít. Kitünő művek, melyeket már csak az iskolákban olvasnak. Jó és bölcs szabályok gyüjteménye, melyeknek csak az a hibájok, hogy nagyon igazak. Hogy a jó ízlés ritka, hogy gondolkozni és tanulni kell az ítélet előtt, hogy a művészet szabályai a természetből vannak kivonva, hogy a gőg, tudatlanság, előítélet, részrehajlás, irígység megrontja ítéletünket, hogy a biráló őszinte, szerény, finom, jóakaró legyen — mindez igazságok akkor új fölfedezések lehettek, ma nem azok.

Azt hiszszük, hogy Pope, Dryden, Boileau korában az embereknek leginkább arra volt szükségök, hogy eszméiket rendbe szedjék s világosan lássák, tiszta mondatokba foglalva. Ma már elég van téve e szükségnek, azért el is tűnt; ma eszméket kívánunk s nem eszmecsoportosításokat; a fiók készen van, most csak meg kell tölteni. Pope egyszer megkísérlette ezt, az «*Essay on Man*»-ben, mely olyanféle, mint a *Vicaire Savoyard*,[26] csakhogy kevésbbé eredeti ennél.

Megmutatja ebben, hogy isten mindent a legjobban rendezett el, hogy az ember korlátolt s nem ítélhet az isten felől, hogy szenvedélyeink és tökéletlenségeink a közjóra és a gondviselés czéljaira szolgálnak, hogy a boldogság az

[26] Rousseau-tól.

erényben van és az isteni akaratnak való alárendelésben. A deismus és optimismus bizonyos fajára ismerünk ebben, a milyen akkor divatban volt, melyet Pope, mint Rousseau, Leibnitz theodicéjéből kölcsönzött, de mérsékelve, elhalványítva és elrendezve a tisztességes emberek használatára. A felfogás nem valami magas: ez a megcsonkított isten, ki a tizennyolczadik század elején megjelenik, nem egyéb, mint maradék; a vallás kialvása után a lombik fenekén maradt, és a kor bölcsei, nem birván metaphysikai leleménynyel, megtartották rendszerökben egy hézag betömésére. Ily állapotban és ily helyen a klasszikus vershez hasonlít. Jó külseje van, nehézség nélkül meg lehet érteni, nincs semmi hatása, a hideg okoskodó ész munkája és nagyon nyugodtan hagyja az embereket, kik vele foglalkoznak; mindezen pontokban rokon az alexandrinussal. E szegény felfogás annál szegényebb Popenál, mert nem az övé. Pope csak alkalmilag bölcsész, hogy költeményeire anyagot találjon. Három vagy négy elidomtalanult és elvékonyult rendszer keveredik össze művében. Dicsekszik, hogy «egyiket a másikkal mérsékelte» és hogy «a végletek között hajózott». Valójában nem értette azokat s minden lépésre összeférhetetlen eszméket kever össze. Van olyan hely, hol a stylhatás kedvéért pantheista lesz; ráadásul dagályossá válik, s az ifjú tudós gőgös, parancsoló hangját veszi föl. Nem találunk másutt egyéni leleményt, csak jellem-tanulmányaiban. Elmélete az uralkodó szenvedélyről méltó az olvasás fáradságára; egészben véve, elég messzire, Boileaunál például messzebbre jutott az ember ismeretében.

A lélektan honos Angliában; mindenütt rá lehet találni, még a legkevésbbé teremtő szellemekben is. Ez hozza létre a regényt, dönti meg a bölcsészetet, szüli a tanulmányt; ez hat be a hírlapokba, tölti el a folyó irodalmat, mint

ama nemzeti növények, melyek minden talajban kihajtanak.

De ha az eszmék középszerűek, kifejezésöknek művészete valóban csodálatos, a szó szoros értelmében csodálatos. «A verset választottam», úgymond, «inkább, mint a prózát, mert úgy találtam, hogy eszméimet rövidebben fejezhetem ki versben, mint prózában.» Valóban itt minden szó talál; lassan kell olvasni minden mondatát; minden jelzője egy-egy foglalat; soha sem írtak tömörebb nyelven, és másrészről soha sem vezették be ügyesebben a bölcsészi formulákat a nagyvilági társalgás folyamába. Szabályai közmondásokká lettek. Nyissuk fel találomra. A második könyv elejére akadunk. A szónok, a Buffon iskolájabeli író el volna ragadtatva a csodálattól, ennyi irodalmi kincset látva ily kis helyen összehalmozottan. Az olvasónak rá kell szánnia magát, hogy egy kissé angolul olvasson, ha meg akarja számlálni:

Know then thyself, presume not God to scan.
The proper study of mankind is man.
Plac'd on this isthmus of a middle state,
A being darkly wise, and rudely great:
With too much knowledge for the sceptic side,
With too much weakness for the stoic's pride,
He hangs between; in doubt to act or rest;
In doubt to deem himself a God or beast;
In doubt his mind or body to prefer;
Born but to die, and reas'ning but to err;
Alike in ignorance, his reason such,
Whether he thinks too little or too much:
Chaos of thought and passion, all confus'd,
Still by himself abused or disabus'd;
Created half to rise, and half to fall;
Great lord of all things, yet a prey to all.
Sole judge of truth, in endless error hurl'd,
The glory, jest, and riddle of the world.

Az első vers magában foglalja s ismétli az egész előbbi könyv tartalmát; olyan mint a lépcső, mely egyik templomból a másikba vezet, s egyenletes fokokból áll, melyek szabályosan és oly ügyesen vannak elhelyezve, hogy az elsőről egy pillantással át lehet látni az egész elhagyott épületet, s a másodikról egy szempillantással át lehet ölelni az egész épületet, melybe belépünk. Ki látott valaha szebb és a szabályoknak megfelelőbb kezdetet, mely egybefűzi az eszméket, emlékeztet rájok, ha már ki vannak fejtve, s előre jelenti, midőn még nincsenek kifejtve?

De ez nem elég. E rövid jelentés után, mely arra figyelmeztet, hogy az ember természetéről lesz szó, hosszabb jelentésre is szükség van, mely a lehető legnagyobb fénynyel előre festi az emberi természetet, melyről szó lesz. Ez tulajdonképen a szónoki kezdet, hasonló azokhoz, melyekkel Bossuet kezdi meg gyászbeszédeit; olyan, mint a pompás csarnok, mely a hallgatókat fogadja s előkészíti a templom nagyszerűségeire. Az ellentétek kettesével követik egymást, mint az oszlopsorok; tizenhárom pár képezi a sorozatot, és az utolsó egy oly szó által emelkedik a többi fölé, mely központot alkot s mindent összeköt. Más kézben unalmassá lenne ugyanazon képnek ily elnyujtása; de Popenál érdekes, annyi változatosság van az elrendezésben és az ékítésekben.

Majd egy vers foglalja magába az ellentétet, majd kettő; néha a főnévben van, néha a melléknevekben és az igékben; néha csak az eszmékben rejlik, néha a szavak hangjába és elhelyezésébe is behatol. Hiába látjuk újra előkerülni; nem fáraszt el, mert minden alkalommal ad valamit eszménkhez és új világításban mutatja a tárgyat. Ez a tárgy pedig hiába elvont, homályos, kellemetlen, ellenkező a költészettel; a styl elárasztja fényével; a természet nagy és egyszerű tüne-

ményeiből kölcsönzött nemes képek világítják meg és ékesítik. Mert az eszméknek épen úgy megvan klasszikus építészetök, mint a köveknek; az is kedveli a világosságot és szabályosságot, a fenséget és nyugalmat; azt is Görögországban találták fel. Rómán át Francziaországba, Francziaországon át Angliába vitték, s útközben kissé átalakult. Mindazon mesterek közt, kik Angliában gyakorolták, Pope a legtudósabb.

De mindezek után van-e benne más valami, mint a díszítés? Ime e szép versek prózában; hiába fordítjuk le szabatosan, minden szépségéből alig marad valami:

«Ismerd hát meg magadat, s ne merészeld az istent kutatni. Az emberiség valódi tanulmánya az ember. Közép állapotának isthmusára helyezve, homályosan bölcs, tökéletlenül nagy; több a tudása, hogysem a sceptikus kételyébe esnék, több a gyöngesége, hogysem a stoikus büszkeségeig emelkednék; a kettő közt függ, nem tudva, cselekedjék-e vagy nyugodtan maradjon, istennek vagy állatnak tartsa-e magát, lelkét vagy testét becsülje-e többre? Csak azért születik, hogy meghaljon, csak azért okoskodik, hogy tévedjen; esze olyan, hogy egyképen tudatlanságban marad, akár sokat gondolkozik, akár keveset; zűrzavara a gondolatnak és szenvedélynek, mindig magától esik vagy emelkedik, legfőbb ura és zsákmánya minden dolognak, egyetlen birája az igazságnak, a végtelen tévedésbe süllyedve, — dicsősége, játékszere és rejtélye a világnak.»

Az olvasó nem igen indult meg; mi sem. Akaratlanul Pascal könyvére gondolunk s a bámulatos különbséget mérjük ki, mely a verselő és az ember között van. Jó foglalat, jó darab, jól van dolgozva, jól van írva, ezt mondják róla és semmi többet; a versek szépsége kézzelfoghatólag a legyőzött nehézségből, a válogatott hangokból, az egyenletes

rhytmusból származik; ez minden, és ez nem igen sok. A nagy író oly ember, kinek szenvedélyei vannak, s ismeri a szótárt és a nyelvtant. Ez alaposan ismeri a szótárt és nyelvtant, de ennél marad.

Azt mondják, hogy ez csekély érdem, s ily módon nem gerjesztünk kedvet Pope verseinek olvasására. Igaz; legalább nem tanácsoljuk, hogy sokat olvassák. Mentségül hozzá tehetnők, hogy van egy műfaj, mely sikerül neki, hogy leíró és szónoki tehetsége megfelelő anyagot talál a jellemrajzban, hogy ebben gyakran közel jár La Bruyérehez; hogy több jellemképe, mint Addison, Sporus, Wharton lord, Marlborough herczegnő felől, oly érmek, melyek méltán helyet foglalhatnak minden műértő gyüjteményében s megmaradhatnak az emberi nem tárában; hogy midőn kivési egy ily alakját, a rövid képek, a szavak váratlan fűzései, a kitartó, sokszorozott ellentétek, az örökös és rendkívüli szabatosság, az ékesszólás szakadatlan és növekedő ütései, melyek mind egy helyre sújtanak, oly nyomot hagynak az emlékezetben, melyet többé nem feledünk el.

De jobb felhagyni e részletes védelemmel s nyiltan megvallani, hogy egészben véve e nagy költő, korának dicsősége, unalmas; unalmas a mi korunkra nézve. «A negyvenéves nő», mondja Stendhal, «csak azokra nézve szép, kik fiatalságukban szerették.» A szegény múzsa, melyről most szó van, nem negyven, hanem száznegyven éves. Jusson eszünkbe, ha méltányosan akarjuk megítélni, az az idő, mikor oly verseket írtunk, melyek latin verseinkhez hasonlítnak. Az ízlés átalakúlt egy század óta, mert az emberi szellem megfordult; a szemponttal megváltozott a perspektiva is; számot kell vetni e helyváltoztatással.

Ma új eszméket és leplezetlen érzelmeket kívánunk; nem törődünk többé a ruhával, hanem a dolgot akarjuk;

bekezdések, átmenetek, stylsajátságok, előkelő kifejezések, az egész irodalmi ruhatár a zsibárus boltba vándorol; csak a nélkülözhetetlent tartjuk meg belőle; nem törődünk többé az ékítéssel, hanem az igazsággal. A múlt század emberei egészen mások voltak. Lehetett ezt látni akkor, midőn Pope lefordította az *Iliast*: ez az *Ilias* a *Henriade* nyelvén volt írva, s ez átalakulás következtében csodálta a közönség. Egyszerű görög ruhájában nem csodálta volna; nem akarta máskép látni, mint hajporral és szalagokkal. Ez volt a kor öltözéke, föl kellett venni. «Az előkelőség után való vágy», mondja a derék Johnson Sámuel kereskedői és akademikus nyelvén, «annyira nőtt, hogy a tiszta természet többé nem volt elviselhető.» A jó társaság és a tanult emberek kis külön világot képeztek, mely a franczia erkölcsök és eszmék szerint alakult és finomult.

Elfogadták a szabatos és nemes stylt a művelt társalgási nyelvvel és jó modorral együtt. Úgy ragaszkodtak e stylhez, mint ruhájokhoz; ez az illem vagy szertartás dolga volt; elfogadott, változhatatlan mintával birtak; illetlenség vagy nevetség nélkül nem lehetett megváltoztatni; szabályok nélkül, melegen és természetesen írni verseket, annyi lett volna, mint papucsban és hálókabátban jelenni meg a szalonban. A versek olvasásánál abban állt gyönyörűségök, hogy megvizsgálták, vajjon szabatosan meg van-e tartva a minta? A lelemény csak a részletekben volt megengedve; itt egy csipkét, ott egy rojtot lehetett feltűzni, de mindenki köteles volt szigorúan megtartani a hivatalos formát, aprólékosan kikefélni az egészet és soha sem jelenni meg máskép, mint új aranyozással és ragyogó szövettel.

A figyelem soha sem ment tovább a cziczománál; a művészibb hímzés, a ragyogóbb bársony, a kecsesebben feltünő toll volt minden, a miben kisérletet tett a merész-

ség; a legcsekélyebb szabálytalanság, a legapróbb visszásság megbotránkoztatta volna a szemeket; a végtelenül kicsinyt tökéletesítették. A műveltek úgy tettek, mint ama kaczér nők, kikre nézve Michel Angelo és Rubens legfelségesebb istennői csak konyhaszolgálók, de kik felsikoltanak a gyönyörtől, ha oly szalagot látnak, melynek húsz frank a rőfe. Egy metszet, átvitel, képlet elragadta őket, és ez volt minden, a mi el tudta még ragadni. Így hímezték, czifrázták, szűkítették napról napra a ragyogó klasszikus öltönyt, míg végre az emberi szellem, melynek már nagyon alkalmatlan volt, széttépte, eldobta és futni kezdett. Most, hogy a földön hever, a kritikusok fölszedik, mindenki szeme láttára felakasztják régiség-gyüjteményök falára, megrázzák s ki akarják ismerni belőle a szép urak és szép beszélők érzelmeit, kik valaha viselték.

V.

Nem elég szép, erős varrású, divatos ruhával birni; kényelmesen fel is kell ölteni tudni. Ha szemügyre veszszük a tizennyolczadik század angol költőinek egész sorát, úgy látjuk, hogy nem öltik fel kényelmesen a klasszikus ruhát. Ez aranyhimes ujjas, mely oly jól illik a franczián, csak félig-meddig felel meg termetöknek; időről-időre egy-egy erős, ügyetlen mozdulat kiszakítja könyökét vagy más részét. Itt van például Matthew Prior; első tekintetre úgy látszik, hogy minden tulajdonság megvan benne az öltöny helyes viselésére: francziaországi követ volt; csinos franczia rögtönzéseket ír, könnyed, tréfás versekben rímel egy ebédről, egy hölgyről; lovagias, nagyvilági ember, kellemes elbeszélő, epikureus, sőt sceptikus, II. Károly udvaronczainak módjára, azaz egészen a politikai gazságig, s ezt is beleszá-

mítva; szóval tökéletes világfi a maga nemében, ki szabatos és folyékony styllel bir, mestere a könnyed és nemes versnek, s Bossu és Boileau módjára tudja a mythologiai bábokat mozgatni.

Mindemellett nem találjuk sem elég vídámnak, sem elég finomnak. Bolingbroke «fakép»-nek, fejesnek nevezi, s azt mondja, hogy külsejében valami hollandi van. Erkölcsén nagyon érzik Rochester és az egész finom öltözetű csőcselék, melyet a restauratio hagyott a forradalomra. Megfogja az első jött-ment lányt, több napra bezárkózik vele, keményen iszik, elalszik, míg a leány megszökik ezüstneműivel és ruháival. A többi elég csúf és mindig piszkos lotyó közül végre megtartja Cox Erzsébetet, s közel van hozzá, hogy nőül vegye. Szerencsére épen idején hal meg. A milyenek erkölcsei, olyan a stylje. Midőn utánozni akarja La Fontaine *Hans Carvel*jét, nehézkessé teszi és elnyújtja; nem tud csípős lenni, hanem maró; pajzánságaiban cynikus nyerseség van; gúnyolódása szatira, és vannak költeményei, például «*A szerelmes ifjú úrhoz*», hol az ostorcsapás bunkós bot ütésévé lesz.

De másrést nem közönséges élvhajhász. Két fő költeményének egyike, mely Salamonról szól, az Ecclesiastes e mondását: «Minden hiúság» — írja körül és adja elő. E vonásából azonnal rá ismerünk, hogy bibliai földön vagyunk; a regens pajtásai közül senkinek sem jutott volna eszébe ilyesmi. Salamon elbeszéli itt, hogy hiában kérdezte bölcseit, hogy egyaránt boldogtalanná tette a visszautasított és a kielégített szerelem, hogy a hatalom nem elégítette ki, s végre az isten kezére bízza magát. E búskomolyság, e következtetés igazán angol.[27] Másrészről a rhetorika és a ver-

[27] In the remotest wood and lonely grot,
Certain to meet that worst of evils, *thought*.

sek egyöntetű szerkezete alatt érezzük a melegséget és szenvedélyt, észre veszszük a gazdag festéseket, s a túlözönlő képzelem bizonyos nagyszerűségét és áradozását. Az életnedv ez országban mindig erősebb, mint a francziáknál; érzéseik mélyebbek, valamint gondolataik eredetiebbek.

Másik költeménye, a hivatalos igazságok és pedanteriák ellen, igen merész és igen bölcsészi munka, s nem más, mint bohókás beszélgetés a lélek székhelyéről; VOLTAIRE sok eszmét és sok szemetet merített belőle; a scepticismus és materialismus egész fegyvertára fel volt már épülve és tele rakva Angliában, mikor a francziák odáig jutottak; VOLTAIRE csak kiválogatta onnan s megélesítette nyilait. Jegyezzük meg azt is, hogy e költemény egészen prózai stylben van írva, zordon józan észszel és orvosi őszinteséggel, melyet a legnyersebb undokságok sem riasztanak vissza.[28] *Candide* és *Chesterfied gróf fülei* ragyogóbb, de nem igazabb művek. Egészben véve, durvasága, ízléstelensége, hosszadalmassága, éles szeme, szenvedélye mellett van valami ez emberben, mely nem fér meg a klasszikus előkelőséggel. Vagy túl megy rajta, vagy nem éri el.

E visszásság folyton növekszik, s a figyelmes szemek gyorsan fölfedezik a szabályos boríték alatt az erélyes és határozott képzelmet, mely szét fogja azt szakítni. Ez időtájt élt GAY, LA FONTAINE-féle író, ki oly közel állt ehhez, a mily

[28] Your nicer Hottentots think meet
With guth and tripe to deck their feet;
With downcast looks on Potta's legs,
The ogling youth most humbly begs,
She would not from his hopes remove
At once his breakfast and his love. . . .
Before you see you smell your toast,
And sweetest she that stinks the most.
(*Alma*, c. II, 937—78.)

közel egy angol állhat, azaz nem nagyon; de legalább jólelkű és szeretetreméltó, nagyon őszinte, nagyon naiv, «rendkívül meggondolatlan, ki arra született, hogy elbolondítsák», és fiatal ember maradt haláláig. Swift mondta róla, hogy soha sem kellett volna huszonkét évesnél többnek lennie. «Gyermeki egyszerűség, — írta Pope — férfiúi lélek.» Ugy élt, mint La Fontaine, a nagy urak költségén; annyit útazott, a mennyit lehetett, rovásukra, elvesztette pénzét a déli tenger-féle üzleti vállalatban, állásra vágyott az udvarnál, emberiességgel tele meséket írt Cumberland herceg [29] szivének művelésére, s végre mint kedvelt élődi és házi költő telepedett le Queensbury herceg és herczegné házában.

A komolyságból nagyon kevés volt benne; a lelkiismeretességből és higgadtságból még kevesebb. «Szomorú végzetem, — írja — hogy semmit sem kaphatok az udvartól, akár ellene írok, akár mellette.» Sírjára ezt íratta: «Az élet tréfa: azelőtt gondoltam, most tudom.» E gondatlan, nevető gúnyolódó írta bosszúból a miniszterirm ellen a «*Beggar's Opera*»-t, a legkegyetlenebb és legszennyesebb torzképet. Ez udvarnál megfojtják az embereket, hogy megkarczolják; az ártatlanok úgy kezelik a kést, mint a többiek. És mégis enyelgő volt, csak hogy a maga, vagy inkább hazájának módja szerint. Látva «nehány ízetlenül gyöngéd ifjat», például Philips Ambrust, a ki Fontenelle módjára előkelő és gyöngéd pásztori verseket írt, kedvét lelte abban, hogy parodizálja és megtámadja, s a «*Shepherd's Week*»-ben a művészeti költészet alakjában és mértékében adta elő a valódi szokásokat.

«Nyájas olvasó — mondja előszavában — az én pásztornőimet nem úgy fogod találni, hogy furulyán játszanak,

[29] A kit később mészárosnak neveztek el.

hanem kévéket kötve, teheneket fejve, vályúhoz hajtva a disznókat; az én pásztorom nem a myrtus, hanem a sövény alatt alszik, és nem őrzi gondosan nyáját a farkasok ellen, mert nincsenek.[30] Képzeljük Theokritos vagy Virgil pásztorát, kire erővel ráadják egy devonshirei gulyás patkós sarúit és ruháját; oly torzalak lenne ez, mely személyének és ruhájának ellentéte által mulattatna. Hasonló módon vannak eltorzítva a *Magician*, a *Shepherd's Struggle* s több efféle antik eclogák. Hallgassuk az első pásztori éneket: «Hagyma kedves a walesinek, vaj a hollandinak, burgonya az étele az ir pásztornak, zabot darál lakomájára a skót, édes répa kedvesem tápláléka. Míg ő a répát szereti, megvetem én is a vajt; sem a dara, sem a hagyma, sem a burgonya nem indítja meg szívemet.»[31]

A másik pásztor hasonló versmértékben felel, s a duett így halad tovább, versszakról versszakra, antik mód szerint, de ezúttal répa, erős sör, kövér disznók között, derekasan befecskendezve a modern falusi élet köznapiasságától s az éjszaki éghajlat sarától. Van Ostade és Teniers szeretik e triviális és bohókás idylleket, s Gaynél, mint náluk, nem hiányzik a nyers és érzéki komikum. Az éjszak lakói, e nagyevő emberek, mindig szerették a tobzódásokat. Az iszákosok

[30] Thou wilt not find my shepherdesses idly piping on oaten reeds, but milking the kine, tying up he sheaves, or if the hogs are astray, driving them to their styes. My shepherd .... sleepeth not under myrtle shades, but under hedges; nor does he vigilantly defend his flocks from wolves, because there are none.

[31] Leek to the Welsh, to Dutchmen butter's dear,
Of Irish swains potatoe is the cheer,
Oat for their feasts the Scottish shepherds grind,
Sweet turnips are the food of Blouzelind;
While she loves turnips, butter I'll despise,
Nor leeks, nor oat-meal, nor potatoe, prize.

és pletykázó vén asszonyok pajkosságai, a népies és erzéki humor groteszk kitörése jó kedvre hangolja őket. Valóban nagyvilági embernek vagy művésznek, franciának vagy olasznak kell lennünk, hogy megbotránkozzunk bennök. Épen oly termékei az országnak, mint a hús és sör; ha élvezni akarjuk, igyekezzünk elfeledni borainkat, finom gyümölcseinket, tompítsuk el érzékeinket, legyünk a képzelem által ez emberek honfitársaivá.

Meg tudtuk szokni a részeges kamaszokat, kiket XIV. Lajos páviánoknak nevezett, a piros pozsgás szakácsnőket, kik retket hámoznak és a többit. Szokjuk meg hát Gayt is, midőn költeményt ír arról, hogyan kell járni a londoni utczákon, szokjunk tanácsaihoz a piszkos csatornákat és vastag csizmákat illetőleg, s ahhoz, a mint leirja Cloacina istennő és egy utczaseprő szerelmét, melyből a kis czipőtisztítók keletkeztek. Szereti a valót; határozott képzelme van, nem látja a tárgyakat nagyban és általános szempontokból, hanem egyenkint, mindegyiket körvonalaival és környezeteivel, akár szépek vagy rútak, akár piszkosak vagy tiszták.

A többiek úgy tesznek, mint ő, még a legczímeresebb klasszikusok, sőt Pope is. Van Popenál oly aprólékos, színezett szavakkal, helyi részletekkel teljes leirás, hol a rövid, jellemző vonások oly szabad és biztos kézzel vannak felrakva, hogy a szerzőt modern realistának lehetne venni s művében történeti okiratot találhatnánk.[32] A mi Swiftet illeti, ez a legkeserübb positivista, s költeményeiben még inkább, mint prózájában. Olvassuk el «*Strephon és Chloe*» eclogáját, ha tudni akarjuk, mennyire le lehet aljasítni a nemes költői diszítést. Rongygyá teszik vagy otromba kamaszokat öltöztetnek belé; a római toga s a görög chlamys nem illenek e

[32] Levél miss Blounthoz a falusi életről.

barbár vállakra. Olyanok, mint ama középkori lovagok, kik elfoglalva Konstantinápolyt, tréfából felöltötték a hosszú byzanczi köntösöket s így lovagoltak az utczán, maguk után vonszolva hímzésöket a csatornákban.

Jó lesz, ha visszatérnek kastélyaikba, sánczaik sarába, hátulsó udvaraik szemétdombjai közé, mint a lovagok. Minnél kevésbbé alkalmas az ember a társadalmi életre, annál alkalmasabb a magányos életre. Annál inkább ínyére van a falu, mentől kevésbbé van ínyére a nagy világ. Ez ország fiai mindig feudálisabbak és falusiabbak voltak, mint a francziák. XIV. és XV. Lajos alatt az volt a legnagyobb baj a nemesre, ha jószágán kellett megpenészednie; a király mosolyán és a szép versaillesi mulatságokon kívül nem volt más számára, mint ásítni és meghalni. De Angliában a mesterkélt polgárosultság és a nagyvilági bókok daczára, a vadászat és testgyakorlat iránti hajlam, a politikai érdekek és a választási szükségek jószágaikra viszik a nemeseket. Ekkor felébred az ösztön. A szenvedélyes, komor, természeténél fogva önmagába vonuló ember a tárgyakkal társalog; a szürke ég, hol az őszi párák szunnyadnak, a nap hirtelen kitörő sugara, mely megvilágítja a nyirkos rétet, leveri vagy fölemeli; a lelketlen tárgyakat élőknek látja; és a gyönge fény, mely reggel pirosra festi az ég szegélyét, épen úgy megindítja, mint az ifjú leány mosolygása első bálján.

Így születik a valódi leíró költészet Drydennél, Popenál, sőt a kaczér pásztori versek iróinál is mutatkozik, és egészen kitör Thompson *Évszakai*-ban.

Thompson, pap fia és nagyon szegény volt; mint a korabeli legtöbb író, ajándékokból és irodalmi aláírásokból, sinecurákból és politikai évdíjakból élt, pénzhiányból nem házasodott meg, tragédiákat írt, mert a tragédiák jövedelmezők voltak s végre egy mezei lakban telepedett le, délig

ágyban maradva, tétlenül, elmélkedve; de jó és tisztességes ember volt; szeretett és szerették. A mezőt egész legapróbb részletéig látta és szerette, nem csak színleg, mint Saint Lambert, utánzója; örömét, mulatságát, rendes foglalkozását találta benne; testtel-lélekkel kertész volt, örült a tavasz közeledtén, boldog volt, ha egy új darab földet csatolhatott kertjéhez.

Lefest minden apró dolgot, nem szégyeli, érdeklik őt; kedvét leli a «fejőház szagában»; a hernyókról halljuk beszélni és a «falevélről, mely harapásuktól megmérgezve összezsugorodik», a madarakról, melyek érezve az eső közeledtét, «olajjal nedvesítik meg tollaikat, hogy a csillogó víz legördüljön testökről». Oly jól érzi a tárgyakat, hogy láttatja: meg lehet ismerni az angol tájképet, mely zöld és nyirkos, félig a mozgó párákba fuladt, itt-ott violaszínű felhőkkel van tarkázva, melyek záporral árasztják el a távoli láthatárt és elhomályosítják, de a fény finoman szivárog át a ködön és az ég pillanatonkint hasonlíthatatlan tisztasággal ragyog.

A nyájas déli szél
Fölmelegíti a tágas leget,
S az ég ürében fújja a nehéz
Felhőket, melyeket a tavaszi
Eső dagaszt. . . . A terhes fellegek
Egész nap öntik áldó árjokat,
És a megáztatott föld gazdagon
Virágzik fakadó növényivel,
Mig végre a lehúnyó nap nyugat
Felől tündöklő fénynyel tűn elő
A megszakadt bibor-felhők közül.
Rohanva ér a villogó sugár
A fénylő bércztetőre, átömöl
Az erdőn, reng a víz hullámain,
S a sárga ködben, mely a végtelen

Sikságon gőzölög, fénynyel ragyog
A harmatcseppek millióiban.
Körösközül zöld szinben, nedvesen,
Világos fényben mosolyog a táj.[33]

Ez nemcsak emphasis, hanem gazdagság is. E légben és tenyészetben, e képzelemben és stylben egymásra vannak halmozva s mintegy vastagon felrakva a bágyadt és ragyogó színek; a természet és művészet csillogó és fényes ruhája ez. Rubensnél kell ezt látnunk, ő a festője és költője a gazdag növényzetű és nyirkos éghajlatnak; de a többieknél is rá lehet akadni, s Thompson pompájában, e túlterhelt, buja, nagyszerű színezésben néha Rubens gazdag festéklapjára ismerünk.

VI.

Mindez meglehetősen rosszúl illik az aranyozott klaszszikus rámába. Virgil szemmel látható utánzásai, a beszőtt epizódok, Tavasz, Múzsa, Bölcsészet segélyül hívásai, az is-

[33] Th' effusive South
Warms the wide air, and o'er the void of Heav'n,
Breathes the big clouds with vernal show'rs distent. . . .
Thus all day long the full-distended clouds
Indulge their genial stores, and well-show'r'd Earth
Is deep enrich'd with vegetable life,
Till in the western sky the downward sun
Looks out, effulgent, from amid the flush
Of broken clouds, gay-shifting to his beam.
The rapid radiance instantaneous strikes
Th' illumin'd mountain, thro' the forest streams,
Shakes on the floods, and in a yellow mist
Far smoking o'er the interminable plain,
In twinkling myriads lights the dewy gems.
Moist, bright, and green, the landscape laughs around.
(*Spring*, 142—195.)

kolai emlékek és megállapított formák kirínak belőle. De egy másik ponton még feltünőbb az ellentét. A nagyvilági, mesterkélt élettel, melyet XIV. Lajos hozott divatba, jól kezdtek lakni az európai emberek. Száraznak, hidegnek találták; belefáradtak a folytonos repræsentatióba és etiquettebe. Érezték, hogy az udvarlás nem szerelem, a madrigál nem költészet, a mulatság nem boldogság. Megértették, hogy az ember nem cziczomás bábú, az uracs nem remeke a természetnek, s hogy a szalonon kívül is van még világ. Egy genfi plebejus, a protestáns és remete Rousseau, kit vallása, nevelése, szegénysége és szelleme gyorsabban és előbbre vitt, mint a többieket, fennhangon kimondta a közönség titkát, s azt vélték, hogy feltalálta vagy felfödözte a falut, a lelkiismeretet, a vallást, az emberi jogokat és a természetes érzelmeket.

Ekkor jelent meg egy új alak, korának bálványa és mintája, *az érzelmes ember*, ki komoly jellemének s a természethez való hajlamának fogva ellentéte volt az udvari embernek. Kétség kívül meg lehet rajta érezni a helyeket, melyeken megfordul. Finomult és ízetlen, elérzékenyül a kis bárányok láttára, melyek a fakadó füvet legelik, megáldja a kis madarakat, melyek dallal dicsőítik boldogságukat. Dagályos, bőbeszédű, tirádákat szerkeszt az érzelemről, kikel a kor ellen, felhívja az erényt, észt, igazságot és az elvont istenségeket, melyeket rézmetszetekben mutatnak a czímlapokon. Önmagának ellenére a szalon és akademia embere marad; miután nyájasságokat mondott a hölgyeknek, most a természetnek mondja ugyanazt s csiszolt körmondatokban szaval az istenről. De egészben véve általa kezdődik a forradalom a klasszikus szokások ellen, és ennél fogva sokkal koraibb Angliában, a germán földön, mint Francziaországban, a latin földön.

Harmincz évvel Rousseau előtt Thompson kifejezte

Rousseau minden érzelmét, csaknem ugyanazon nyelven. Rokonszenvvel és lelkesedéssel festette a falusi életet, mint amaz. Épen úgy ellentétbe helyezte a kezdetleges egyszerűség aranykorát a modern romlottsággal és nyomorúsággal. Épen úgy magasztalta a mély szerelmet, a hitvesi gyöngédséget, «a lelkek egyesülését, a tökéletes becsülést, melyet a vágy éltet»; az apai szeretetet és minden családi örömet. Épen úgy megtámadta a korabeli léhaságot és szem elé állította a régi köztársaságokat, «melyeknek hősi vágyai oly magasan álltak sceptikus életünk önző légköre fölött». Épen úgy dícsérte a komolyságot, hazafiasságot, szabadságot, erényt; épen úgy emelkedett a természet szemléletétől az isten szemléletéig, megmutatva az embernek a síron túl a halhatatlan életet. Végre épen úgy megrontotta megindulásának őszinteségét és költészetének igazságát az érzelgős ízetlenségekkel, a pásztori turbékolásokkal, a bőséges jelzőkkel, személyekké változtatott abstractiókkal, pompázó felhivásokkal, szónoki tirádákkal, hogy már előre látjuk benne Thomas, David[34] és a forradalom diszletes és hamis styljét.

A többiek utána mennek. Ez irodalmat az érzelmes ember könyvtárának lehetne nevezni. Itt van először is Richardson, a puritán nyomdász, Grandisson lovagjával, ki az elvek embere, tökéletes mintája a keresztény nemesnek, az illendőség és erkölcstan mestere s kinek ráadásul lélke is van. Itt van Sterne is, az elmés és beteges cynikus, ki bohóságai és különczségei közepett megáll, hogy megsirasson egy szamarat, mely eléje kerül vagy egy foglyot, kit elképzel. Itt van mindenek fölött Mackensie, «az érzés embere», kinek félénk, gyöngéd hőse napjában ötször-hatszor elérzékenyűl, érzelmességből mellbeteg lesz, szerelmét csak haldo-

[34] V. ö. David: *Les fêtes de la Revolution.*

kolva meri megvallani és belehal vallomásába. A dicsőítés természetesen létre hozza a szatirát, s az ellenkező táborban megjelen Fielding, e derék ficzkó, és Sheridan, e ragyogó kéjencz, az egyik *Blifil*-jével, a másik *Joseph Surface*-ével, a két képmutatóval, kik azonban, kivált a második, nem otrombák, pirospozsgásak, sekrestye-szagúak, mint a franczia Tartuffe, hanem világfiak, jól vannak öltözve, szépen beszélnek, nemesen komolyak, túlságos gyöngédségből szomorúak és szelidek, s szivükre tett kézzel, könyes szemmel bölcs mondások és körmondatok záporát szórják a közönségre, mialatt bemocskolják testvérök hírnevét s rosszra kivánják felebarátjuk feleségét.

Az így megátkozott jellem nemsokára megkapja eposát is. Egy szellemes skót, kinek nagyon is sok szelleme volt, miután saját számlájára egy szerencsétlenül járt rhapsodiát írt, visszament honi hegyei közé, összeszedte a festői képeket, összegyűjtötte a legendák töredékeit, beragasztotta az egészet sok ékesszólással és rhetorikával és elkészítette a celta Homert, Ossiánt, ki Oszkárjával, Malvinájával és többi csapatával együtt bejárta egész Európát, hogy végre 1830 körül keresztnevekkel szolgáljon a franczia grisetteknek és fodrászoknak. Macpherson a közönség szeme előtt az ősi erkölcsök utánzását tárta fel, mely nem volt ugyan nagyon hű, mert a barbárok rendkívüli nyersesége visszataszító lett volna, de mégis elég jó volt arra, hogy ellentétet képezzen a modern polgárosultsággal s elhitesse a közönséggel, hogy a tiszta természetet szemléli. Élénk érzék az oly nagy, hideg, komor skót tájkép iránt, a halmot áztató eső, a szélben rezgő nyírfa, az égen lebegő köd s a kalandozó lélek, úgy hogy minden ábrándozó megtalálja itt magános sétáinak és bölcsészeti búskomolyságának indulatait; a lovagi vállalkozások és vitézségek, a hősök, kik egyedül száll-

tak harczra egy egész hadsereggel, a hűséges szűzek, kik vőlegényök sírján haltak meg, a szenvedélyes, színezett styl, mely szakadozottságot szenveleg és mégis csiszolt, s melegsége és előkelősége által képes elbájolni Rousseau egy tanítványát: mindebben volt elég, mi elragadhatta a korszak lelkes ifjait, a polgárosult barbarokat, a természet tanult kedvelőit, kik a vad élet gyönyöreiről ábrándoztak, mialatt a hajport rázogatták magukról, melyet a fodrász ruhájukon hagyott.

De mégsem erre tart a költészet főáramlata, hanem az érzelgő elmélkedés felé; a legtöbb és legdivatosabb költemény nem más, mint meghatott értekezés. Valóban a tiráda sajátos vonása az érzelmes embernek. Egy felhő láttára az emberi életről ábrándozik és frázist mond. Ezért hemzsegnek ez időben a költők közt az elérzékenyült bölcsészek és siránkozó akadémikusok: Gray, a cambridgei mogorva remete, és Akenside, a nemes gondolkozó, mindketten tudós utánzói a magas görög költészetnek; Beattie, a metaphysikus moralista, kinek oly idegei voltak, mint a fiatal asszonynak, s oly hóbortjai, mint a vén leánynak; a szeretetreméltó és gyöngéd Goldsmith, ki a *Wakefieldi lelkész*-t, a legbájosabb protestáns idyllt írta; a szegény Collins, az ifjú enthusiasta, ki megundorodva az élettől, csak a bibliát akarta olvasni, megőrült, bezárták, és szabad időközeiben a chichesteri székesegyházban bolyongott, zokogásával és sóhajtásaival kísérve a zenét; Glover, Watts, Shenstone, Smart és mások.

Műveik czímei eléggé mutatják jellemöket: az egyik költeményt ír «a képzelem gyönyöreiről», a másik ódákat a szenvedélyekről és a szabadságról; vagy elegiát egy falusi temetőről és hymnust a balsorshoz, vagy verseket egy romba dőlt faluról és a szomszéd polgárosultságok jelleméről, vagy

epos-félét a Thermopylækről, vagy egy ifjú dalnok erkölcsi történetét. Csaknem mind komoly, szellemi emberek, kik a nemes eszmékért lelkesülnek, keresztény törekvésekkel és meggyőződésekkel birnak, az ember fölött elmélkednek, hajlandók a búskomolyságra, a leirásokra, a felhivásokra, kedvelik az allegoriát, s hogy elérjék a nagyságot, szivesen járnak falábakon. Egyike a legkevésbbé zordonaknak és a leghíresebbeknek Young volt, az *Éjszakák* szerzője, pap és udvari ember, ki hiába akarván képviselővé, azután püspökké lenni, megházasodott, elvesztette nejét és gyermekeit, s boldogtalanságát arra használta, hogy versekben elmélkedéseket írt «az életről, halálról, halhatatlanságról, időről, barátságról, a keresztény diadaláról, az erényről, a csillagos égről» és sok más hasonló dologról. Kétségkivül a képzelem hatalmas villámai tünnek föl e költeményekben; nem hiányzik a komolyságés emelkedettség, sőt látnivaló, hogy keresi ezeket; de még hamarább észreveszszük, hogy kizsákmányolja bánatát és parádéz vele. Túloz és szaval, stylhatásokat keres, összekeveri a két ruhatárt, a görögöt és a kereszténYt.

Képzeljünk egy boldogtalan atyát, ki «a némaságot és homályt, e két ünnepélyes testvért, az ős éj ikerleányait» dicsőiti; egy papot, ki «a nap testvérének, a szelid szemű istennőnek udvarol», «Endymion vetélytársának» mondja magát,[35] s nehány lappal később az eget és földet hívja fel Jézus Krisztus feltámadásának alkalmából. És mégis új és őszinte ez érzelem. Versbe foglalni a keresztény bölcsészetet, nem egyike ez a legnagyobb modern eszméknek? Young és kortársai azt mondják ki előre, a mint Chateaubriand és

[35] Silence and Darkness! Solemn sisters! Twins
Of ancient night! I to Days' soft — ey'd sister pag my court
(Endymion's rival), and her aid implore
Now first implored in succour to the Muse.

Lamartine fognak később fölfedezni. Az igaz, a mesterkélt, minden megvan itt negyven évvel előbb, mint a franciáknál. Az angyalok és a többi mennyei gépek régóta szerepeltek Angliában, mielőtt a «*Kereszténység szellemét*» és a «*Vértanúk*»-at zaklatták volna. Atala és Chactas ugyanazon gyárból kerültek ki, mint Malvina és Fingal. Ha Lamartine olvasná Gray ódáit és Akenside elmélkedéseit, megtalálná bennök saját költészete buskomoly szelidségét, kiváló művészetét, szép okoskodásait és eszméinek felét.

És mégis bármily közel vannak az irodalmi megújuláshoz, még nem érik el. Hiába változott meg a tartalom, az alak megmaradt. Nem rázzák le magukról a klasszikus díszítést; nagyon jól írnak, nem mernek természetesek lenni. Mindig meg van náluk az elfogadott szép szavak, költői előkelőségek kiváltságolt raktára, s mindenki azt hiszi, hogy itt köteles keresni frázisait. Semmit sem használ, hogy szenvedélyesek vagy realisták, hogy mint Shenstone, le merik írni a tanítónőt s azt a helyet, melyen megvesszőzi a rossz gyermeket: egyszerűségök szándékos, naivságuk elavult, megindulásuk kimért, könyeik akadémikusok. Az irás pillanatában mindig fölemelkedik előttük a felséges minta, mint valami iskolamester, mely egész súlyával nehezedik rájok, azzal a súlylyal, melyet százhúsz éves irodalom adhat a szabályoknak. A próza mindig rabszolgája a körmondatnak; Johnson Sámue, ki egyszerre *La Harpe*-ja és *Boileau*-ja volt korának, megmagyarázza és mindenkire ráerőszakolja a mesterkélt, egyensúlyban tartott, feddhetetlen frázist, és a klasszikus befolyás még mindig oly erős, hogy uralma alá keríti a születő történetirást, az egyetlen műfajt, mely az akkori angol irodalomban európai és eredeti volt.

Hume, Robertson, Gibbon csaknem francziák ízlésök, nyelvök, nevelésök s az emberről való felfogásuk által. Ugy

beszélik el a történetet, mint nagyvilági, művelt és tanult emberek, kellemesen és világosan, csiszolt, hangzatos, emelkedett nyelven. Szabadelvű szellemet, folytonos mérsékletet, részrehajlatlanságot tanúsítnak. Számüzik a történelemből a durvaságokat és hosszadalmasságokat. Rajongás és elfogultság nélkül írnak. De egyszersmind megkisebbítik az emberi természetet; nem fogják fel sem a barbarizmust, sem a lelkesedést; úgy festik a forradalmakat és szenvedélyeket, mint azok az emberek, kik soha sem láttak egyebet az ékesített szalonoknál és leporolt könyvtáraknál; az enthusiastákról a káplán hidegvérével vagy sceptikus mosolyával ítélnek; elmossák a kiszökelő vonásokat, melyek megkülönböztetik az emberi arczokat; ragyogó és egyforma mázzal vonják be az igazság minden kemény élét. Végre feltűnik egy skót földmíves,[36] boldogtalan, fellázadt, szerelmes ember, a modern lángész törekvéseivel, vágyaival, nagyságával, esztelenségével. Ekéjét hajtva itt-ott igaz verseket talál, oly verseket, minőket Heine és Musset Alfred írnak ma. Ez új módon összeállított nehány szóban egész forradalom volt. Kétszáz új vers elég volt. Az emberi szellem megfordult sarkán és a polgári társadalom is. Midőn Roland miniszter lett, s egyszerű ruhában, csatt nélküli czipőben jelent meg XVI. Lajos előtt, a szertartásmester égre emelte kezeit s azt gondolta, hogy minden elveszett. Valóban, minden megváltozott.

[36] Burns Róbert.

IV. KÖNYV.

AZ ÚJ KOR.

I. FEJEZET.

AZ ESZMÉK ÉS A MŰVEK.

I. Változások a társadalomban. — A demokratia föllépése. — A franczia forradalom. — A feltörekvés vágya. — Változások az emberi szellemben. — Új fogalom az okokról. — A német bölcsészet. — A túlvilág vágya.

II. Burns Robert. — Hazája. — Családja. — Ifjúsága. — Nyomora. — Törekvései és erőlködései. — Támadásai a társadalom és egyház ellen. — *The Jolly Beggars.* — Támadásai a hivatalos *cant* ellen. — Fogalma a természetes életről. — Fogalma az erkölcsi életről. — Tehetsége. — Közvetlensége. — Stylje. — Ujításai. — Sikere. — Szenvelgései. — Mesterkélt levelei és akademikus versei. — Hogyan élt, mint bérlő. — Vámhivatalnoki állása. — Életuntsága. — Túlzásai. — Halála.

III. A conservativek uralkodása Angolországban. — A forradalom először csak a stylben történik. — Cowper. — Beteges gyöngédsége. — Kétségbeesése. — Őrültsége. — Visszavonulása. — *The Task.* — A költészet modern fogalma.

IV. A romantikus iskola. — Követelései. — Tapogatózásai. — A modern irodalom két fogalma. — A történelem behatol az irodalomba. — Lamb, Coleridge, Southey, Moore. — Ez iskola hiányai. — Miért sikerül kevésbbé Angliában, mint másutt? — Sir Walter Scott. — Nevelése. — Régészeti tanulmányai. — Nemesi hajlamai. — Élete. — — Költeményei. — Regényei. — Történeti utánzásainak elégtelensége. — Nemzeti festéseinek kitünősége. — Családi képei. — Kel-

lemes gúnyja. — Erkölcsi szándékai. — Helye a modern polgárosultságban. — A regény kifejlődése Angliában. — Realizmus és tisztesség. — Mennyiben polgári és angol e műfaj?

V. A bölcsészet behatol az irodalomba. — E műfaj hiányai. — Wordsworth. — Jelleme. — Állapota. — Élete. — Az erkölcsi élet festése a köznapi életben. — A komor styl és lélektani taglalások bevezetése. — E műfaj hiányai. — A sonnetek nemessége. — *The Excursion*. — E protestáns költészet zordon szépsége. — Shelley. — Oktalanságai. — Elméletei. — Képzelme. — Pantheismusa. — Eszményi személyei. — Élő tájképei. — Az új irodalom általános iránya. — A szárazföldi eszmék fokozatos bevezetése.

A tizenkilenczedik század felé kezdődik Európában az újkori nagy forradalom. A gondolkozó közönség s az emberi szellem megváltozik, és e kettős hatás alatt új irodalom támad.

Az elmult korszak megtette a maga dolgát. A tökéletes próza és a klasszikus styl a legelmaradottabb és legnehézkesebb szellemek számára is hozzáférhetőkké tették az irodalmi véleményeket és a tudomány fölfedezéseit. A mérsékelt monarchiák és a szabályos kormányzatok kifejlődni engedték a középosztályt a pompás udvari nemesség mögött, a mint a hasznos növények szoktak kihajtani a díszfák alatt. Szaporodnak, nőnek, vetélytársaik szinvonaláig emelkednek, beburkolják virágzó tenyészetökbe s elhomályosítják sűrű lombjaikkal. Új, polgári, plebejus világ foglalja el ezentúl a helyet, magára vonja a szemeket, az erkölcsökre adja alakját, a szellemekre nyomja képét. A század vége felé a rendkívüli körülmények hirtelen találkozása egyszerre napfényre hozza s oly magasságra emeli, minőt egy korszak sem ismert. A tudományok nagyszerű alkalmazásaival megjelenik a demokratia. A gőzgép és fonógép háromszázezer, ötszázezer lelket számoló városokat emel Angliában. Ötven

év alatt megkétszereződik a népesség, és a földmívelés oly tökéletes lesz, hogy daczára a táplálni való szájak roppant növekedésének, ugyanazon talaj lakosainak hatodrésze ellátja élelemmel a többieket; a bevitel háromszorosan és azon fölül emelkedik, a hajók tonnatartalma hatszorosan, a kivitel hatszorosan és azon fölül.[1]

A jólét, pihenés, műveltség, olvasmány, útazások, minden, a mi csak nehányak kiváltsága volt, a nagy tömeg közkincsévé lesz. A gazdagság emelkedő áradata a szegények színét-javát a jólétig, a jómódú emberek színét-javát a dúsgazdagságig emeli. A polgárosodás emelkedő áramlata a néptömeget a nevelés eleméig, a polgárság tömegét a tökéletes neveltségig emeli. Az első napilap 1709-ben jelent meg, tenyérnyi nagyságban, melyet a szerkesztő nem tudott hogyan megtölteni, s mely a többiekkel együtt évenkint nem jelent meg háromezer példányban. 1844-ben hetvenegy millió számra ütöttek bélyeget, s némelyek oly nagyok és vaskosak voltak, mint a kötetek. Munkások és polgárok, felszabadult, meggazdagodott, felkapott emberek, kiemelkednek a mélységből, hol szűk takarékosságban, tudatlanságban és gépies munkában hevertek; kilépnek a színre, levetik a munkások és statisták öltönyét, megszerzik az első szerepeket, hirtelen támadással vagy folytonos haladással, forradalmak útján, a munka és szellem pazarlásával, óriási harczok közt, egymás után vagy egyszerre Amerikában, Franczia országban, egész Európában, államokat alapítva vagy megdöntve, tudományokat feltalálva vagy megújítva, politikai jogokat hódítva vagy szerezve. Megnemesítik magukat nagy műveikkel, s uraiknak vetélytársai, egyenlők

[1] Alison: *History of Europe.*
Porter: *Progress of the Nation.*

lesznek velök, legyőzik őket; nincs szükségök többé az utánzásra, saját hőseik vannak, ők is mutathatnak saját keresztes háborúikra, ők is jogot nyertek arra, hogy költészetök legyen s lesz is költészetök.

Francziaországban, a kora egyenlőség és a teljes forradalmak földén kell megfigyelni ez új alakot, a feltörekvő plebejust: Augereaut, a gyümölcsös kofa fiát; Marceaut, az ügyvéd fiát; Murat-t, a kocsmáros fiát; Neyt, a kádár fiát; Hochet, a hajdani sergentet, ki estenkint Condillac «Traité des sensations»-ját olvassa sátorában, és kivált a sovány, sima hajú, beesett arczú ifjat, kit a nagyravágyás epeszt, kinek szíve tele van képzelődésekkel és nagy tervekkel, ki mint hadnagy hét éven át kétszer kiolvasta Valenceban egy könyvárus egész boltját, ki most Olaszországban, mialatt a rüh üt ki rajta, egy csapat mezitlábos hőssel öt hadsereget tesz tönkre s helyesírási és nyelvtani hibákkal tesz jelentést kormányának diadalairól. Úrrá lesz, kikiáltja magát a forradalom képviselőjének, kijelenti, hogy «a pálya nyitva áll a tehetségek előtt» és a többieket magával ragadja vállalataiba. Utána mennek, mert dicsőséget s kivált előmenetelt lehet nyerni.

«Két tiszt vezérelt egy üteget Talaveránál, beszéli Stendhal. Jön egy golyó s feldönti a kapitányt. — Jó! mondja a hadnagy, Ferencz elesett, most én leszek kapitány. — Még nem, mondá Ferencz, ki csak elkábult s újra fölemelkedett.»

E két ember nem volt ellensége egymásnak, sem rossz indulatú; ellenkezőleg, bajtársak és barátok voltak; de a hadnagy előmenetelt óhajtott. Ez amaz érzés, mely a császárság vállalatai és mészárlásai számára az embereket szolgáltatta, mely létre hozta az 1830-ki forradalmat és ma e roppant, fullasztó demokratiában arra kényszeríti az embe-

reket, hogy a cselszövény és munka, a szellem és aljasság versenye által igyekezzenek kiemelkedni eredeti állapotukból s egész ama magaslatokig jutni, melyeknek birása ki van tűzve versenyök elé vagy meg van igérve munkájoknak. Az uralkodó személy ma nem a salon embere, kinek helyzete biztos és vagyona kész, nem az előkelő és gondtalan ember, kinek nincs más foglalkozása, mint mulatni és tetszeni, ki szeret csevegni, udvarias, és ki életét a felpiperézett nőkkel való társalgásban, a társadalmi kötelességek és nagyvilági élvezetek közt tölti; hanem a fekete ruhás ember, ki egyedül dolgozik szobájában vagy bérkocsin siet barátokat és pártfogókat szerezni; gyakran irígy, természeténél fogva kirí saját köréből, néha lemondó, soha sem elégedett, de termékeny leleményű, pazarló a fáradozásban, s a ki szennyének és erejének képét Victor Hugo drámáiban és Balzac regényeiben találja fel.[2]

Más és nagyobb gondjai vannak. Az emberi társadalom állapotával egyszersmind az emberi szellem alakja is megváltozott. Természetes és ellenállhatatlan fejlődés által változott meg, mint a virág, mely gyümölcscsé, mint a gyümölcs, mely maggá lesz. A szellem újra kezdi a fejlődést, melyet Alexandriában már megtett; de nem, mint akkoriban, a dögleletes levegő közepett, a leigázott emberek egyetemes elaljasodásában, a felbomló társadalom növekedő sülyedésében, a kétségbeesés gyötrelmei és az álom füstje között; hanem megtisztuló levegőben, a javuló társadalom látható haladásában, a fölemelkedő és felszabadult emberek egyetemes nemesbülésében, a legmerészebb remények köze-

[2] Hogy ez ellentétet jobban érezzük, vessük össze Gil Blast és Ruy Blast, Marivaux *Paysan parvenu*-jét és Stendhal Julien Sorelját.

pett, a tapasztalati tudományok egészséges világosságában. A szónoki korszak, mely véget ér, a mint véget ért Athenben és Rómában, minden eszmét szép szekrénybe csoportosított, melynek fiókjai egy pillanat alatt azon tárgy felé vonják a szemet, melyet meg akar határozni, úgy, hogy ettől fogva az értelem magasabb fogalmakba hatolhat s megragadhatja az összeséget, melyet még nem karolt át. Az elszigetelt népek, a francziák, angolok, olaszok, németek érintik és megismerik egymást a forradalmi megrázkódások és a császárság harczainak következtében, mint hajdan az elkülönzött fajokat, a görögöket, syreket, egyptomiakat, gallokat összehozták Nagy Sándor hódításai és Róma uralma; úgy, hogy ettől fogva minden polgárosultság, kibővítve a szomszéd polgárosultságok lökése által, kiléphet nemzeti határai közül s mások eszméivel gyarapíthatja eszméit.

A történelem és kritika megszületik, mint a Ptolomeusok alatt és minden oldalról, az egész világon, az idő minden pontjára nézve; igyekszik feltámasztani és megmagyarázni az irodalmakat, vallásokat, erkölcsöket, társadalmakat, bölcsészeteket, úgy, hogy ettől fogva az értelem, felszabadúlva az elmult polgárosultságok szemlélete által, lerázhatja magáról korának előítéleteit, mint lerázta honának előítéleteit. Egy új, eddig renyhe népfaj, adja meg a jelszót: Németország egész Európában megindítja az eszmék forradalmát, mint Francziaország az erkölcsökét. E derék emberek, kik eddig a kályha mellett dohányoztak s csak tudós kiadásokra látszottak alkalmasoknak, egyszerre az emberi gondolkozás előmozdítói és főnökei lesznek. Egy fajnak sincs oly comprehensiv szelleme, egy sem oly képes a magasabb speculatiora. Lehet ezt látni nyelvén, mely oly elvont, hogy a Rajnán túl érthetetlen jargonnak látszik.

És mégis épen e nyelvnek köszönhető, hogy eléri a magasabb eszméket. Mert e forradalom sajátos vonása, mint az alexandriai forradalomé, az, hogy az emberi szellem *képesebb lesz az abstractióra*. Nagyban ugyanazt a lépést teszik, mint a mathematikusok, midőn az arithmetikáról az algebrára, a rendes számítástól a végtelen számítására mennek át. Érzik, hogy a szónoki korszak korlátolt igazságain túl mélyebb magyarázatok is vannak; túlmennek Descarteson és Lockén, mint az alexandriaiak Platón és Aristotelesen; megértik, hogy a nagy építőmester vagy a kerek és négyszögű atomok nem okok, hogy a fluidumok, moleculok és monadok nem erők, hogy a szellemi lélek vagy a physiologiai secretio nem ad számot a gondolkozásról. A vallásos érzést a dogmákon túl, a költői szépséget a szabályokon túl, a kritikai igazságot a mythosokon túl keresik. A természeti és erkölcsi erőket önmagukban akarják megragadni, függetlenül a költött támaszoktól, melyekhez elődeik kötötték. Mind e támaszok, a lelkek és atomok, mind e költések, a fluidumok és monadok, mind ez elfogadott formák, a szép szabályai és vallási jelképek, mind e szigorú osztályozásai a természeti, emberi és isteni dolgoknak, eltünnek és elenyésznek. Nem egyebek ettől fogva, mint képletek; csak azért tartják meg, hogy az emlékezetet és szellemet segítsék; csak arra jók, hogy ideiglenesen szolgáljanak s a tovább haladást mozditsák elő. Az emberi gondolkozás egész során az okok közös mozdúlattal egész az elvont tájig hátrálnak, hol a bölcsészet tizennyolcz század óta nem kereste.

Ekkor jelen meg a század betegsége, Werther és Faust nyugtalansága, egész hasonlóan amahhoz, mely hasonló pillanatban tizennyolcz század előtt nyugtalanította az embereket; azaz a jelennel való elégedetlenség, a magasabb szépség és eszményi boldogság határozatlan vágya, a fáj-

dalmas törekvés a végtelen felé. Az ember szenved a kételkedés miatt és mégis kétkedik; igyekszik megragadni hitczikkelyeit, s ezek elolvadnak kezében; szeretne megállapodni és megnyugodni a tanokban és élvezetekben, melyek kielégítették elődeit, és nem találja azokat kielégítőknek. Mint Faust, aggodalmasan kutatja a tudományokat és történetet, s hívságosaknak, kétségeseknek itéli, melyek jók a Wagnerek, az akademiai és könyvtári pedánsok számára. A túlvilág után vágyódik; érzi ezt a tudományok formuláin. az egyházak szövegein és hitvallásain, a világ mulatságain s a szerelem káprázatain keresztül. Valami magasztos igazság van a durva tapasztalás és a hagyományos katechizmusok mögött; valami nagyszerű boldogság van a társadalmi élvezeteken és a családi megelégedésen túl. Mindnyájan megpillantották ezt, akár sceptikusok, akár lemondók vagy mystikusok voltak, Göthétől Beethovenig, Schillertől Heinéig; fölemelkedtek hozzá, hogy tele kézzel küldjék szét nagy álmaik raját; nem vigasztalódtak meg, ha lezuhantak onnan; rá gondoltak legmélyebb bukásukban is; mint alexandriai és keresztény elődeik, ösztönszerűleg e nagyszerű, láthatatlan világban laktak, hol eszményi álomban pihennek a teremtő lényegek és erők, és «szivök heves vágya kivonta légkörükből az elemi szellemeket, a láng teremtményeit, melyek a dolgok közé keveredve az élet hullámaiban, a cselekvés viharában, az idő zörgő szövőszékén dolgoznak s az istenség élő köntösét szövik».[3]

Így emelkedik fel a modern ember, kit két érzés, a demokratikus és a bölcsészeti, izgat. Szegénysége és tudatlansága mélységéből erőszakosan fölemelkedik, megingatva a megállapított társadalom és elfogadott dogmák súlyát;

[3] *Faust*, első jelenet.

hajlandó reformálni vagy kész ledönteni azokat; egyszerre nagylelkű és lázadó. E két áramlat hatol be ez időtájt Franczia- és Németországból Angliába. Alig tudnak útat törni a gátakon keresztül, később hatnak be ide, mint máshová, de mégis behatolnak. Új medret ásnak a régi határok közt, és kitágítják ezeket, a nélkül, hogy szétszakítanák, békés és lassú átalakúlás által, mely még ma is tart.

I.

Egy skót földmívesnél, Burns Robertnél tör ki először az új szellem; valóban az ember és a körülmények épen arra valók; alig lehetett több nyomort és tehetséget látni együtt. 1759. január havában született, a skót tél fagyában, vályogkunyhóban, melyet atyja, Ayr-grófsági szegény bérlő, saját kezével épített. Szomorú állapot, szomorú föld, szomorú kunyhó. A háztető néhány nap múlva bedőlt, s anyja a vihar közepett kénytelen volt egy szomszédnál keresni menedéket. Kemény dolog e tájékon születni; az éghajlat oly hideg, hogy juliusban, Glasgowban, szép napon nem volt felesleges a köpenyegem. A talaj rossz; csupasz halmokból áll, hol gyakran elmarad az aratás. Burns atyja már koros volt s két karján kívül nem birt más segélyforrással; nagy árat kellett fizetnie bérletéért, hét gyermekkel volt terhelve s takarékosan vagy inkább koplalva élt, magányosan, hogy elkerülje a költekezés kisértéseit.

«Több éven át ismeretlen volt a házban a mészárszék húsa.» Robert mezítláb és hajadon fővel járt, tizenhárom éves korában csépelt, tizenöt évvel «a major fő-munkása volt». A család végzett minden dolgot; nem volt cselédjök vagy szolgálójok. Alig ettek és sokat dolgoztak.

«Tizenhat éves koromig», mondja Burns, «a remete

mogorva szomorúságából és a gályarab szakadatlan munkájából állt életem.»[4]

Vállai meggörnyedtek, búskomolyság szállta meg; majd minden este fájt és nehéz volt a feje; később szívdobogást kapott, s éjjelenkint ágyában fuldokolt és közel volt az ájuláshoz. «A lelki gyötrelem, melyet éreztünk», mondja testvére, «igen nagy volt.» Atyja megvénült; szürke haja, aggódó homloka, elsoványodott halántékai, meggörnyedt magas termete tanúságot tettek a gondokról és munkáról, melyek megviselték. Az ügyvivő arczátlan és fenyegető leveleket írt, melyek «megríkatták az egész családot». Kis pihenést nyertek, midőn az atya bérletet változtatott; de per támadt közte s a tulajdonos közt. Végre «miután három éven át hánytavetette a perlekedés forgó szele», mondja Burns keserű humorral, «épen jókor mentette meg a börtön borzalmaitól mellbetegsége, mely két évi biztatás után végre szíves volt közbelépni».[5]

Hogy kiragadjanak valamit az ügyvédek körmei közűl, a két idősebb fiú és két idősebb leány kénytelen volt hitelezőkép lépni fel a hagyaték ellen hátralékos béreik fejében. E kis összeggel egy más bérletet vettek ki. Robert évenkint hét font sterlinget kapott munkájáért; kiadása több éven át nem ment túl e csekélységen; el volt szánva, hogy tartózkodás és munka által sikert vívjon ki. «Gazdasági könyveket olvastam; kiszámítottam az aratást, pontosan megjelentem a piaczon; de az első évben a rossz mag, a második

[4] This kind of life — the cheerless gloom of a hermit, with the unceasing toil of a galley-slave-brought me to my sixteenth year.

[5] After three years' tossing and whirling in the vortex of litigation, my father was just saved from the horrors of a goal by a consumption, which after two years' promises kindly stepped in.

évben a késő aratás miatt termésünk felét elvesztettük.»[6] A bajok csapatostul jöttek; a szegénység mindig megszüli azokat. Armour kovács, kinek leányát szerette, biróilag üldözte, hogy pénzt csikarjon ki tőle s nem akarta vejének elfogadni. Armour Janka elhagyta őt, s Burns nem adhatta nevét a gyermeknek, kit amaz szíve alatt viselt. Kénytelen volt elrejtőzni; nyilvános vezeklés alá akarták vetni. Azt írta, hogy «vidámsága a társaságokban nem volt egyéb, mint a részeg bűnös őrültsége, kit átadtak a hóhérnak».[7] Elhatározta, hogy elhagyja hazáját: megalkudott Charles Douglassal, hogy harmincz font évi fizetésért könyvvivője vagy felügyelő-segédje lesz Jamaikában. Nem lévén pénze az utazásra, közel volt hozzá, hogy a tanuló inasok módjára szolgálatszerű szerződéssel kösse le magát, midőn kötetének sikere húsz guineát szerzett neki s egy időre útat nyitott előtte. Ilyen volt élete huszonkét éves koráig, s a mi utána következett, alig ért többet.

Képzeljünk el ily helyzetben egy lángeszű embert, valódi költőt, ki képes a leggyöngédebb megindulásokra s a legmagasztosabb törekvésekre, ki emelkedni akar, egész az oromig emelkedni, s ki erre méltónak és képesnek tartja magát.[8] Korán megszólalt benne a nagyravágyás; vakon tapogatózott, mint «a cyclops barlangjában», a pincze falának hosszában, hova be volt zárva; de «az egyedüli két kijárás a szennyes takarékosság kapuja vagy a kicsinyes

[6] I read farming books, I calculated crops; I attended markets, but the first year, from unfortunalely buying bad seed, the second, from a late harvest, we lost our crops.

[7] Even in the hour of social mirth, my gaiety is the madness of an intoxicated criminal under the hands of the executioner.

[8] E részletek legnagyobb részét Chambers négykötetes művéből vettük, mely Burns életrajzát foglalja magában.

üzérkedés ösvénye volt. Az első nyilás oly keskeny, hogy soha sem tudtam volna átbújni rajta; a másodikat mindig gyűlöltem; sáros volt már az elején is.»[9] Az alacsony foglalkozások még jobban lenyomják a lelket, mint a testet; az ember tönkre megy és tönkre kell mennie; géppé kell változnia; mert a cselekvésben, hol minden egyhangú, hol a kéz naphosszat ugyanazt a csépet emeli föl, ugyanazt az ekét nyomja a földbe, ha a gondolkozás nem veszi fel szintén ez egyforma alakot, rosszúl történik a munka. Őrizkedjék a költő, nehogy másfelé térítse a költészet; nehogy úgy tegyen, mint Burns, ki «csak akkor gondolt dolgára, mikor mellette volt». Mindig rá kell gondolnia; este, midőn kifogja marháit, vasárnap, midőn fölveszi új ruháját, ujjain kell számlálni tojásait és majorságát, a trágyák különféle fajaira kell gondolnia s módot találnia, hogy csak egy pár sarút koptasson el s szalma-kötegeit egy pár fillérrel drágábban adhassa el. Nem fog sikerre jutni, ha nem lesz meg benne a kézműves türelmes tompasága és a szatócs ravasz ébersége. Hogyan legyen hát sikere a szegény Burnsnak? Nem a maga légkörében született s minden erejével ki akart emelkedni helyzetéből.[10]

A lochleai majorban evés idején, az egyedüli pihenő perczekben, szülők, testvérek egyik kezökben kanalat, a másikban könyvet tartva ettek. Burns, a földmérő iskolájában

[9] I had felt early some stirrings of ambition, but they were the blind groping of Homer's Cyclop round the walls of his cave. . . . The only two openings by which I could enter the temple of Fortune, were the gate of niggardly economy, or the path of little chicaning bargain-making. The first is so contracted an aperture, I could never squeeze myself into it The last I always hated. There was contamination in the very entrance.

[10] My great constituent elements are pride and passion.

s később Torboltonban, a fiatal emberek clubjában gyakorlatúl meghányta az általános kérdéseket, a «pro és contrá»-t fejtegetve, hogy minden eszmének mindkét oldalát lássa. Könyvet tartott zsebében, hogy a mezőn is tanuljon szabad perczeiben; Mackensie két példányát koptatta el ily módon. «A dalgyűjtemény volt *vade mecum*-om. Reá tapadtam szememmel, míg a taligát hajtám, dalt dal után, verset vers után olvastam, szorgosan megjegyezve az igazat, gyöngédet, magasztost, hogy megkülönböztessem a szenvelgéstől és dagálytól . . .»[11]

Szándékosan azért levelezett több iskolatársával, hogy styljét formálja; naplót vezetett, s elmélkedéseket írt bele az emberről, vallásról, a legnagyobb tárgyakról, s megbírálta első műveit. «Soha szív nem vágyott forróbban a kitüntetés boldogsága után, mint az enyém.»[12] Ily módon kitalálta, a mit nem tudott; önmagától a legműveltebbek színvonalára emelkedett; Edinburghban keresztül lát a legtiszteletreméltóbb doktorokon, magán Blairen is; látja, hogy Blair szerzett ismereteket, de nincs alapja. Ez időtájt aprólékosan és szeretettel tanulmányozza az ó-skót balladákat, és este hideg szobácskájában, nappal lovainak fütyölve, formákat és eszméket talál fel. Erre kell gondolnunk, hogy megmérhessük erőlködését, megértsük nyomorát és lázadását. Meg kell gondolnunk, hogy az ember, kiben e nagy eszmék zsibongnak, a csűrben csépel, teheneit tisztogatja, tőzeget megy ásni, havas sárban lubiczkol s attól fél, hogy haza érve poroszlókat talál, kik börtönbe hurczolják. Meg kell

[11] The collection of songs was my vade-mecum. I pored over them driving my cart, or walking to labour; song by song, verse by verse, carefully noting the true, tender, sublime or fustian.

[12] Never did a heart pant more ardently than mine to be distinguished.

gondolnunk azt is, hogy a gondolkozó ember eszméi mellett a költő gyöngédsége és álmadozásai is megvannak benne.

Egy ízben egy rézmetszetre veté szemét, mely megölt katonát ábrázolt, s mellette nejét, gyermekét és kutyáját a hóban, s egyszerre, akaratlanúl könyekre fakadt. A téli orkánok a fák közt, a felhős ég alatt «felmagasztalták, magán kívül ragadták». Máskor, tavaszi séta közben, «a madarakat hallgattam», úgymond, «s gyakran letértem az útról, hogy ne zavarjam dalukat s el ne riaszszam őket. Még a fehér galagonya-ágat is, mely az útra nyúlt, kinek lett volna szíve bántani e pillanatban?»[13]

A nagyszerű vagy kecses álmak e raját, mihelyt szárnyra akart kelni, eltiporta a gépies munka és örökös gazdálkodás szolgasága. Vegyük ehhez büszke jellemét, mely oly büszke volt, hogy később, a nagyok közt, «annyira félt mindattól, mi az alacsonyság vagy szolgaiság színét viseli magán, hogy modora csaknem érdes és durva lett». Vegyük végre hozzá értékének öntudatát. «Szegény ismeretlen létemre csaknem oly magas véleménynyel voltam magamról és műveimről, mint most, midőn a közönség kedvezőleg döntött fölöttök.»[14]

[13] There is scarcely any earthly object gives me more — I do not know if I should call it pleasure — but something which exalts me, which enraptures me more than to walk in the sheltered side of a wood or high plantation, in a cloudy winter day, and hear the stormy wind howling among the trees and raving over the plain. . . . I listened to the birds and frequently turned out of my path, lest I should disturb their little songs or frighten them to another station. Even the hoary hawthorn twig that shot across the way, what heart, at such a time, but must have been interested for his welfare?

[14] Poor *inconnu* as I then was, I had pretty nearly as high an idea of myself and of my works as I have at this moment, when the public has decided in their favour.

Épen nem csodálatos hát, ha költeményeiben minden léptennyomon az elnyomott és lázadó plebejus tiltakozására akadunk.

Felszólal az egész társadalom, az állam és egyház ellen. Rousseau zordon hangját, néha még kifejezéseit is megtaláljuk nála, «izmos vadember» szeretne lenni s kiszabadúlni a polgárosult életből és a függésből, megalázásokból, melyeknek aláveti a szegény embert. «Keserves látni, hogy egy ficzkó, kit tehetségei alig tennének nyolcz pennys szabóvá s kinek szíve három fillért sem ér, oly figyelemben és tiszteletben részesül, melyet megtagadnak a szegény lángésztől.»[15] Keserves látni «a szegény embert, kit megviselt a fáradság, a mint elhagyottan, lealacsonyodva engedelmet kér földi testvérétől, hogy dolgozhassék». Keserves látni «a földnek úri férgét, a mint eltaszítja a szegény könyörgőt, nem gondolva meg, hogy síró asszony és éhes gyermekek jajgatnak mellette».[16]

Midőn a téli vihar zúg s hótorlaszok állják el az ajtót, a paraszt tőzeg-tüze mellé lapulva a nemesek és gazdagok dúsan fűtött nagy kandallóira gondol, «és néha nagy megerőltetésébe kerül, hogy el ne keseredjék, látva, mint vannak

[15] How it will mortify him to see a fellow, whose abilities would scarcely have made an eight-penny taylor and whose heart is not worth three farthings, meet with attention and notice that are withheld from the son of genius and poverty?

[16] See yonder poor o'erlabour'd wight,
So abject, mean, and vile,
Who begs a brother of the earth
To give himself leave to toil;
And his lordly fellow-worm
The poor petition spurn,
Unmindful, tho' a weeping wife
And helpless offspring mourn.

megosztva a dolgok, hogyan szűkölködnek a legderekabb emberek, míg a pimaszok arany-halmazaikon hánykolódnak, a nélkül, hogy valamire tudnának menni».[17] «De kivált a szív lázong ez átkozott gőg láttára». «Az ember végre is ember»,[18] és a paraszt ér annyit, mint az úr.

Vannak természetöknél fogva nemesek, s csakis ezek a nemesek; a ruha a szabó dolga, a czím a kanczellár dolga, «és a tisztesség egyetlen oklevele az, melyet az ember egyenesen a mindenható isten kezéből kap». Burns kérlelhetetlen azok ellen, kik felforgatják e természetes egyenlőséget. A legkisebb esemény kiveszi sodrából. Olvassuk el Belzebub levelét «az igen tiszteletreméltó Breadalbane grófhoz, a tiszteletreméltó *Highland society* elnökéhez, mely a múlt május hó 23-án gyűlést tartott Covent-Gardenben, a módok és eszközök felől tanácskozva, hogy meghiúsítsák ötszáz *highlander* tervét, kik botrányosan meg akartak szabadulni uraik és parancsolóik hatalmától, kiknek jogos tulajdonát képezik, midőn ki akartak vándorolni Canada sivatagjaira, hogy azt a képzelt dolgot, a szabadságot keressék.» Ritkán

[17] While winds frae off Ben Lomond blaw,
And bar the doors wi' driving snaw. . . .
I grudge a wee the great folks' gift,
That live so bien an' snug:
I tent less and want less
Their roomy fire-side,
But hanker aud canker
To see their cursed pride.
It's hardly in a body's pow'r
To keep at times frae being sour.
To see how things are shar'd;
How best o' chiels are whiles in want,
While coofs on countless thousands rant,
And ken na haw to wair 't.

[18] A man is a man for a' that.

volt bántalom terjedelmesebb és lesújtóbb, s a fenyegetés sem volt tőle messze. Forradalmár módjára intette a skót képviselőket. Vonjátok vissza a pálinka-adót vagy vigyázzatok magatokra! Szegény agg anyánk, Skóczia, vissza akarja kapni korsóját és bográcsát! «És istenemre! ha nagyon messzire hajtjátok, felgyűri tarka szoknyáját, leszáll az utczára, törrel és pisztolylyal övében, s pengéjét markolatig szívébe döfi az elsőnek, ki útjába akad.»[19] Ily érzelmekkel, nem szükséges mondanunk, hogy a franczia forradalommal tart. Hiába írja, hogy «a politikában a szegény ember süket és vak legyen s hagyja a nagyokra a látás és hallás kiváltságait».[20] Ő is lát és hall; s a mi több, beszél is, még pedig hangosan. Üdvözli a francziákat, hogy visszaverték a konzervativ Európát, mely ellenök szövetkezett. Dicsőíti a szabadság fáját, melyet a Bastille-térre ültettek.

«Különös gyümölcs terem e fán, mindenki megmondhatja jó tulajdonságait. A barom fölé emeli az embert és megismerteti önmagával. Ha a paraszt megizleli egy darabját, nagyobb lesz az úrnál. Lajos király ki akarta vágni, mikor még kicsiny volt. Ezért az őr eltörte koronáját, levágta fejét és mindenét.»[21] Furcsa ez a vidámság, egészen vad és ideges, mely jobb stylben a *Ça ira*-hoz hasonlít.

[19] An', Lord, if ance they pit her till 't
Her tartan petticoat she'll kilt,
An' durk an' pistol at her belt,
She'll take the streets,
An' rin her whittle to the hilt
I' th' first she meets!

[20] In politics if thou wouldst mix
And mean thy fortune be,
Bear this in mind, be deaf and blind,
Let great folks hear und see.

[21] Upon this tree there grows sic fruit
Its virtues a' can tell, man.

Nem szelidebb az egyház iránt sem. Ez időtájt repedezni kezdett a szűk puritán ruha; a művelt edinburghi társaság már megfranciásította, kibővítette, a világi kellemekhez alkalmazta, ékítésekkel látta el, melyek nem igen ragyogtak ugyan, de választékosak voltak. Az alsóbb körökben a dogma megenyhült s fokonkint közeledett Arminius és Socin lazaságához. John Goldie, a kalmár, nem régiben [22] vita tárgyává tette a szentírás tekintélyét; John Taylor tagadta az eredendő bűnt. Burnsnak különben áhitatos atyja a szabadelvű és emberies tanok felé hajlott, s megcsökkentette a hit osztályrészét, hogy gyarapítsa az észét. Burns, szokása szerint, végletig hajtotta a dolgokat, deista volt, Jézus Krisztusban csak ihlett embert látott, a benső és költői érzésre szorította a vallást s gúnyjaival üldözte a megfizetett és kiváltságos orthodoxokat. Voltaire óta senki sem volt bohókásabb és maróbb a vallási dolgokban. Általában véve, szerinte, a papok kalmárok, kik vevőiket rá akarják szedni, tele torokkal kiabálnak versenytársaik boltjai ellen, hangzatos hirdetésekkel dicsérik árúikat s itt-ott piaczot nyitnak a fogyasztás élénkítésére. E «szent vásárok» a kegyes gyülekezetek, hol a szentségeket osztják ki. Egymásután prédikálnak és mennydörögnek, kivált a tisztelendő Moodie, ki tombolva és tajtékozva magyarázza a hit czikkelyeit. Borzasztó alak!

It raises man above the brute,
It makes him ken himself, man.
Give once the peasant taste a bit,
He's greater than a Lord, man. . . .
King Louis thought to cut it down,
When it was unco small, man.
For this the watchman crack'd his crown
Cut off his head and all, man.

[22] 1780-ban.

«Ha a sátán, mint hajdanában, megjelennék itt az isten fiai közt, e látvány elég volna, hogy rémülten haza fusson.»[23]

«Mint harsog a hangja, mint csapkod! Mint toporzékol és ugrál! Hosszú álla, fitos orra, üvöltései, vad mozdulatai fölhevítik az áhitatos szíveket, mint a kőrisbogárkenőcs.»[24] Bereked, s az emberek megpihennek; a gyülekezet eszik, mindenki kalácsot, sajtot vesz ki tarisznyájából; a fiatalok szeretőik dereka körül fonják karjaikat; nagyon jól lehet így hallgatni a prédikációt. Nagy tombolás van a kocsmában, a serlegek zörögnek az asztalon; folyik a pálinka s érvekkel látja el az ivókat, kik a beszédet magyarázgatják; eltiporják a testi észt, felmagasztalják a malasztos hitet: okok és lábdobogások, az eladóki és vók hangjai — minden összekeveredik; valódi theologiai dorbézolás. «De ime felharsan az Úr tulajdon trombitája, úgy hogy a halmok visszhangoznak tőle. Ez Russell, a fekete; nem kiméli magát. Metsző szavai, mint a *highlands* kardja, velőig hasítják a csontokat. A pokolról beszél, hol az ördögök laknak, a feneketlen, végtelen nagy kútról, mely egészen tele van égő szurokkal, hol a dühös láng, az emésztő hőség a

[23] Should Hornie as in ancient days,
'Mang sons o' God present him,
The vera sight o' Moodie face
To's ain het hame had sent him
Wi' fright that day.

[24] Hear how he clears the points o' faith
Wi' rattlin' an' wi' thumpin'. . . .
He's stampin' an' he 's jumpin!
His lengthen'd chin, his turn'd up snout,
His eldritch squeel and gestures,
Oh! how they fire the heart devout,
Like cantharidian plasters,
On sic a day!

legkeményebb köszörűkövet felolvasztaná; a szundikáló hivek rémülten felugrálnak, azt hivén, hogy az örvényt hallják bömbölni, s fölfedezik, hogy szomszédjok hortyog.»[25]

Végre szétválnak. «Hány gonosztevő és rima tért meg e napon! A kőszívek elolvadtak; épen oly puhák lettek, mint a hús. Némelyik isteni szeretettel, mások pálinkával vannak tele.»[26] A fiatal emberek találkozót tüznek ki a leánykáknak, s az ördög még jobban végezte dolgát, mint a jó isten.

Szép és erkölcsös szertartás! őrizzük meg híven, valamint bölcs theologiánkat is, mely elkárhoztatja az embereket «ötezer évvel születésök előtt». A mi azt a rossz kutyát illeti, melyet józan észnek neveznek s mely oly derekasan

[25] But now the Lord's ain trumpet touts,
Till a' the hills are rairin'
An' echoes back return the shouts;
Black Russell is na spairin'
His piercing words, like Highlan' swords,
Divide the joints an' marrow;
His talk o' Hell, whare devils dwell,
Our vera sauls does harrow
Wi' fright that day.
A vast unbottom'd boundless pit,
Fill'd fu, o' lowin' brunstane,
Wha's raging flame an' scorchin' heat,
Wad melt the hardest whun-stane.
The half asleep start up wi' fear,
An' think they hear it roarin',
When presently it does appear
'Twas but some neibor snorin'
Asleep that day.
How monie hearts this day converts
O' sinners and o' lasses!
Their hearts o' stane, gin night, are gane,
As saft as ony flesh is.
There's some are fou o'love divine,
There's some are fou o' brandy.

harap, űzzük túl a tengeren: «menjen ugatni Franciaországba!» Mert hol lehet jobb embereket találni, mint a mi tiszteletes uraink, például a szent Willis? Érzi, hogy prædestinált, hogy tele van malaszttal, mely soha sem fogja cserben hagyni; azért a ki ellenáll neki, az istennek áll ellen, s nem való másra, mint hogy felakaszszák; ez a kópé jó lélekkel kigyót-békát kiálthat rá és üldözheti.

«A mi engem illet», mondja Burns, «inkább szeretnék őszinte és nyilt atheista lenni, mint ernyőnek használni az evangeliumot.» — «A tisztességes ember szeretheti a poharat, a tisztességes ember szeretheti a leányt; de az aljas bosszút és czudar gonoszságot mindig meg fogja vetni. És most buzgólkodjatok az evangelium mellett! Kiáltsatok hangosan, mint némelyek, kiket ismerünk!»[27] Van szépség, tisztesség, boldogság az elfogadott formákon és képmutatáson kívül, a szabatos prédikácziókon és illedelmes salonokon túl, a fehér nyakkendős *gentlemen*ek és újgalléros tiszteletes urak mellett is.

Burns remekműve, a «*Jolly Beggars*», hasonló Beranger «*Gueux*»-jéhez, de mennyivel festőibb, változatosabb és hatalmasabb! Ősz végén vagyunk, a fakó levelek ide-oda szállongnak a szélben; vidám csavargók, igazi jó ördögök dorbézolnak Poosie Nansie kocsmájában. «Koczczintanak és kaczagnak, dalolnak és tombolnak, dörömbölnek és ugrál-

[27] An honest man may like a glass,
An honest man may like a lass,
But mean revenge and malice fausse
He 'll still disdain;
And then cry zeal for Gospel laws
Like some we ken. . . .
. . . . I rather would be
An atheist clean,
Than under Gospel colours hid be
Just for a screen.

nak, hogy a serpenyők is zörögnek.»[28] Az első, a tűz mellett, vörös ócska rongyokban, katona, s vele van koma-asszonya, ki jól felhajtott a garatra; a katona átöleli s feléje nyujtja falánk ajkait; a hangos csókok úgy csattognak, mint a kocsis ostorcsapása; a katona tántorogva, mankójára támaszkodva tele torokkal dalol: «Curtissal voltam az úszó ütegeknél, s bizonyságul ott hagytam egy karomat s egy lábamat. De ha szüksége van rám hazámnak és Elliot lesz vezérem, falábam is toporzékolni fog a dobszóra.»[29] A kar újra kezdi, rikoltozó hangon; a megrémült patkányok üregeik legmélyebb fenekére menekülnek. Most a koma-asszonyra kerül a sor: «Hajdan leány voltam, bár nem tudom megmondani, mikor. Még most is a szép fiatal emberekben találom kedvemet.»[30] Apja dragonyos volt, de nem igen tudja, melyik: ezért minden szeretője egyenruhát viselt, előbb a dobos, azután a káplán. «Csakhamar jóllaktam tisztelendő mamlaszommal, s férjül fogadtam az egész regementet. Az aranyos dzsidától egész a dudáig mindig készen voltam. Nem kivántam mást, mint derék, jókedvű katonát.» Azóta a béke koldulásra szorította; de a cunning-

[28] Wi' quaffing and langhing,
They ranted and they sang,
Wi' jumping and thumping
The very girdle rang.

[29] I lastly was with Curtis, among the floating batt'ries,
And there I left for witness an arm and a limb;
Yet let my country need me, with Elliot to head me,
I'd clatter on my stumps at the sound of a drum.

[30] I once was a maid, tho' I cannot tell when.
And still my delight is in proper young men. . . .
Full soon I grew sick of my sanctified sot,
The regiment at large for a hushand I got,
From the gilded spontoon to the fife I was ready,
I asked no more but a sodger laddie.

hami vásáron újra feltalálta régi szeretőjét; a rongyos egyenruha oly pompásan fityegett oldaláról! Visszafogadta őt, és «míg két kezével erősen tudja tartani poharát, vén hősének egészségére fog inni». Reméljük, ez elég őszinte styl s a költő nem igen finnyáskodik a szavakban. Ilyen fajta többi személye is: egy bohócz, egy zsebmetsző lotyó, egy szegény, czinczogó törpe, egy vándor üstfoltozó, mindnyájan rongyos, lármázó csavargók, kik galleron ragadják egymást, összeverekesznek, csókolóznak s vidámságuk kitörésével megremegtetik az ablakokat. «Kiürítik a tarisznyákat, zálogba teszik rongyaikat. Csak annyit tartanak meg, hogy eltakarják hátulsó részöket;» s kardaluk mennydörgés gyanánt emelkedik föl, megrázva a gerendákat és falakat:

«Pokolba azokkal, kiket véd a törvény! Dicső ünnep a szabadság! Az udvarok a gyávák számára készültek, a templomok a papok kedvéért épültek.»

«Mi a czím? Mi a kincs? Mi a hírnév gondja? Ha víg életet élünk, mindegy, akármikép és akárhol.»

«Kész szemfényvesztéseinkkel és meséinkkel egész nap csavargunk, s éjjel a csűrben vagy ólban, a szalmán csókolgatjuk szeretőinket.»

«Az élet csak bohóczköntös; nem törődünk vele, akárhogy megy; hadd makogjanak az illendőségről azok, kiknek van veszteni való jó hírök.»

«Éljen a tarisznya, táska, általvető. Éljen az egész csavargó banda! Éljenek kölykeink és rimáink! Mindenki és mindnyájan kiáltsuk: Amen!»[31]

Van-e, a ki jobban kifejezte a lázadás és egyenlőség

[31] A fig for those by law protected!
Liberty's a glorious feast!
Courts for cowards were erected,
Churches built to please the priest!

hőseinek nyelvét? De más is van itt, mint a rombolás ösztöne s az érzékekre való hivatkozás; benne van a *cant*[32] gyűlölete s a természethez való visszatérés is. «Erkölcsiség!» mondja valahol, «te halálos méreg, te is tízezrével gyilkoltad az embereket! Neked köszönhető, hogy hiába remél az, ki támaszul és vezérül az igazságot, jogosságot és szánalmat választotta!»[33] Szánalom! e nagy szó mindent megújít. Mint hajdan, tizennyolcz század előtt, az emberek túllépnek a törvényes formaságokon és szabályokon. Mint hajdan, Virgil és Marc Aurel alatt, a finomult érzékenység és a kitágult rokonszenvek átkarolják ama lényeket, melyek mindenkorra száműzve látszottak lenni a társadalom és törvény területéről. Burns őszintén elérzékenyül egy sebesült bárány láttára, egy egér fölött, melynek fészkét feldúlta

What is title? What is treasure?
What is reputation's care?
If we lead a life of pleasure
'T is no matter how or where.

With the ready trick and fable
Round we wander all the day,
And at night, in barn or stable,
Hug our doxies on the hay.

Life is all a variorum,
We regard not how it goes;
Let them cant about decorum,
Who have characters to lose.

Here's to badgets, bags and wallets!
Here's to all the wandering train!
Here's our ragged brats and callets!
One and all cry out. — Amen.

[32] Műnyelv.

[33] Morality, thou deadly bane.
Thy tens o' thousands thou hast slain;
Vain is his hope whose stay and trust is
In moral mercy, truth and justice.

ekéje, egy hegyi aranyvirág fölött. Ember, állat vagy növény — micsoda nagy különbség van köztük? Az egér gyűjt, számol, szenved, mint az ember. «Azt hiszem, hogy néha-néha lop is — hát aztán? Szegény állat! élnie kell.»[34] Még a hajdani kárhozottakat, a nagy gonosztevőket, a sátánt és bandáját sincs többé kedvök átkozni; mint a kocsmai hősöknek és koldusoknak, kiket az előbb láttunk, nekik is megvannak az ő érdemeik, s talán utoljára is, nem oly rosszak, mint mondják.

Itt van például «a szarvas, kecskelábú öreg, ki annyi csínt követett el ellenünk, az alattomos kutya, különösen akkor, midőn ismeretlenül a paradicsomba lopózott» s rosszra csábította ős szüleinket. Most «füstös barlangjában ül s kanalából kénkövet önt a szegény világra. És mégis, mondja Burns, biztos vagyok róla, hogy még az ördögre nézve is vékony gyönyörűség, szegény kutyákat, mint jó magam, leütni, megfőzni és vinnyogásukat hallgatni. Jó estét, vén Nick! Bár jönne egy jó gondolatod és javulnál meg! Akkor talán .... ki tudja ....? még lehetne reményed ... Rosszul esik e fekete üregre gondolnom oda lenn, ha csak miattad is.»[35] Látjuk, hogy úgy beszél az ördöggel,

[34] I doubt na, whyles, but thou may thieve;
What then? poor beastie, thou maun live.

[35] Hear me, auld Hangie, for a wee,
An' let poor damned bodies be;
I'm sure sma' pleasure it can gie,
E'en to a deil,
To skelp an' scaud' poor dogs like me
An' hear us squeel. ...
Then you, ye auld, snec-drawing dog!
Ye came to Paradise incog,
An' play'd on man a cursed brogue,
(Black be your fa'!)

mint boldogtalan bajtársával, ki rossz csont ugyan, de bajba jutott.

Tegyünk többet egy lépéssel, s egy jelenkori költeményben, Goethenél, látni fogjuk, hogy maga Mephistopheles sincs nagyon elkárhozva; istene, a modern isten, tűri őt s kijelenti, hogy soha sem gyűlölte a hozzá hasonlókat. Mert a tág, kiengesztelő természet ugyanazon karban egyesíti a rombolás és élet szolgáit. E mély átváltozásban megváltozik az eszmény; a polgári és szabályos élet, a szigorú puritán kötelesség nem meríti ki az ember minden erejét. Burns az ösztön és élvezet javára szólal fel, olyannyira, hogy epikureusnak látszik. Valódi vidámsága, komikus lendülete van; a nevetés jó dolognak látszik előtte, úgyszintén a jó pajtások jó vacsorái, hol a bor özönlik, a tréfa túlárad, az eszmék szikráznak, a költészet sziporkázik, s szép alakok és jókedvű személyek farsangi tánczát hozza létre az emberi agyban.

Szerelmesnek mindig szerelmes volt.[36] Annyira életczéljává tette a szerelmet, hogy a clubban, melyet a torboltoni fiatal emberekkel alapított, minden tagnak kötelessége volt «egy vagy több szépség nyilvánvaló szeretőjének lenni». Tizenöt éves kora óta ez volt fő foglalkozása.

An' gied the infant world a shog,
'Maist ruin'd a'. . . .
But fare you weel, auld Nickie-ben!
O wad ye tak a thought an' men'.
Ye aiblins might — I dinna ken —
Still hae a stake.
I'm wae to think upon yon den,
E'en for your sake!

[36] «I have been all along a miserable dupe to Love.» He was constantly the victim of some fair enslaver.

(Testvérének elbeszélése.)

Az aratási munkában egy szende és szeretetreméltó leány volt társnője, ki egy évvel volt fiatalabb nála. «Öntudatlanúl», úgymond,[37] «beavatott e pompás szenvedélybe, mely daczára a keserű csalódásoknak és mindannak, mit a malomhajtó ló okossága s a papirrágók bölcsesége mondhat, mégis legelső az emberi örömök közt, legdrágább áldásunk a földön.» Midőn fölszedték a kévéket, melléje ült, oly gyönyörűséggel, melyet nem értett, hogy leszedje ujjacskáiról az oda tapadt polyvát. Voltak más, kevésbbé ártatlan szerelmei is; úgy látszik, hogy természeténél fogva minden nőbe szerelmes volt; mihelyt szép leányt látott, felvidult, naplója és dalai mutatják, hogy a legkisebb lepkére, akár aranyos volt, akár nem, mihelyt kedvet mutatott a megállapodásra, vadászatot tartott. Ne feledjük, hogy nem szorítkozott a platói ábrándokra; könnyelmű volt tetteiben és szavaiban; a pajzánság gya' ran kitör költészetében. Önmagát «újjá nem született pogánynak» nevezi s igaza van. Trágár verseket is írt, s lord Byron egy csomag kiadatlan levelét idézi, melynél pajkosabbat nem lehet képzelni; az életnedv túlsága volt, mely kiszivárgott nála s beszennyezte a kérget. Kétség kívül nem dicsekedett e kicsapongásokkal, hanem inkább megbánta; de a mi a szabad költői élet föllendülését és fölvirágzását illeti, abban nem látott semmi rosszalni valót. Úgy találta, hogy a szerelem, a bájos álmokkal melyeket létre hoz, a költészet, gyönyör és a többi mind szép dolog, mely megfelel az ember ösztönének s az isten akaratából származik. Szóval, ellentétben a mogorva puritaniz-

[37] In short she, altogether unwittingly to herself, initiated me in that delicious passion, which in spite of acid disappointment, ginhorse prudence, and book-worm philosophy, I hold to be the first of human joys, our dearest blessing here below.

mussal, az örömet helyeselte s a boldogságot magasztalta.[38]

Nem mintha egyszerű epikureus lett volna; ellenkezőleg, alkalmilag vallásos is volt. Midőn apja halála után fennhangon végezte az esteli imát, könyekre indította a jelenlevőket, s *Szombat este a kunyhóban* költeménye a legátérzettebb erényes idyll. Sőt azt hiszszük, hogy alapjában vallásos volt. Azt tanácsolta a fiatal embereknek, «hogy ha adnak valamit lelki békéjökre, álljanak meleg és rendes érintkezésben az istenséggel». A mit gúnyolt, az a hivatalos vallás volt; de szorosan ragaszkodott a valláshoz, mely «a lélek nyelve». Edinburghban Dugald Stewart előtt többször rosszalta a sceptikus tréfákat, melyeket a vacsoráknál hallott. Hitte, hogy «minden lehető biztosítékával» bir a jövő életnek, s bohókás szatirái mellett gyakran lehet találni oly versszakokat, melyek tele vannak alázatos bűnbánattal, bizodalmas hévvel vagy keresztény lemondással.[39] Ezek, ha úgy tetszik, a költő ellenmondásai; de egyszersmind jós sejtelmei is a költőnek. E látszólagos különbségek mögött új remény emelkedik föl; a régi szűk erkölcstanok helyet adnak a modern ember tág rokonszenvének, ki mindenütt szereti a szépet, hol szépet talál, s ki vonakodva megcsonkítni az emberi természetet, egyszerre pogánynak és kereszténynek bizonyúl.

[38] Chamber's Life. I. 93.

[39] In the first place, let my pupil, as he tenders his own peace, keep up a regular warm intercourse with the Deity. . . . You may perhaps think it an extravagant fancy; but it is a sentiment that strikes home to my very soul: though sceptical in some points of our current belief, yet I think I have every evidence for the reality of a life beyond the stinted bourne of our present existence. . . . . O thou great unknown Bower, thou Almighty God!

Ez eredetiség és jós ösztön épen úgy megvan styljében, mint eszméiben. A korszaknak, melyben élünk s melyet ő nyitott meg, sajátos vonása, hogy eltörli az osztályok, katechizmusok és styl merev különbségeit; az elfogadott formák, bár akademiaiak, erkölcsiek vagy társadalmiak, megbuknak, s a társadalomban az egyéni érdemnek, az erkölcstanban a természetes nemeslelkűségnek, az irodalomban az igaz érzésnek számára követeljük az uralmat. Burns először lép ez ösvényre s több ízben egész végéig halad. Ha verseket ír, nem számításból vagy a divat iránti hódolatból teszi. «Soha sem jutott eszembe s a legkisebb hajlamom sem volt rá, hogy költővé legyek», mondja, «egész azon pillanatig, míg komolyan szerelmes nem lettem, s ekkor a rím és dal mintegy önkénytelen nyelve lett szívemnek.» «Szenvedélyeim ördögök módjára tomboltak, míg nem találtak nyilást a versekben.»[40] Ha verse elkészült, könnyebbültnek érzé magát, megvigasztalódott nyomorúságában; ekéjét hajtva, verseit a régi skót énekek dallamára dúdolta, melyeket szenvedélyesen szeretett, s melyek, mint mondá, elénekelve rögtön az ajkakra varázsolják az eszméket és rímeket. Ime a természetes költészet, mely nem üvegházban hajt, hanem a talajból nő ki, két barázda között, a zene oldalán, az éghajlat komorsága és szépségei közepett, mint a violaszínű avarfű dombjain és pusztáin. Megértjük, hogy megújította nyelvét; először beszél úgy ez ember, a mint beszélnek, vagy inkább a mint gondolkoznak, számítás nélkül, minden styl vegyületével, bizalmasan és borzasztóan, bohózatosság alá rejtve a megindulást, gyöngéden s egyszersmind csufondárosan, együvé keverve a kocsmai léhaságokat s a költészet

[40] My passions, when once lighted up, raged like so many devils, till they got vent in rhyme.

legnagyobbszerű szavait,[41] annyira közömbös a szabályok iránt s megelégszik azzal, ha érzelmét úgy mutatja, a mint jő s a mint van. Végre, annyi év után, kiszabadulunk a kimért szavalásból, emberi hangot hallunk; s a mi több, elfeledjük a hangot, a megindulás mellett, melyet létre hoz, önmagunkban érezzük e megindulást s összeköttetésbe lépünk egy lélekkel. E pillanatban úgy látszik, hogy a forma megsemmisül és eltünik; merem mondani, hogy ez a modern költészet nagy vonása, melyet Burns hétszer vagy nyolczszor eltalál.

Többet is tett, útat tört magának, a mint ma szoktuk mondani. Első kötetének kiadása után egyszerre híressé vált. Edinburghba érkezve ünneplések, hízelgések tárgya lett, mint egyenrangút fogadták a legelső termekben, a nagyok és műveltek között, s szerelmében részesült egy hölgynek, ki csaknem *lady* volt. Egy idényen át valósággal veszekedtek rajta s ő méltóan tartá fenn magát e gazdag és nemes emberek között. Tisztelték, sőt szerették is. Aláírás útján második kiadást rendeztek, mely ötszáz font sterlinget hozott neki. Végre ő is kivívta állását, mint a nagy franczia plebejusok s mindenek előtt Rousseau. Szerencsétlenségre, mint amazok, állapotának és szellemének hibáit is magával vitte. Nem történhetik büntetlenül, ha az ember felkapaszkodik, kivált ha fel akar kapaszkodni; nekünk is megvannak hibáink, s első helyen a beteges hiúság. «Soha ember szíve», mondja Burns, «nem vágyódott hevesebben a kitüntetés boldogsága iránt, mint az enyém.» E fájó önszeretet meghamisította tehetségét s botorságokra ragadta. Gyötörte magát, hogy szép levelező stylt szerezzen, s nevetségessé

[41] L. *Tam O'shanter*, *Address to the Deil*, *The Jolly Beggars*, *A man is a man*, *Green grow the rushes* stb.

vált, midőn leveleiben az akademiai és udvari embereket utánozta. Kedveseihez oly keresett és pedáns körmondatokban írt, mint akár Johnson. Valóban, nem merjük idézni, oly groteszk bennök a dagályosság.[42]

Máskor naplójába jegyezte az irodalmi tirádákat, melyek eszébe jutottak, s hat hónap múlva levelekben küldte szét, mint a pillanat ömlengéseit s természetes rögtönzéseket. Még verseiben is, gyakran, nagyon gyakran, a hivatalos szép stylbe esik;[43] felhasználja a sóhajokat, vágyakat, lángokat, egész a nagy klasszikus és mythologiai gépekig. Beranger, ki a nép költőjének hitte vagy mondta magát, épen így tett. Nagyon bátornak kell lennie a plebejusnak, hogy mindig önmagának tudjon maradni és soha se öltse fel az udvari ruhát. Például Burns, a skót földmíves, beszéd közben minden skót vagy falusi kifejezést került; boldog volt, ha épen oly jó nevelésűnek mutathatta magát, mint a divatos emberek. Erőszakkal és meglepetések által vonta el őt szelleme az elfogadott formáktól: három eset közül kétszer megrontják érzését igényei.

Sikere egy télen át tartott, mely után érezni kezdte a plebejus gyógyíthatatlan sebét, azaz kénytelen volt kenyeret keresni. A pénzen, melyet könyvéből nyert, egy kis majort bérelt. Rossz vásárt tett, s különben is gondolhatjuk, hogy

[42] «O Clarinda, shall we not meet in a state, some yet unknown state of being, where the lavish hand of plenty shall minister to the highest wish of benevolence, and where the chill north-wind of prudence shall never blow over the flowery fields of enjoyment?»

[43] O life, how pleasant is thy morning,
Young Fancy's rays the hills adorning,
Cold-pausing Caution's lesson spurning! etc.
(Ep. à James Smith).

nem volt oly zsugori, mint szükséges lett volna ez életmód mellett. «Írhatnék ugyan önnek», mondja egyik levelében, «a gazdaságról, építkezésről és vásárokról; de szegény zavart fejemet úgy kivette sodrából, úgy elbágyasztotta, úgy megkínozta, oly ördöngösen megszállta az utálatos és átkozott kötelesség, egy guineával három guinea dolgát végezni, hogy már az üzlet nevétől is irtózom és borzadok, s elájulok, ha csak rá gondolok.»[44]

Nemsokára üres zsebbel Dumfriesbe ment, hogy egy kis vámhivatalt foglaljon el, mely mindenestül kilenczven font sterlinget hozott évenkint. E szép hivatalában bőröket bélyegelt, kádakat akózott, felügyelt a gyertya-gyártásra, szabadalmakat adott a szesz-szállításra. A trágyától a kezelési szolgálathoz és fűszerárúkhoz ment át: minő élet ily ember számára! Még függetlenül és gazdagon is boldogtalan lett volna. A nagy újítók, a költők mind egyformák. A mi költőkké teszi őket, az az érzelmek erőszakos áramlata; érzékenyebb idegrendszerök van, mint nekünk; a tárgyak, melyek minket hidegen hagynak, őket rohamosan magukon kívül ragadják. A legkisebb megrázkódásra mozgásba jő agyuk; azután ismét összeesnek, megutálják az életet s mogorván ülnek az elkövetett hibák és elvesztett gyönyörök emlékei között. «Legrosszabb ellenségem», mondja Burns, «enmagam vagyok. Két teremtmény van, melyet irigylek: a vad ló, mely Ázsia erdeiben száguldoz, vagy az osztriga Európa valamely elhagyott partján; az egyiknek nincs oly

[44] I might write you on farming, on building, on marketing. But my poor distracted mind is so torn, so jaded, so racked and bedeviled with the task of the superlatively damned obligation to make one guinea do the business of three, that I detest, abhor, and swoon at the very word business.

vágya, melynek eleget ne tenne, a másiknak nincs sem vágya, sem félelme.»[45]

Mindig a végletekben járt, legmagasabban vagy legalacsonyabban, reggel sirásra készen, este az asztalnál vagy az asztal alatt; bele bolondult Armour Jankába, aztán ennek visszautasítása után máshoz kötötte magát, majd visszatért Jankához, megint elhagyta, majd meg ismét visszavette, sok botrány, mocsok s még több undor között. Az ily fajta fejekben az eszmék olyanok, mint az ágyúgolyók; az előre lódított ember mindent összetör, önmagát is, másnap újra kezdi ellenkező irányban és végre nem talál magában és magán kívül egyebet, mint romokat. Burns soha sem élt okosan, s legkevésbbé edinburghi sikere után. Nagyon sokat élvezett s ettől fogva nagyon élénken érezte a modern ember fájdalmas tövisét, az az a vágy és hatalom aránytalanságát. A kicsapongás csaknem megrontotta a szép képzelmet, «mely azelőtt fő forrása volt boldogságának», s megvallotta, hogy a gyöngéd ábrándok helyett már csak érzéki vágyai voltak. Reggeli hat óráig itatták; Dumfriesben gyakran volt részeg; nem mintha a bor nagyon jó volna, hanem farsangot visz fejünkbe s ennélfogva hajlandók rá a költők és szegények. Egy ízben Riddel úrnál Burns oly erősen leitta magát, hogy a háziasszonyt is bántalmazta; másnap mentegetni akarta magát, de nem fogadták el, s bosszúból verseket írt ellene: siralmas kicsapongás, mely elárulja a sodrából kivett szellemet.

Harminczhét éves korában ki volt élve. Egy éjjel sokat

[45] My worst enemy is *moi-meme*. . . . There are just two creatures I would envy: a horse in his wild state traversing the forests of Asia, or an oyster on some of the desert shores of Europe. The one has not a wish without enjoyment, the other has neither wish nor fear.

ivott, leült és elaludt az utczán. Januáriusban történt, s csúzos lázt kapott. Orvost akartak hivni. «Miért vesztegetné rám idejét az orvos? Oly szegény galamb vagyok, melyet nem érdemes megkopasztani.» Borzasztóan sovány volt, nem aludt többé s nem volt képes lábain állni. «Magamra nézve nyugodt vagyok; de Burns szegény özvegye és féltuczat kedves kicsinye! Ebben épen oly gyönge vagyok, mint a női köny.»[46] Még attól is félt, hogy nem hal meg békében s az alamizsnakérés keserűségét is meg kell ízlelnie.

«Egy gaz szatócs», írta unokatestvérének, «fejébe vévén, hogy meg fogok halni, pert kezdett ellenem s kétségtelenül börtönbe juttatja sovány testemet .... Oh! James, ha tudnád, mily büszke a szívem, kétszeresen sajnálnál! Hajh! nem szoktam meg a koldulást!»[47] Nehány nap mulva meghalt, harmincznyolcz éves korában. Neje épen akkor betegedett le ötödik gyermekével.

II.

Szomorú élet! Az úttörőké többnyire ilyen; nem egészséges nagyon gyorsan haladni; Burns oly elől járt, hogy negyven évbe került, míg utólérték. Ez időtájt a konzervativek és hivők elnyomták Angliában a sceptikusokat és for-

[46] What business has a physician to waste his time on me? I am a poor pigeon not worth plucking. . . . As to my individual self I am tranquil. But Burns' poor widow and half a dozen of his dear little ones, there I am weak as a woman's tear.

[47] A rascal of haberdasher taking into his head that I am dying has commenced a process against me, and will infallibly put my emaciated body into jail. Will you be so good as to accommodate me and by return of post with ten pounds? Oh James! did you know the pride of my heart, you would feel doubly for me! Alas, I am not used to beg!

radalmárokat. Az alkotmány szabadelvű volt s biztosítni látszott a jogokat; az egyház népszerű volt s az erkölcs fenntartójának látszott. A gyakorlati képesség s a spekulativ képtelenség elfordította a szellemeket a kinált újításoktól s a megállapított rendhez csatolta. Jól érezték magukat nagy feudális házukban, mely a modern igényekhez volt alkalmazva és kitágítva; szépnek találták, büszkék voltak rá, s a nemzeti ösztön, valamint a közvélemény az újítók ellen nyilatkozott, kik le akarták a házat dönteni, hogy újra építsék. Egy erőszakos megrázkódás ez ösztönt szenvedélylyé, e véleményt egyszerre rajongássá változtatta. A franczia forradalom, melyet eleinte testvér gyanánt csodáltak, furiává és szörnyeteggé vált. Pitt a parlamentben, általános tapsok közt kijelenté,[48] «hogy az új köztársasági kormány uralkodó vonásai a vallás és tulajdon eltörlése». Az egész gondolkodó és befolyásos osztály fölemelkedett, hogy eltiporja e forradalmárokat, ez intézményszerű rablókat, ez elvi istentagadókat; és a jakobinizmust, «mely vérből támadt és biborban született meg, még gyermekében és harczosában, Bonaparteban is üldözték, ki azt központosította és trónra ültette».[49] E nemzeti agyarkodás alatt elhomályosultak a szabadelvű eszmék; Foxot leghíresebb barátjai, Burke, Windham, Spencer elhagyták; százhatvan párthívéből az alsóházban nem maradt mellette több ötvennél. A nagy whig párt eltünni látszott, s 1799-ben a legerősebb kisebbség, melyet össze tudtak hozni a kormány ellen, huszonöt szavazatból állt.

Az angol jakobinizmust torkon ragadták s földhöz nyomták;[50] «a *habeas-corpus*-t több ízben felfüggesztették;

[48] Pitt's speeches. T. II. p. 17.

[49] Pitt beszéde 1800 febr. 17-én.

[50] *Life of William Pitt*, by Macaulay.

az írókat, kik a monarchia és aristokratia elleni tanokat hirdették, irgalmatlanúl számüzték és megbüntették. Veszélyes volt a republikánusra, ha hitvallást tett a vendéglőben *beefsteak*-ja és boros palaczkja mellett, és Skócziában megtörtént, hogy oly sérelmekért, melyeket Westminsterben egyszerű kihágásoknak[51] mondtak volna, Botany-Baybe küldték az embereket a gonosztevőkkel együtt.»[52] A nemzet türelmetlensége még súlyosabbá tette a kormány türelmetlenségét. Akárki nyilvánított demokratikus érzelmeket, bántalmazásoknak tette ki magát. A hírlapok úgy tüntették fel az újitókat, mint gonosztevőket s a közjó ellenségeit. A csőcselék Birminghamban fölgyújtotta Priestley és az unitáriusok házait. Priestley végre is kénytelen volt elhagyni Angliát. Lord Byront ugyanezen kényszerűség hajtotta a száműzetésbe, s midőn elutazott, barátai attól tartottak, hogy a kocsija körül tolongó néptömeg kezet emel rá.

Az új elméletek ellen így fölfegyverzett világban nem születhettek meg az új elméletek. De a forradalom mégis behatol ide, álruhában, kerülő úton, hogy rá ne ismerjenek. Nem a társadalmi eszmék alakúlnak át, mint Franczia-országban, sem a bölcsészeti eszmék, mint Németországban, hanem az irodalmi eszmék; a modern szellem emelkedő áramlata, mely másutt az emberi viszonyok és speculátiók egész épületét megdönti, itt eleinte csak a stylt és ízlést változtatja meg. Középszerű változás, legalább látszólag, de valójában felér a többiekkel; mert az irásmódnak e megújulása egyszersmind megújulása a gondolkozásmódnak; ez a változás a többieket mind maga után vonja, mint a központi tengely mozgása az összes kerekek mozgását.

Miben áll a stylnek e reformja? Mielőtt meghatároz-

[51] *Misdemeanours.*

[52] *Felons.*

nám, inkább meg akarom mutatni, s e czélból meg kell ismernünk annak életét és jellemét, ki először gyakorolta rendszer nélkül: William Cowperét; mert tehetsége nem más, mint jellemének képe, és költészete nem más, mint életének viszhangja. Gyönge, félénk, remegő érzékenységű, szenvedélyesen gyöngéd gyermek volt, a ki hat éves korában elvesztvén anyját, csaknem azonnal egy nyilvános iskola rabszolgaságába és durvaságai közé került. Különösek az ily angol iskolák. Cowpert áldozatául szemelte ki egy körülbelül tizenöt éves fiú, s a szakadatlanúl gyötrött szegény kicsiny «oly félelmet érzett hóhéra iránt, hogy térdén felül nem merte rá emelni szemeit, s jobban ismerte czipő-csattjait, mint öltözetének bármely más részét». Kilencz éves korában elfogta a búskomolyság, nem a szelid ábrándozás, melyet e névvel szoktunk illetni, hanem a mély levertség, a komor és folytonos kétségbeesés, az idegek s a lélek szörnyű betegsége, mely az öngyilkosságot, puritanizmust és őrültséget szüli. «Éjjel-nappal kínpadon voltam, gyötrelmek közt feküdtem le, kétségbeesetten keltem föl». A baj megváltoztatta alakját, megcsökkent, de nem hagyta el.

Nagy családból született, de csak csekély vagyona volt, s azért gondolkozás nélkül elfogadta nagybátyja ajánlatát, ki titkári állást akart neki szerezni az alsóház irodájában; de előbb vizsgálatot kellett tennie s idegei felháborodtak már a puszta gondolatra is, hogy nyilvánosan kell megjelennie és beszélnie. Hat hónapig próbált előkészülni; de nem értette, a mit olvasott, idegláz dúlt benne. Érzése olyan volt, «mint azé az emberé, ki a vérpadra lép, valahányszor az irodába teszi lábát; s hat hónapon át mindennap elment oda».[53]

[53] The feelings of a man when he arrives at the place of execution are, probably, much as mine were every time I set my

«Ily állapotban», úgymond, «pillanatonkint oly kétségbeesési rohamok leptek meg, hogy egyedül szobámban hangosan kiabáltam s megátkoztam születésem óráját, égre emelve szememet, nem mintha hozzá könyörögnék, hanem mérges pokoli gyűlölettel és szemrehányással Teremtőm ellen.»[54]

Közelgett a vizsgálat napja. Cowper azt remélte, hogy megőrül s így megszabadúl tőle, és mivel esze helyén maradt, még öngyilkosságra is gondolt. Végre az őrjöngés egy pillanatában megjött az eszelősség, s az őrültek házába vitték. «Egészen át volt hatva az önmagától való undor és borzalom túlfeszített érzelmétől s a rögtöni bünhödés félelmétől», úgy hogy elkárhozottnak hitte magát, mint Bunyan és az első puritánok. Több hónap múlva visszanyerte eszét; de magán viselte a különös tájak nyomait, hol egyedül útazott vala. Szomorú maradt, mint oly ember, ki érzi, hogy elvesztette az isten kegyelmét, és képtelennek találta magát a tevékeny életre. De egy lelkész, Mr. Unwin és neje, jámbor és rendes emberek, magukhoz vették. Megkisérlé, gépiesen foglalkozni, például kalitkákat készített a házi nyulak számára, kertészkedett és nyulakat szelidített. A nap többi részét, mint valami methodista, a szentirás vagy prédikácziók olvasására, hymnusok éneklésére fordította barátjaival és lelki dolgokról beszélgetett. Ez életmód, az egészséges falusi levegő, Unwinné és lady Austen anyai gyöngédsége

foot in the office, which was every day for more than a half year together.

[54] In this situation such a fit of passion has sometimes seized me, when alone in my chambers, that I have cried out aloud, and cursed the hour of my birth; lifting up my eyes to heaven not as a suppliant, but in the hellish spirit of rancorous reproach and blasphemy against my Maker.

némi fényt derített életére. A két nő oly nemesül szerette s ő oly szeretetreméltó volt! Szivélyes, odaadó, ártatlanúl enyelgő, természetes és bájos képzelmű, kiváló finomságú és oly boldogtalan! Azok közé tartozott, kikért a nők feláldozzák magukat, kiket anyailag szeretnek, először részvétből, azután vonzalomból, mert egyedül bennök találják fel a kiméletet, aprólékos figyelmet és gyöngédséget, melyet durvaságunk nem adhat meg nekik s melyre érzékenyebb lényöknek mégis szüksége van.

E kedves pillanatok nem tartottak sokáig. «Lelkemnek mindig búskomoly alapja van; bizonyos tavakhoz hasonlít, melyeket valaha láttam s melyek fekete s bűzhödt vízzel vannak tele s a derült napokon mégis visszatükrözi felszínök a verőfényt.»[55] Mosolygott, a mint lehetett, de erőltetéssel; a beteg mosolya volt ez, ki tudja, hogy gyógyíthatatlan, s igyekszik ezt elfeledni egy pillanatra vagy legalább elfeledtetni másokkal.

«Valóban csodálkozom, hogy egy vidám gondolat jő elmém ajtaján kopogtatni, s még inkább azon, ha bebocsáttatásra talál. Olyan ez, mint midőn a harlequin a gyászszobába tör, hol halott fekszik a ravatalon. Groteszk mozdulatai mindenképen helyen kívül vannak, de még inkább akkor, ha kaczagásra birnák a jelenlevők komor arczait. És mégis az egyhangúságtól kifáradt és levert lélek örömmel szegzi szemét minden tárgyra, mely egy kis változatosságot hoz szemléletébe, még ha nem is volna más, mint a farkával játszó macska.»[56]

[55] Mi mind has always a melancholy cast, and is like some pools I have seen, which, though filled with a black and putrid water, will nevertheless in a bright day reflect, the sunbeams from their surface.

[56] Indeed I wonder that a sportive thought should ever

Szóval nagyon gyöngéd és nagyon tiszta szíve volt; áhitatos, feddhetetlen, szigorú létére méltatlannak vélte magát arra, hogy templomba menjen vagy istenhez könyörögjön.

«A kik feltalálták az istent s szabadon imádhatják, oly kincset találtak, melyről csak igen vézna és igen korlátolt fogalmuk van, bármily magasra becsülik. Higyjétek el, higyjetek oly embernek, ki nehány évig élvezvén e kiváltságot, még több éven át meg volt fosztva tőle, *s kinek nincs semmi reménye, hogy valaha visszanyerheti.*»

És másutt:

«Lehet úgy képzelni a keresztény szívét, hogy gyászol és mégis örül, át van szúrva tövisekkel és mégis rózsákkal van koronázva. Az én rózsám téli rózsa; virága elhervadt, de tövise megmaradt.»[57]

Midőn a lelkész azzal biztatta halálos ágyán, hogy bízzék a Megváltó irgalmában, ki minden embert üdvözítni akar, szenvedélyesen felsikoltott, kérve őt, hogy ne mondjon többé ily vigasztalásokat. Elkárhozottnak hitte magát; ezt

knock at the door of my intellects, and still more that it should gain admittance. It is as if harlequin should intrude himself into the gloomy chamber, where a corpse is deposited in state. His antic gesticulations would be unseasonable at any rate, but more specially so, if they should distort the features of the mournful attendants into laughter. But the mind long wearied with the sameness of a dull, dreary prospect, will gladly fix his eyes on any thing that may make a little variety in its contemplations though it were but a kitten playing with her tail.

[57] My device was intended to represent. . . . the heart of a Christian, mourning and yet rejoicing, pierced with thorns, yet wreathed about with roses. I have the thorn without the rose. My brier is a wintry one, the flowers are withered, but the thorn remains.

hitte egész életén át. E rémületben egymásután megsemmisült minden tehetsége. Szegény és bájos lélek, mely elpusztult, mint a meleg éghajlat gyönge virága, ha átültetik a hóba; a világ hőmérséklete nagyon durva volt rá nézve, és az erkölcsi szabály, melynek óvnia kellett volna őt, széttépte tüskéivel.

Ily ember nem azért ír, hogy zajt üssön. Úgy írt verseket, a mint festett vagy gyalult: hogy foglalkozzék, hogy meneküljön önmagától. Lelke nagyon tele volt; nem kellett messzire mennie, hogy tárgyat keressen. Képzeljük el ez embert, a mint elgondolkozva, hallgatagon bolyong és szemlélődik az Ouse partján. Néz és álmadozik. Egy üde pórnő kosárral karján, egy eke a messzeségben, mely lassan halad előre a kiizzadt fogat mögött, egy csillogó patak, mely kicsiszolja a kékes kavicsokat, elég arra, hogy érzelmekkel és gondolatokkal töltse el. Visszatér és leül kis pavillonjában, mely oly nagy, mint egy gyaloghintó, s melynek ablakai a szomszéd gyümölcsösére, ajtaja virágos kertre nyilik. E fészekben dolgozik. Estenkint barátnője mellett ül, kinek tűje gyorsan dolgozik értte a gyapoton, s olvas vagy a külvilág félhalk morajját hallgatja. Ily életből származnak versei. Neki elég ez életmód, s elég arra, hogy megszülje verseit.

Nincs szüksége izgalmasabb életre; kivenné sodrából, ha kevésbbé egyhangú, kevésbbé homályos volna; a benyomások, melyek ránk nézve kicsinyek, nagyok rá nézve, s egy szobában, kertben egész világot talál. Szemében a legcsekélyebb tárgy költői. Téli este van. Megjön a levélhordó, «a sürgő világ hírmondója, hátára kötött csomóban híreket hozva minden nemzetről».[58] Nem törődik velök; «fütyörész a vidám ficzkó»; minden dolga abból áll, hogy letegye a fo-

[58] He comes, the herald of a noisy world,
With spattered boots, strapped waist, and frozen locks,

gadóban. Végre itt van a becses csomag; felbontják, hallani akarják a zajos hangok tömegét, melyet Londonból s az egész világból hoz.

«Éleszszétek fel most a tüzet, csukjátok be jól az ablaktáblákat, ereszszétek le a függönyöket, toljátok előre a pamlagot, s míg a bugyogó és sivító üst gőzoszlopa emelkedik, üdvözöljük a belépő békés estét.»[59]

S ekkor elbeszéli hírlapjainak tartalmát, a politikát, a híreket, egész a hirdetésekig, nem egyszerű realista módjára, mint annyi mai író, hanem költő módra, az az szépséget és összhangot fedezve föl a sziporkázó tűz parázsában vagy az ujjak sürgölődésében, a mint ide-oda futkosnak a hímzésen; mert abban áll a költő sajátságos különbsége, hogy a tárgyak nemcsak hatalmasabban és szabatosabban tükröződnek vissza szellemében, mint a minők voltak önmagukban s mielőtt oda behatoltak volna; de ha egyszer fogalmat nyertek lelkében, megtisztúlnak, megnemesbülnek, szint öltenek, mint a durva párák, melyek átalakúlva a távolság és fény által, biborral és aranynyal rojtozott selyem felhőkké változnak. Reá nézve kellem van a hullámzó gőzben, mely a theaforralóból párolog ki; báj van a ház ven-

News from all nations lumbering at his back.
True to his charge, the close-packed load behind,
Yet careless what he brings, his one concern
Is to conduct it to the destined inn,
And, having dropped the expected bag, pass on.
He whistles as he goes, light-hearted wretch!
Cold and yet cheerful: messenger of grief
Perhaps to thousands, and of joy to some.
Now stir the fire, and close the shutters fast,
Let fall the curtains, wheel the sofa round,
And while the bubbling and loud-hissing urn
Throws up a steamy column, and the cups,
That cheer but not inebriate, wait on each,
So let us welcome peaceful evening in.

dégeinek egyességében, kik ugyanazon asztal körül ülnek. Ez az egy szó: «*indiai hírek*», eléje tünteti Indiát magát, az agg királynőt «tollas, gyöngyhímes turbánjával».[60] Ez egyetlen fogalom: «*ital-adó*», szeme elé állítja «a szakadatlanúl csepegő tízezer hordót, melyek megérintve az állam Midas-kezétől, aranyat izzadnak a miniszterek tékozlására». A természet tulajdonképen nagyszerű és váltakozó képek muzeumához hasonlít, melyek ránk, közönséges emberekre nézve, mindig burkolatukba vannak takarva. Legfölebb itt-ott egy repedés gyaníttatja az egyhangú boríték mögé rejtett szépségeket; de a költő fölemeli a burkolatokat s képet lát ott, hol mi csak takarót veszünk észre.

Ez az új igazság, melyet Cowper költeményei napvilágra hoztak. Általa tudjuk, hogy nem vagyunk többé kénytelenek Görögországban, Rómában, a palotákban, a hősöknél és akademikusoknál keresni a költői tárgyakat. Egész közel vannak hozzánk: csak azért nem látjuk, mert nem tudjuk látni; szemünkben van a hiba, nem a dolgokban. Megtalálhatjuk a költészetet, ha igazán akarjuk, tűzhelyünk szögletében vagy veteményes kertünk ágyai közt.[61]

Vajjon csakugyan a veteményes kertben van a költészet? Ma meglehet, de holnap, ha képzelmem száraz, nem fogok benne mást látni, mint répát és egyéb konyhavetemények. Érzelmem költői, ezt kell megbecsülnöm, mint a szépség legbecsesebb virágát. Innen származik az új styl.

[60] Is India free? And does she wear her plumed
And jewelled turban with a smile of peace?
Or do we grind her still?

[61] E tekintetben Crabbe is a mesterek és újítók egyike; de classicus stylje van, s nagyon helyesen adták neki e nevet: «Pope in worsted stockings».

Nincs többé arról szó, hogy a régi szónoki divat szerint szabályos tervbe zárjuk a tárgyat, egyenletes részekre oszszuk és sorba állítsuk az eszméket, mint az ostábla követ. Cowper előveszi a legelső tárgyat, melyet véletlenül lady Austen juttat eszébe, például egy pamlagot, s két lapon át beszél róla; aztán oda megy, hova szellemének áramlata viszi, leír egy téli estét, egy csomó családi képet és tájképet, itt-ott mindenféle erkölcsi elmélkedést, elbeszélést, értekezést, ítéletet, vallomást vegyítve közbe, oly ember módjára, ki fennhangon gondolkozik legbizalmasabb s legjobban szeretett barátjai előtt.

Ime nagy költeménye, «*The Task*». «E könyvhöz mérve», mondja Southey, «a legjobb tanköltemények olyanok, mint a kimért kertek a valódi erdős tájhoz képest». Ha részletekbe ereszkedünk, az ellentét még nagyobb. Nem látszik arra gondolni, hogy hallgatnak rá, csak önmagához beszél. Nem állapodik meg sokáig eszméinél, mint a klaszszikusok, hogy ismétléseivel és ellentéteivel kidomborítsa; följegyzi érzelmét, s ennyi az egész. Úgy követjük, a mint megszületik nála, látjuk, miként keletkezik egy másikból, mint nő, süllyed s újra emelkedik; a mint a párát látjuk a forrásból kiemelkedni, fölszállni, összegomolyodni és változó alakokat ölteni. A gondolat, mely másoknál dermedt és merev volt, itt mozgóvá és folyékonnyá lesz; a merev vers hajlékonnyá válik; a nemes szótár kibővül s befogadja az élet és társalgás köznapi szavait.

Végre ismét élővé lett a költészet; nem szavakat hallgatnak többé, hanem átérzett megindulásokat; nem a szerző beszél többé, hanem az ember. Élete valóban itt van, e fekete sorok mögött, egészen, hazugság és mesterkéltség nélkül. Midőn leírja kis folyóját, kedves Ouse-át, «mely lassan kigyózik a sima síkon, a tágas rétek közt, melyeket itt-ott

gulyák tarkáznak»,[62] bensőleg látja, és minden szó, minden metszet, minden hang megfelel e benső látás egy-egy változásának. Így van minden versével; duzzadnak az egyéni, valóban tapasztalt megindulásoktól, melyek soha sem lesznek meghamisítva vagy elburkolva; ellenkezőleg, árnyalataikkal és átfutó hullámzásaikkal vannak kifejezve, szóval úgy, a mint léteznek, azaz keletkezésök és elenyészésök folyamában, s nem egész készen, mozdulatlanúl és szilárdan, mint a régi stylben. Ebben áll a modern styl nagy forradalma. A szellem, túllépve a rhetorika és ékesszólás ismert szabályain, a mély lélektanba hatol és csak arra használja a szavakat, hogy megjelölje a megindulásokat.

III.

Ekkor jelent meg az angol romantikus iskola,[63] mely mindenben hasonlít a franciához: tanaiban, eredetében és viszonyaiban, a felfedezett igazságokban, az elkövetett túlzásokban és az előidézett botrányban. A romantikusok felekezetet alkottak, «dissidensek voltak a költészetben»,[64] kik fennhangon beszéltek, szorosan összetartottak és a nyugodt főket fellázították elméleteik merészségével és ujdonságával. Lényegileg «Rousseau társadalom-ellenes elveit es beteges érzékenységét találták náluk, szóval meddő és embergyűlölő elégedetlenséget a társadalom meglevő intézményeivel». Valóban Southey, egyik vezérök, avval kezdte, hogy sociniánus

[62] Here Ouse slow winding through a level plain
Of spacious meads, with cattle sprinkled o'er,
Conducts the eye along his sinuous course
Delighted.

[63] 1793—1794.

[64] *Edinburgh Review.* 1820 október.

és jakobinus lett s első költeményeinek egyike, *Wat Tyler* a korábbi lázadást dicsőítette a jelen forradalom támogatására. A másik, Coleridge, szegény ördög és hajdani dragonyos, kinek feje tele volt összefüggéstelen olvasmányokkal és humanitási álmokkal, Amerikában kommunisztikus köztársaságot akart alapítni, mely meg van tisztítva a királyoktól és papoktól; majd unitáriussá lett és Göttingában az Ige és az absolut eretnek és mystikus elméleteivel tölt el. Maga Wordsworth, a harmadik és legmérsékeltebb, először lelkesült versekkel lépett fel a királyok ellen, «az iszap szülöttei ellen, kik kormánybotjukkal fel akarták tartani a forradalom áramlatát s kiket a szabadság emelkedő hullámai el fognak seperni és magukba nyelnek».

De e harag és törekvések nem sokáig tartottak, s néhány év múlva mind a hárman visszatérve az állam és egyház aklába, buzgó megtértek, határozott anglikánok és türelmetlen konzervativek lettek, az egyik mint Pitt hírlapírója, a másik mint a kormány évdíjasa, a harmadik mint koszorús költő. Ellenben az ízlés dolgában hátrálás nélkül haladtak előre. Erőszakosan szakítottak a hagyománnyal, és átugorták az egész klasszikus műveltséget, hogy mintáikat a renaissanceban és a középkorban keressék. Egyikök, Charles Lamb, mint Sainte-Beuve, fölfedezte és helyreállította a tizenhatodik századot. A legműveletlenebb drámaírók, például Marlowe, csodálatra méltók voltak szemökben, s Percy és Warton gyűjteményeiben, az ó nemzeti balladákban és a régi idegen költeményekben keresték a naiv és eredeti hangot, mely hiányzott a klasszikus irodalomból s melynek jelenléte az igazság és szépség jelének látszott előttök. De mind e reformok fölött leginkább azon munkálkodtak, hogy megtörjék a magas arisztokratikus és szónoki stylt, a mint az a módszeres elemzésből és az udvari illemszabályokból

keletkezett. Czéljokúl tűzték ki, hogy «a költészet használatára idomítják a rendes társalgási nyelvet, melyet a közép és alsó osztályokban használtak», és a mesterkélt frázisokat s a nemes szótárt természetes hangokkal és plebejus szavakkal pótolják. A régi forma helyett kísérletet tettek a stanzában, sonnetben, balladában, dalban, a régi költők nyerseségeivel és darabosságaival. Átvették vagy átidomították a tizenharmadik és tizenhatodik század költőinek mértékeit és nyelvezetét. Charles Lamb régészeti tragédiát írt, melyet Erzsébet királynővel egykorúnak lehetett volna tartani. Mások, mint Southey és kivált Coleridge, tökéletesen új rhythmusokat alkottak, melyek néha épen oly szerencsések s néha épen oly szerencsétlenek voltak, mint Victor Hugo-éi; például oly vers, melyben a hangsúlyokat és nem a szótagokat számlálták; különös zagyvaléka volt ez a zavaros tapogatózásoknak kézzelfogható balsikereknek és eredeti leleményeknek. A plebejus megszabadúlva az arisztokratikus jelmeztől, másikat keresett, egy darab ruhát a lovagoktól vagy barbaroktól, a másikat a parasztoktól vagy hírlapíróktól kölcsönözve s nem igen véve észre a visszásságokat; követelően és megelégedetten burkolózott tarka és rosszúl varrt köpenyébe, míg végre sok kisérlet és szakadás után megismerte önmagát s azt a ruhát választotta, mely rá illett.

A törekvés e zürzavarából két nagy eszme válik ki: az első, mely létrehozta a történeti költészetet; a második, mely megszülte a bölcsészi költészetet; az egyik leginkább szemlélhető Southeynél és Walter Scottnál, a második kivált Wordsworthnál és Shelleynél; mindkettő európai, s hasonló kitöréssel lép fel Franciaországban Hugonál, Lamartinenál és Mussetnél, még nagyobb kitöréssel Németországban Goethe, Schiller, Rückert és Heine műveiben; mind a kettő olyan mély, hogy Goethén kívül egy képviselőjök sem sejtette

jelentőségét; és még ma is, több mint félszázad múlva, alig tudjuk meghatározni természetét, hogy megjósoljuk hatásait.

Az első annak kifejezésében vagy inkább sejtelmében áll, hogy eszményünk nem az eszmény; ez is eszmény, de kívüle vannak még mások is. A barbár, a hűbéres ember, a renaissance lovagja, a muzulmán, az indus, minden korszak és minden faj fogalmat alkotott a szépségről, mely szépség. Élvezzük hát, s e czélból tegyük magunkat azok helyére, kik feltalálták; tegyük magunkat egészen helyökre; nem elég az idegen és antik nevek alatt modern és nemzeti erkölcsöket állítni elő, mint az előbbi regény- és drámaírók tették; fessük más századok és más fajok érzelmeit saját vonásaikkal, bármily különbözők a mieinktől s bármily visszatetszők ízlésünknek. Mutassuk be személyünket olyannak, a milyen volt, groteszknek vagy nem annak, saját jelmezével és beszédmódjával; legyen vad vagy babonás, ha kell; fecskendezzük be vérrel a barbárt és rakjuk tele bibliai idézeteivel a *covenantert*.

Egymásután jelentek meg ekkor az irodalmi téren a megsemmisült vagy távoli polgárosultságok, először a középkor és a renaissance, azután Arabia, India, Perzsia, majd maga a tizennyolczadik századbeli klasszikus kor; és a történeti ízlés oly élénk lett, hogy a ragály az irodalomból áthatott a többi művészetekre is. A színpad igazi jelmezekkel és díszletekkel cserélte föl a konvenczionális jelmezeket és díszleteket. Az építészet római villákat emelt az éjszaki éghajlat alatt és feudális tornyokat a modern biztosság közepett. A festők útakat tettek, hogy a helyi színezést utánozzák, és tanulmányoztak, hogy visszatükrözzék az erkölcsi színezést. Mindenki utazó és régész lett; az emberi szellem kilépve egyéni érzelmeiből, hogy minden létezett és lehető érzelembe helyezze át magát, a nagy Goethében találta fel

mintáját, ki *Tasso*jában, *Iphigenia*jában, *Diván*jában és *Faust*ja második részében minden nemzetnek polgártársa és minden századnak kortársa lett, s tetszése szerint látszott élni a tér és idő minden pontján, fogalmat adva az egyetemes szellemről.

Ez irodalom azonban tökéletessége felé közeledve vége felé járt, s csak azért fejlődött ki, hogy megszünjék. Meg kezdték érteni, hogy a megkisérlett feltámadások mindig tökéletlenek, hogy minden utánzás csak másolat, hogy a modern hang bizonyosan áthat a régi személyeknek tulajdonított szavakon, hogy minden erkölcsrajznak hazainak és egykorúnak kell lennie és hogy a régészeti irodalom hibás műfaj. Érezték végre, hogy a hajdankor íróinál kell keresni a hajdankor képét, hogy nincs más görög tragédia, mint a görög tragédiák, hogy a történeti regénynek helyet kell adnia a hiteles emlékiratoknak, mint a művészi balladáknak ki kell térniök a közvetlen balladák elől; szóval hogy a történeti irodalomnak el kell enyésznie és átalakulnia kritikává és történelemmé, azaz az okiratok magyarázatává és kommentárjává.

Hogyan válogassunk e költőknek öltözött útazók és történetírók nagy tömegében? Úgy rajzanak, mint nyári napon a buja tenyészetben kikelt bogarak; zizegnek és csillognak, s a szellem eltéved zúgásuk és ragyogásuk között. Kiket idézzek? Itt van Moore Tamás, a legvidámabb és legfrancziább valamennyiök közt, szellemes enyelgő,[65] igen kecses és választékos, ki leíró ódákat írt a Bermuda-szigetekről, érzelgő dalokat Irlandról, költői regényt Egyiptomról,[66] regényes költeményt Perzsiáról és Indiáról;[67] Lamb,

[65] L. *The Fudge Family.*
[66] *The Epicurean.*
[67] *Lalla Rookh.*

a régi dráma helyreállítója; Coleridge, a gondolkodó és álmodozó, költő és kritikus, ki *Christabel*ben és a *Vén tengerész*ben újra föllelte a természetfölötti és fantasztikus elemet; Campbell, ki a *remény gyönyöreiről* írt tankölteménynyel kezdvén, az új iskolába lépett át, megtartva nemes és félklasszikus styljét, s amerikai és celta költeményeket írt, melyek csak középszerűen voltak amerikaiak és celták; s az első sorban Southey, ez ügyes ember, ki néhány ifjúsági ballépés után az arisztokratia és a *cant* hivatalos védője lett, fáradhatatlanúl olvasott, kimeríthetetlenül írt, tudománynyal volt tele, el volt látva képzelő erővel s híressé lett, mint Victor Hugo, reformjainak újdonsága, előszavainak harczias hangja, festői sajátságainak nagyszerűsége által; költői száguldozásaival bejárta az egész világot és történetet, s verseinek véghetetlen hálójába foglalta Jeanne d'Arcot, Wat Tylert, a gót Roderichet, Madocot, Thalabát, Kehamát, a celta és mexicói hagyományokat, az arab és ind legendákat; felváltva katholikus, muzulmán, brahmán volt, de csak a költészetben; egészben véve okos protestáns maradt.

Csupán példák gyanánt vegyük ezeket; van még harmincz más mögöttük, s azt hiszem, hogy minden látható és képzelhető szép táj, minden valódi vagy mondai nagy esemény, a világ négy táján, az idő minden pontján előfordult dolgok közül egy sincs, mely elkerülte figyelmöket. Igazán ragyogó ez a fantasmagoria; de szerencsétlenségre meg lehet rajta érezni a gyári munkát. Ha képet akarunk róla nyerni, képzeljük el, hogy az operában vagyunk. A díszletek fényesek; látjuk, a mint leszállnak az égből, azaz a zsinórpadlásról, minden felvonásban háromszor: magas gót székesegyházak, melyeknek rózsái a lenyugvó nap fényében ragyognak, míg körmenetek hullámzanak az oszlopok körül

és fénysugarak verődnek vissza a hímzett cappákról, a papi öltönyök aranyozásairól; mecsetek és minaretek, mozgó karavánok, melyek a távoli sárgás fövényen kigyóznak végig, s melyeknek dárdái és mennyezetei keretbe foglalják a láthatár szeplőtlen tisztaságát; hindu paradicsomok, hol a rózsák myriádnyi tömegben virulnak, hol a szökőkutak összevegyítik gyöngyöző sugaraikat, hol a lotus kitárja széles leveleit s a tüskés növények fölemelik százezernyi biborkelyheiket az isteni majmok és krokodilok között, melyek a sűrűségben mozognak. Ezalatt a tánczosnők gyöngéd és mély megindulással teszik szívökre kezeiket, az ifjú első hősök azt dalolják, hogy készek meghalni, a zsarnokok mély hangon dörögnek, a zenekar teljes erejéből dolgozik, fuvoláinak édeskés sóhajaival, trombitáinak gyászos harsogásával, hárfáinak angyali dallamaival kísérve az érzelmek változásait, míg végre, midőn a hősnő az áruló torkára lép, diadalmasan tör ki egy accordba egyesített ezernyi rezgő hangjával.

Szép látvány! elkáprázva, bódultan távozunk; az érzékek elbágyadnak a nagyszerűségek ez áradása alatt; de haza térve, azt kérdjük: mit tanultunk, mit éreztünk, ha ugyan valóban éreztünk valamit? Utoljára is alig van itt egyéb, mint díszlet és jelenetezés; az érzelmek csináltak, operai érzelmek; a szerzők csak ügyes emberek, szövegkészítők, vászonfestők; tehetségesek, nem lángeszűek; eszméiket nem szívökből, hanem eszökből merítik. Ily benyomást hagynak hátra *Lalla Roukh*, *Thalaba*, *Roderik*, *Kehama* és a többi költemény. Nagy díszítő gépek, a divathoz alkalmazva. A lángész ismertető jele, ha fölfedez valami nagy, ki nem kutatott tájat az emberi természetben, és e jel hiányzik náluk; csupán sok ügyességről és tudásról tesznek bizonyságot. Szóval, szívesebben látom a Keletet a

Kelet orientalistáinál, mint az angol orientalistáknál, Vyasánál és Firduzinál, mint Southeynél[68] vagy Moorenál; költeményeik hiába leírók vagy történetiek, kevésbbé azok, mint az idézetek és okmányok, melyeket a lap végére tesznek.

Az általános okokon kívül, melyek bilincsre verték ez irodalmat, van egy nemzeti ok is: nincs elég hajlékony szellemök, mely nagyon erkölcsi. Utánzásuk csak betűszerinti. A múlt időket és távoli tájakat csak régészek és útazók módjára ismerik. Ha valami szokást említnek, forrásukat jegyzetbe teszik; csak bizonyítványokkal ellátva lépnek a közönség elé; tekintélyes tanúságokkal támogatják, hogy nem követtek el hibát a helyrajzban vagy jelmezben. Moore, mint Southey, megnevezi kútforrásait: sir John Malcolmot, sir William Onseleyt, M. Carnet és másokat, kik mint szemtanúk térnek vissza keletről. «Balbek, a sík és a romok leírása», mondja ez urak egyike, «csodálatosan hű. A minaret egészen a lejtő közelében van s csak a muezzim kiáltása hiányzik, hogy félbeszakítsa a csöndet». — «Megesküdtem volna», mondja egy másik, «hogy Moore útazott a keleten.» Aprólékosságuk e tekintetben valóban mulatságos,[69] s mérték nélkül pazarolt jegyzeteik mutatják, hogy pozitiv közönségök megkívánja a költői árúczikkektől származásuk és minőségök kimutatását. De a nagy igazságot, mely abból áll, hogy személyeik érzelmeit vegyék magukra, eltévesztik szemök elől: ez érzelmek nagyon idegenek és erkölcstelenek. Midőn Moore megkísérté, lefordítni és átdolgozni *Anakreont*, kijelenték, hogy költészete a bordély-

[68] L. *The history of the caliph Vajtek*, Beckford fantasztikus és hatalmas regénye, mely először francziául jelent meg 1784-ben.

[69] L. Southey jegyzeteit, melyek még rosszabbak, mint Chateaubriand jegyzetei a *Martyrs*ban.

ház számára való.[70] Hogy valaki hindu költeményt írjon, szívében pantheistának, kissé őrültnek s meglehetősen rendes vizionáriusnak kell lennie; hogy valaki görög költeményt írjon, szívében polytheistának, alapjában pogánynak s foglalkozásánál fogva naturalistának kell lennie. Ezért beszélt olyan jól Heine Indiáról, Goethe Görögországról. A valódi történetíró nem biztos arról, hogy polgárosultsága tökéletes, és épen oly szívesen él más országokban, mint hazájában. Ítéljük meg, vajjon az angolok sikert vívhatnak-e ki e műfajban? Szemökben csak egy észszerű polgárosultság van, az övék; minden más erkölcstan alsóbb rendű, minden más vallás képtelenség. Ily igények mellett hogyan lehetne visszatükrözni a különböző erkölcstanokat és vallásokat? Csak a rokonszenv képes újra megtalálni az elenyészett vagy idegen erkölcsöket, és itt tilos a rokonszenv. E szűk szabály alatt, a történeti költészet, mely önmagában nem igen életre való, elfojtva elhervad, mint ha ólom-harangot borítanának reá.

Egyikök, Walter Scott, regényíró, ítész, történetíró és költő, korának kedvencze, kit egész Európában olvastak, Shakspearehez hasonlítottak s csaknem mellé emeltek, kinek nagyobb népszerűsége volt, mint Voltairenek, ki megrikatta a herczegnőket és divatárusnőket és hat milliót szerzett. «Azt hiszem», írja kiadója, «befejezve egyik könyvét, meg tudnék esküdni, bármily esküvel, melyet felajálhatnának, hogy soha sem tapasztaltam ily teljes gyönyört. Lord Holland, midőn véleményét kérdém, így felelt: Véleményem! senki sem feküdt le ma éjjel közülünk; senki sem aludt, kivéve köszvényemet.» Francziaországban egy millió négyszázezer kötetet adtak el e regényekből, s még ma is

[70] *Edinburgh Review.*

van keletök. A szerző Edinburghban született s ügyvéd[71] fia volt, jártas a hűbéri jogban és az egyháztörténetben, maga is ügyvéd volt, majd sheriff s mindig nagy kedvelője a régiségeknek, különösen a nemzeti régiségeknek, úgy hogy családjában, nevelésében, személyében föltalálta műveinek anyagját és tehetségének serkentőjét. Első emlékeit három éves korában egy majorban nyerte, hová azért vitték, hogy szegény kis béna lábán megkisértsék a szabad lég hatását. Meztelenül egy levágott birka meleg bőrébe burkolták, és e ruházatban mászkált, melyet különös gyógyszernek tartottak.

Sánta maradt s a könyveket bújta. Első gyermekkora óta azon elbeszélések közt nőtt fel, melyeket később megírt, minők: a cullodeni csatáról, a *highlandiak* ellen elkövetett kegyetlenségekről, a *covenanterek* harczairól és szenvedéseiről. Három éves korában oly hangosan kiabálta a *Hardy-Knute* balladáját, hogy a falu lelkészét, kinek pedig igen szép hangja volt, nem hallhatták az emberek, sőt önmagát sem hallhatta. Mihelyt elmondták előtte a *Border* egy balladáját, azonnal könyv nélkül tudta. Különben renyhe volt, szaggatottan tanult, nem igen fogtak rajta a száraz és pozitiv dolgok; de e részben ösztönének áramlata korai, rohamos és győzhetetlen volt. Azon a napon, midőn «egy platán alatt» először nyitotta fel a könyveket, melyekben Percy összegyűjtötte a régi költészet töredékeit, elfelejtett ebédelni, «daczára a tizenhárom éves fiú étvágyának», és ettől fogva «elárasztotta» e régi versekkel nemcsak tanulótársait, hanem mindazokat, kik meg akarták hallgatni. Midőn irnok lett atyjánál, íróasztalát megtömte a képzelem mindama műveivel, melyeket összeszedhetett, de nem a családi regé-

[71] Lockhart: *Life of sir W. Scott.* p. 220.

nyekkel, «mert miss Burney művészetére vagy Mackensie érzékenységére lett volna szüksége, hogy egy családi történet iránt érdeklődjék», hanem «a kalandos és hűbéri elbeszélésekkel»[72] s mindazzal, «mi a kóbor lovagokat illeté».

Megbetegedvén, sokáig kellett az ágyat nyomnia, hol tilos volt beszélnie s nem volt más mulatsága, mint a költők, regényírók, történeti és földrajzi írók olvasása, s azzal foglalkozott, hogy a csaták leírásait apró kavicsok felállítása és elhelyezése által igyekezett megmagyarázni. Midőn meggyógyult s jól tudott járni, ugyanily czélra használta sétáit s szenvedélyesen szerette a vidéket, kivált a történeti tájakat. «Csak egy régi kastélyt», úgymond,[73] «egy csatatért kellett mutatni nekem; azonnal otthon voltam, betöltöttem harczosaival, megfelelő öltözetükben, s elragadtam hallgatóimat leírásaim lelkesültségével. Egy ízben *Magus-Moor*on mentünk át, közel *Saint-Andrews*hez, s kedvem jött néhány útazónak, kiknek véletlenül úti társa lettem, elbeszélni a saint-andrewsi érsek meggyilkolását, s egyikök, ámbár jól tudta e történetet, azt erősíté, hogy elbeszélésem előzte szeméről az álmot.»

Egyéb tanulmányi kirándulásai közt hét éven át minden esztendőben beútazta a liddesdalei vadon és félreeső kerületet, átkutatva minden patakot és romot, a pásztorok kunyhaiban aludva, s összeszedve a legendákat és balladákat. Ezekből megítélhetjük régészeti hajlamát és kitartását. Elolvasta a tartományi okiratokat, a középkor legrosszabb verseit, a plebániák anyakönyveit, még a szerződéseket és végrendeleteket is. Midőn először kezébe vehette a nagy harczi kürtök egyikét, minőket a *borderer*ek használtak, az

[72] *Romantic.*

[73] Lockhart. X. I. 20.

egész úton fújta azt. A rozsdás vasmunka és a piszkos pergamen magához vonta, emlékekkel és költészettel töltötte el fejét. Valójában feudális lelke volt. «Egész életében», mondja veje, «abból állt legfőbb büszkesége, hogy történeti család tagjának ismerték el.»[74] — «Első és utolsó világi nagyravágyása az volt, hogy ő maga legyen egy külön ág alapítója.» Az irodalmi dicsőség csak második sorban jött; tehetsége csak eszköz volt reá nézve. A roppant összeget, melyet verseivel és prózájával szerzett, arra fordította, hogy a régi lovagok módjára kastélyt építsen; «a tornyok és tornyocskák mindegyike valamely régi skót kastély mintájára készült, a tetők és ablakok el voltak látva a *clan*ok címerével, a csúszó oroszlánokkal;» a szobák «tele voltak magas pohárszékekkel és faragott szekrényekkel, plaidekkel, nagy kardokkal, alabárdokkal, fegyverzetekkel s diadalívet formáló agancsokkal».[75]

Hosszú éveken át nyilt házat vitt e helyen és «Skóczia nevében fogadta» az idegeneket, igyekezvén föléleszteni a régi hűbéri életet minden szokásával és pompájával: «bőséges és vidám vendégszeretet, mely tárva állt mindenkinek, de legkivált a rokonoknak, szövetségeseknek és szomszédoknak; balladák és harczi dalok zendülnek meg a koczczintó poharak közt; a vidám vadászatokon egymás mellett lovagolhat a *yeoman* és *gentleman;* a pajkos tánczokon a lord nem szégyel kezet nyujtani a molnár leányának». Ő maga, nyilt szívvel, boldogan, negyven vendége közt tömérdek elbeszéléssel táplálta a társalgást, melyek csodálatos emlékező és képzelő tehetségéből[76] áradtak; körülvezette vendégeit

[74] U. o. IV. 329.

[75] Könyvtárát és gyüjteményét 10,000 font sterlingre becsülték.

[76] «Ma körülbelül százötven anekdota», irta Basil Hall kapitány, vendége.

nagy költséggel kibővített birtokán, az új ültetvények közt, melyeknek jövendő árnyéka utódait fogja oltalmazni, s a költő mosolyával gondolt a távoli nemzedékekre, melyeknek őse *sir Walter Scott, az abbotsfordi első báró.*

A tó hölgye, Marmion, A szigetek ura, A perthi szép leány, A skót puritánok, Ivanhoe, Quentin Durward — ki nem tudja könyv nélkül mind e neveket? Walter Scottnál tanultuk mi a történetet. De hát történet-e ez? Festései a távoli múltról, mind hamisak. Egyedül a jelmezek, tájképek, a külsőségek szabatosak; a cselekvés, beszéd, érzelem, minden más meg van finomítva, szépítve, az új divathoz idomítva. Gyaníthattuk ezt, midőn a szerző jellemét és életét szemléltük; mert mit akar ő, mit kívánnak vendégei, kik buzgón hallgatják szavait? Kedvelője talán a csupasz igazságnak, úgy a mint van, zordonul és piszkosan, kíváncsi naturalista módjára, a ki közömbös kortársainak tapsai iránt, s egyes egyedül arra törekszik, hogy kimutassa az élő természet átalakulásait? Épen nem. A történelemben, mint abbotsfordi kastélyában, azzal foglalkozik, hogy elrendezze a néző pontokat és a góth termeket. A hold jó lesz ott lenn, a tornyocskák között; itt szerencsésen van alkalmazva a pánczél, mert a fénysugár, melyet lövell, kellemes látványt nyujt a régi szőnyegzeten; hát még ha kivennék a ruhatárból a feudális öltönyöket, hogy a vendégek álarczos bált tartsanak? Az ünnepély szép lenne, s kellemesen hatna emlékeikre és nemesi elveikre. Az angol lordok, kik most fejezték be elkeseredett harczukat a franczia demokratia ellen, hévvel fogadhatják e megemlékezést őseikről. Tegyük hozzá, hogy hölgyek, sőt ifjú leányok is vannak jelen, s az előadást úgy kell rendezni, hogy szigorú erkölcseik és gyöngéd érzelmeik meg ne botránkozzanak; illendő módon kell megríkatni őket s nem szabad fölléptetni a nagyon erős

szenvedélyeket, melyeket nem értenének meg; ellenkezőleg, oly hősnőket kell választani, kik hozzájok hasonlítnak, mindig megindítók, de legkivált szabatosak; az ifjú urak, mint Évandale, Morton, Ivanhoe tökéletes nevelésűek, gyöngédek, komolyak legyenek, sőt egy kissé búskomolyak is (ez a legújabb divat) és méltók arra, hogy az ifjú hölgyeket oltárhoz vezessék.

Van-e valaki, a ki Walter Scottnál alkalmasabb volna ily látványok előállítására? Jó protestáns, jó férj, jó atya, nagyon erkölcsös, oly határozott tory, hogy ereklye gyanánt teszi el a poharat, melyből a király ivott. Különben sem tehetsége, sem ideje nincs arra, hogy alakjainak mélyére hatoljon. A külsőhöz ragaszkodik, sokkal hosszasabban látja és írja le a külalakot, mint a bensőt és az érzelmeket. Másrészről úgy bánik szellemével, mint a kőszénbányával, melyet gyorsan s a lehető leghasznosabban kell kizsákmányolni: egy hónap, néha tizenöt nap alatt egy kötetet ír, és ez a kötet huszonötezer frankot ér. Hogyan tudná fölfedezni vagy megmutatni a barbár lelkek szerkezetét? Nagyon nehéz e szerkezetet fölfedezni s nem igen kellemes megmutatni. Minden kétszázadik évben megváltozik az embereknél a képek és eszmék aránya, a szenvedélyek rugója, a reflexio foka. Ki érti és élvezi ma, hosszú előtanulmány nélkül, Dantét, Rabelaist és Rubenst? És például hogyan hatolhatnának be e polgári *gentleman* fejébe e nagy katholikus és mystikus álmok, ez óriási merészségek vagy az érzéki művészetnek e tisztátlanságai? Walter Scott megállapodik a lélek küszöbén s a történelem előcsarnokában; a renaissanceból és a középkorból csak az illendőt és kellemest választja ki, eltörli a naiv nyelvet, a zabolátlan érzékiséget, az állati vadságot. Végre is, személyei, akármily századba helyezi őket, nem mások, mint szomszédjai, a furfangos

bérlők, hiú földesurak, kesztyűs *gentlemenek*, férjhez adó kisasszonyok, mindnyájan többé-kevésbbé polgáriak, azaz rendes életűek, kiket nevelésök és jellemök száz mértföldnyire helyez a renaissance kéjes őrültjeitől, vagy a középkor hősi barmaitól és vad állataitól. Mivel a leggazdagabb jelmeztára és a legkimeríthetetlenebb jelenetezési tehetsége van, igen kellemesen mozgatja embereit és oly darabokat ír, melyek valójában csak divatos értékkel birnak, de mégis eltarthatnak száz évig.

Az ő szerepe rövidebb ideig tartott. Hogy fenntartsa fejedelmi vendégszeretetét és hűbéri pompáját, kiadóinak társává lett; nyilvánosan várúr, titokban kalmár volt, s átadta kiadóinak aláírását, a nélkül, hogy ennek használatát ellenőrizné. Megjött a bukás; ötvenöt éves korában tönkre volt téve és száztizenhétezer font sterlinggel tartozott. Csodálatra méltó bátorsággal és becsületességgel visszautasított minden kegyelmet, csak az időhalasztást fogadta el, még az nap munkába fogott, fáradhatatlanúl írt, négy év alatt hetvenezer fontot fizetett ki, úgy kimerítette agyát, hogy szélhűdött lett s belehalt a fáradságába. Sem viseletében, sem irodalmi műveiben nem volt szerencséje hűbéri hajlamaival, s nagyúri pompája épen oly törékenynek tűnt ki, mint góth képzelmei. Az utánzásra támaszkodott s csak az igazság által lehet fennmaradni. Másutt kell keresni dicsőségét, s volt is egy szilárd rész szellemében úgy, mint műveiben. A középkor kedvelője mögött először is az eszes skótra, a figyelmes szemlélőre akadunk, kinek okosságát megélesítette a törvénykezési gyakorlat; s különben jó ember volt, megférhető és vidám, a mint a nemzeti jellemhez illik, mely annyira különbözik az angol jellemtől.

«Jó isten!» mondja egyik kirándulási társa, «mily gazdag kincse volt benne a jó kedvnek és enyelgésnek! Véghe-

tetlen kincs. Alig tettünk tíz lépést, midőn már nevettünk, kiabáltunk vagy daloltunk. Akárhol állapodtunk meg, mily kedvesen tudott alkalmazkodni mindenkihez! Mindig úgy tett, mint a többiek; soha sem játszotta a nagy embert a társaságokban.»

Midőn korosabb és komolyabb lett, nem lett kevésbbé szeretetreméltó, kivált a legszeretetreméltóbb háziúr, úgy annyira, hogy szomszédja, gondolom, bérlő — tőle távozva így szólt nejéhez: «Ailie, gyermekem, lefekszem és szeretnék tizenkét teljes hónapig aludni, mert csak egy van a világon, a miért érdemes élni, s ez az abbotsfordi vadászat».

Vegyük e szellemhez szemét, mely mindent lát, emlékezetét, mely mindent megtart, örökös tanulmányozását, mely egész Skóciát s minden életviszonyát bejárta, s ekkor megszületni látjuk valódi tehetségét, e kellemes, gazdag, könnyed tehetséget, mely aprólékos megfigyelésből és szelid enyelgésből áll, s egyszerre Ténierst és Addisont juttatja eszünkbe. Kétségkívül rosszúl ír, néha a lehető legrosszabbul;[77] látszik, hogy tollba mond, nem igen olvassa át műveit s szívesen esik a kenetes és dagályos stylbe, mely a levegőben van, s melyet mindennap beszívunk a prospectusokban és hírlapokban. A mi rosszabb, borzasztóan hosszadalmas és áradozó; beszélgetései, leírásai véghetetlenek; minden áron be akarja tölteni három kötetét. De Skóciának polgárjogot adott az irodalomban; értve az egész Skóciát, tájaival, emlékeivel, házaival, kunyhaival, minden

[77] *Ivanhoe*, 1. «Such being our chief scene, the date of our story refers to a period towards the end of the reign of Richard I, when his return from his long captivity had become an event rather wished than hoped for by his despairing subjects, who were in the mean time subjected to every species of subordinate oppression.»

korú és állású személyeivel, a bárótól a halászig, az ügyvédtől a koldusig, az úri hölgytől a halkofáig. Csupán nevének hallatára tömegesen tünnek elénk. Ki ne látná őket, a mint előlépnek emlékezetének minden zugából? Bradwardine báró, Dominie Sampsom, Meg Merrilies, a régész, Ochiltree, Jeannie Deans és atyja, a kocsmárosok, kalmárok, vén banyák, egy egész nép. Van-e egy skót vonás, mely hiányzanék? Gazdálkodók, türelmesek, óvatosak, ravaszok; kell is, hogy azok legyenek; a talaj szegénysége s a megélhetés nehézsége rá kényszeríti őket; ez a faj alapvonása. Ugyanazon kitartást vitték át a szellemi dolgokba, mint a mindennapi életbe, szorgalmasan olvassák a régiségeket és vita-iratokat; a mi több, költők: a legendák könnyen születnek a regényes tájakon, a meggyökeresedett harczok és haramiaságok közepett. Az így előkészített talajon, e szomorú éghajlat alatt, a presbyterianismus mély és zordon gyökeret vert. Ez a modern és valódi világ, a lovagiság lenyugvó távoli napjának világításában, melyet Walter Scott fölfedezett, mint a festő, ki elfordulva a nagy díszképektől, érdekességet és szépséget vesz észre valami kis vidéki fészek polgári házaiban, vagy a retek- és répa-ágyaktól környékezett majorban.

Folytonos pajkosság deríti fel az oly helyi és aprólékos családi és fajképeket, melyek, mint a flamand iskola, a polgári elem föllépését jelzik. E jó emberek legnagyobb része komikus alak. A szerző mulat rovásukra, napfényre hozza apró hazugságaikat, takarékosságukat, bátorságukat, követeléseiket, és a százezernyi nevetséges vonást, melylyel bizonyára elhalmozza őket korlátolt életmódjuk. Az ő parókacsinálójára nézve az ég és föld csak parókái körül forog; ha a franczia forradalom mindenütt helyet foglal, ez azért van, mert a hatóságok felhagytak e díszszel. «Vigyázz magadra Monkbarns», mondja keservesen, visszatartva kabát-

szárnyánál fogva megmaradt három vevőjének egyikét, «az istenért! vigyázz magadra. Sir Arthur már a vízbe fúlt, és ha te is leesel a szikláról, csak egy paróka marad a plebániában, a lelkészé.»[78] A mint látjuk, a szerző mosolyog, rosszakarat nélkül; e naiv önzés a mesterség kifolyása s nem lázít fel. Walter Scott soha sem csípős; alapjában véve szereti az embereket, mentegeti vagy tűri őket; nem ostorozza a bűnöket, csak leálarczozza, még pedig durvaság nélkül. Legnagyobb gyönyörűsége abból áll, hogy eleitől végig kiséri, nem a bűnt, hanem a ferdeséget: a zsibárusi szenvedélyt a régészben, az archæologiai hiúságot Bradwardine báróban, a nemesi ízetlenséget az özvegy lady Fillietudlewben, azaz valamely megengedett hajlam tréfás túlzását, még pedig harag nélkül, mert egészben véve e nevetséges emberek tiszteletreméltók és néha nemeslelkűek. Még a gazemberekben is, mint Dick Hatteraick, a zsiványokban, mint Bothwell, hagy valami jót. Mindenkinél, még Dalgetty őrnagynál is, ki mesterségénél fogva gyilkos és a kegyetlen harminczéves háborúból került ki, nevetséges vonással födi el a gyűlöletest. E kritikai finomságában és jóakaró bölcseszetében Addisonhoz hasonlít.

Még inkább hasonlít hozzá erkölcsi czélzatainak tisztasága és folytonossága által. «Sir Walter», mondá Laidlaw, kinek *Ivanhoe*t tollba mondta, «kénytelen vagyok kimondani, hogy végtelen jót művel e vonzó és nemes elbeszélések által, mert a fiatalság többé rá sem fog nézni az irodalmi szemétre, melylyel a kölcsönkönyvtárak eddig el-

[78] Haud a care, haud a care, Monkbarns; God's sake, haud a care; sir Arthur's drowned already, and an ye fa' over the cleugh too, there will be but a wig left is the parish, and that's the minister's. (*The Antiquary* VIII.)

látták.»[79] És Walter Scott szeme könnyel telt meg. Halálos ágyán így szólt vejéhez: «Lockhart, talán még csak egy percznyi időm van a beszédre. Barátom, légy jóravaló ember; légy erényes, légy vallásos, légy jóravaló ember. Semmi más nem fog vigasztalásodra szolgálni, ha ott lészsz, a hol én most vagyok.» Ez volt csaknem utolsó szava.

Ez alapos tisztesség és e tág emberszeretet az új polgári elem Homerjává tette. Körülötte és utána, az erkölcsregény, kiválva a történeti regényből, egész irodalmat hozott létre, megtartva a jellemvonásokat, melyeket tőle nyert. Miss Austen, miss Bronte, mrs. Gaskell, mrs. Eliot, Bulwer, Thackeray, Dickens és annyi más leginkább vagy egyedül az egykorú életet festik, mint ő, úgy a mint van, szépítések nélkül, minden fokozatban, gyakran a népnél, még gyakrabban a középosztályban. És az okok, melyek nála és másoknál meghiúsították a történeti regényt, nála és másoknál sikerre emelték az erkölcs-regényt. Nagyon aprólékos másolók és nagyon határozott moralisták voltak, képtelenek a nagy sejtelmekre és tág rokonszenvekre, melyek feltárják a történetet; képzeletök nagyon betűszerinti, ítéletök nagyon megállapodott volt. Épen e tehetségekkel teremtenek új műfajt, mely ezernyi sarjadékában ma is oly gazdagon tenyészik, hogy a tehetségek ott százával vannak, s eredeti és nemzeti életerejére nézve csak a hollandi képirás nagy századával lehet összehasonlítni.

Realizmus és erkölcsiség két jellemző vonása. Száz mértföldnyire van a nagy képzelő erőtől, mely teremt vagy átalakít, minő a renaissance korában vagy a tizenhetedik században jelent meg, a hősi vagy nemes korszakokban. Lemondanak a szabad leleményről; a lelkiismeretes szaba-

[79] *Circulating libraries.*

tosságra szorítkoznak. Végtelen részletességgel festik a jelmezeket és helyeket, semmit sem változtatva bennök. Megjelölik a nyelv apró árnyalatait; nem undorodnak a köznapiasságtól és laposságtól. Tudósításaik hitelesek és szabatosak. Szóval, mint polgárok írnak polgárok számára, azaz a rendes, hivatásukba zárkózott emberek számára, kiknek képzelme a földön él és nagyító üvegen nézi a dolgokat, kik festészet dolgában csak a családi és családásig hű képekben tudnak élvezetet találni. Kérdezzük a szakácsnét, mily kép tetszik neki a múzeumban, s a konyha képét fogja mutatni, hol a lábasok oly jól vannak készítve, hogy kedvünk jő levest főzni bennök.

De e hajlamon kívül, mely ma már európai, van egy külön szükségök is, mely nálok nemzeti s a múlt századba nyúl vissza: azt akarják, hogy a regény, mint a többi, hozzájáruljon nagy munkájokhoz, az ember és a társadalom megjavításához. Az erény dicsőítését s a bűn ostorozását kívánják tőle. Az emberi társadalom minden zugában, a magánélet minden eseményében okmányokat és segédeszközöket kerestetnek vele, hogy megtanulják tőle, miként kell a visszaéléseken segíteni, a nyomorúságon enyhíteni, a kisértéseket kikerülni. A vizsgálat, nevelés, erkölcstan eszközévé teszik. Sajátságos munka, melyhez fogható nincs az egész történelemben, mert az egész történelemben nem volt ehhez fogható társadalom, s mely csak középszerűen tetszik a szép kedvelőinek, de csodálatra méltó a hasznos kedvelői előtt, s festéseinek megszámlálhatatlan változatosságában és szellemének változatlan állandóságában képét nyujtja az egyetlen demokratiának, mely fékezni, kormányozni és reformálni tudja magát.

IV.

E fejlődés mellett egy másik is volt, s a történelemmel egy időben a bölcsészet is belépett az irodalomba, hogy kibővítse és módosítsa. Mindenütt rá lehetett akadni, az irodalom bejáratánál épen úgy, mint központjában. A bejáratnál elültette az æsthetikát: minden költő elméleti íróvá lett s meghatározta a szépet, mielőtt létrehozta volna, elveket állított fel előszavában s csak előre megállapított rendszer szerint költött. De a metaphysika befolyása még láthatóbb volt a mű központján, mint elején; mert nemcsak megszabta a költészet formáját, hanem tartalmat is szolgáltatott számára. Mi az ember és mit akar e világon? Mik ama távoli magaslatok, melyek után törekszik? Van-e rév, melyet elérhet, és rejtett kéz, mely a rév felé vezeti? Ezek ama kérdések, melyeket a költők, gondolkozókká változva, egyhangúlag bolygattak; és Goethe, ki itt is, mint másutt, atyja vagy előmozdítója minden magas modern eszmének, egyszerre sceptikus, pantheista és mystikus létére, *Faust*jában megírta a korszak eposzát s az emberi szellem történetét. Szükséges-e mondanunk, hogy Schillernél, Heinenél, Beethovennél, Hugonál, Lamartinenél és Mussetnél, külön egyéniségén keresztül a költő mindig megszólaltatja az egyetemes embert? Az alakok, melyeket teremtettek, *Faust*tól *Ruy Blas*ig nem szolgáltak egyébre, mint hogy kinyilatkoztassanak valami nagy metaphysikai és társadalmi eszmét, és húszszor megtörtént, hogy e túlságosan nagy eszme szétrepesztve szűk burkolatát, minden emberi valószínűségen és minden költői formán túlcsapott, hogy önmaga táruljon ki a néző szeme előtt. Oly nagy volt a bölcsészeti szellem uralma, hogy miután erőszakot tett az irodalmon vagy megmerevítette, a zenére is általános embe-

riségi eszméket kényszerített, symbolikus czélokat erőszakolt a képirásra, behatolt a közönséges nyelvbe és elrontotta a stylt a túláradó abstractiók és formulák által, melyektől ma sem tudunk megszabadulni minden erőlködésünk daczára. Mint a nagyon erős gyermek, ki születésével megsebesíti anyját, összecsavarta a nemes formákat, melyek korlátozni akarták, s az irodalmat a gyötrelmek és erőlködések kínszenvedésén hurczolta végig.

Nem itt volt hazája, s Németországtól Angliáig jó hosszú az út. Sok ideig veszedelmesnek vagy nevetségesnek látszott. «Minden, a mit Németországról tudtak,[80] abból állt, hogy nagy kiterjedésű ország, mely huszárokkal és klasszikus kiadókkal van tele; hogy ha oda mennénk, Heidelbergben igen nagy hordót látnánk, s kitünő rajnai borral és vesztfáliai sonkával lakmározhatnánk.» A mi az írókat illeti, azok nagyon nehézkeseknek és ügyetleneknek látszottak. «Az érzelgő német mindig a nagy és vastag mészároshoz hasonlít, ki a levágott borjú fölött nyöszörög.» Ha végre irodalmuk be is hatol Angliába, először a csapongó drámák és fantasztikus balladák, azután a két nemzet rokonszenve által, melyek a franczia politika és polgárosodás ellen szövetkezve, felismerik nyelvök, vallásuk és szivök testvériségét: a német metaphysika az ajtóban marad, s képtelen ledönteni a korlátot, melyet a pozitiv szellem és nemzeti vallás emel ellene. Látjuk, mint próbál behatolni, például Coleridgenél, e bölcsész theologusnál és álmadozó költőnél, ki a hivatalos dogmát kibővítni igyekszik; s élete vége felé, mintegy oraculum, az egyház aklán belül nehány hű tanítvány előtt megfejteni és leleplezni igyekszik a jövő kereszténységét. Nem sikerül; a szellemek nagyon poziti-

[80] *Edinburgh Review.* 1810 junius.

vek, a theologusok nagyon rabszolgák. Kénytelen átalakúlni és anglikánná lenni, vagy eltorzulni és forradalmárrá válni, és Schiller és Goethe helyett Wordsworthot, Byront, Shelleyt hozza létre.

Az első, új Cowper, kevesebb tehetséggel és több eszmével, mint amaz, kiválóan benső ember volt, azaz kizárólag a lélek érdekeivel foglalkozott. «Miért jöttem e világra és mily használatra nyertem ez életet? Igaz vagyok-e vagy nem, és látható külső viseletemen kívül szívem titkos mozdulatai megfelelnek-e a legfőbb törvénynek?» Ime az effajta emberek uralkodó gondolata, mely komolyakká, elmélkedőkké és rendesen szomorúakká teszi őket.[81] *Befelé fordított szemmel* élnek, nem hogy följegyezzék és osztályozzák eszméiket, mint a physiologok, hanem hogy helybenhagyják vagy rosszalják érzelmeiket, mint a moralisták. Így felfogva az élet komoly, bizonytalan végű dologgá lesz, mely fölött szakadatlanul és lelkiismeretesen kell elmélkedni. Így felfogva a világ megváltoztatja arczulatát: nem többé egymásba kapaszkodó kerekek gépezete, mint a tudós mondja, sem nagyszerű virágzó növény, mint a művész érzi: hanem egy erkölcsi lény műve, mely kitárul az erkölcsi lények előtt.

Képzeljünk ily embert szemben az élettel és világgal; szemléli és részt vesz bennök, látszólag csak úgy, mint más; de alapjában mily különböző! Nagy gondolata folyton üldözi, s ha egy fát szemlél, az emberi rendeltetésről elmélkedik. A legcsekélyebb tárgyakban értelmet keres vagy azt helyez beléjök: a katona, ki dobszóra lépdel, a hősi önmegtagadást, a társadalmak fenntartóját juttatja eszébe; a

[81] A jansenisták, puritánok és methodisták képezik e csoport szélsőségeit.

felhő, mely nehézkesen lóg a komor ég szélén, ama nyugodt búskomolyságra hangolja, mely annyira képes az erkölcsi életet fenntartani. Nincs semmi, a mi eszébe ne juttatná kötelességét s ne emlékeztetné eredetére. Közelről vagy távolról mindig feltünik eszméi vagy képei mögött bölcsészete, mint valami tájképen a magas hegy. Megjelenik előtte a viharban és villámok közt, ha nyugtalan, szenvedélyes, ha lelki furdalásai gyötrik, mint a valódi puritánokat, mint Pascalt, Cowpert, Carlylet. Megjelenik előtte a szürke, méltóságos és nyugodt félködben, ha, mint Wordsworth, nyugalmas kedélynek és csendes életnek örvend.

Wordsworth bölcs és boldog ember, gondolkodó és ábrándozó, ki olvas és sétál. Kezdettől fogva független helyzetben és vagyoni jólétben találjuk, nyugalmas házasság ölén, körülvéve a kormány kegyétől s közönség tiszteletétől. Békésen él egy szép tó partján, nemes hegyekkel szemben, egy előkelő ház kellemes visszavonultságában, kiváló és válogatott barátainak csodálata és figyelme között, elmélkedésekkel foglalkozva, melyeket semmi vihar sem zavar meg, s a költészettel, melynek virágzását semmi zavar sem akadályozza meg. E nagy nyugalomban hallgatja saját gondolatait; a béke oly nagy benne és körülötte, hogy képes észrevenni az észrevehetetlent. «A legkisebb nyiló virág», úgymond, «képes oly gondolatokat költeni bennem, melyek sokkal mélyebbek, hogysem könyekben olvadnának fel.»[82] Nagyságot, szépséget, tanulságot lát a legcsekélyebb eseményekben, melyek legközönségesebb napjainkat szövik. Hogy meginduljon, nincs szüksége ragyogó látványokra, sem rendkívüli tettekre. A csillár fénye, a színházi pompa elriasz-

[82] To me the meanest flover that blows can give
Thoughts that do often lie too deep for tears.

taná; szeme nagyon gyöngéd, a szelid és egyforma színekhez van szokva. A szürkület költője ő. Az erkölcsi élet a köznapi életben: ez az ő tárgya, melyet kiválóan kedvel. Képeit szürkén szürke alapra festi; készakarva elhagy mindent, a mi az érzékeknek tetszik, hogy csak a szívhez beszéljen.

E jellemből származik elmélete, melyet a művészetről alkotott, s mely egészen szellemi, és miután fellázította a klasszikus szokásokat, végre összekötötte a protestáns rokonszenveket, és épen annyi párthívet szerzett neki, mint ellenséget.[83] Mivel az erkölcsi élet az egyetlen fontos dolog, adjuk magunkat egyedül ennek fenntartására. Szükséges, hogy az olvasó meginduljon, valósággal és lelki haszonnal; a többi közömbös: mutassunk hát oly tárgyakat neki, melyek magukban megindítók, s ne gondoljunk arra, hogy szép stylbe öltöztessük. Vessük le az elfogadott nyelvet s a költői kifejezést. Hagyjuk el a nemes szavakat, az iskolai és udvari jelzőket és a csinált fénynek egész készletét, melyről a klasszikus írók azt hiszik, hogy kötelesek magukra ölteni és jogukban áll másokra tukmálni. A költészetben, mint másutt, nem az ékítésről van szó, hanem az igazságról. Hagyjuk el a díszt, s keressük a hatást. Beszéljünk meztelen stylben, mely lehetőleg hasonlítson a prózához, a közönséges, sőt pórias társalgáshoz, s keressük tárgyainkat egész közelünkben, az alsó életben. Vegyük alakul a hülye gyermeket, a didergő vén asszonyt, a házalót, az utczán megálló szolgálót. Ez a valódi érzés, és nem az emberek méltósága, mely a tárgy szépségét teszi; ez a valódi érzés, és nem a szavak méltósága, mely a költészet szépségét teszi. Mit bánom én, ha parasztasszony is az, ki sír, ha e könyek

[83] A *Lyrical Ballads* második kiadásának előszava.

elém tüntetik az anyai érzést? Mit bánom én, ha versem egy sor rímes próza is, ha e sor láthatóvá tesz egy nemes megindulást? Azért olvastok minket, hogy megindulásokat nyerjetek s nem frázisokat; erkölcsi műveltséget kerestek nálunk, s nem szép beszédmódokat. — És így Wordsworth az ember különféle tehetségei s az élet különböző korai szerint osztályozva költeményeit, át igyekszik vezetni minket a benső nevelés minden részén és fokán, egész ama meggyőződésekig és érzelmekig, melyeket önmaga elért.

Minden nagyon jó, de csak oly föltétel alatt, hogy az olvasó is olyan legyen, mint ő; azaz kiválóan erkölcsi bölcsész és a túlságig érzelmes ember. Ha fejemből minden világi gondolatot kiürítettem s lelkem finomítása végett tíz évig szemléltem a felhőket, akkor szeretni fogom e költészetet. De addig elszakad újjaim között az észrevehetetlen szálak hálója, melylyel Wordsworth össze akar kötni minden érzést s átfogni az egész természetet. Nagyon gyönge; olyan, mint a pókháló, melyet a metaphysikai képzelem szőtt, s mely azonnal elszakad, mihelyt valami erős kéz próbál hozzá nyúlni.

Darabjainak fele gyermekes, csaknem együgyű: [84] lapos események lapos nyelven, semmiségre semmiségek, még pedig elvből. A világ minden poetikája sem fog ennyi unalommal kiengesztelni. A macska, mely három száraz falevéllel játszik, bizonyára nyujthat tárgyat a bölcsészi elmélkedésre, s ábrázolhatja a bölcs embert, «ki az élet lehullt leveleivel játszik»; de nyolczvan vers e tárgyról, ásításra, sőt mosolyra bir. Ily módon tanulságot találhatunk a kopott fogkefében is, mely még használatban van. A gond-

[84] *Peter Bell* — The white doe — The Kitten and the Falling leaves stb.

viselés útjai kétség kívül kifürkészhetetlenek, s egy önző és durva napszámost, mint Peter Bellt, megtéríthet a hűséggel és lemondással teljes szamár szép viselete; de ez érzelgős kecsességek csakhamar ízetlenek lesznek, s a styl, szándékos naivságával, még ízetlenebbé teszi. Nem nagyon épülünk, ha azt látjuk, hogy egy méltóságos férfi egész komolyan utánozza a dajkák beszédmódját, s halkan azt mondjuk, hogy ily gyakori elérzékenyüléssel sok zsebkendőt tehet nedvessé.

Elismerjük, ha kívánja, hogy érzelmei érdekesek; de mégis fölmenthetne attól, hogy valamennyi fölött szemlét tartasson velünk. «Tegnap Walton *Tökéletes halász*-át olvastam; sonnet. — Húsvét vasárnapján Westmoreland egy völgyében voltam; másik sonnet. — Tegnapelőtt nagyon faggató kérdéseimmel hazugságra hajtottam kis fiamat; költemény. — Be fogom utazni a szárazföldet és Skóciát; költemény az út minden eseményeiről, emlékéről és okmányáról.» Oly becsesnek tartja hát minden megindulását, hogy valamennyit üveg alá teszi? Mindnyájunk életében csak három vagy négy esemény van, mely méltó az elbeszélés fáradságára; hatalmas érzéseink megérdemlik a feltüntetést, mert egész lényünket magukba foglalják, de nem az apró megrázkódások átfutó, csekély hatásai, sem mindennapi állapotunk észrevehetetlen hullámzásai. Különben végre azt is versben fejezném ki, hogy kutyám tegnap eltörte lábát, és hogy feleségem ma reggel ferdén húzta fel harisnyáját. A művész sajátsága abban áll, hogy a nagy eszméket épen oly nagy formákba önti; Wordsworth formái rossz cserépből vannak, csorbák és képtelenek megőrizni a nemes érczet, melyet magukba kell foglalniok.

De az ércz valóban nemes, és több szép sonneten kívül van olyan munkája is, például a legterjedelmesebb, *A ki-*

rándulás, melynél elfeledjük a kiállítás szegénységét, hogy a gondolat tisztaságát és magasztosságát csodáljuk. Igaz, hogy a költő nem igen erőltette meg képzelmét: sétál és egy ájtatás skót házalóval beszélget — ebből áll az egész történet. Ez iskola költői mindig sétálnak, a természetet szemlélve és az emberi végzetre gondolva; ez állandó maguktartása. Beszélget hát a házalóval, ez elmélkedő emberrel, ki nagy ember- és világismeret által szerezte műveltségét, ki igen jól beszél (nagyon is jól!) a lélekről és istenről, s elbeszéli neki egy jó asszony történetét, ki bánattól halt meg kunyhajában; azután egy remetével, afféle sceptikus Hamlettel, kit komorrá és szomorúvá tett övéinek halála és hosszú utazásainak sok csalódása; azután a lelkipásztorral, ki a falusi temetőbe vezeti s leírja több érdekes halott életét. Jegyezzük meg, hogy ugyanily arányban százával terjengnek az erkölcsi elmélkedések és fejtegetések, hogy az értekezések egymásba fonják hosszú tüskés sövényeiket és a metaphysikai tövisek minden zugban kihajtanak. Szóval a költemény komoly és mogorva, mint a prédikáczió. Mindegy! daczára e papi külsőnek, s VOLTAIRE és kora elleni szóvirágainak,[85] oly megragadást érzünk, mint Theodore Jouffroy valamely beszédének hallatára. Utoljára is, ez ember meg van győződve, egész életét efféle eszmék fölötti elmélkedésben töltötte, ezek teszik vallásának, fajának és éghajlatának költészetét; el van telve velök: festései, elbeszélései, a látható természet és emberi élet magyarázatai mind csak arra törekszenek, hogy a lelket ama komoly hangulatba hozzák, mely a benső embert megilleti.

[85] «This dull product of a scoffer's pen,
Impure conceits discharging from a heart
Harden'd by impious pride!»

Mintegy Port-Royal völgyébe lépünk itt: magányos zug, álló vizek, komor erdők, romok, sírkövek, és mindezek fölött a felelős ember s a homályos túlvilág fogalma, mely felé akaratlanúl utazunk. Elfeledjük a gondatlan franczia modort, mely az életet a maga menetére hagyja. Megragadó komolyság, zordon szépség van ez őszinte elmélkedésben; azután fellép a tisztelet, megállapodunk s meg vagyunk hatva. E könyv olyan, mint a protestáns templom, felséges, bár egyhangú és csupasz. Előadja a lélek nagy érdekeit, «az igazságot, nagyságot, szépséget, reményt, szerelmet, a hit által leigázott búskomoly félelmet, a gyötrelem napjainak áldott vigasztalásait, az akarat erejét és az értelem hatalmát, a lények összeségére árasztott örömöket, az egyéni szellemet, mely megőrzi sértetlen magányát, nem fogadva el ott más urat, mint a lelkiismeretet s a mindent kormányzó értelem legfőbb törvényét.»[83]

[86] On man, on nature and on human life
Musing in solitude, I oft perceive
Fair trains of imagery before me rise,
Accompanied by feelings of delight
Pure, or with no unpleasing sadness mixed;
And I am conscious of affecting thoughts
And dear remembrances, whose presence soothes
Or elevates the mind, intent to weigh
The good or evil of our mortal stake.
— To these emotions, whencesoe'er they come,
Whether from breath of outward circumstance,
Or from the soul — an impulse to herself, —
I would give utterance in numerous verse.
Of Truth, of Grandeur, Beauty, Love and Hope,
And melancholy Fear subdued by Faith;
Of blessed consulations in distress,
Of moral strength and intellectual Power,
Of joy in widest commonalty spread,
Of the invidual mind that keeps her own
Inviolate retirement, subject there

Ez a sértetlen egyéniség, egyetlen része az embernek, mely szent, minden fokozatban szent marad; ezért választ Wordsworth alakok gyanánt házalót, plebánost, pórokat; szemében érdektelen az állapot, nevelés, szokás, az embernek egész világi burkolata; értékünket lelkiismeretünk épsége adja meg; a tudomány is csak akkor mély, ha az erkölcsi életig hatol; mert ez élet sehol sem hiányzik.

«A lét minden formájának ki van jelölve cselekvő elve; bár az érzékek s a megfigyelés el nem érhetik, megvan minden dologban, az azurkék ég csillagaiban, a patak apró kavicsaiban, a hullámzó vizekben, a láthatatlan légben. Minden dolognak vannak tulajdonságai, melyek túlterjednek kívüle s közlik a jót, a tiszta vagy a rosszal vegyes jót. A szellem nem ismer elszigetelt helyet, tátongó mélységet, magányt. Lánczszemről lánczszemre árad s lelke minden világnak.»[87]

Vessük el hát megvetéssel a száraz tudományt, «mely a tárgyakat szakadatlanul új meg új különbségekre tagolja, csak holtan és lelketlenül ragadja meg és lerombol minden nagyságot.»[88] Többet ér egy babonás paraszt, mint

To conscience only, and the Law supreme
Of that Intelligence that govern all
I sing. (Wordsworth. *The Excursion: Preface.)*

87 Whate'er exists hath properties that spread
Beyond itself, communicating good,
A simple blessing or with evil mixed. —
Spirit that knows no insulated spot,
No chasm, no solitude; from link to link
It circulates, the soul of all the worlds.

88 Where Knowledge, ill begun in cold remarks
On outward things, with formal inference ends,
Or if the mind turn inward, 't is perplexed,
Lost in gloom of uninspired research. . . .

egy hideg tudós.» A tudomány hiúságain s a világ gőgjén túl ott van a lélek, mely által mindenki egyenlő, és a tág keresztény és benső élet kitárja kapuit mindenki előtt, ki be akar lépni. «A nap szilárdan áll s az ég végtelen nagyszerűsége szilárdan áll, minden emberi szemtől elérhetőleg. Az álmatlan óceán minden fül számára mormol. A mező tavaszszal üde gyönyört áraszt minden szívbe. A fő kötelességek úgy ragyognak ott fenn, mint a csillagok. A szelidítő, enyhitő, áldó gyöngédségek úgy el vannak szórva az emberek lábai alatt, mint a virágok.»[89] Hasonlókép minden felindulás és minden kutatás végén feltünik a nagy igazság, mely a többiek foglalata. «Az élet, a valódi élet az isteni vagy emberi szeretet erélye, mely a bajban és bánatban gyakoroltatik, s ha kiállta a próbát és szentesítést nyert, az árnyakon és néma nyugalmon keresztül az örök boldogságra van szánva.»[90] A versek komoly összhangjukkal még inkább kiemelik e komoly

. . . . Viewing all objects unremittingly
In disconnexion, dead and spiritless,
And still dividing and dividing still,
Breaks down all grandeur.

[89] The sun is fixed,
And the infinite magnificence of heaven
Fixed within reach of every human eye.
The sleepless Ocean murmurs for all ears,
The vernal field infuses fresh delight
Into all hearts. . . .
The primal duties shine aloft like stars,
The charities that soothe and heal and bless
Are scattered at the feet of man — like flowers.

[90] Life, I repeat, is energy of Love
Divine or human, exercised in pain,
In strife, in tribulation, and ordained,
If so approved and sanctified, to pass,
Through shades and silent rest, to endless joy.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

gondolatokat; az orgona nagyszerű és egyhangú zenéjéhez hasonlítnak, mely este, az isteni tisztelet végén, lassan megzendül az oszlopok és ívek félhomályában.

Midőn a szellem valamely alakja napfényre lép, ez minden oldalról történik; nincs rész, hol meg ne jelennék, nincs ösztön, melyet meg ne ujítna. Egyszerre behatol két ellenkező táborba, s egyik kezével lerontani látszik azt, a mit a másikkal emelt. A szónoki stylt hajdan a cynikus embergyűlölet s az illemes emberszeretet szolgálatában lehetett egyszerre találni, Swiftnél és Addisonnál. A bölcsészeti szellem mai napság konzervativ prédikációkat és socialistikus utopiákat hoz létre Wordsworthnál és Shelleynél.[91]

Shelley, a század legnagyobb költőinek egyike, egy gazdag báró fia volt, szép mint az angyal, rendkívül koraérett, szende, nemeslelkű, gyöngéd, s el volt halmozva a szív, szellem, születés, vagyon minden adományával; csaknem készakarva rombolta szét életét, viseletébe vivén át a lelkesült képzelmet, melyet versei számára kellett volna megőriznie. Születése óta megvolt benne a magasztos szépség és boldogság «viziója», s az eszményi világ szemlélete harczra fegyverezte őt a valódi világ ellen. Nem akarván Etonban a nagyobb tanulók szolgája[92] lenni, «a tanulók és tanítók vérlázító kegyetlenséggel bántak vele»; tűrte a kínzást, megtagadta az engedelmességet és visszavonult önmagába, tilos olvasmányai közé, mértéktelen és költői álmadozásaiba fogva. A társadalmat amaz elnyomás szerint ítélte meg, melyet ő szenve-

[91] V. ö. Godwin támadó és socialista regényeit, kivált *Caleb Williams*-et.

[92] *Fag.*

dett, s az embert ama nemeslelkűség szerint, melyet önmagában érezett; azt hitte, hogy az ember jó és a társadalom rossz, és csak el kell nyomni a fennálló intézményeket, hogy e föld «paradicsommá» legyen. Republikánus, kommunista lett, a testvériséget, szeretetet, sőt a hústól való tartózkodást is hirdette, s eszközül a királyok, papok és isten eltörlését ajánlotta.[93]

Képzelhetjük a méltatlankodást, melyet ily eszmék támasztottak ama társadalomban, mely oly makacsul ragaszkodik a fennálló rendhez, oly türelmetlen, s hol a vallásos és konzervativ ösztönökön felül a *cant* volt az úr és parancsoló. Kiűzték az egyetemről; atyja nem akarta látni; a kanczellár rendelet által elvonta tőle, mint méltatlantól, két gyermekének gyámságát, s végre kénytelen volt elhagyni Angliát. Elfeledtük mondani, hogy tizennyolcz éves korában nőül vett egy fiatal pórleányt, hogy elváltak, a nő megölte magát, hogy Shelley a nagy izgalmak és gyötrelmek által aláásta egészségét[94] és hogy élete végéig ideges vagy beteg volt. Nem igazi költői élet ez? Szemét a nagyszerű jelenségekre függesztve, melyekkel benépesítette a tért, keresztül haladt a világon, nem látva útját s megbotolva az út köveiben. Amaz emberismeret, melylyel a legtöbb költő közösen bir a regényírókkal, nem volt meg benne. Ritkán láttak oly szellemet, melynek gondolatai magasabban és a valódi dolgoktól távolabb tanyáztak volna. Midőn jellemeket és cselekvényeket próbált teremteni, mint *Mab királynő*-ben,

[93] *Queen Mab* és jegyzetek. Oxfordban füzetet adott ki «az atheismus szükséges voltáról».

[94] Kevés idővel halála előtt, huszonkilencz éves korában, így szólt: «Ha most meghalnék, épen annyit éltem volna, mint atyám».

Alastor-ban, az *Islam lázadásában*, *Prometheus* ban, csak ködalakokat hozott létre. Egyetlen egyszer, *Beatrix Cenci*-ben rajzolt oly élő alakot, mely meltó Webster re és a régi Ford ra, de mintegy akarata ellenére, és mivel az érzelmek ott annyira hallatlanok és túlfeszültek voltak, hogy hozzá illettek emberfölötti fogalmaihoz. Különben világa mindenütt a mienk fölött áll. Az élet törvényei fel vannak ott függesztve vagy átalakítva. Az ég és föld között lebeg, az abstractióban, álomban és symbolumban; a lények úgy elmosódnak ott, mint a fantasztikus alakok, melyeket a felhőkben látunk, s melyek hó- és arany-öltönyükben szeszélyesen, felváltva hullámzanak és változtatják alakjaikat.

Az így alkotott lelkek legnagyobb vigasztalása a természet. Sokkal gyöngédebben érzékenyek, hogysem szórakozást találnának az emberi szenvedélyek szemléletében és festésében.[95] «Shelley ösztönszerűleg kerülte ezt»; e látvány «felszakította saját sebeit.» Jobban érezte magát az erdőben, a tengerparton, szemközt a nagy tájképekkel. A sziklák, felhők és rétek, melyek a közönséges szem előtt tehetetlen és érzéketlen dolgoknak látszanak, a nagy rokonszenvek számára élő és isteni lények, melyek pihenést adnak az emberi érintkezés után. Nincs oly bájos szűzi mosoly, mint a hajnalé, nincs oly diadalmas öröm, mint a tengeré, midőn hullámai, meddig a szem lát, az ég pazar pompája alatt zúgnak és rengenek. E látványra a szív önkénytelenül a régi legendai érzésekig emelkedik és a költő a dolgok kimeríthetetlen virágzásában békés lelkét látja a nagy anyának, mely által minden tenyészik és fennáll.

[95] V. ö. a *National Review* egy kitünő czikkét Shelleyről (1856 október).

Shelley a szabad levegőn töltötte élete legnagyobb részét, kivált csónakban, először a Themsén, azután a genfi tón, majd az Arnon és az olasz tengereken. «Szeretek minden elhagyott és magányos helyet — mondá, — hol azt a gyönyört élvezzük, hogy végetlennek hihetjük azt, a mit látunk, oly végetlennek, milyennek lelkünket óhajtjuk. És ilyen volt e nagy óceán és e part, mely kopárabb a hullámoknál.» Mély germán érzés ez, mely a pogány megindulásokkal egyesülve létre hozza költészetét, e pantheista és mégis gondolkodó, e csaknem görög és mégis angol költészetet, hol a képzelem balga és álmadozó gyermek módjára játszik az alakok és színek nagyszerű szövetével. Felhő, növény, napkelte, ezek személyei; ezek voltak az ős költőkéi is, midőn a villámot láng-madárnak, a felhőket az ég nyájának nézték.

De mily titkos láng lobog e ragyogó képek mögött s mint érezzük a tűzhely hevét a színes fantomokon túl, melyek a láthatáron lebegnek![96] Van-e Shakspeare és Spenser óta valaki, ki ily gyöngéd és nagyszerű elragadtatásokat érzett? Festette-e valaki ily felségesen a felhőt, mely az éjben viraszt az egen, hálójába burkolva az aranyos méhek rajá, a csillagokat, és «a véres reggelt, meteor szemeivel és kiterjesztett lángoló szárnyaival, mely mint a sas felszökik a hullámzó felhő nyergébe»?[97] Ol-

[96] *The Witch of Atlas*, *The Cloud*, *The Skylark*, *Islam* vége, *Alastor*, *Prometheus*.

[97] The sanguine sunrise with his meteor eyes
And his burning plumes outspread,
Leaps on the back of my sailing rack,
When the morning star shines dead. . . .
The orbed maiden with white fire laden,
Whom mortal call the moon,
Glides glimmering o'er my fleece-like floor,
By the midnight breezes strewn.

vassuk el verseit a kertről, hol a nebántsvirág alszik. Hajh! a költő álmai és boldog viziói hullámzottak szűzies szívében, míg végre kinyilt és elhervadt. Idején meg fogunk állapodni s nem megyünk túl, mint ő, tavaszának emlékein.

«A hóvirág, majd az ibolya kikelt a földből, langyos esőtől nedvesen, s lehelletök egybevegyült a pázsit üde illatával, mint a hang a zenével.

«Aztán a tarka királyfű és a magas tulipánok, s a nárcziszok, melyek legszebbek minden virág között, melyek a folyó mélyében szemlélik szemöket, míg saját drága szépségöktől meghalnak.

«Aztán a völgy najádja, a gyöngyvirág: az ifjúság oly széppé, a szenvedély oly halványnyá teszi, hogy remegő harangjainak fénye átcsillámlik világos zöld sátorán.

«Aztán a bibor, fehér vagy kék jáczint, melynek finom harangjai oly gyöngéd, szelid, átható hangon zendülnek meg, hogy illatként lehet érezni az érzékeken belül.

«És a rózsa, mint a fürdeni készülő nympha, feltárva vakító keblének mélyét, míg végre szépsége és szerelme, levetve minden leplét, kitárul a rezgő lég előtt.

«Aztán a karcsú, magas liliom, mely Menád gyanánt emeli föl a holdtól megvilágított kelyhét, míg végre szeme, a ragyogó csillag, az átlátszó harmaton keresztül az ég gyöngéd azurját szemléli.

«És a folyam hullámzó kebelén, virágos lombok árnya alatt aranyzöld fénynyel csillogtak a nagy, remegő vízi liljomok s mellettök a csillagos tavi rózsa, s körösköril a csendes folyam siklott végig és tánczolt, édes hangon és sugárzóan.

«És a gyepes és mohos ösvények, melyek csavarogva

keresztül-kasul szelték a kertet, némelyek egyszerre nyitva állván a napfénynek és szélnek, mások elveszve a virágos fák sűrűjében, mindnyájan százszorszépekkel és gyöngéd jázminokkal voltak ékesítve, melyek épen oly szépek, mint a mesés turbánliliomok, s virágocskákkal, melyek meghajolva, a mint a nap lehanyatlott, fehér, bibor és kék sátrakká estek össze, hogy megóvják a fénybogarat az esti harmattól.»[98]

[98] The snow-drop, and then the violet;
Arose from the ground with warm rain wet,
And their breath was mixed with fresh odour, sent
From the turf, like the voice and the instrument.

Then the pied wind-flowers and the tulip tall,
And narcissi, the fairest among them all,
Who gaze on their eyes in the stream's recess,
Till they die of their own dear loveliness;

And the Naiad-like lily of the vale.
Whom youth makes so fair, and passion so pale,
That the light of ist tremulous bells is seen
Through their pavilions of tender green;

And the hyacinth purple, and white, and blue,
Which flung from ist bells a sweet peal anew
Of music so delicate, soft, and intense,
It was felt like an odour within the sense;

And the rose like a nymph to the bath addrest,
Which unveiled the depth of her glowing breast,
Till, fold after fold, to the fainting air
The soul of her beauty and love lay bare;

And the wand-like lily, which lifted up,
As a Mænad, its moon ight-coloured cup,
Till the fiery star, which is its eye,
Gazed through clear dew on the tender sky;

And on the stream whose inconstant bosom,
Was prankt under boughs of embowering blossom,
With golden and green light slanting through
Their heaven of many a tangled hue,

Minden él itt, lehel és eped. E költemény nem csak egy növény története, hanem egy léleké is, Shelley lelkéé, az érzékeny költőé. Nem természetes dolog, ha összekeverjük? Nincs-e természeti közösség e világ minden élő lénye közt? Bizonyára van lélek minden dologban; akármilyen a lény, oktalan vagy gondolkodó, határozott vagy határozatlan, látható alakján túl mindig csillog valami titkos lényeg, nem tudom, micsoda isteni, melyet néha-néha megpillantunk magasztos felvillanásaiban, a nélkül, hogy valaha elérhetnők vagy belehatolhatnánk. Ez az előérzet és vágy, mely az egész modern költészetet emeli, majd keresztény elmélkedésekben, mint Campbellnél és Wordsworthnál, majd pogány viziókban, mint Keatesnél és Shelleynél. Hallják dobogni a természet nagy szívét, hozzá akarnak jutni, megkisértenek minden szellemi vagy érzéki útat, Judaeán és Görögországon keresztül, a megszentelt dogmák s a tiltott tanok ösvényén. E nagyszerű és esztelen erőlködésben a legnagyobbak kimerülnek és meghalnak. Költészetök, melyet magukkal hurczolnak e magasztos útakon, szétszakad. Az egyetlen Byron éri el az ormot, és mind e nagy költői

Broad water-lilies lay tremulously,
And starry river-buds glimmered by,
And around them the soft stream did glide and dance
With a motion of sweet sound and radiance.

And the sinuous paths of lawn and of moss,
Which led through the garden along and across,
Some open at once to the sun and the breeze,
Some lost among bowers of blossoming trees,

Were all paved with daisies and delicate bells
As fair as the fabulous asphodels;
And flowrets which, drooping as day drooped too,
Fell into pavilions, white, purple, and blue,
To roof the glow-worm from the evening dew.

diszítményekből, melyek zászlók gyanánt lobogtak s a legfőbb igazság meghódítására látszottak felhívni az embereket, ma már nem lehet egyebet látni, mint szétszórt rongyokat az úton.

De mégis megtették a magukét. Sokszoros erőfeszítések és akaratlan összhangjok által megváltozik a szép eszméje, s ennek ragálya meg fogja változtatni a többi eszmét is. A konzervativek épen úgy hozzájárulnak, mint a forradalmárok, és az új szellem áthatja a költeményeket, melyek áldják az államot és egyházat, épen úgy, mint ama költeményeket, melyek elátkozzák az államot és egyházat. Megtanuljuk Wordsworthtól és Byrontól, az elmélyedő protestantismustól[99] és a rendszeres scepticismustól, hogy e megszentelt intézményben, melyet a *cant* védelmez, van anyag a reformra és lázadásra; hogy lehet erkölcsi értéket találni azon kívül is, melyet a törvény bélyeggel ellát és a közvélemény elfogad; hogy a hivatalos hitvallásokon kívül igazság, a tiszteletben tartott osztályokon kívül nagyság, a szabályos helyzeteken kívül is lehet erény; hogy a nagyság a szívben és szellemben van, s hogy a többi mind, cselekedet és hit, alárendelt jelentőségű. Tapasztalni kezdik, hogy az irodalmi conventiókon túl is van költészet, s következőleg hajlandók érezni, hogy a vallási dogmákon túl is lehet hit, a társadalmi intézményeken kívül is lehet igazság. A régi épület megrendül s behatol a forradalom, nem rohamos

[99] Wordsworth, *The Excursion.*

Our life is turned
Out of her course, whenever man is made
An offering, a sacrifice, a tool
Or implement, a passive thing employed
As a brute mean.

áradással, mint Franciaországban, hanem lassú szivárgással. A fal, melyet a köztürelmetlenség emelt ellene, meghasad és nyilásokat kap; a köztársasági és császári jakobinizmus elleni harcz győzelemmel végződik, s ezentúl úgy szemlélhetik az ellenséges eszméket, mint eszméket és nem mint ellenségeseket. Szemlélik s az országhoz alkalmazva elfogadják. A katholikusokat emancipálják, a *rotten borough*-kat megszüntetik, a választási adófokot leszállítják, az igazságtalan adókat, melyek megdrágították a gabonát, visszavonják, az egyházi dézsmát földadóvá változtatják, a borzasztó törvényeket, melyek a tulajdont védték, megenyhítik, az adóalapot mindinkább a gazdag osztályokra viszik át; a régi intézmények, melyeket hajdan egy faj javára, s e fajban egy osztály javára állítottak fel, már csak oly föltétel alatt maradhatnak fenn, hogy mindenkinek hasznára váljanak; a kiváltságok ténykedésekké lesznek, és a középosztály e diadala mellett, mely a közvéleményt alkotja s magához ragadja a befolyást, az aristokratia a sinecurákról a szolgálattételre megy át, s nem látszik többé jogosultnak másképen, csak mint nemzeti növényiskola, mely a közpálya számára embereket szolgáltat.

Ugyanakkor kitágul a szűk orthodoxia. Az állattan, csillagászat, földtan, növénytan, embertan, minden megfigyelő tudomány, melyet annyira művelnek és oly népszerű lesz, erővel belehatol felbontó fölfedezéseivel. A kritika átjön Németországból, átdolgozza a bibliát, újra készíti a dogma történetét, megtámadja magát a dogmát is. Ezalatt kiszárad a szegényes skót bölcsészet; az átalakulásra törekvő felekezetek izgalmai és az emelkedő unitarizmus közepett a szárazföldi bölcsészetet áradó tenger gyanánt hallják zúgni a frigyszekrény ajtaja előtt.

Az irodalmat már meghódította; ötven év óta minden nagy író elmerül benne: Sidney Smith, a papság merevsége és a katholikusok elnyomása elleni gúnyjával; Arnold, a papság vallási egyedárúsága és az anglikánok egyházi egyedárúsága elleni tiltakozásaival; Macaulay történelmével és a szabadelvű forradalom dicsőítésével; Thackeray, a középosztály javára megtámadva a nemesi osztályt; Dickens a kicsinyek és szegények javára megtámadva a méltóságviselőket és gazdagokat; Currer Bell és mrs. Browning, a nők kezdeményezését és függetlenségét védve; Stanley és Jowet, bevezetve a Rajnán túli exegesist és meghatározva a bibliai kritikát; Carlyle, angol forma alatt bevive a német metaphysikát; Stuart Mill angol forma alatt bevive a franczia pozitivizmust; maga Tennyson, minden ország és minden kor szépségére kiterjesztve szeretetreméltó műkedvelésének és költői rokonszenveinek pártfogását. Mindegyik belemerül, termete és helye szerint különböző mélységekbe, mindnyáját közel tartja a parthoz gyakorlati elfogultsága, mindnyáját megvédi az elsikamlás ellen erkölcsi elfogultsága; mindnyájan azzal foglalkoznak, némelyek több hévvel, mások több bizalmatlansággal, hogy elfogadják vagy bevezessék a demokratia és modern bölcsészet emelkedő áramlatát alkotmányukba és egyházukba, kár nélkül és mértékkel, úgy hogy semmit se romboljanak le és mindent megtermékenyítsenek.

II. FEJEZET.

Lord Byron.

I. Az ember. — Családja. — Szenvedélyes jelleme. — Kora szerelmei. — Kicsapongó élete. — Harczias jelleme. — Lázadása a közvélemény ellen. — *English Bards and Scottish Reviewers.* — Kihívó dacza és oktalanságai. — Házassága. — A közvélemény felzúdul ellene. — Elútazása. — Politikai élete Olaszországban. — Búskomolysága és szenvedélyessége.

II. A költő. — Miért írt? — Hogyan írt? — Hogyan egyéni a költészete? — Klasszikus ízlése. — Mennyiben volt hasznára ez ízlés? — *Childe Harold.* — A hős. — A tájak. — A styl.

III. Apró költeményei. — Szónoki modora. — Melodrámai hatásai. — A tájképek igazsága. — Az érzések őszintesége. — A szomorú és végleges megindúlások festése. — A halál és kétségbeesés uralkodó eszméje. — *Mazeppa, a chilloni fogoly, Corinth ostroma, a korzár, Lara.* — Felfogása hasonlít az Edda és Shakspeare felfogásához. — *A sötétség.*

IV. *Manfred.* — Byron Manfredjének és Gœthe Faustjának összehasonlítása. — A legenda és az élet fogalma Gœthénél. — Eposának symbolikus és bölcsészi jelleme. — Mennyiben áll alatta Byron. — Mennyiben áll fölötte Byron. — A jellem és cselekvény fogalma Byronnál. — Költeményének drámai jelleme. — Az egyetemes és egyéni költő ellentéte.

V. Botrány Angliában. — Az erkölcsök kényszere és képmutatása. — Hogyan és mily törvény szerint változnak az erkölcsi fogalmak. — A déli élet és erkölcstan. — *Beppo.* — *Don Juan.* — Byron tehetségének és styljének átalakúlása. — A szépség és az érzéki boldogság festése. — *Haydée.* — Hogyan támadja meg a brit *cant*-ot. — Hogyan támadja meg az emberi képmutatást. — Az ember fogalma. — A nő fogalma. — *Donna Julia.* — *A hajótörés.* — *Ismail elfoglalása.* — Styljének természetessége és változatossága. — Lendületének túlsága és kifáradása. — Színművei. — Elútazása Görögországba és halála.

VI. Byron helyzete korában. — A század betegsége. — A boldogság és élet különböző fogalmai. — Az irodalom válasza. — A tudományok válasza. — Az ész jövendő egyensúlya. — A természet modern fogalma.

I.

Hátra hagytam a legnagyobbat és legangolabbat e művészek közül; oly nagy és annyira angol, hogy egymagában több igazságra tanít hazája és kora felől, mint a többiek együtt. Életében elátkozták eszméit; halála után be akarták feketíteni szellemét. Az angol kritikusok még ma is igazságtalanok iránta. Egész életén át harczolt a világ ellen, melyből származott, s életében úgy, mint halála után viselnie kellett terhét a bosszúállásnak, melyet kihívott, és az ellenszenveknek, melyeket támasztott. Az idegen biráló méltányosabb lehet és szabadon dícsérheti a hatalmas kezet, melynek ütéseit nem érezte.

Ha volt valaha szenvedélyes és botorul érzékeny lélek, mely azonban képtelen önmagától megszabadulni, mindig fel van dúlva, de zárt határok között, természetes heve által a költészetre van szánva, de természetes korlátjai által a költészet egyetlen fajára van szorítva: úgy az ő lelke volt az.

E készség a végletes indulatokra nála családi örökség volt s nevelésének eredménye. Ős nagybátyja, afféle indulatos és embergyűlölő őrült, kocsmai párbajban, egyetlen gyertya világánál megölte rokonát, Chaworthot s vád alá került a lordok háza előtt. Atyja, durva élvhajhász, elszöktette lord Carmarthen nejét, tönkretette és bántalmazta miss Gordont, második nejét, s miután őrült és becstelen ember módjára élt, a szárazföldre ment meghalni, magával vivén családjának utolsó pénzét.

Anyja, őrjöngő pillanataiban széttépte kalapjait és ruháit. Midőn gyászos férje meghalt, csaknem elvesztette eszét s az utczára hallatszottak sikoltásai. Mily gyermekkora volt Byronnak e «nőstény oroszlán» barlangjában, a bántalmak és elérzékenyülések mily váltakozó viharai közt élt ő maga, ki épen oly szenvedélyes és még keserűbb volt, csak hosszú elbeszélés tudná elmondani. Anyja utána szaladt, sánta kölyöknek nevezte, kiabált s fejéhez vágta a tűzi lapátot és harapófogót. A gyermek hallgatott, bókolt s annál inkább érezte a bántalmat. Egy napon, midőn ismét «a néma düh szállta meg», ki kellett kezéből ragadni a kést, melyet felkapott az asztalról s már mellének szegezett. Máskor oly borzasztó czivódás volt köztük, hogy a fiú és anyja külön-külön a gyógyszerészhez ment, «megtudni, nem jött-e a másik méregért, hogy megölje magát, s figyelmeztették a kalmárt, nehogy adjon neki.» Midőn az iskolába ment, «barátságai — mondja önmaga — szenvedélyek voltak.»[1] Sok év multán sem tudta «szívdobogás nélkül» hallani Clare, egyik régi bajtársa nevét. Akárhányszor bajt vont magára barátjaiért, felajálva idejét, tollát, erszényét. Egy napon, Harrowban egy nagyobb tanuló nagyon megnyaggatta kedves Peeljét, megbotozva karja húsos részét, melyet kicsavart, hogy annál érzékenyebb legyen. Byron kisebb lévén, hogysem megtámadhatná e hóhért, dühtől kipirulva közelgett hozzá, s könyes szemekkel és reszkető hangon kérdé, hány ütést akar még adni? «Mi közöd hozzá, kis kölyök?» — «Mert — felelt Byron karját

[1] My school-friendships were *with me passions* (for I was always violent). I never hear the word Clare (Lord Clare) without the beating of the heart, even now. (*Byron's Works.* ed. Moore: *Life*, I.)

nyujtva — ha önnek is úgy tetszik, magamra venném a felét.»[2] A nemeslelkűség túláradott nála, mint minden egyéb. «Soha sem találkozott egy boldogtalannal, hogy ne segített volna rajta», mondja valaki, ki közelről ismerte őt ifjú korában.[3] Később Olaszországban a százezer frankból, melyet elköltött, huszonötezret elajándékozott. Az élő források nagyon tele voltak e szívben és hevesen kiáradt belőlük a jó, a rossz, a legcsekélyebb lökésre.

Nyolcz éves korában, mint Dante, szerelmes lett egy Mary Duff nevű gyermekbe. «Nem különös-e, írja tizenhét évvel később, hogy oly egészen, oly eszeveszetten bele voltam bolondulva e gyermekbe oly korban, midőn nem érezhettem a szerelmet s nem tudhattam e szó értelmét?... Mindenre emlékszem, a mit egymásnak mondtunk, nyájaskodásainkra, vonásaira; nem volt többé nyugalmam, nem tudtam aludni.... Gyötrelmem, szerelmem oly erős volt, hogy néha azt kérdem magamtól, volt-e azóta oly igaz szerelmem? Midőn később meghallottam házasságát, villámcsapás volt reám nézve, fuldokoltam, csaknem görcsökbe estem».[4]

Hasonlókép midőn tizenkét éves korában unokatestvérébe, Parker Margitba volt szerelmes, nem tudott

[2] «Because, if you please,» said Byron holding out his arm, «I would take half».

[3] *Byron's Works*, ed. Moore. I, 121.

[4] How very odd that I should have been so utterly, devotedly fond of that girl at an age when I could neither feel passion, nor know the meaning of the word! . . . . I remember all our caresses, . . . my restlessness, my sleeplessness. My misery, my love for the girl were so violent, that I sometimes doubt, if I have ever been really attached since.

aludni, nem evett többé. «Volt okom hinni, hogy szeret, és mégis életem legfőbb dolgát az tevé, hogy az időre gondoltam, mely következő találkozásunkig el fog mulni. S elválásaink körülbelül tizenkét óráig tartottak! De én őrült voltam akkor és ma sem vagyok sokkal okosabb . . . .»[5]

Soha sem lett okosabbá; az iskolában roppant sokat olvasott, később Cambridgeben, Newsteadben és Londonban erőfeszítő testgyakorlatokat tartott, túlságos volt a kicsapongásban és megtartózkodásban, romboló életmódot vitt, szóval mindenben a végletekig ment. Uracs lévén, még pedig egyike a legragyogóbbaknak, csaknem éhen veszett el abbeli félelmében, hogy meghízik; majd meg fulladásig ivott és evett éjjeli dorbézolásaiban.

«A két megelőző napon, mondja barátja Moore, Byron semmit sem vett magához, csak néhány kétszersültet, s gyomra csillapítására mastixot rágott. Asztalhoz ülvén a tengeri rákokra szorítkozott s két-három darabot evett meg belőlük, közben-közben egy kis pohár erős fehér pálinkát hajtva fel, néha egy nagy pohár igen meleg vizet, majd ismét tiszta pálinkát; mintegy hat poharat ivott meg, mire kettősben két palaczk bordeauxhoz fogtunk s reggeli négy óra felé váltunk el». Más ízben a következő jegyzetet találjuk naplójában: «Tegnap Scrope Davissel a Cocoban ebédeltem. — Hat órától éjfélig asztalnál ültünk. — Kettősben egy palaczk pezsgőt és hat

[5] My passion had its usual effects upon me. I could not sleep; I could not eat. I could not rest, and although I had reason to know that she loved me, it was the texture of my life to think of the time which must elapse before we could meet again, being usually about twelve hours of separation. But I was a fool then, and am not much wiser now.

palaczk bordeauxt ittunk. Egyik bor sincs rám nagy hatással». Később Velenczében: «Alig húnytam be szememet a múlt héten. Nehány különös farsangi kalandom volt álarcz alatt. Az utolsó érig kizsákmányolom ifjúságom bányáját, és aztán.... jó éjszakát! Éltem, meg vagyok elégedve.»[6]

Ily életmód elkoptatja a szerveket s a mértékletesség időközei nem képesek helyreállítni. A gyomor elromlik, az idegek fel vannak dúlva, a lélek aláássa a test gépezetét, mely viszont a lelket ássa alá. «Mindig valódi kétségbeeséssel ébredek fel — írja Olaszországban — és undort érzek minden iránt, még a miben tegnap kedvemet leltem is. Angliában öt év előtt épen ily hypochondriám volt, de oly erős szomjúság kiséretében, hogy egy éjjel tizenöt palaczk seltzi vizet kiittam az ágyban, a nélkül hogy szomjam megenyhült volna, s türelmetlen szomjúságomban leütöttem a palaczkok nyakát....»

Kevesebb is elég volna tökéletesen tönkre tenni a testet és lelket. Igy élnek e szenvedélyes lelkek, szüntelenül hajtva és összetörve saját erejöktől, mint a feltartóztatott golyó, mely oly gyorsan forog, hogy nyugodtnak látszik, de a legkisebb akadálynál felugrik, visszapattan, mindent szétmorzsol s végre a földbe temeti önmagát. A legélesebb figyelő, Beyle, ki több hétig élt vele, azt mondja, hogy bizonyos napokon őrült volt: máskor, szemben a szép dolgokkal, magasztossá lett. Bár tartózkodó és büszke volt, a zene mégis könyekre indította. Máskor az apró angol szenvedélyek vették ki sodrából,

[6] I have hardly had a wink of sleep this week past. I have had some curious masking adventures, this carnival..... I will work the mine of my youth to the last vein of the ore, and then .... good night. I have lived and am content.

például a rang büszkesége, az uracs hiúsága; Brummelről «csak a féltékenység és csodálat reszketésével beszélt». De a jelen szenvedély, akár kicsiny volt, akár nagy, megrohanta lelkét, mint a vihar, fölemelte s magával ragadta egész az oktalanságig és lángészig. Naplója, bizalmas levelei, egész mesterkéletlen prózája mintegy reszket a szellemtől, haragtól, lelkesültségtől; az érzés sikoltása rezeg legcsekélyebb szavaiban; Saint-Simon óta nem láttak élőbb vallomásokat. Minden styl bágyadtnak, minden lélek érzéketlennek látszik az övé mellett.

E nagyszerű lendületében az elszabadult és zabolátlan tehetségeknek, melyek találomra száguldoznak s válogatás nélkül látszanak őt a láthatár négy tája felé hajtani, van egy, mely megragadja a gyeplőt és azon fal felé ragadja őt, melyen összetört. «Szegény Byron! mondá Walter Scott,[7] igazán jó szívű ember volt, a legszeretőbb és legjobb érzelmekkel. De nyomorultan elveszett, mert esztelenül megvetette a közvéleményt. A közelenkezés, a helyett, hogy óvatossá tenné vagy visszatartaná, csak arra ingerelte, hogy még rosszabbat tegyen. Mintha így szólt volna: Ah! nem szeretitek ezt? Jó, majd rosszabbat fogtok látni fáradságtokért». A lázadás ez ösztöne a fajban van; a vad szenvedélyek[8] egész csomagja van itt, melyek az éghajlatból születtek s a lázadás ösztönét táplálják: a sötét kedély, a szenvedélyes képzelem, a fék-

[7] Lockart, *Life of Sir W. Scott.*

[8] If I was born, as the nurses say, with a silver spoon in my mouth, it has stuck in my throat, and spoiled my palate, so that nothing put into it is swallowed with much relish, unless it be Cayenne. . . . I see no such horror in a dreamless sleep, and I have no conception of any existence which duration would not make tiresome.

telen gőg, a veszély kedvelése, a harcz szükségérzete, a benső izgatottság, mely csak a rombolásban talál kielégítést, és ama komor őrültség, mely előre hajtá a skandináv *berserkereket* midőn nyitott bárkán, a villám hasitotta ég alatt átadták magukat a viharnak, melynek dühét magukba szívták. Ez ösztön a vérben van: ilyennek születnek, a mint oroszlánnak vagy bulldognak szokás születni.[9] Byron még egészen kis gyermek volt, midőn dajkája egy ízben keményen megszidta, mert bepiszkolta új ruháját, melyet épen akkor vett magára. Erre megragadta néma dühe, megfogta két kezével a ruhát, elejétől végig ketté szakitotta, s egyenesen, mozdulatlanul, komoran állt a szitkozódó dajka elé, hogy jobban daczoljon vele. A büszkeség nála túláradott. Midőn tiz éves korában a *lord* czimet örökölte, s az iskolában először tették a felszólitásnál neve elé a *dominus*-t, nem tudott a rendes szóval: *adsum* felelni,[10] mozdulatlanul maradt társai közt, kik nagy szemeket meresztettek és végre könyekben tört ki. Máskor, Harrowban, midőn viszály osztotta két részre az iskolát, egyik növendék igy szólt: «Byron nem akar közénk állni, mert sehol sem szeret a második lenni». Vezérül választották s csak is igy méltóztatott a párthoz állni. Soha sem ismerni el urat maga fölött, egész erejéből föltámadni a beavatkozás vagy befolyás minden látszata ellen, érintetlenül és sértetlenül megőrizni személyét minden áron, egész végig és mindenki ellen, inkább mindent merni, mint a megadásnak csak egy jelét is adni, ebből állt benső lénye. Ezért volt kész inkább

[9] I like Junius, he was a good hater. . . .

I don't understand yielding sensitiveness. What I feel is an immense rage for 48 hours.

[10] Jelen vagyok.

mindent elszenvedni, mint a gyöngeségnek egy jelét is adni. Tíz éves korában büszkeségből stoikus volt. Lábát fájdalmasan egyenesítették ki egy fagépben, mialatt leczkét vett a latin nyelvből, és tanítója sajnálkozását fejezte ki. «Ne ügyeljen arra, hogy szenvedek, Roger úr, mondá a gyermek; nem fogja annak semmi jelét sem látni arczomon.»[11]

A milyen volt gyermekkorában, olyan maradt, mint férfi. Testileg, lelkileg harczol vagy harczra készül.[12] Minden nap hosszú órákon át öklöződik, pisztolylyal lövöldöz, a kardot gyakorolja, fut és ugrik, lovagol, legyőzi az akadályokat. Ezek csak kezeinek és izmainak műveletei; de másokra is van szüksége. Ellenségek hiányában a társadalommal köt ki és harczra száll vele. Tudjuk, mily fokra emelkedett akkoriban az uralkodó vélemények türelmetlensége. Anglia tetőpontján volt Franczia-ország elleni harczának, s azt hitte, hogy az erkölcsért és szabadságért küzd. Előtte e pillanatban szent az egyház és az alkotmány: hozzá ne merj nyúlni, ha nem akarsz közellenséggé válni! A ki a nemzeti szenvedély és protestáns szigorúság e lázrohamában szabad eszméket vagy erkölcsöket vall, gyujtogatónak látszik és maga ellen zúdítja a tulajdonosok ösztönét, a moralisták tanait, a politikusok érdekeit és a nép elfogultságait. Ezt a pillanatot választja ki Byron, hogy Voltairet és Rousseaut dícsérje, Napoleont csodálja,[13] sceptikusnak vallja magát, a természet és gyönyör javára tiltakozzék a *cant* és szabály ellen, ki-

[11] «Never mind, M. Roger, you shall not see any signs of it in me».

[12] I like energy, — even animal energy, — of all kinds — and have need of both, mental and corporal.

[13] Regényhősének nevezte őt.

mondja, hogy a főrangú angol társaság kicsapongó és képmutató, s frázisokat gyárt és megöleti az embereket, hogy megőrizze sinecuráit és *rotten borough*-it. S mintha a politikai gyűlölség nem volna elég, irodalmi ellenségeket is zúdit magára, megtámadja a bírálók egész testületét,[14] gyalázza az új költészetet, kijelenti, hogy a leghiresebbek «Claudiánok, a császárság végső korszakába valók», dühöng a *lakisták* ellen és Southeyben elkeseredett és fáradhatatlan ellenséget szerez.

Ennyi ellenség között mindenfelől kiteszi magát támadásaiknak. Rossz hírbe hozza magát a *cant* gyűlölete, kihívó viselete, a bűnnel való dicsekvése által. Önmagát festi hőseiben, de feketén, úgy hogy mindenki ráismer és sokkal rosszabbnak tartja, mint a milyen valósággal. Walter Scott így ír melegében a *Childe Harold* olvasása után:

«Nagybecsű költemény, de nem kelt jó véleményt az írónak sem szívéről sem erkölcséről. A bűnnek kissé szerényebbnek kellene lenni, s a nemes lord tehetségeihez csaknem hasonló nagy arczátlanság van ama kívánságban, midőn komolyan kívánja, hogy sajnálják őt az unalom és undor miatt, melyre asztaltársai és szeretői társaságában tett szert. Roppant hiúság is van abban, ha nekünk, kis embereknek, tudtunkra adja, hogy elévült apró aggályaink s mértékletességi szabályaink nem méltók az ő figyelmére».[15]

[14] *English Bards and scottish Reviewers.*

[15] *Childe Harold* is, I think, a very clever poem, but gives no good symptom of the writer's heart or morals. Vice ought to be a little more modest, and it must require impudence almost equal to the noble lord's other powers, to claim sympathy gravely for the ennui arising from his being tired of his wassailers

Ily érzelmeket gerjesztett minden tiszteletreméltó osztályban; kedvét lelte benne s még rosszabbat tett, megértetve, hogy keleti kalandjaiban sokat merészelt, és nem bosszankodva, ha összetévesztették hőseivel. Egy ízben így szólt: «Kíváncsi volnék megismerni az érzéseket, melyeket oly ember tapasztal, ki épen ekkor követett el gyilkosságot.» Máskor ezt írta naplójába: «Hobhouse különös hírt adott tudtomra, hogy én vagyok az igazi Konrád, a valódi korzár s hogy útazásaimnak egy része tanúk nélkül történt. Hm! az emberek néha közel járnak az igazsághoz, a nélkül, hogy eltalálnák. Hobhouse nem tudja, mivel foglalkoztam egy évig, miután elhagytam a Levantét. Sem ő, sem más, sem —, sem —, sem —. Pedig ez hazugság....[16] De nem szeretem az oly hazugságokat, melyek az igazsághoz hasonlítnak.» Veszélyes szavak, melyek tör gyanánt fordultak ellene; de szerette a veszélyt, a halálos veszélyt, s csak akkor érezte jól magát, ha minden felől az ellene zúduló haragot látta. Egyedül mindenki ellen, az egész fölfegyverzett társadalom ellen, fölemelt fővel, győzhetetlenül, még a józan ész, még a lelkiismeret előtt sem hajolva meg, tapasztalni kezdte megfeszült idegeiben a nagyszerű és borzasztó érzést, mely felé önkénytelenül hajlott egész lénye.

and his paramours. There is a monstrous deal of conceit in it too, for it is informing the inferior part of the world, that their little old-fashioned scruples of limitation are not worthy of his regard....

My noble friend is something like my old peacock, who chooses to bivouac apart from his lady, and sits below my bedroom window, to keep me awake with his screeching lamentation. Only I own he is not equal in melody to lord Byron.

[16] Az utolsó szavak *Macbeth* (V. 5.) egy idézetének szabad fordítása.

Végső oktalansága rá zúdította a támadást. Míg nőtelen volt, mentegetni lehetett kicsapongásait nagyon erős vérmérsékletének heve által, mely gyakran fellázítja ez ország ifjait a jó ízlés és szabály ellen; de a házasság rendbe hozza őket, és Byron rendetlenségeit épen a házasság emelte tetőpontra. Kitünt, hogy neje a megtestesült erény volt, «afféle mint-kép», a kit ilyenül idéztek, «a szabály teremtménye», szabatos és száraz, képtelen tévedni és megbocsátni. «Nagyon furcsa, — mondá szolgája, Fletcher, — soha sem ismertem oly nőt, ki ne tudta volna mylordot vezetni, kivéve myladyt». Neje őrültnek vélte őt s megvizsgáltatta az orvosok által. Megtudva, hogy eszénél van, elhagyta, visszatért családjához és soha sem akart többé vele találkozni. Erre szörnyetegnek tartották. A hirlapok gyalázattal tetézték; barátjai felszólíták, hogy ne menjen többé a szinházba vagy a parlamentbe, attól félve, hogy kifütyölik vagy bántalmazzák. Mily dühvel és gyötrelemmel tölthette el e szenvedélyes és a tündöklő dicsőséghez korán hozzá szokott lelket a bántalmazások ily egyetemes támadása, csak verseiből lehet megtudni. Megkeményítette szivét s Velenczébe ment, hol a kéjes olasz életbe, sőt aljas dorbézolásba merült, hogy még inkább arczul üsse a puritán szemérmeskedést, mely elkárhoztatta őt, s csak egy még inkább megrótt botrány által emelkedett ki ismét, nyilvános viszonyt szőve az ifjú Guiccioli grófnővel.

A politikában épen oly elkeseredett forradalmárnak mutatta magát, mint az erkölcsiségben. 1813-ban így írt: «Megegyszerűsitettem politikámat; abból áll jelenleg, hogy halálosan gyűlölök minden létező kormányt».[17] Ez

[17] I have simplified my politics into an utter detestation of all existing governments.

időtájt Ravennában háza központja és fegyvertára volt az összeesküvőknek, s nagylelküleg és oktalanul arra készült, hogy velök együtt fegyverre kél Olaszország felszabadítására. Naplójában így ír 1821-ben:

«Fel akarnak itt lázadni és engem meg fognak tisztelni felhivásukkal. Nem maradok el, bár nem hiszem, hogy elég nagy a számuk és bátorságuk nagy dolgok végbezvitelére; de azért előre! — Mit jelent az «én»? Egy ember vagy egy millió ember mindegy; a szabadság eszméje az, melyet el kell hinteni. Ily alkalmaknál el kell némulni az egyéni számításnak, és nem én leszek, ki így fogok tenni».[18]

Addig is bajai voltak a rendőrséggel, házát szemmel tartották, órgyilkossággal fenyegették és mégis mindennap kilovagolt s pisztolylövésben gyakorolta magát a szomszéd fenyvesben. Ezek oly ember érzelmei, ki a töltött ágyú szája előtt áll, várva, hogy elsüljön: az izgatottság nagy, sőt hősi, de nem szelid, és bizonyára, még a nagy felindulás e pillanatában is boldogtalan volt; semmi sem képesebb megmérgezni a boldogságot, mint a harczias szellem.

«Miért unatkoztam» írja «többé-kevésbbé egész életemben? . . . . Nem tudok mit felelni, de azt vélem, vérmérsékletemben van . . . . . valamint az is, hogy leverten ébredek föl, a mi több év óta soha sem marad el. A mér-

[18] They mean to insurrect here and are to honour me with a call thereupon. I shall not fall back, though I don't think them in force and heart sufficient to make much of it. But onward. What signifies self? . . . . It is not one man nor a million, but the spirit of liberty that must be spread. . . . The mere selfish calculation ought never to be made on such occasions and, at present, it shall not be computed by me. . . . I should almost regret that my own affairs went well, when those of nations are in peril.

tékletesség és testgyakorlat, melynek néha és kitartóan, erősen és hevesen átadtam magamat, nagyon keveset vagy semmit sem használt. A heves szenvedélyek inkább javamra váltak. Mikor közvetlen befolyásuk alatt álltam — különös dolog! — izgatott voltam és nem levert. — A bor és szeszes italok komorrá s egész a vadságig zordonná tesznek; de nyugodt és tartózkodó maradok, s épen nem veszekszem, ha nem szólnak hozzám. Az úszás is felbuzdít; de általában levert, napról napra levertebb vagyok. Ez ellen nincs orvosság, mert nem érzem magamat oly unatkozottnak, mint tizenkilencz éves koromban. Bizonyságúl szolgálhat, hogy e korban kénytelen voltam játszani vagy írni, vagy bármily izgalmat szerezni, különben nyomorultúl éreztem magamat. . . . . Most leginkább a renyheség vesz rajtam erőt s bizonyos undor, mely erősebb a közömbösségnél. Midőn felébredek, dühös vagyok.[19] — Legutóbb Lega egy velenczei levéllel lépett be hozzám bizonyos számla ügyében,

[19] I always wake in actual despair, and despondency, in all respects, even of that which pleased me over night.

In England, five years ago, I had the same kind of hypochondria, but accompanied with so violent a thirst, that I have drunk as many as fifteen bottles of soda-water in one night, after going to bed, and been still thirsty . . . . . striking off the necks of the bottles from mere thirsty impatience.

What I feel most growing upon me are laziness, and a disrelish more powerful than indifference. If I rouse, it is into fury. I presume that I shall end (if not earlier by accideni) like SWIFT «dying at the top».

Lega came in with a letter about a bill unpaid at Venice which I thought paid months ago. I flew into a paroxysm of rage, which almost made me faint.

I have always had «*une âme*» which not only tormented itself, but every body else in contact with it, and an «*esprit violent*», which has almost left me without any «*esprit*» at all.

melyről azt hittem, hogy már tíz hónap előtt kifizettem. Oly dühroham lepett meg, hogy csaknem elájultam. Azt hiszem, olyan végem lesz, mint Swiftnek, azaz először fejemnél fogva halok meg, ha csak nem fog előbb és véletlenül megtörténni».

Borzasztó várakozás, mely egész élete végéig kísértette! Halálos ágyán, Görögországban, nem akarta (nem tudom miért) engedni, hogy eret vágjanak rajta s inkább azonnal el akart veszni. Azzal fenyegették, hogy különben megőrül; erre felugrott: «Rajta hát hóhérok!» — s oda tartá karját. Ily kitörések és aggodalmak közt töltötte életét; a kiállott gyötrelem, a kihívott veszély, a megfékezett ellenállás, a megízlelt szenvedés, a sötét harczias őrjöngés minden nagysága és szomorúsága — ezek voltak a képek, melyekre szüksége volt, hogy végig vonuljanak szemei előtt. Cselekvés hiányában álmai voltak s csak azért szorítkozott az álmokra, mert hiányzott a cselekvés. Görögországba hajózva ő maga mondá, hogy a költészetet csak jobb hiányában választotta, hogy az nem volt neki való. «Mi a költő? Mit ér? Mit tesz? Fecsegő.» Kedvezőtlen jóslatot mondott kora költészetére, a magáéra is, azt állítva, hogy ha még tíz évig élne, más dolgokat látnának tőle, mint verseket. Valóban jobban helyén lett volna, mint a tengerek királya vagy egy középkori banda vezére. Az olasz nap két-három sugarát kivéve költészete és élete olyan volt, mint a modern világba átültetett skaldé, ki a nagyon szabályozott világban nem találta meg neki való helyét.

II.

Byron hát költő volt, de a maga módja szerint; különös mód ez, egészen hasonló ahhoz, mely szerint élt. Benső

viharok, eszmelavinák voltak benne, melyek nem találtak más kivezető útat, mint írás által. «Futni enmagamtól — ez volt mindig az egyetlen, igaz, őszinte ok, hogy firkáltam, s a kiadás folytatása volt ugyanazon dolognak, a tevékenység által, melyet a szellemnek nyujt, mely e nélkül önmagára esnék vissza.»[20] «Lelke teljességéből írt» mondja, «szenvedélyből, ösztönből, sokféle okból, de soha sem számításból,» és csaknem mindig bámulatos gyorsasággal: a *Korzárt* tíz nap alatt, az *Abydosi arát* négy nap alatt.

A nyomtatás alatt hozzátett, javított, de soha sem dolgozott át semmit. «Mondtam már önnek, hogy nem tudok átdolgozni. Olyan vagyok, mint a tigris; ha elhibázom első szökésemet, morogva visszavonulok a sűrűségbe; de ha jól sikerül, mindent eltipor.»[21]

Kétségkívül előre szökik, de láncz van rajta: soha, gondolatainak legszabadabb röptében sem menekülhet magától. Önmagáról álmodik, önmagát látja mindenütt. Áradó patak, melynek sziklák vetnek gátat. Nincs hozzá hasonló nagy költő, kinek oly szűk képzelme volna; nem tud másokká átalakúlni. Saját bajait, saját lázadásait, saját útazásait foglalja versekbe, alighogy átalakítva és rendbe szedve. Nem költ, hanem figyel; nem teremt, hanem átír. Másolata fekete színbe megy át, de mégis másolat. «Semmiről sem

[20] I have written from the fulness of my mind, from passion, from impulse, from many motives, but not «for their sweet voices».

To withdraw myself from myself has ever been my sole, my entire, my sincere motive in scribbling at all — and publishing also the continuance of the same object, by the action it affords to the mind, which else recoils upon itself.

[21] I told you before that I can never recast any thing. I am like the tiger. If I miss the first spring, I go grumbling to my jungle again. But if I do it, it is crushing.

tudok írni» úgymond, «valami személyes tapasztalás és valódi alap nélkül.»[22] Leveleiben és jegyzőkönyvében csaknem vonásról vonásra feltalálhatjuk legmegragadóbb leírásait. Ismail elfoglalása, Don Juan hajótörése lépésről lépésre követ két prózai elbeszélést. Ha csak a balgák képesek neki tulajdonítni hőseinek bűneit, viszont csak a vakok nem képesek meglátni benne személyeinek érzelmeit; ez oly igaz, hogy tulajdonképen csak is egyetlen egyet alkotott. Childe Harold, Lara, a gyaúr, a korzár, Manfred, Sardanapal, Kain, Tassója, Dantéja és a többi mindig ugyanazon ember, különböző öltönyökben, többféle vidéken, különböző kifejezésekkel, de úgy, mint a festők szoktak tenni, midőn a ruha, díszlet és állás változtatásával ugyanazon mintáról ötven arczképet festenek. Sokkal inkább magára hajolt, hogysem más dolgokért lelkesült volna: az akarat megszokott merevsége megakadályozza a szellem hajlékonyságát; ereje, mely mindig az erőfeszítésre volt központosítva és harczra irányozva, önmagának szemléletébe zárta őt és arra szorította, hogy soha se írjon mást, mint saját szívének eposát.

Mily stylben írt? E központosított és tragikus érzelmek mellett klasszikus szelleme volt. Kedvencz könyvei a legkülönösebb vegyülékben a legszenvedélyesebbek vagy a legszabályosabbak voltak; mindenekelőtt a biblia. «Buzgó olvasója és nagy bámulója vagyok; nyolcz éves korom előtt már át meg átolvastam; tudniillik az ó-szövetséget, mert az új-szövetség rám nézve munka volt, de a másik gyönyörűség.»[23] Jegyezzük meg e szót; nincs ínyére az evangeliom

[22] I could not write upon any thing without some personal experience and foundation.

[23] I am a great reader and admirer of those boocks (the Bible) and had read them through and through before I was

gyöngéd és átadó mysticismusa, hanem az ős héberek zordon merevsége és lyrai kiáltásai.

A biblia mellett Popeot szerette, a legszabatosabb, legkimértebb embert. «Mindig őt tekintettem költészetünk legnagyobb emberének. Higyjék el, a többiek barbárok. . . . Nevezhetik Shakspearet és Miltont pyramisoknak; én többre tartom Theseus templomát vagy a Parthenont a tégla-hegyeknél.»[24]

És azonnal két levelet ír, hasonlíthatatlan lendülettel és szellemmel Pope védelmére az újkori írók megvetése ellen. Véleménye szerint ez írók rontották meg a közízlést. Az egyedüliek, kik valamit érnek köztük, Crabbe, Campbell, Roger, Pope styljét utánozzák; nehány másnak van tehetsége, de egészben véve az újabb írók rontották meg az irodalmat; nem tudják többé nyelvöket, kifejezéseik csak tapogatózások, fölötte vagy alatta járnak az igaz hangnak, erőszakoltak vagy laposak. Önmagát is a rombolók közé sorozza,[25] s azonnal lehet látni, hogy ez elmélet nem a rossz kedv és polemia elszalasztott rögtön-

eight years old. — That is to say the Old Testament, for the New struck me as a task, but the other as a pleasure.

[24] As to Pope, I have always regarded him as the greatest man in our poetry. Depend upon it, the rest are barbarians. He is a Greek temple, with a gothic cathedral on one hand and a turkish mosque, and all sorts of fantastic pagods and conventicles about him. You may call Shakspeare and Milton pyramids, but I prefer the temple of Theseus or the Parthenon to a mountain of burnt brickwork. . . . . The grand distinction o the underforms of the new school of poets is their vulgarity. By this I do not mean they are coarse, but shabby genteel.

[25] All the styles of the day are bombastic. I dont't except my own, no one has done more through negligence to corrupt the language.

zése; mert ismét visszatér reá. Két első tanulmányában (*Hours of idleness*, és *English Bards and Scottish Reviewers*) megkisérlette elmélete kifejtését. Később és csaknem minden művében e befolyás nyomaira akadunk. A hármas egység szabályát ajálja és gyakorolja a tragédiában. Szereti a szónoki formát, a symmetrikus mondatot, a tömör stylt. Szívesen védi szenvedélyeit. Sheridan felszólítá, hogy adja magát az ékesszólásra, és prózájának ereje, metsző logikája, rendkívüli lendülete, tömör érvelése bizonyítja, hogy a pamphletírók közt első helyet foglalt volna el. Hogy a költők közt is e helyre emelkedik, részben klasszikus rendszerének köszönheti. E szónoki forma, melybe Pope La Bruyère módjára eszméit foglalja, megsokszorozza a hatalmas gondolatok erejét és lendületét; mint a keskeny és egyenes csatorna összegyüjti és folyásuk felé hajtja azokat; nincs semmi, a mit áramlatuk magával ne ragadna, és így történt, hogy Lord Byron egy csapással, a nyugtalankodó bírálókon át, a féltékeny hírnevek fölött útat tört magának a közönséghez.[26]

Így tört útat *Childe Harold*. Egy csapással mindenki izgalomba jött. A ki beszélt, több volt, mint író: ember volt. Tagadásai daczára jól érezték, hogy a szerző egyet tesz személyeivel; rágalmazta, de utánozta magát. Rá ismertek e kéjes, életúnt ifjú nemesben, ki kész sírva fakadni dorbézolásai közepett, ki «egyedül bolyongott, komor álmodozásokba merülve; és a gyönyörrel torkig lakva, csaknem a fájdalom után epedett,»[27] ki szülőföldé-

[26] A *Korzár*-ból egy nap alatt 13,000 példányt adtak el.

[27] And now Childe Harold was sore sick at heart,
And from his fellow bacchanals would flee;
'Tis said, at times the sullen tear would star,
But pride congeal'd the drop within his ee:

ről menekülve, a dél fénye és vidámsága közé vitte fáradhatatlan üldözőjét, a gondolatot, mint egy démont», mely megátalkodottan kíséri. Felismerték a tájakat, melyeket a hely színén másolt. És mi egyéb volt e könyv, mint úti naplója? Elmondta benne, a mit látott s a mit érzett. Mily költői fictio ér fel a valódi érzéssel? Mi megragadóbb, mint az önkéntes vagy önkéntelen vallomás? Valóban itt minden szó a szem vagy szív egy-egy megindulását jelezte. «A síma tenger gyöngéd azúrja, az égő naptól barnított hegyek moha,»[28] a szigetek, «barna és biborcsikokkal átszőtt ködruhájokban,» — mind e megragadó vagy derült szépségek gyönyört vagy néha szenvedést okoztak neki, és ezért látjuk ugyanezt versein keresztül is. Bármily tárgyhoz nyúlt, lüktetésre és életre bírta; mert midőn rá tekintett, élt és lüktetett. Valamivel később, letéve Harold álarczát, saját nevében folytatta elbeszélését, és kit ne indítottak volna meg ily szenvedélyes és teljes vallomások?

«Igen, kevésbbé szenvedélyesen kell gondolkoznom; nagyon sokáig és sötéten gondolkoztam, míg végre forrongó és kimerült agyam a képzelem és láng kavargó örvénye lett. Nem tanultam ifjúságomban szívem fékezését, és így lettek megmérgezve életem forrásai. Nagyon késő! Pedig megváltoztam; bár még mindig ugyanaz vagyok erőre nézve, hogy elviselhessem azt, mit az idő nem képes

Apart he stalk'd in joyless reverie,
And from his native land resolved to go,
And visit scorching climes beyond the sea;
With pleasure drugg'd he almost long'd for woe.

[28] The tender azure of the unruffled deep,
The mountain moss by schorching skies imbrown'd...
The orange tints that gild the greenest bough....

megcsökkenteni, és hogy a keserű gyümölcsöket ízleljem, a nélkül, hogy a végzetet vádolnám.»

«Harold csakhamar megismerte, hogy a legkevésbbé képes az emberi nyájban élni; mert kevés közösségök volt egymással. Képtelen volt gondolatait másoké alá hajtani; bár lelkét összetiporták ifjúságában saját gondolatai. Mindig megtartva függetlenségét, nem engedte át szelleme kormányzását oly lelkeknek, kik ellen az övé fellázadt; büszke maradt még a kétségbeesésben is, s életet tudott találni önmagában, távol az emberi nemtől». . . . .

«Mint a chaldæai, a csillagokra szegezte szemét, míg oly fényes lényekkel népesítette meg, mint saját sugára; s a föld, a földi viszályok és emberi gyarlóságok mind el voltak feledve. Ha fenn tudta volna tartani lelkét e röptében, boldog lett volna; de az anyag elfojtja isteni szikráját, irígyelve az embertől a fényt, mely felé emelkedik, hogy mintegy eltörje lánczait, melyek visszatartanak a magasban kinálkozó égtől.»

«De az emberek tanyáján aggódó és meggyötrött, komor és kelletlen teremtés lett, elepedve, mint a vad sólyom, melynek levágták szárnyait s melynek a határtalan levegő volna igaz hazája. Ekkor visszatért rohama, és hogy megfékezze, a mily hevesen üti mellét és csőrét vasrácsaihoz a fogoly madár, míg vére festi tollait, épen úgy emésztette szíve vérét fogoly lelkének heve.»[29]

[29] Yet must I think less wildly: — I *have* thought
Too long and darkly, till my brain became
In its own eddy boiling and o'erwrought,
A whirling gulf of phantasy and flame:
And thus, untaught in youth my heart to tame,
My springs of life were poison'd. 'Tis too late!
Yet I am changed; though still enough the same
In strength to bear what time cannot abate,
And feed on bitter fruits without accusing fate.

Ily érzelmekkel futotta át a természetet és történelmet, nem hogy megértse és elfeledje magát előttük, hanem hogy ott keresse vagy oda nyomja saját szenvedélyeinek képét. Nem engedi beszélni a tárgyakat, hanem kényszeríti, hogy feleljenek neki. Békéjök közepett nem foglalkozik mással, mint saját nyugtalanságával. Lelkének hangjára emeli és kényszeríti, hogy saját kiáltásait ismételjék. Minden meg van itt feszítve, mint benne magában; a terjedelmes versszak túláradó medrében tova hömpölyög, szenvedélyes eszmék hullámait ragadva magával; a sza-

. . . . But soon he knew himself the most unfit
Of men to herd with man, with whom he feld
Little in common; untaught to submit
His thoughs to others, though his soul was quell'd
In youth by his own thoughts; still uncompell'd;
He would not yield dominion of his mind,
To spirits against whom his own rebell'd;
Proud though in desolation, which could find,
A life within itself, to breathe without mankind.
. . . . Like the Chaldean, he could watch the stars,
Till he had peopled them with beings bright
As their own beams; and hearth, and earthborn jars
And human frailties, were forgotten quite:
Could he have kept his spirits to that flight,
He had been happy; but this clay will sink
Its spark immortal, envying it the light
To which it mounts, as if to break the link
That keeps us from you heaven which woos us to its brink.

But in man's dwellings he became a thing
Restless and worn, and stern and wearisome,
Droop'd as a wild-born falcon with clipt wing,
To whom the boundless air alone were home:
Then came his fit again, which to o'ercome,
As eagerly the barr'd-up bird will beat
His breast and beak against his wiry dome
Till the blood tinge his plumage, so the heat
Of his impeded soul would through his bosom eat.

valás pompásan s néha mesterkélten fejlik ki (ez első munkája), de hatalmasan és oly gyakran fenségesen, hogy a szónoklati ódonságok, melyeket még megtart, eltünnek a reájuk halmozott nagyszerűségek alatt. Wordsworth, Walter Scott szegényeknek és bágyadtaknak látszanak e pazarúl összehalmozott fény mellett; Aeschylos óta nem láttak ily tragikus pompát, és bizonyos elfogódással követték ez óriási alakokat, melyeket gyászos menetben vezetett szemeik elé a multak mélységéből.

«Velenczében voltam, a sóhajok hídján; palota és börtön áll mind a két oldalon. Láttam, mint emelkedtek ki épületei a hullámokból, mintegy varázs-vessző érintésére. Tíz század terjeszti ki körülöttem ködös szárnyait, és elhaló dicsfény mosolyog e távoli időkön, midőn annyi meghódolt ország szegzé szemét a szárnyas oroszlán márvány oszlopaira, midőn Velencze, pompájában ülve, száz szigete fölé helyezte trónját.»

«Olyan mint a tenger Cybeléje, kikelve az óczeánból, s büszke tornyainak tiarájával a légi messzeségbe emelkedve, méltóságos mozdúlattal, a vizek és vízi hatalmak uralkodója gyanánt. Hajdanában az is volt; leányai a nemzetek martalékából nyerték hozományaikat, s a kimeríthetetlen kelet ölébe öntötte gyöngyeinek csillogó özönét. Biborba öltözött, ünnepein részt vettek az uralkodók s azt hitték, hogy ez által gyarapodott méltóságuk.»[30]

[30] I stood in Venice, on the Bridge of Sighs;
A palace and a prison on each hand:
I saw from out the wave her structures rise
As from the strcke of the enchanter's wand:
A thousand years their cloudy wing expand
Around me, and a dying glory smiles
O'er the far time, when many a subject land
Look'd to the winged lion's marble piles,
When Venice sat in state, throned on her hundred isles.

«Nézd az óriást [31] fenn a hegytetőn; a nap megbarnítja vérvörös fürtjeit, tüzes kezében golyók lángolnak és szeme mindent megéget, mit villáma érint. Nyugtalanúl hömpölyög, majd megáll, majd a távolban lobban fel. Vaslábainál a rombolás görnyed, számlálva a halál műveit. Mert e reggelen három hatalmas nemzet találkozik, hogy kiöntse oltára előtt a vért, melyet a legédesebbnek talál.»

«Az égre! pompás látvány (arra nézve, kinek nincs itt sem barátja, sem testvére), szemlélni e hímzett harczi öveket, e különféle fegyvereket, melyek a légben csillognak! — A vitéz harczi ebek kirohannak ólaikból, fogaikat csattogtatva, zsákmányért üvöltve. Mindnyájan a vadászathoz csatlakoznak, de kevesen osztoznak a diadalban; a sír elragadja a legbecsesebb zsákmányt, s az öldöklés alig képes örömében megszámlálni eredményét».[32]

She looks a sea-Cybele fresh from Ocean,
Rising with her tiara of proud towers
At airy distance, with majestic motion,
A ruler of the waters and their powers:
And such she was; — her daughters had their dowers
From spoils of nations, and the exhaustless East
Pour'd in her lap all gems in sparkling showers:
In purple was she robed, and of her feast
Monarchs partook, and deem'd their dignity increased...

[31] Talavera.

[32] Lo! where the giant on the mountain stands,
His blood-red tresses deepening in the sun,
With deathshot glowing in his fiery hands,
And eye that scorcheth all it glares upon;
Restless it rolls, now fix'd, and now anon
Flashing afar, — and at his iron feet
Destruction cowers, to mark what deeds are done;
For on this morn three potent nations meet,
To shed before his shrine the blood he deems most sweet.

«Mily gyümölcsöt aratunk meddő létünkről? Érzékeink korlátoltak, eszünk gyarló, az élet rövid, az igazság oly gyöngy, mely a mélységet szereti, és minden dolgot a szokás hamis mérlegén mérnek meg; a közvélemény mindenható hatalom, mely homályos fátyollal borítja el a földet, míg a helyes és helytelen véletlenné válik, és az emberek elsápadnak attól való félelmökben, nehogy saját ítéleteik napfényre jőjjenek, szabad gondolataik bűnökké legyenek, és nehogy a földön nagyon sok legyen a világosság.»

«Így vánszorognak renyhe nyomorúságukban, s elrothad az apa és fiú, büszkén eltiprott természetére; és így halnak meg, öröklött dühöket a született rabszolgák új fajára hagyva örökségül, kik újra kezdik a harczot, hogy megtartsák lánczaikat, s inkább elvéreznek gladiátorok módjára, mint hogy szabadok legyenek, mindíg ugyanazon fövényen kelve harczra egymás ellen, hol előttök elesett társaikat látják, mint ugyanazon fa lehúllt leveleit.»[33]

By Heaven! It is a splendid sight to see
(For one who hath no friend, no brother there)
Their rival scarfs of mix'd embroidery,
Their various arms that glitter in the air!
What gallant war-hounds rouse them from their lair,
And gnash their fangs, loud yelling for the prey!
All join the chase, but few the triumph share:
The grave shall bear the chiefest prize away,
And Havoc scarce for joy can number their array. . . .

[33] . . . . What from this barren being do we reap?
Our senses narrow, and our reason frail,
Life short, and thruth a gem which loves the deep,
And all things weigh'd in custom's falsest scale;
Opinion an omnipotence, — whose veil
Mantles the earth with darkness, until right
And wrong are accidents, and men grow pale

Volt-e valaha styl jobb kifejezése a léleknek? Látjuk itt, mint dolgozik és áradoz. Hosszasan és viharosan forrongtak benne az eszmék, mint az olvasztó kemenczében összehalmozott ércz. Megolvadtak az erős hév hatása alatt, sziporkázva és kitörve vegyítették össze hibáikat és végre felnyílik az ajtó: hatalmas tűzpatak ömlik az előre elkészített csatornába, izzóvá teszi a remegő leget és lobogó lángja megperzseli a szemet, mely hosszasan tekint reá.

III.

Leirás és magánbeszéd nem volt elég neki; szüksége volt eseményekre és cselekvésekre, hogy kifejezze eszményi hősét. Csak az események próbálják ki a lélek erejét és ruganyosságát; csak a cselekvés nyilatkoztatja ki és méri meg az erőt és ruganyosságot. Az események közül a leghatalmasabbakat, a cselekvések közül a legerősebbeket kereste ki, s egymás után jelent meg az *Abydosi ara*, a *Gyaúr*, a *Korzár*, *Lara*, *Parisina*, *Corint ostroma*, *Mazeppa* és a *Chilloni fogoly*.

Tudom, e ragyogó költemények fénye elbágyadt negyven év alatt. E keleti drágaköves nyakékben üveggyöngyö-

Lest their own judgments should become too bright,
And their free thoughts be crimes, and earth have too much light.

And thus they plod in sluggish misery,
Rotting from sire to son, and age to age,
Proud of their trampled nature, and so die,
Bequeathing their hereditary rage
To the new race of inborn slaves, who wage
War for their chains, and, rather than be free,
Bleed gladiator-like, and still engage
Within the same arena where they see
Their fellows fall before, like leaves of the same tree.

ket fedeztek föl, és Byron, ki csak félig szerette költeményeit, jobban megbírálta, mint bírái. És mégis rosszul ítélte meg; a darabok, melyeket legtöbbre tartott, a leghamisabbak. *Korzárját* klassikus előkelőségek rontják meg; a kalózok dala, melyet elejére tett, nem igazabb, mint egy olasz operai kardal; zsiványai épen oly symmetrikus bölcsészeti ellentéteket állítnak fel, mint Pope. A nagyravágyás, dicsőség, irigység, kétségbeesés s a többi elvont személyiség, minőket a császárság korában a fali órákra szoktak állítni, százszor is berontanak az élő szenvedélyek közé.[34] A legpompásabb helyeket elidomtalanítják az iskolai apostrophák, és az állítólagos költői nyelvezet kitárja kopott portékáit és hivatalos ékítményeit.[35]

Sőt mi rosszabb, hatást vadász és a divatot követi. Melodrámai szálak rángatják alakjait, hogy úgy fintorgassák arczukat, mi megremegteti a közönséget. «Halljátok! Ki jön erre fekete paripán? — Jer közelebb, csúszó-mászó aljas rabszolga és felelj: nem ezek a Thermopylæk?»[36] Szomorú, dagályos és köznapi, Lucanust és a modern Lucanusokat utánzó modor, mely azonban hatást tesz az első olvasás hevében és a hallgatók tönegére. Van egy biztos mód, mely szerint magunkra vonhatjuk a tömeg figyelmét: ha erősen

[34] Például: As weeping Beauty's cheek at Sorrow's tale.

[35] Popera méltók a következő igen szép és igen hamis versek:

And havock loath so much the waste of time,
She scarce had left an uncommitted crime.
One hour beheld him since the tide he stemm'd,
Disguised, discover'd, conquering, ta'en, condemn'd,
A chief on land, an outlaw on the deep,
Destroying, saving, prison'd, and asleep!

[36] Who thundering comes on blackest steed,
With slacken'd bit and hoof of speed?
. . . . Approach, thou craven crouching slave:
Say, is not this Thermopylæ?

kiabálunk; hajótörések, ostromok, gyilkosságok, csaták mindig érdekesek lesznek rá nézve; mutassunk neki kalózokat, kétségbeesett kalandorokat: ez eltorzult vagy dühös arczok ki fogják rántani szabályos és egyhangú életéből; megnézi, mint a boulevardi szinházak előadásait, és épen azon ösztönnél fogva, mely a krajczáros regényeket olvastatja vele. Vegyük ezekhez, ellentét gyanánt, az angyali, gyöngéd, engedelmes nőket, kik mindenek fölött szépek, mint az angyalok. Byron ezt sem mulasztja el, s mind e csábításokhoz még a jelenetezés fantasmagoriáját, a keleti vagy festői díszitést csatolja: az Alpesek ódon kastélyait, a középtenger hullámait, Görögország leáldozó napját, mindezt erősen kidomborítva, élesen jelzett árnyakkal, tündöklő szinekkel. A megindulások dolgában mindnyájan a néphez tartozunk, és az úri hölgy épen úgy, mint a szobalány legelőször is könyekre fakadt, a nélkül, hogy sokáig czivódnék a költővel eszközei miatt.

És az igazság mégis felülkerekedik. Nem, ez az ember nem hatásvadász, nem frázisgyártó. Ama látványok közepett élt, melyeket leírt; tapasztalta az érzelmeket, melyeket elbeszélt. Bement Ali pasa sátorába, megízlelte a tengeri kalandok és vad erkölcsök zordonságát. Húszszor érezte a halál közellétét: Moreában, a magány és láz gyötrelmeiben; Suliban, a hajótörésnél; Maltában, Angliában és Olaszországban, a fenyegető párbajokban, lázadási tervekben, merész csinyek kezdetein, tengeren, fegyveresen, vagy lóháton, ajtaja előtt látva, még pedig egyszernél többször, az órgyilkosságot, sebeket, halálgyötrelmet.

«Ugy élek itt, irja,[37] hogy mindennap ki vagyok téve az órgyilkosságnak, mert ellenségemmé tettem egy hatal-

[37] Moore's *Life of lord Byron*, III, 438; 1820.

mas és lelkiismeretlen embert. De azért nem alszom rosszabbul, s most is kilovaglok az elhagyott helyekre, mert az óvatosság úgyis hasztalan. Ugy gondolunk erre, mint valami betegségre, melyet megkaphatunk vagy nem.»[38]

Igazat mondott; senki sem tartotta magát merevebben és erősebben a veszélylyel szemben. Egy izben, a San-Fiorenzo öböl közelében yachtja a parthoz vetődött; a tenger borzasztó volt, a szirtek már látszottak; az útasok olvasóikat csókolták vagy elájultak rémületökben, s a két kapitány a kérdésekre azzal válaszolt, hogy a hajótörés kikerülhetetlen. «Jó» mondá Lord Byron, — «mindnyájan azért születtünk, hogy meghaljunk. Bánkódva távozom, de bizonyára félelem nélkül.» Erre levetette ruháit, felszólítva a többieket, hogy hasonlón cselekedjenek, nem mintha megmenekülhetnének ily hullámok között: «de — mondá — mint a gyermekek, kik önmaguktól elalszanak, ha belefáradtak a sirásba, mi is nyugodtabban fogunk meghalni, ha kimerültünk az úszásban.»[39] Ekkor keresztbe vetett karokkal s igen nyugodtan leült; még tréfált is a kapitánynyal, ki mellényzsebébe tette dollárjait. «Ezalatt a terhes nagy hullámok oly robajjal csapódtak a sziklákhoz, mint a forgószéltől megtört tölgyerdő»,

[38] I am living here exposed to it (assassination) daily, for I have hap pened to make a powerful and unprincipled man my enemy, and I never sleep the worse for it, or ride in less solitary places, be cause precaution is useless and one thinks of it as of a disease which may or may not strike.

[39] Galt's *Life of lord Byron*, 113.

«Well, we are all born to die — I shall go with regret, but certainly not with fear. — It is every man's duty to endeavour to preserve the life God has given him; so I advise you all to strip: swimming, indeed, can be of little use in these billows — but as children, when tired with crying, sink placidly to repose — we, when exhausted with struggling, shall die the easier....»

a hajó a zátonyhoz ért, s ez egész idő alatt nem látták megváltozni Byron arczát.

Az így kipróbált és megedzett ember képes volt a végletes helyzeteket és érzelmeket festeni. Csak is úgy lehet ezeket festeni, mint ő: tapasztalásból.[40] A legleleményesebbek, Dante és Shakspeare, ámbár egészen másfélék, nem cselekszenek másképen. Akármily magasra száll szellemök, lába mindig a megfigyelésbe van mélyedve, s legőrültebb, valamint legnagyszerűbb festéseik soha sem nyujtanak mást a világnak, mint koruk vagy saját szivök képét. Legfölebb *levonnak*, azaz kitalálva két vagy három vonásból a bennök létező ember és a körülöttük létező emberek lényegét, öntudatlan, hirtelen okoskodás által kivonják belőle a cselekvések és érzelmek árnyalatos szövetét. Akármilyen nagy a leleményök, mégis leírnak. Dicsőségök nem valami fantasmagoria kifejlesztésében áll, hanem egy igazság fölfedezésében. Elsőkül lépnek az emberi természet valamely ki nem kutatott tartományába, mely területökké lesz, és ezentúl mint valami évi járadék, fenntartja nevöket. Byron megtalálta a magáét, a gyöngéd és szomorú érzelmek területét; sivár puszta ez, tele romokkal, de otthon van itt és egyedül.

Mily tartózkodási hely! És ez az elhagyottság az, melyre támaszkodik. Elmélkedik fölötte. Tekintsük Childe Harold testvéreit, a személyeket, kik megnépesítik, a mint elvonulnak előttünk. Az egyik börtönben van, bilincsre verve két megmaradt testvérével. A másik három és atyjuk elesett a csatában vagy máglyán égett el hitéért. A két utolsó egymás után hervad el bátyja szemei előtt: néma és

[40] Mit tapasztaltam és alkottam volna, ha békés politikus, szatócs vagy az előszoba lordja volnék? Utazni, az örvénybe rohanni, azaz élni kell. (*Moore*. III. 429.).

lassú haldoklás a nedves homályban, hová egy repedésen keresztül hatol be a bágyadt fény sugára. Az első meghal, a másik kettő azt kéri, hogy legalább arra a helyre temessék, melyre e szegényes fény esik. A porkolábok nevetnek s ott ásnak sírt számára, a hol meghalt, «a lapos, gyeptelen földbe», míg fölötte függni hagyták «üres bilincsét». Ekkor a legifjabb napról napra hervadt, «mint szárán a virág», panasz nélkül, sőt testvérét vígasztalva, ki kétségbeesetten és komoran hallgatott.[41] Az oszlopok nagyon messze vannak egymástól, nem közeledhetik a haldokló ifjúhoz; hallgatózik és elhaló sóhajtásait hallja; segítségért kiált és senki sem jő. Egy nagy szökéssel széttöri láncát; mindennek vége! Megfogja a hideg kezet, és itt az élettelen test előtt eltompulnak érzékei, megállnak gondolatai, olyan, mint a fuldokló ember, ki a halálgyötrelem átszenvedése után mozdulatlanul sülyed alá, mint a kő, és lényét csak a borzalom általános dermedtsége által érzi.

Itt van a másik, Mazeppa, kit meztelenül vad lóra kötnek, mely tova száguld a sivatagban. Vonaglik, s a kötéltől vágott dagadt tagjai véreznek. Egy egész napon át rohan s mögötte a farkasok üvöltenek. Egész éjjel hallgatja hosszú, egyhangú vágtatásukat s végre elbágyad ereje: «a föld elenyészett, az ég körben forgott, úgy érzém, hogy leroskadok, de csalódtam, mert jól meg voltam kötözve! — Szi-

[41] They coldly laughed, — and laid him there:
The flat and turfless earth above
The being we so much did love;
His empty chain above it leant. . . .
. . . . He faded. . . . . .
. . . . . with all the while a cheek whose bloom
Was as mockery of the tomb,
Whose tints as gently sunk away
As a departing rainbow's ray. . . . .

vem beteg lett, agyam fájt, egyideig lüktetett, aztán nem vert többé. — Az ég hatalmas kerék gyanánt forgott. Láttam a fákat tántorogni, mint a részeg embereket; gyönge villám czikázott végig szemem előtt, mely nem látott többé. A ki meghal, nem halhat meg inkább, mint én... Éreztem, mint jő és megy a homály, és küzdtem, hogy fölébredjek, de nem tudtam fölemelni érzékeimet. Olyan voltam, mint a hajótörött, deszkába kapaszkodva a tengeren, midőn minden hullám reá zúdul, s egyszerre fölemeli és elmeríti».[42]

Nevezzem meg valamennyit? Hugot, Parisinát, a Foscariakat, gyaúrt, a korzárt. Hőse mindig harczban áll a leggonoszabb gyötrelemmel, szemközt a hajótöréssel, kínnal, halállal, saját fájdalmas és hosszadalmas halálával, legdrágább szeretteinek keserű halálával, a lelki furdalások társaságában, a fenyegető örökkévalóság komor tekintete előtt, nem támaszkodva másra, mint vele született erélyére és megátalkodott büszkeségére. Vágyaik nagyok, hevesek voltak, esztelenül rohantak előre, mint a zabolátlan paripa, és

[42] . . . . The Earth gave way, the skies roll'd round,
I seem'd to sink upon the ground;
But err'd, for I was fastly bound.
My heart turn'd sick, my brain grew sore,
And throbb'd awhile, then beat no more:
The skies span like a mighty wheel;
I saw the trees like drunkards reel,
And a slight flash sprang o'er my eyes,
Which saw no farther: he who dies
Can die no more than then I died.
. . . . I felt the blackness come and go
And strove to wake; but could not make
My senses climb up from below:
I felt as on a plank at sea,
When all the waves that dash o'er thee,
At the same time upheave and whelm,
And hurl thee towards a desert realm.

azóta benső végzetök a mélység felé hajtja, melyet látnak és nem akarnak többé elkerülni. Milyen éjszakája van Alpnak Corinth előtt! Alp renegát s a muzulmánokkal ostromolni jő a kereszténveket, régi barátjait, Minottit, a szeretett leány apját. Holnap meg fogja rohanni a várat, és saját halálára gondol, melyet előre érez, övéinek mészárlására, melyet előkészít. Nincs semmi benső támasza, ha csak nem a meggyökerezett bosszúvágy és a merev akaraterő. A muzulmánok megvetik, a keresztények irtóznak tőle, s dicsősége csak nyilvánosságra hozza árulását. Leverten és lázasan elhagyja az alvó tábort és a parton bolyong:

«Éjfél van; a barna hegyeket megvilágítja a hideg tele hold; kéken hömpölyögnek a vizek, kéken terjed szét az ég, mint a magasban függő óceán, behintve a fényszigetekkel... A hullámok pihentek a két parton, nyugodtan, átlátszóan s épen oly kéken, mint a lég. Habjaik alig hogy megrázták a part kavicsait, és mormogásuk oly szelid volt, mint a pataké. A szelek elszunnyadtak a habok felett, a zászlók rúdjaik hosszában csüggtek alá, semmi sem törte meg a mély csendet, csak az őr, jelszavát kiáltva, csak a paripák, gyakran és élesen nyerítve, csak e vad tömeg hosszú moraja, mely falevél gyanánt verődött egyik parttól a másikhoz».[43]

[43] 'Tis midnight: on the mountains brown
The cold, round moon shines deeply down;
Blue roll the waters, blue the sky
Spreads like an Ocean hung on high,
Bespangled with those isles of light....
. . . . . .
The waves on either shore lay there
Calm, clear, and azure as the air;
And scarce their foam the pebbles shook,
But murmur'd meekly as the brook.
The winds were pillow'd on the waves;
The banners droop'd along their staves,

Mily betegnek érzi magát a szív ily látványok előtt! Mily ellentét van halálkínja és a halhatatlan természet békéje között! Mint nyúlnak ekkor a karok az eszményi szépség felé, és mily tehetetlenül hullnak vissza az emberi por és halhatatlanságunk érintésére! Alp előre halad a parton, a bástya tövéig, hol elérheti az őrök lövése: nem is gondol erre.

«Nézte a sovány ebeket a bástya alján, melyek lakomát tartottak a halottakon, torkig lakva és morogva a holttestek és tagok fölött. Több dolguk volt, hogysem megugatták volna. Letépték a húst egy tatár koponyájáról, mint a fügét szokták meghámozni, midőn üde a gyümölcs, és a fehér fogak kivigyorogtak a még fehérebb koponyából, a mint végig siklott elvásott állkapczáikon. Az ebek lustán rágták a halottak csontjait és alig tudtak elvánszorogni a helyről, hol jóllaktak, olyan jól lakmároztak a hosszú koplalás után azokon, kik elestek éjjeli lakomájuk számára. A fövényre gurult turbánokból Alp ráismert csapatja legbátrabbjainak színejavára; vörös és zöld kendők övezték fejöket és minden koponyának hosszú üstöke volt, a többi rész mind csupaszra volt borotválva. Koponyáik a vad kutya torkában voltak, hajuk az állkapcza körül fonódott. Közel a parthoz, az öböl szélén egy keselyű verdesett szárnyaival, hogy elűzze a farkast, mely alattomosan lelopózott a dombokról, de megriadva a kutyáktól, messzire húzódott az emberi zsákmánytól. De megkapta részét egy paripából, mely a madaraktól megrágva hevert az öböl fövényén.»[44]

And that deep silence was unbroke,
Save where the watch his signal spoke,
Save where the steed neigh'd oft and shrill,
And the wide hum of that wild host
Rustled like leaves from coast to coast. . . .
" And he saw the lean dogs beneath the wall
Hold o'er the dead their carnival,

Íme az ember vége; itt végződik az élet forró örjöngése mindegy, akár van eltemetve, akár nincs: keselyűk vagy sakálok, sírásói felérnek egymással. Haragjának vagy erőlködésének viharja csak arra szolgált, hogy eleségül dobja amazoknak, s csak meghiúsult reményeinek és betöltetlen vágyainak érzelmével kerül csőrük vagy fogaik közé. Van-e köztünk, ki elolvasva Lara halálát, el tudta volna feledni? Látta-e valaki másutt, SHAKSPEARET kivéve, az ember végzetének ily gyászos festését, a mint hiába ágaskodik zabolája ellen? Bár nagylelkű, mint Macbeth, mindent merészelt, mint Macbeth, a törvény és lelkiismeret ellen, még a szánalom és a legközönségesebb becsület ellen is; elkövetett bűnei más bűnökbe hajtották, és a kiontott vérből egész vértócsába siklott. Mint korzár ölt, mint órgyilkos gyilkol, és a régi öldök-

Gorging and growling o'er carcass and limb;
They were too busy to bark at him.
From a Tartar's skull they had stripp'd the flesh,
As ye peel the fig when its fruit is fresh;
And their white tusks crunch'd o'er the wither skull,
At it slipp'd through their jaws when their edge grew dull,
As they lazily mumbled the bones of the dead,
When they scarce could rise from the spot where they fed;
So well had they broken a lingering fast
With those who had fallen for that night's repast.
And Alp knew, by the turbans that roll'd on the sand,
The foremost of these were the best of his band:
Crimson and green were the shawls of their wear,
And each scalp had a single long tuft of hair,
All the rest was shaven and bare.
The scalps were in the wild dog's maw,
The hair was tangled round his jam.
But close by the shore, on the edge of the gulf,
There sat a vulture flapping a wolf,
Who had stolen from the hills, but kept away,
Scared by the dogs, from the human prey;
But he seized on his share of a steed that lay,
Pick'd by the birds, on the sands of the bay.

lések, melyek megnépesítik álmait, denevér-szárnyaikkal verdesik agyának kapuját. Nem űzik el e sötét látogatókat; hiába marad néma a száj: a sápadt homlok és sajátságos mosoly jövetelöket jelenti. És mégis magasztos jelenet, érintések alatt fölemelt fővel, nyugodt tartással látni az embert. Megjött az utolsó nap, és hat hüvelyknyi vas véget vetett mindez erőnek és dühnek. Hársfa alatt fekszik, vér ömlik sebéből. Minden vonaglásra feketébben lövell ki a vér, azután megáll; csak cseppenként szivárog, s homloka már nedves, szeme bágyadt. Megjönnek a győztesek; nem tartja méltónak felelni; a pap közeleg a megáldott kereszttel; megvetőleg háritja el magától. A mi megmaradt életéből, azt a szegény apródnak szenteli, az egyetlen lénynek, ki egész végig követte s ki most el akarja csillapítni özönlő vérét. «Lara alig tud beszélni, de jellel mutatja, hogy hiába van»; megfogja kezét, mosolylyal köszöni meg részvétét, és nyelvén, ismeretlen nyelven beszélve, ujjával az ég azon részére mutat, hol a nap most kel föl, és az elvesztett hazára, hová vissza akarja küldeni. A körülállókkal semmit sem törődik; önmagával semmit sem gondol; arcza «mozdulatlan és sötét marad, megbánás nélkül», mint életében. «De lihegése kínosan emeli mellét, sűrűbbé lesz a felhő zavaros szemein, tagjai remegve nyúlnak ki és feje lehanyatlik.»[45] Minden-

[45] He scarce can speak, but motions him 't is vain,
He clasps the hand that pang which would assuage.
And sadly smiles his thanks to that dark page.
. . . . His dying tones are in that other tongue,
To which some strange remembrance wildly clung. . . .
. . . . And once, as Kaled's answering accents cea ed,
Rose Lara's hand, and pointed to the East:
Whether (as then the breaking sun from high
Roll'd back the clouds), the morrow caught his eye,
Or that it vas chance, or some remember'd scene,

nek vége, s e kevély szellemből nem marad más, mint a szegény agyag. Utoljára is, ily szívekre nézve kívánatos ez a sors; elhibázták életöket s csak a sírban találnak nyugalmat.

Különös költészet ez, egészen éjszaki, gyökere az *Eddá*-ban van és SHAKSPEAREben hajt virágot, hajdanában a zordon éghajlat alatt született, a viharos tenger partján, s egy nagyon akaratos, nagyon erős és nagyon komor faj műve, mely miután pazarul felhasználta a vígasztalanság és hősiesség képeit, végre fekete fátyol gyanánt teríti az egész élő természetre az egyetemes pusztulás álmát. Ez álom itt csaknem oly nagyszerű, mint az *Eddá*ban.

«Álmom volt, de nem egészen álom. A fényes nap kialudt s a csillagok az örök tér homályában bolyongtak, sugarak nélkül, nem látva többé útjokat, s a hideg föld vakon, és feketén lebegett a holdatlan légben. A reggel megjött, távozott és újra megjött, de nem hozott magával nappalt... Az emberek felgyujtották az erdőket, hogy világosságot nyerjenek de óráról órára lehulltak és elhamvadtak, a pattogó törzsek recsegve aludtak ki, aztán minden sötét lett. Ez éji tüzek, közelében éltek, és a trónok, a koronás királyok palotái, a kunyhók, s minden teremtmény lakásai szövétnekek gyanánt lobogtak. A városok tűzbe borultak s az emberek összegyűltek égő házaik körül, hogy még egyszer lássák egy-

That raised his arm to point where such had been,
Scarce Kaled seem'd to know, but turn'd away,
As if his heart abhorr'd that coming day,
And shrunk his glance before that morning light,
To look on Lara 's brow, — where all grew night.
. . . . But from his visage little could we guess,
So unrepentant, dark, and passionless. . . .
. . . . But gasping heaved the breath that Lara drew,
And dull the film along his dim eye grew;
His limbs stretch'd fluttering, and his head droop'd o'er.

más arczát. Homlokukuak e kétségbeesett világitásban pokoli tekintete volt, midőn a villám pillanatonkint reájok esett. Némelyek a földön hevertek, s szemeiket eltakarva sirtak. Mások mosolyogva támaszták állukat összeszorított kezeikre. Mások ide-oda futottak és fával táplálták halotti máglyáikat, s őrült rettegéssel emelték szemeiket a komor ég felé, a halott világ szemfedőjére; aztán átkozódva ismét a porba vetették magukat, fogaikat csikorgatták és üvöltöttek. A vad madarak rikoltoztak s félelmökben a földre hulltak, haszontalan szárnyaikkal verdesve a leget. A legvadabb állatok megjuhászodva és félénken jöttek elő, s a viperák sziszegve, de nem harapva csúsztak és tekergőztek a sokaság között. Megölték, hogy táplálékul szolgáljanak. A háború, mely egy pillanatra lecsillapult, újra torkig lakozott: vérrel vásároltak egy lakomát és mindenki komoran félre ült, az árnyékban torkoskodva. Nem volt többé szerelem; a földnek csak egy gondolata volt már, a halál, a jelenlevő és dicstelen halál, és az éhség foga összemardosta a beleket. Az emberek meghaltak, s testök, csontjaik temetetlenül maradtak. A soványakat felfalták a soványak. Még a kutyák is megtámadták uraikat, mindnyájan, egynek kivételével; és ez hű maradt ura holttestéhez, vonyításaival elriasztva az orvmadarakat, vad állatokat és éhes embereket, míg az éhség összeszorította torkukat vagy a lehullt halottak megenyhítették sovány állkapczáikat. Maga nem ment táplálékot keresni, hanem siralmas és állandó nyöszörgéssel, keserves üvöltéssel nyalva a kezet, mely nem felelt simogatással, — meghalt. A tömeg fokonkint veszett el éhség által; de egy roppant városban két ember életben maradt, s ezek ellenségek voltak. Egy oltár hamvadó üszkénél találkoztak, hol a szent dolgok nagy tömege volt felhalmozva profán használatra. Összeszedték ezeket, és dideregve, hideg csontváz kezeikkel össze-

kaparták a gyönge hamut, s gyönge lélekzetökkel egy kis életet akartak belé lehelni; felcsapott a lángocska, mely mintegy gúnynak látszott, s midőn világosabb lett, fölemelték szemeiket s egymás arczára tekintettek; látták egymást, felsikoltottak és meghaltak. Egymás undokságától való borzadásukban haltak meg».[46]

[46] I had a dream, which was not all a dream.
The bright sun was extinguish'd, and the stars
Did wander darkling in the eternal space,
Rayless, and pathless, and the icy earth
Swung blind and blackening in the moonless air;
Morn came and went — and came, and brought no day.
. . . . . .
Forests were set on fire — but hour by hour
They fell and faded — and the crackling trunks
Extinguish'd with a crash — and all was black.
. . . . . .
And they did live by watchfires — and the thrones,
The palaces of crowned kings — the huts,
The habitations of all things which dwell,
Were burnt for beacons; cities were consumed,
And men were gathered round their blazing homes
To look once more into each other's face;
. . . . The brows of men by the despairing light
Wore an unearthly aspect, as by fits
The flashes fell upon them; some lay down
And hid their eyes and wept; and some did rest
Their chins upon their clenched hands, and smiled;
And others hurried to and fro, and fed
Their funeral piles with fuel, and look'd up
With mad disquietude on the dull sky,
The pall of a past world; and thence again
With curses cast them down upon the dust
And gnash'd their teeth and howl'd: the wild birds shriek'd,
And, terrified, did flutter on the ground,
And flap their useless wings; the wildest brutes
Came tame and tremulous; and vipers crawl'd
And twined themselves among the multitude,
Hissing, but stingless — they were slain for food:

IV.

E zabolátlan és gyászos költemények között, melyek szakadatlanul és megátalkodottan ugyanazon tárgyra térnek vissza, van egy hatalmasabb és magasabb, *Manfred*, ikertestvére a század legnagyobb költeményének, Goethe *Faust*jának. «Lord Byron, mondá Goethe, átvette *Faust*omat, és a magáévá tette. Saját czéljára és a maga módja szerint használta a mozgató rugókat, úgy hogy egyikök sem marad

And War, which for a moment was no more,
Did glut himself again ; a meal was bought
With blood, and each sate sullenly apart,
Gorging himself in gloom : no love was left ;
All earth was but one thought — and that was death,
Immediate and inglorious ; an the pang
Of famine fed upon all entrails — men
Died, and their bones were tombless as their flesh ;
The meagre by the meagre were devour'd,
Even dogs assail'd their masters, all save one,
And he was faithful to a corpse, and kept
The birds and beasts and famish'd men at bay,
Till hunger clung them ; or the dropping dead
Lured their lank jaws ; himsef sought out no food.
But with a piteous and perpetual moan,
And a quick desolate cry, licking the hand
Which answer'd not with a caress — he died.
The crowd was famish'd by degrees ; but two
Of an enormous city did survive,
And they were enemies : they met beside
The dying embers of an altar place
Where had been heap'd a mass of holy things
For an unholy usage ; they raked up
And shivering scraped with their cold skeleton hand
The feeble ashes, and their feeble breath
Blew for a little life, and made a flame
Which was a mockery ; then they lifted up
Their eyes as it grew lighter, and beheld
Each other aspects — saw, and shriek'd, and died
Even of their mutual hideousness they died. . . .

ugyanaz és leginkább ez okból nem tudom eléggé csodálni lángeszét.» Valóban a munka eredeti volt. «Soha sem olvastam Goethe *Faust*ját, írta Byron, mert nem tudok németül; de Matthew Monk Lewis, 1816-ban, Colignyben élő szóval lefordította számomra legnagyobb részét, és természetesen igen nagy benyomást tett rám. Mindamellett a *Steinbach* és a *Jungfrau*, s még más valami volt inkább, mint a Faust, mi Manfredet íratta velem». — «A munka oly teljesen át van dolgozva — tevé hozzá Goethe, — hogy érdekes volna a bírálóra nézve, kimutatni nemcsak a változásokat, hanem fokaikat is.» Beszéljünk hát róla egészen kedvünk szerint: a korszak uralkodó eszméjéről van itt szó, melynek kifejezési módja feltünteti a két mester és két nemzet különbségét.

Goethe dicsősége abban áll, hogy a tizenkilenczedik században képes volt epikus költeményt írni, azaz oly költeményt, hol valódi istenek cselekszenek és beszélnek. Ez lehetetlennek látszott a tizenkilenczedik században, mivel korunk sajátképeni műve a teremtő eszmék megtisztult szemléletében s ama költői alakok megszüntetésében áll, melyekkel a többi korszak soha sem mulasztotta el azokat feltüntetni. A két isteni család, a görög és keresztény közül egyik sem látszott képesnek visszatérni az epikus világba. A klasszikus irodalom bukásában magával ragadta a mythologiai bábokat, és a régi istenek ős Olympjokon aludtak, hová csak a történelem és régészet mehetett fölébresztésökre. A középkornak épen oly idegen s csaknem épen oly távoli angyalai és szentjei misekönyveik velinjén és székesegyházaik fülkéiben pihentek, s ha valamely költő, mint Chateaubriand, vissza próbálta hozni őket a modern világba,[47] csak

[47] A *Martyrs*ban.

annyira vitte, hogy szekrestyei diszítésekké és operai gépekké alacsonyította. A mythosi hiszékenység eltünt a tapasztalat növekedtével; a mystikus hiszékenység eltünt a jólét gyarapodtával. A pogányság a tudomány érintésére a természeti erők megismerésévé lett; a kereszténység az erkölcstan érintésére az eszmény imádására szorítkozott. Az anyagi erők istenítésére az embernek ismét egészséges gyermekké kellett volna lennie, mint Homer idejében. A szellemi erők istenítésére az embernek ismét beteg gyermekké kellett volna lennie, mint Dante korában. De már felnőtt, s nem mehetett vissza a polgárosultságok és eposok felé, honnan gondolkozásának és életének folyama mindenkorra eltérítette.

Hogyan mutassák meg neki isteneit, a modern isteneket? Hogyan öltöztessék rá nézve személyes és érzéki alakba, holott épen azon dolgozott és sikerült is neki, hogy minden személyes és érzéki alakból kivetkőztesse? Goethe ismét előveszi a legendát, a helyett, hogy eltávolítaná. Középkori történetet választ tárgyul. Gondosan, áhítattal kíséri nyomról nyomra az ős erkölcsöket és ős hitet. Az alchimista műhelye, a boszorkány bűvös könyve, a parasztok, diákok vagy részegek durva mulatozása, a Brocken boszorkány-szombatja, a templomi mise: azt hinnők, hogy lelkiismeretes és aprólékos rézmetszetet látunk Luther korából; semmi sincs elhagyva. A mennyei alakok a szentesített módon jelennek meg, a szentirás szövege szerint, a régi mysteriumok mintájára. Itt van az Ur az angyalokkal, azután az ördöggel, ki engedélyt kér tőle Faust megkísértésére, mint hajdan megkísérté Jóbot. Itt van az ég, a mint szent Ferencz képzelte és Van Eyck festette, remetékkel, szent asszonyokkal és doktorokkal, némelyek kékes sziklatájon, mások a magasztos légben, a dicsőséges szent Szűz körül, tájak szerint rendezve és karban lebegve. Goethe annyira viszi az orthodoxia látszatát,

hogy mindegyik alá oda írja latin nevét és Vulgatabeli fülkéjét.[48]

És épen ez a hűség hirdeti scepticismusát. Látjuk, hogy a régi világot mint történetíró s nem mint hivő támasztja fel. Csak emlékezeténél s költészeténél fogva keresztény. Nála a modern szellem számítással árad ki a keskeny edényből, hová számításból látszik bezárkózni. A gondolkozó feltűnik az elbeszélő mögött. Egy-egy szándékos szó, mely önkéntelennek látszik, minden pillanatban a bölcsészet perspektiváját nyitja meg a hagyomány fátyolán keresztül. Kik ezek, e természetfölötti személyek, ez Isten, e Mephistopheles és ez angyalok? Lényegök szakadatlanul felbomlik és újra alakul, hogy felváltva megmutassa és elrejtse az eszmét, mely betölti. Elvont fogalmak ezek vagy személyek? E forradalmár és bölcsész Mephistopheles, ki *Candide*-ot olvasta és cynikus módon csúfolja a hatalmakat, más-e néha, mint «a tagadás szelleme»? Ez angyalok, «kik örvendenek a gazdag élő szépségnek, melyet a lét szakadatlan fonala a szerelem édes lánczával fűz egybe, s kik állandó gondolatokká szilárdítják a változó jelenségek hullámzó ködét», mások-e, legalább egy pillanatra, mint az eszményi értelem, mely rokonszenv által oda jut, hogy mindent megszeret, valamint az eszmék által mindent megért? Mit mondjunk ez Istenről, ki eleinte bibliai és személyes, s aztán lassankint átalakul, elenyészik, visszavonul a mélységbe, az élő természet nagyszerűségei s a mystikus ábrándozás fénye mögé és összekeveredik a hozzáférhetetlen absoluttal? Igy fejlődik ki az egész költemény, cselekvény és személyek,

[48] *Magna peccatrix*, S. Lucae. VII. 36. — Mulier Samaritana. S. Johannis IV. — *Maria Aegyptiaca* (Acta Sanctorum) etc. (II. 5.).

emberek és istenek, ókor és középkor, összesség és részletek, mindig a két világ határán: az egyik érzéki és képletes, a másik értelmi és alaktalan; az egyik mely magában foglalja a történet vagy élet változó külsőségeit, s az egész szines és illatos virágzást melylyel a természet pazarul behinti a lét felületét; a másik, mely magában foglalja a mély nemző erőket s a láthatatlan szilárd törvényeket, melyek által mindez élő lények napvilágra jönnek.[49]

Végre hát itt vannak isteneink; nem alakítjuk át, mint elődeink, bálványokká vagy személyekké, úgy látjuk, a mint önmagukban vannak, s nincs szükségünk ezért lemondani a költészetről, sem a multtal szakítani. Térden maradunk a szentélyek előtt, hol háromezer év óta imádkozott az emberiség; nem szakítunk ki egy rózsát sem a fűzérből, melylyel megkoronázta isteni madonnáját; nem oltunk ki egy lámpát sem, melyet oltára lépcsőin tömegesen gyujtott; a művész kedvtelésével szemléljük a becses szekrényeket, hol a művészi gyertyatartók, a gyémántos szentségtartók és ragyogó miseruhák között szellemének és szivének legtisztább kincseit kiöntötte. De gondolatunk tovább hatol, mint szemünk. Bizonyos pillanatokban e díszletek, e márványok ingadozni kezdenek előttünk; csak szép kísértetek lesznek, füstben oszlanak szét, s rajtok keresztül és mögöttük fölfedezzük a kézzel meg nem fogható eszményt, mely ez oszlopokat emelte, e bolthajtásokat megvilágította és századokon át lebegett a térdelő tömeg fölött.

A legendát és az életet is megérteni, ez volt e műnek s Goethe minden művének czélja. Minden dolog, az oktalan vagy gondolkodó, a hitvány vagy magasztos, a fantasztikus vagy tapintható, *erők csoportja*, melynek elemeit és össze-

[49] Wer ruft das Einzelne zur allgemeinen Weihe,
Wo es in herrlichen Accorden schlägt?

függését szellemünk tanulmány és rokonszenv által képes önmagában reprodukálni. Tegyük meg hát ezt s adjunk neki gondolkozásunkban új létet. Vajjon a fecsegő és együgyű banya, mint Mártha, a kiabáló és szennyes iszákos, mint Frosch, és a többi otromba ficzkók méltatlanok-e arra, hogy helyet foglaljanak a képben? Még a majmok is, melyek felforralják a boszorkány üstjét, rekedt rikoltásukkal és megbomlott képzelmökkel érdemesek a fáradságra, hogy a művészet újra feléleszsze. A hol az élet van, még ha baromi vagy őrült is, ott van a szépség. Minél tovább szemléljük a természetet, annál isteniebbnek találjuk, isteninek még szikláiban és növényeiben is. Tekintsük ez erdőket, melyek élettelenéknek látszanak; de a falevelek lélekzenek és az életnedv az izmos törzsön és az ágakon át észrevétlenül elhat a legcsekélyebb rügyekig is, melyek újjak gyanánt nyúlnak ki az ágak végein; eltölti a megdagadt csatornákat, élő formákban szivárog ki, termékenyítő porral fedi be a gyöngéd maghüvelyeket, pazarul árasztja a forrongó légbe páráit és illatait; e fényes lég, e zöld lombsátor, e hosszú fasor, e hallgatag talaj dolgozik és átalakul; munkát teljesít s a költő szivének csak figyelnie kell reá, hogy hangot találjon homályos ösztönéik számára. Beszélnek e szivben; sőt a mi jobb, dalolnak, és a többiek ugyanazt teszik; mindegyik a maga külön rövid vagy hosszú, rendkívüli vagy egyszerű dallamával, mely egyedül felel meg természetének s képes ezt egészen kinyilatkoztatni, mint valami hang, színe, magassága és ereje által, kinyilatkoztatja benső szerkezetét a testnek, mely létre hozta. Ezt a dallamot tiszteletben tartja a költő; nem változtatja meg eszméinek vagy hangjának belekeverése által; minden gondja abból áll, hogy érintetlenül és tisztán őrizze meg. Így alakul munkája, az egyetemes természet viszhangja, az óriási kar, melyben az istenek,

emberek. a mult, jelen a történet minden mozzanata, az élet minden állapota, a lét minden rendje összezavarodás nélkül egyesül, s melyben a zenész hajlékony szelleme, mely egymásután mindegyikök alakját fölveszi, hogy megmagyarázza és megértse, saját gondolkozásáról nem ad más bizonyságot, mint hogy e roppant összhangon túl megmutatja az eszményi törvények csoportját, honnan származik, és a benső értelmet, mely fenntartja.

Ez oly magasztos felfogás mellett miben áll Manfred természetfölöttisége? Byront kétségkívül megindítják a természet nagyszerű tárgyai: az Alpesek közül jő, látta a havasokat, melyek olyanok, mint «a megfagyott orkán», a félelmes vízeséseket, melyek a mélységek fölött zuhognak, mint «az Apokalypsis sápadt lovának farka; de nem hozott magával mást belőlök, mint képeket. Boszorkánya, szellemei, Ahrimanja csak szinpadi istenek. Nem hisz bennök többet, mint mi. Egészen más áron alkotják a valódi isteneket: hinni kell bennök; böcsész és tudós módjára, mint Goethe, hosszasan kell szemlélni születésöket; mást is kell belőlök látni, mint külsejöket. Az, a ki költőnek maradva, természettudóssá és geologgá lesz, ki megfigyelte a sziklák repedéseiben lassan szivárgó s végre saját súlyuk által napfényre hajtott vizek tekervényes menetét, smaragd színű kavargásukat és csillogásukat szemlélve kérdezheti magától, mint a görögök: miről gondolkozhatnak, ha gondolkoznak? Mily messzire van a mienktől? Mily erővel kell kiragadnunk magunkat bonyolult és elavult szenvedélyeink közül, hogy megértsük a reflexiotól és formától ment lény ifjuságát és isteni egyszerűségét! Mily nehéz ily munka a modern emberre, mily lehetetlen az angolra nézve!

Shelley, Keats közel voltak hozzá, hála beteg vagy túláradó képzelmök beteges gyöngédségének; de mily távoli

még e közeledés! És mennyire érezzük olvasásuknál, hogy szükségök lett volna, mint Goethének, az általános műveltség segítségére, és a nemzeti szellem készségére! Az egyetlen, mit az egész polgárosultság kifejlesztett az angolnál, az erélyes akarat és a gyakorlati tehetségek. Az ember megmerevült az erőfeszítésben, központosult az ellenállásban, a cselekvéshez ragaszkodott s következőleg ki lett zárva a tiszta speculatióból, a hullámzó rokonszenvből és az elfogulatlan művészetből. Nála a metaphysikai szabadság elveszett a hasznossági elfogultságok mellett és a pantheistikus álmadozás az erkölcsi elfogultságok között. Hogyan hajlítsa képzelmét, hogy képes legyen követni a lények, kivált a határozatlan lények, számlálhatatlan és elfutó körvonalait? Miként emelkedhetik ki vallásából, hogy közömbösen reprodukálja magában a közömbös természet erőit? És ki van messzebb a hajlékonyságtól és közömbösségtől, mint Byron? A folyékony víz, mely Goethénél a talaj minden formájához idomul s melyet a tekervényes és világos távolságban, a kipárolgó aranyos ködben pillantunk meg, Byronnál egyszerre jégtömeggé szilárdul s nem képez egyebet, mint kemény kristályoszlopot. Itt is, mint másutt, csak egy személy van, az, ki másutt. Emberek, istenek, természet, Goethe egész változó és sokszoros világa elenyészett. Egyedül a költő marad, személyében kifejezve. Áthathatatlanul önmagába zárkózva, csak önmagát volt képes látni; más lényeket csak azért hoz elő, mert felelnek neki, és ez állítólagos eposon keresztül megmaradt örökös monologjában.

De mily nagygyá is teszik az egyetlen lényben egyesült erők! Mily középszerűségbe és laposságba sülyed mellette Goethe *Faust*ja! Mihelyt megszününk e Faustban az emberiséget látni, mi lesz belőle? Hős-e? Szomorú hős, ki minden tett helyett beszél, fél, érzéseinek árnyalatait tanulmá-

nyozza és sétál! Legerősebb cselekvése az, hogy elcsábít egy grisettet és éjjel rossz társaságba megy: mind a kettő olyan, melyet minden diák elkövetett. Akarásai csak szándékok, eszméi csak vágyak és álmak. Költői lélek tudós főben, mindkettő képtelen a cselekvésre s nem fér meg együtt, belül viszálkodás, kívül gyöngeség; szóval hiányzik a jellem; német jellem ez! Mily ember mellette Manfred! Valódi férfiú: nincs ennél szebb szó, nincs, a mely jobban festené. Nem az az ember, ki a szellem láttára «remegne, mint a gyáva féreg, mely a földön vonaglik». Nem az az ember, ki sajnálná, hogy «nincs sem aranya, sem vagyona, sem tisztessége, sem uralma e világon». Nem az az ember, ki iskolás fiú módjára rá engedné magát szedetni az ördög által, vagy a ki szájtátó módra mulatna a Brocken fantasmagoriáin. Mint hűbéri fejedelem élt, nem mint tudós doktor; harczolt, uralkodott másokon; önmagán is tud uralkodni. Nem az alchimista kíváncsisága vitte a bűvészetre, hanem a lázadó merészsége.

«Ifjúságom óta szellemem nem tartott lépést az emberek lelkeivel s nem nézte a földet emberi szemekkel. Nagyravágyásuk szomja nem volt az enyém; létök czélja nem volt az enyém; örömeim, bánataim, szenvedélyeim, tehetségeim idegenné tettek; alakjukat viseltem, de nem éreztem rokonszenvet az élő test iránt .... Nem tudtam megfékezni természetemet, mert ki parancsolni akar, annak szolgálni kell; hizelegni, könyörögni, a pillanatot kilesnie kell s behizelegnie magát minden helyre, élő hazugságnak lennie, ha a hitványak közt hatalmas akar lenni, és ilyen a tömeg; nem tartottam hozzám méltónak a farkasnyáj közé keveredni, még azért sem, hogy vezérök legyek.»[50]

[50] . From my youth upwards
My spirit walk'd not with the souls of men,

«A magányban leltem kedvemet, hogy a jeges hegyormok nehéz legét szivjam, hol a madarak nem mernek fészket rakni, hol a bogár szárnya nem súrolja a füvetlen gránitot; vagy hogy a patakba merüljek s tova ragadjon torlódó hullámok rohamos örvénye; hogy az égen át kisérjem a bolyongó holdat, a csillagokat és útjaikat; hogy megragadjam a vakító villámokat, míg szemeim elhomályosulnak, vagy hallgatózva szemléljem az elszórt faleveleket, míg az őszi szél esti dalát dúdolja. Ez volt időtöltésem, és kivált az egyedüllét; mert ha a lények, melyek közé undorral tartoztam, útamba kerültek, úgy éreztem, hogy lealacsonyultam és egészen hozzájok sülyedtem, s ismét csak merő agyag lettem.»[51]

Nor look'd upon the earth with human eyes;
The thirst of their ambition was not mine;
The aim of their existence was not mine;
My joys, my griefs, my passions, and my powers,
Made me a stranger; though I wore the form,
I had not sympathy with breathing flesh. . . .
. . . . . .
I could not tame my nature down; for he
Must serve who fain would sway — and soothe — and sue —
And watch all time — and pry into all place —
And be a living lie — who would become
A mighty thing upon the mean, and such
The mass are; I disdain'd to mingle with
A herd, though to be leader — and of wolves. . . .
[51] . . . . My joy was in the wilderness, to breathe
The difficult air of the iced mountain's top,
Where the birds dare not build, nor insect's wing
Flit o'er the herbless granite; or to plunge
Into the torrent, and to roll along
On the swift whirl of the new breaking wave. . . .
. . . . To follow through the night the moving moon,
The stars and their development; or catch
The dazzling lightnings till eyes grew dim;
Or to look, list'ning, on the scatter'd leaves,

Egyedül él és nem tud egyedül élni. A szerelem mély forrása, melynek természetes kifolyásai el vannak zárva, kiárad és elpusztítja a szívet, mely nem akart kiömleni. Szeretett, nagyon szeretett, igen közelálló lényt, talán nővérét, ki bele halt; és a tehetetlen lelki furdalás töltötte el e lelket, melyet semmi emberi foglalkozás sem tudott egészen kielégíteni.

«Magányom nem magány többé; furiákkal van benépesítve. Fogaimat csikorgattam a homályban, míg visszatért a hajnal, azután a nap leáldoztáig önmagamat átkoztam. Jótétemény gyanánt kértem az őrültséget; megtagadták tőlem. Szembeszálltam a halállal, de az elemek harczában kitértek előlem a vizek, és a halálos dolgok ártalmatlanúl haladtak el mellettem. Az irgalmatlan démon hideg keze visszatartott egyetlen hajszálamnál fogva, mely nem akart elszakadni. Mélyen elmerültem a képzelembe, lelkem minden gazdagságába, de mint a dagály hulláma visszavetett gondolatom feneketlen örvényébe. Kétségbeesésemben lakom, s ott élek, ott élek mindörökre.»[52]

While Autumn winds were at their evening song,
These were my pastimes, and to be alone;
For if the beings, of whom I was one,
Hating to be so, — cross'd me in my path,
I folt myself degraded back to them,
And was all clay again. . . .
[52] . . . . My solitude is solitude no more,
But peopled with the Furies: — I have gnash'd
My teeth in darkness till returning morn,
Then cursed myself till sunset; I have pray'd
For madness as a blessing — 'tis denied me.
I have affronted death — but in the war
Of elements the waters shrunk from me,
And fatal things pass'd harmless — the cold hand
Of an all-pitiless demon held me back,
Back by a single hair, which would not break.

Csak még egyszer lássa őt! Ez egyetlen és mindenható vágyban egyesül lelkének minden ereje. Felidézi őt a démonok közepett; megjelen, de nem felel. Manfred könyörög, s mily sikoltásokkal, a mély gyötrelem mily fájdalmas sikoltásaival! Mennyire szereti! Mily hévvel és erővel forr és tör ki visszafojtott és eltiprott szerelme, e kedves szemek láttára, melyeket utoljára lát! Mily elragadtatással nyúlnak vonagló karjai e törékeny alak felé, mely borzongva kél ki a sírból, ez arcz felé, melyet az erőszakkal visszahivott vér beteges pirral von be, «minőt az ősz fest a haldokló levelekre!»[53]

«Hallgass meg! hallgass meg! Astartém, kedvesem, beszélj hozzám! Annyit álltam ki, annyit kell még kiállanom! Tekints rám! A sír nem változtatott meg jobban téged, mint én változtam meg miattad! Nagyon szerettél engem, mint én téged nagyon szerettelek! Nem arra születtünk, hogy egymást kínozzuk, bár a leghalálosabb bűn lett volna is szeretni, a mint mi szerettünk. Mondd, hogy nem irtózol tőlem, hogy én bűnhödöm mindkettőnkért, hogy te a boldog lelkek közé fogsz tartozni és hogy én meg fogok halni; mert mostanáig minden gyűlöletes dolog összeesküdött, hogy az élethez kössön, oly élethez, mely visszariaszt a halhatatlanságtól, a múlthoz hasonló jövőtől. Nincs többé

In fantasy, imagination, all
The affluence of my soul — I plunged deep
But like an ebbing wave, it dash'd me back
Into the gulf of my unfathomb'd thought
. . . . I dwell in my despair
And live, and live for ever.
There's bloom upon her cheek;
But now I see is not living hue,
But a strange hectic — like the unnatural red
Which Autumn plants upon the perish'd leaf.

nyugalmam, nem tudom, mit kívánok, mit keresek. Csak azt érzem, mi vagy te és mi vagyok én. És mégis, mielőtt elveszek, szeretném még egyszer hallani hangod zenéjét. Beszélj hozzám, mert én hozzád kiáltottam a csendes éjben, elriasztottam az alvó madarakat néma lombjaikról, felébresztettem a hegyek farkasait s megismertettem a barlangokat hasztalanul viszhangozott neveddel, melyek szavamra feleltek; sok minden dolog felelt nekem, szellemek és emberek, de te mindig hallgattál. Beszélj hozzám! Bejártam a földet és sehol sem találtam hasonmásodat. Beszélj hozzám! Tekints a démonokra körülöttünk, ők is velem éreznek: nem félek tőlük és csak egyedül éretted érzek. Beszélj hozzám, habár haraggal is! Mondj egy szót, akármit! Csakhogy még egyszer halljalak, még ez egyszer, még ez egyszer!»[54]

[54] . . . . Hear me, hear me —
Astarte! my beloved! speak to me:
I have so much endured — so much endure —
Look on me! the grave hath not changed thee more
Than I am changed for thee. Thou lovedst me
Too much, as I loved thee: we were not made
To torture thus each other, though it were
The deadliest sin to love as we have loved.
Say that thou loath'st me not, that I do bear
This punishment for both — that thou wilt be
One of the blessed — and that I shall die.
For hitherto all hateful things conspire
To bind me in existence — in a life
Which makes me shrink from immortality —
A future like the past. I cannot rest.
I know not what I ask, nor what I seek:
I feel but what thou art, and what I am;
And I would hear yet once before I perish
The voice which was my music — Speak to me!
For I have call'd on thee in the still night,
Startled the slumbering birds from the hush'd boughs
And woke the mountain wolves, and made the caves

Ekkor megszólal. Mily szomorú és határozatlan felelet! s midőn eltünik, görcsös vonaglás fut át Manfred tagjain; de egy pillanat múlva látják a szellemek, hogy «megfékezi magát s akaratának rabszolgájává teszi kínját». — «Ha közénk tartoznék, félelmes szellem volna.»[55] Az akarat e lélek rendületlen alapja. Nem hajolt meg a szellemek fejedelme előtt, fölemelt fővel és nyugodtan állt a pokoli trón előtt, az elszabadult démonok közepett, melyek szét akarták tépni; még most is győz, midőn meghal s azok megtámadják; hörögve, halvány ajakkal, fennáll erejében, daczol velök és elűzi.

«Érzem, nincs hatalmad fölöttem. Tudom, soha sem leszek a tied. A mit tettem, megtettem; oly kint hordok magamban, melyhez a tied semmit sem adhat. A halhatatlan lélek önmagának ad jutalmat vagy büntetést jó vagy rossz gondolataiért. Önmagában van kezdete és vége bajának. Önmagának helye és ideje. Benső lénye, levetkőzve a halandóságot, nem kölcsönzi többé színét a külső elfutó dolgoktól, de oly szenvedésbe vagy örömbe merül, minő saját érdemének öntudatából származik. Te nem kisértettél en-

Acquainted with thy vainly echoed name,
Which answer'd me — many things answer'd me —
Spirits and men — but thou wert silent all.
. . . . Speak to me! I have wander'd o'er the earth,
And never found thy likeness — speak to me!
Look on the fiends around, they feel for me:
I fear them not, and feel for thee alone —
Speak to me! though it be in wrath; but say —
I reck not what — but let me hear thee once —
This once — once more.
55 . . . . Yet see, he mastereth himself, and makes
His torture tributary to his will.
Had he been one of us, he would have made
An awful spirit.

gem, te nem vagy az, ki meg tudnál kisérteni. Nem voltam bolondod, és nem vagyok zsákmányod. Saját megrontóm voltam, s az leszek ezentúl is. Vissza, felsült ördögök! Rajtam van a halál keze, de nem a tietek.»[56]

Az «én», a legyőzhetetlen «én», mely elég önmagának, mely fölött senkinek, sem ördögnek, sem embernek nincs hatalma, mely egyedüli szerzője jó és balsorsának, olyan, mint a szenvedő és bukott isten, de mindig isten marad, testi rongyaiban, sorsának minden sarán és sérülésein keresztül is: ez hőse és műve az ily szellemnek és e faj embereinek. Ha Goethe a *világegyetem* költője volt, Byron az *egyén* költője, s ha az egyikben a német szellem megtalálta tolmácsát, az angol szellem is megtalálta a magáét a másikban.

V.

Sejthetjük, hogy az angolok felzúdultak s megtagadták a szörnyeteget. Southey, a koszorús költő, azt mondá róla szép bibliai nyelven, hogy a Moloch és Belial, de különösen

[56] . . . . Thou hast no power upon me, that I feel;
Thou never shalt possess me, that I know:
What I have done is done; I bear within
A torture which could nothing gain from thine:
The mind which is immortal makes itself
Requital for its good or evil thoughts —
Is its own origin of ill and end —
And its own place and time; — its innate sense,
When stripp'd of this mortality, derives
No colour from the fleeting things without;
But is absorb'd in sufferance or in joy,
Born from the knowledge of its own desert.
Thou didst not tempt me, and thou couldst not tempt me.
I have not been thy dupe, nor am thy prey —
But was my own destroyer, and will be
My own hereafter. — Back, ye baffled fiends!
The hand of death is on me — but not yours!

a Sátán van benne, és kollegai nagylelkűséggel felhivta rá a kormány figyelmét. A papiros nem volna elég, ha le kellene irnunk az illedelmes *review*-k szidalmait «ez emberek (azaz ez ember) ellen, kiknek szíve megromlott, képzelme elfajult, kik gyászos viseletöknek megfelelő vélemények rendszerét kovácsolva maguknak, fellázadtak az emberi társadalom legszentebb rendjei ellen, és a kik gyűlölve a kinyilatkoztatott vallást, melynek hitét minden erőlködésök és hetvenkedésök daczára sem tudják magukból gyökeresen kitépni, másokat is oly nyomorultakká iparkodnak tenni, mint maguk, az erkölcsi méreg ragályával, mely szivöket is megrontja». Papi emphasis, vaskalapos pedantismus! Ez országban a sajtó a csendőrség tisztét teljesíti, és soha sem végezte ezt hevesebben, mint akkor. A közvélemény segítette a sajtót. Olaszországban többször látta Byron a *gentlemen*eket kimenni nejeikkel a salonból, midőn őt bejelentették. Mint nagy úr és híres ember részéről a botrány is rikítóbb volt, mint másnál: nyilvános bűnös *(public sinner)* volt. Egy ízben valami ismeretlen pap elküldte neki az imádságot, melyet nem rég elhalt nejének, egy bájos és áhitatos személynek iratai közt talált, ki titokban a nagy bűnös megtéréséért könyörgött az istenhez.

A conservativ és protestáns Anglia negyedszázados erkölcsi harczok és kétszázados erkölcsi nevelés után tetőpontra vitte szigorúságát, és a puritán türelmetlenség, mint hajdan Spanyolországban a katholikus türelmetlenség, törvényen kívül helyezte az ellenkező véleményűeket. A kéjes vagy fesztelen élet kárhoztatása, a szabály és illem szoros megtartása, minden isteni és emberi rend tisztelete, az elmaradhatatlan bókolások Pitt, a király, az egyház és a bibliai isten puszta nevére, a fehér nyakkendős *gentleman* hivatalos, hajthatatlan, kérlelhetetlen magatartása — ezek

az erkölcsök voltak akkoriban a csatornán túl találhatók, százszor zsarnokiabb módon, mint ma; ez időben történt, hogy Stendhal szerint egy pair, egyedül, kandallója előtt nem merte keresztbe tenni lábait, félve, hogy illetlen lesz. Anglia mereven állt, kellemetlenül beszorítva illemszabályainak fűzőjébe. Ebből két nyomorúság származott: szenvedtek, s kisértetbe jöttek, ha biztosak voltak a titokról ledobni magukról a hitvány, fojtó gépezetet. Egyfelől a kényszer, másfelől a képmutatás; ez volt az angol polgárosultság két bűne, és ezeket támadta meg Byron költői éleslátásával és harczi ösztönével.

Kezdettől fogva látta e két bűnt; a valódi művészek éles szeműek; ebben mulnak felül bennünket; mi szájtátók módjára hallomásból és kész frázisok szerint ítélünk; ők mint eredeti emberek a tények és dolgok szerint ítélnek: huszonkétéves korában látta már, mily sivár volt az egész *high life* a kényszer szülte unalom miatt.

«Itt áll a nemes háziasszony s nem roskad össze a háromezredik bókra sem. A királyi herczegek, a hölgyek felmásznak a zsúfolt lépcsőn s minden ízben egy hüvelykkel haladnak előre.»[57] «Falura kell mennünk», írja, «ha látni akarjuk azt, a mit a hírlapok kiváló vendégek válogatott társaságának neveznek, kivált a *gentlemen*eket ebéd után, vadászati napokon vagy a rákövetkező estélyen, és a hölgyeket, kik olyanok, mintha vadásztak vagy inkább vadásztattak volna... Emlékszem egy városi ebédre lord C... nél,

[57] *Don Juan.*

There stands the noble hostess, nor shall sink
With the three thousandth curtsy;
. . . . Saloon, room, hall, o'erflow beyond their brink,
And long the latest of arrivals halts,
'Midst royal dukes and dames comdemn'd to climb,
And gain an inch of staircase at a time. . . .

mely kevés számú, de a legmulattatóbb vendégekből állt. Alig volt a csemege az asztalon, tizenkét vendég közül már öt aludt.»

A mi az erkölcsöket illeti, legalább a felső osztályban, így ír:

«Az estét páholyomban töltém a Covent Gardenben .... Körülöttem mindenütt a legelőkelőbb fiatal és vén rimák .... Mintha a terem meg lett volna osztva a nyilvános örömleányok és a többiek közt; de a cselszövők száma jóval felülmulta a bérért kaphatókat .... Nos, micsoda különbség van Paulina és mamája, s Lady .... és leánya közt? Ha csak nem az, hogy a két utóbbi elmehet a királyhoz és mindenhová, a két előbbi pedig az operára és bordélyházakra van szorítva? Mily élvezet, olyannak szemlélnem az életet, a milyen valósággal!»[58]

Külső illem és kicsapongás; erkölcsi Tartufeök, kik «a fehér kesztyűvel húzzák fel erényeiket»;[59] oly olygarchia, mely hogy megtartsa méltóságait és sinecuráit, elpusztítja Európát, felfalja Irlandot és az erény, kereszténység, szabadság nagy szavaival fellázítja a népet: igazságok voltak e gyalázkodások mélyén.[60] Csak harmincz éve, hogy a középosztály befolyása megcsökkentette a nagyurak kiváltságait

[58] It was as if the house had been divided between your public and understood courtesans. But the intriguantes much outnumbered the regular mercenaries. Now where lay the difference between Pauline and her mamma, and Lady .... and daughter? Except that the two last may enter Carleton and any other house, and the two first are limited to the Opera and b — house. How I delight in observing life as it really is — and myself after all the worst of any!

[59] Musset.

[60] L. borzasztó bohózatos költeményét: *A végitélet viziója*-t.

és romlottságát; de ez időtájt kemény szavakat lehetett fejökhöz vágni. «A szemérem», mondá Byron, Voltaire szavait használva, «megszökött a szívekből s az ajkakra menekült.... Minél romlottabbak az erkölcsök, annál kimértebbek a kifejezések; azt hiszik, hogy a nyelvben visszanyerhetik az, a mit azt erényben elvesztettek.... Ez az igazság, ama képmutató és aljas tömegre szóló igazság, mely a jelenkori angol nemzedéket nyugtalanítja; ez az egyetlen válasz, melyet érdemelnek.... A *cant* kiváló bűne az önző prédálók e hazug és kétszínű korszakának.» És erre megírta remekművét, *Don Juant*.[61]

Minden új volt itt, alak és tartalom; mert új világba lépett; az angol, az éjszak szülötte, átültetve a déli erkölcsök és olasz élet közé, új életnedvet szitt magába, melytől új gyümölcsöket hajtott. Elolvastatták vele Buratti nagyon szabad szatiráit és Baffo több mint kéjes sonnetjeit. A boldog velenczei társadalomban élt, mely még ment volt a politikai haragtól, hol a gond botorságnak látszott, hol az életet farsangnak vették, hol a gyönyör az utczákon szaladgált, nem félénken és képmutatóan, hanem levetkőzve és helyeslés mellett. Eleinte szenvedélyesen élvezett, az elégnél, sőt a soknál is többet, úgy hogy csaknem tönkre tette magát; majd a köznapi szeretkezések után valódi szerelemre akadván, szolgálattevő lovaggá lett, az ország divatja szerint, a család megegyezésével, karját nyujtva, kendőt hordozva, eleinte kissé ügyetlenül és bámulva, de egészben boldogabban, mint valaha, mintha a gyönyör és odaadás langyos lehellete czirógatta volna. Látta itt az egész erkölcstan felforgatását, mint emelték szabálylyá a hitvesi hűtlenséget és kötelességgé a szerelmi hűséget.

[61] *Don Juan* is a satire on the abuses in the present state of society, and not an ecclogy of vice.

«Lehetetlen», írja, «meggyőzni itt egy asszonyt arról, hogy a legcsekélyebb hibát követi el a kötelesség és illem ellen, ha *amorosot* választ magának .... A szerelem (a szerelmi érzés) nemcsak menti e dolgot, de valódi erénynyé teszi,[62] föltéve, hogy nem szeszély s nem érdekből történik, és egyetlen személyre szorítkozik.»

Valamivel később lefordította Pulci *Morgante Maggiore*-jét, hogy megmutassa, «mi volt vallási dolgokban megengedve a papoknak egy katholikus országban és vakbuzgó korban», és hogy elnémítsa «az angol harlequineket, kik azzal vádolták, hogy megtámadja a liturgiát». Kedvét tölté e szabadságban és fesztelenségben s nem is szándékozott többé visszakerülni a pedáns inquisitió alá, mely hazájában elítélte s irgalom nélkül elkárhoztatta. Rögtönző módra megírta *Beppo*ját, bájos fesztelenséggel, hullámzó, fantasztikus humorral, s ellentétbe állítá benne Olaszország gondatlanságát és boldogságát Anglia elfogultságával és rútságával.

«Szeretem látni a nap nyugtát, biztosan tudva, hogy holnap újra fölkel, nem bágyadtan s a ködön át hunyorgatva, mint a részeg kábult szeme, hanem az egész eget birva, s a nélkül hogy kénytelen volna világosságot kölcsönözni a krajczáros lámpáktól, melyek pislogni kezdenek, ha a füstös London gőzölgő üstje forr.»[63]

«Szeretem nyelvöket, ez édes latin korcsot, mely női

[62] Stendhal.

[63] .... I like to see the sun set, sure he'll rise to morrow,
Not through a misty morning twinkling weak as
A drunken man's dead eye in maudlin sorrow,
But with all heaven t' himself; that day will break as
Beauteous as cloudles, nor be forced to borrow
That sort of farthing candlelight which glimmers
Where reeking Londons smoky caldron simmers.

ajk csókja gyanánt olvad el, mely úgy hangzik, mintha selyemre írnák, szótagjai a dél édességét lehellik, nyájas betűi úgy folynak és olvadnak össze, hogy egy hang sem látszik keménynek, mint a mi durva recsegő, dörmögő éjszaki torokhangjaink, melyeket kénytelenek vagyunk sziszegve és csuklások közt köpni ki.»[64]

«Szeretem a nőket is (bocsássátok meg bolondságomat!), a pörnő gazdag piros arcától s villámokat lövellő nagy fekete szemeitől, melyek ezer dolgot mondanak egyszerre, egész az úri hölgy homlokáig, mely búskomolyabb, de nyugodt, világos és hatalmas a tekintete, szíve ajkán van, lelke szemében, szende, mint éghajlata, napfényes, mint ege.»[65]

Más erkölcsök mellett más volt itt az erkölcstan is; minden századnak, fajnak és éghajlatnak megvan a magáé; azaz az eszményi minta változik az alakító körülmények szerint. Angliában az éghajlat zordonsága, a faj harczias erélye, a szabad intézmények tevékeny életet, szigorú erkölcsöket, puritán vallást, tisztes házasságot, kötelességérzetet,

[64] . . . . I love the language, that soft bastard latin,
Which melts like kisses from a female mouth,
Which sounds as if it should be writ on satin,
With syllables which breathe of the sweet south,
And gentle liquids gliding all so pat in,
That not a single accent seems uncouth,
Like our harsh northern whistling, grunting guttural,
Which we're obliged to hiss, and spit, and sputter all.

[65] I like the women too (forgive my folly),
From the rich peasant cheek of ruddy bronze,
And large black eyes that flash on you a volley
Of rays that say a thousand things at once,
To the high dama's brow, more melancholy
But clear, and with a wild and liquid glance,
Heart on her lips, and soul within her eyes,
Soft as her clime, and sunny as her skies.

önuralmat kívánnak. Olaszországban az éghajlat szépsége, a természetes szép-érzék és a kormány zsarnoksága a henye életet, laza erkölcsöket, képzelmes vallást, a művészetek ápolását és a boldogság keresését idézi elő. A két minta mindegyikének megvannak szépségei és foltjai, az epikureus művésznek épen úgy, mint a politikus moralistának;[66] nagyszerűségei által mindkettő kimutatja a másik kicsinyességét, s hogy a másodiknak ferdeségeit kidomborítsa, lord Byronnak csak az első csábító tulajdonait kellett kidomborítnia.

Erre hőst kezd keresni és nem talál, a mi e hősöktől hemzsegő században «nagyon furcsa». Jobb hiányában előveszi «régi barátunkat, Don Juant». Botrányos választás! Mint fognak kiabálni Anglia moralistái! De a borzalom tetőpontja az, hogy e Don Juan nem gonosz, önző, gyűlöletes, mint testvérei. Nem csábító, nem erkölcsrontó; ha megjő az alkalom, oda engedi magát; van szíve, vannak érzékei, s a szép napon mindez forrongásba jő; tizenhat éves korában nem tehet róla, húsz évvel sem, talán harminczczal sem. Vonjátok kérdőre az emberi természetet, kedves moralistáim; nem én tettem ilyenné; ha korholni akartok, forduljatok magasabbra; mi festők vagyunk, s nem emberi bábok gyártói, és nem vagyunk felelősek alakjaink szerkezetéről. Ime, itt jár-kel hát Don Juanunk; sok helyet bejár és mindenütt fiatal; nem sujtjuk ezért villámunkkal, elmult már ennek a divatja; a zöld ördögök és bukfenczeik már csak Mozart ötödik felvonásában vannak helyükön. És különben is Juan oly szeretetreméltó! Utoljára is, mit tett, a mit mások nem tennének? Ha szeretője volt II. Katalin-

[66] V. ö. Stendhal: *Vie de Giacomo Rossini*, és Stanley *Life of Th. Arnold.* Az ellentét tökéletes.

nak, csak a diplomatiai testület s az egész orosz hadsereg példáját követte. Hadd vesse el konkolyát, a jó magnak is sora kerül. Ha majd Angliába érkezik, illendően fogja magát viselni; megvallom, hogy ha kihivnák, még nyalánkodhatnék itt-ott az aristokratia hitvesi kertjeiben; de végre rendes emberré lesz, a parlamentbe megy, erkölcsös beszédeket fog tartani s tagja lesz a bűn elnyomására egyesült társulatnak. Ha minden áron azt akarják, hogy megbüntessük, boldogtalan házasságot köttetünk vele; a spanyol szerző pokla «valószínűleg csak allegoria». Mindenesetre, akár megházasodik, akár elkárhozik, a tisztességes emberek nagy örömükre tudni fogják a darab végén, hogy elevenen sütik meg.[67]

Nemde, furcsa apologia, mely csak súlyosabbá teszi a hibát? Várjunk csak, még nem ismerjük a könyv egész mérgét: don Juan mellett ott van donna Julia, Haydée, Gulbeyaz, Dudu és a többi. Itt vágja be az ördögi költő legélesebb körmét és gondja van rá, hogy gyöngéinkbe vágja. Mit fognak mondani a fehér nyakkendős *clergymen*ek és *reviewer*ek? Mert végre is, nincs mód, megvédeni magukat ellene, olvasniok kell, akármit tesznek. Kétszer vagy háromszor egymás után látjuk itt a *boldogságot*, s a boldogság alatt a mély és egész boldogságot értjük, és nem az egyszerű gyönyört, nem a sikamlós vidámságot; száz mértföldnyire vagyunk itt Dorat csinos trágárságaitól, Rochester zabolátlan vágyaitól. Megjött a szépség, a déli, ragyogó, összhangzatos szépség, mely minden dolgot elároszt, a fényes eget, nyugodt tájakat, meztelen testeket, naiv szíveket. Van-e valami, a mit nem istenítene? Minden érzelem felmagasztosul kezében. A mi durva volt, nemes lesz; még a sze-

[67] Naplója. 1821 febr. 16.

rály éjjeli kalandjában is, mely méltónak látszik Faublasra, megszépíti a költészet a szabadosságot. Az ifjú lányok a tágas, néma szobában pihennek, mint becses virágok, melyeket minden éghajlat alól az üvegházba gyüjtöttek.

«Az egyik fehér karjára hajtá bibor arczát, s fekete haja sötét fürtöt képezett halántékán. Így álmadozik lágy és meleg epedéssel. A másik felbomlott gesztenyeszín fürteivel szeliden lehajtja szép fejét, mint a szárán ingó gyümölcsöt s gyönge pihegéssel szunnyadoz, gyöngysort mutatva kinyilt ajkai közt. A másik olyan, mint a márvány, nyugodt, mint a szobor, némán, lélekzet nélkül fekszik mély álomban, fehéren, hidegen és tisztán, mint oszlopra faragott nőalak.»[68]

De a bágyadó lámpák már csak kékes fényt adnak; Dudu, az ártatlan, lefeküdt s ha egy tekintetet vetett is tükrébe, csak úgy tett, mint «az őzike, mely a tóban futólag megpillantja félénk árnyékát. Először megriad, aztán visszatér, hogy csodálva megnézze a mélység ez új lakóját».[69] Mivé lesz itt a puritán szemérmeskedés? Megakadályozhatják az illemszabályok a szépséget, hogy szép

[68] She with her flush'd cheek laid on her white arm,
And raven ringlets gather'd in dark crowd
Above her brow, lay dreaming soft and warm;
. . . . One with her auburn tresses slightly bound,
And fair brows g ntly drooping, as the fruit
Nods from the tree, was slumbering with soft breath,
And lips apart, which show'd the pearls beneath.
. . . . A fourth as marble, statue-like and still,
Lay in a breathless, hush'd, and stony sleep;
White, cold and pure. . . . . .
. . . . . a carved lady on a monument.

[69] . . . . It was like the fawn which, in the lake display'd,
Beholds her own shy, shadowy image pass,
When first she starts, and then returns to peep',
Admiring this new native of the deep.

legyen? Kárhoztatunk egy Tizian-képet, mert meztelen? Mi ad értéket az emberi életnek s nemességet az emberi természetnek, ha nem az a képesség, hogy elérheti a kedves és magasztos megindulásokat? Épen most éreztünk ilyent, mely méltó egy festőhöz; nem ér ez annyit, mint egy *alderman* megindulása? Vonakodtok elismerni az istenit, mert a művészetben és élvezetben jelenik meg, s nem egyedül a lelkiismeretben és cselekvésben? Van egy világ a tietek mellett, valamint egy polgárosultság a tietek mellett; szabályaitok keskenyek és pedanteriátok zsarnoki; az emberi növény máskép is fejlődhetik, mint a ti virágágyaitokban és hótakarótok alatt, és a gyümölcsök, melyeket akkor teremni fog, nem lesznek kevésbbé becsesek. Jól látjátok magatok is, mert megízlelitek, ha megkínálnak velök. Ki olvasta Haydée szerelmeit, a nélkül, hogy más gondolata lett volna, mint irigyelni és szánni őt?

Vad gyermek ez, ki magához fogadta Juant, e másik gyermeket, kit a hullámok ájultan vetettek partra. Oltalmazta, gondját viselte, mint az anya, és most szereti: ki tudná kárhoztatni azért, hogy szereti? Ki tudna a nagyszerű természet láttára, mely rájok mosolyog s magába fogadja őket, mást képzelni számukra, mint a mindenható érzést, melyben egyesülnek?

«Vad és hullámverte part volt, sziklafal emelkedett a tágas fövényes tér fölött, melyet zátonyok és szirtek őriztek hadsereg gyanánt. Mindig zúgott itt a kevély hullámok rekedt hangja, kivéve a nyári hosszú napokat, midőn a medrében nyujtózó oczeán tó gyanánt csillogott. Minden néma volt, csak a sirály rikoltott, a delphin szökdelt s apró hullám zúgott, mely a szirthez vagy zátonyhoz ütődve fellázadt a gát ellen, melyet alig tudott átáztatni. Kezöket fogva bolyongtak mindketten a csillogó kavicsok és kagy-

lók felett. Átsiklottak a sima, kemény fövényen. És az ős vad barlangokban, melyeket a viharok ástak, s mégis mintha terv szerint lettek volna mély és magas, bolthajtásos és öblös termekké építve, megpihentek s átkarolva egymást karjaikkal, átengedték magukat a biboros alkony mély varázsának. Feltekintettek az égre, melynek lebegő pirja rózsás tenger gyanánt áradt el szélesen és világosan; a csillogó tengerre pillantottak maguk alatt, honnan a tele hold emelkedett ki. Hallgatták a hullámok csapkodását és a szél halk moraját. Látták egymás fekete szeméből kilövellni a villámot, és ezt látva, ajkaik közeledtek egymáshoz és egy csókban forrtak össze.»[70]

[70] . . . . It was a wild and breaker beaten coast,
With cliffs above, and a broad sandy shore,
Guarded by shoals and rocks as by a host;
And rarely caesed the haughty billow's roar,
Save on the dead long summer days, wich make
Tho outstretch'd Ocean glitter like a lake. . . . .
And all was stillnes, save the sea bird's cry,
And dolphin's leap, and little billow crost
By some low rock or shelve, that made it fret
Against the boundary it scarcely wet.
. . . . And thus they wander'd forth, and, hand in hand,
Over the shining pebbles and the shells,
Glided along the smooth and hardened sand;
And in the worn and wild receptacles
Work'd by the storms, yet work'd as it were plann'd,
In hollow halls, with sparry roofs and cells
They turn'd to rest; and each clasp'd by an arm,
Yielded to the deep twilight's purple charm.
They look'd up to the sky whose floating glow
Spread like a rosy Ocean, vast and bright;
They gazed upon the glittering sea below,
Whence the broad moon rose circling into sight:
They heard the wave's splash, and the wind so low;
And saw each other's dark eyes darting light
Into each other — and beholding this,
Their lips drew near, and clung into a kiss.

«Egyedül voltak, de nem úgy, mint azok, kik a szobába zárkózva, ezt magánynak vélik. A hallgatag oczeán, a csillagfényes öböl, az alkonyi fény, mely egyre apadott, a hangtalan fövény, a barlang, hol a víz cseppenkint hullt, minden körülöttük szorosabbra fűzte ölelő karjaikat, mintha nem volna az ég alatt más élet az övéken kívül s mintha ez az élet soha sem érhetne véget.»[71]

Nemde, kitünő alkalom, hogy előálljatok formuláitokkal és katechizmusaitokkal? Haydée «nem beszél aggályokról, nem kér igéreteket». Nem tud semmit, nem fél semmitől. «Úgy repül fiatal barátja felé, mint az ifjú madár.»[72] A természet az, mely itt hirtelen kinyilik, mert érett, mint a bimbó, mely virággá fejlődik: az egész természet, ösztön és szív.

«Hajh! oly ifjak, oly szépek voltak, oly egyedül, oly szeretők, oly védtelenek, és az az óra volt, melyben a szív mindig tele van, s nem lévén többé hatalma maga fölött, oly tetteket sugall, melyeket az öröklét sem törölhet el!»[73]

[71] . . . . They were alone, but not alone as they
Who shut in chambers think it loneliness;
The silent Ocean, and the starlight bay
The twilight glow, which momently grew less,
The voiceless sands, and drooping caves, that lay
Around them, made them to each other press,
As if there were no life beneath the sky
Save theirs, and that their life could never die.

[72] . . . . Haidée spoke not of scruples, ask'd no vows,
Nor offered any. . . . .
She was all which pure ignorance allows,
And flew to her young mate like a young bird. . . .

[73] Alas! They were so young, so beautiful,
So lonely, loving, helpless, and the hour
Was that in which the heart is always full,
And having o'er itself no further power,
Prompts deeds eternity cannot annul. . . .

Oh ti csodálatraméltó moralisták! úgy álltok e két virág előtt, mint okleveles kertészek, kezetekben tartva a kertészeti egylet által elfogadott virágzási mintát, bebizonyítva, hogy a minta nem volt megtartva, és eldöntitek, hogy e két gyomot a «tűzbe» kell dobni, melyet a szabálytalan hajtások elégetésére ápoltok. Jeles ítélet, jól értitek mesterségeteket!

A brit *canton* kívül ott van az általános képmutatás is; az angol pedanteria mellett Byron hadat üzen az emberi gazságnak is. Ebben rejlik a költemény valódi értelme, s ebben nyer befejezést e jellem és szellem. Az ifjú képzelem gyászos nagy álmai elenyésztek nála; megjött a tapasztalás; most már ismeri az embert, és mi az ember, ha egyszer megismerték? Túlárad benne a magasztosság? Azt hiszitek, hogy a nagy érzések, például Childe Haroldéi, rendes folyamát képezik életének?[74] Az igazság az, hogy idejének legjobb részét alvással, evéssel, ásítással tölti, dolgozik, mint a ló, és mulat, mint a majom. Byron szerint állat az ember; kivéve néhány különös pillanatot, idegei, vére, ösztönei vezetik. Ide járul a szokás, ostorral csapkodja a szükség s a barom előre megy. Mivel e barom büszke és mi több, képzelő erővel bir, azt állítja, hogy saját jószántából halad, hogy nincs ostor, hogy mindenesetre ritkán éri lágyékát, hogy legalább stoikus hátgerincze úgy tehet, mintha nem érezné az ütést. Képzeletében pompás szerszámmal ruházza fel magát, s így halad büszkén, kimért léptekkel előre, azt hivén, hogy ereklyéket visz és virágszőnyeget tapos, holott egészben véve sárban gázol s mindenféle szemétdomb szennyét és bűzét

[74] Tízszer több igazság van, mondja Byron, Don Juanban, mint Childe Haroldban; azért a nők nem is szeretik Don Juant.

hurczolja magával. Mily mulatság, megtapogatni csupasz hátát, szeme elé tartani a lisztes zsákot, mely terheli, és a sarkantyút, mely menetelre nógatja![75] Valóban szép komédia! Ez az örökös komédia, s nincs oly érzés, mely egy-egy felvonást ne szolgáltatna számára, és mindenekelőtt a szerelem.

Bizonyára donna Julia nagyon szeretetreméltó és Byron szereti is; de épen oly megtépetten kerül ki kezeiből, mint bárki más. Erényes, ez magától értetik; sőt mi jobb, akar is erényes lenni. Don Juanra nézve igen szép okoskodásokat állít fel: mily szép dolog az okoskodás és mennyire képes megfékezni a szenvedélyt! Semmi sem szilárdabb, mint a logikán alapuló erős föltétel, mely a világtól való felelemre, az Isten gondolatára, a kötelesség emlékére támaszkodik; semmi sem győzheti ezt le, csak egy találkozás négy szem közt, juniusban, esti hetedfél órakor. Végre megtörtént a dolog, s a szegény félénk asszonyt meglepi meggyalázott ferje, még pedig mily helyzetben! Olvassuk el ezt a könyvben magában. Bizonyára hallgatni fog, sirva és szégyenkezve, és az erkölcsös olvasó nem mulasztja el lelki furdalásaira számítni. Kedves olvasó, ön nem számított az ösztönre és idegekre. Holnap szemérmes lesz; de most arról van szó, hogy elkábítsa, megbénítsa, megzavarja férjét, hogy megmentse Juant, önmagát, hogy háborút viseljen. Ha a háború megkezdődött, mindenféle fegyverrel folytatják, első sorban szemtelenséggel és szidalmakkal. Az egyetlen eszme, a jelen szükség, elnyeli a többit: ebben asszony az asszony. Julia

[75] I hope it is no crime
To laugh at *all* things. For I wish to know
What, after *all*, are *all* things — but a *show?*
(Ch. VII, stance 2.)

tele torokból kiabál. Valódi zápor ez: átkok és vádak, gúny és kihivás, ájulások és könnyek. Negyed óra alatt húsz éves gyakorlatra tett szert. Nem tudtuk, ő maga sem tudta, mily színésznő lehet egyszerre, rögtönözve a tisztességes nőből. Tudjuk-e, mi lehet saját magunkból is? Okosnak, emberségesnek hiszitek magatokat, — megengedem, mára; ebédeltetek, kényelmesen érzitek magatokat a jó szobában. Gépetek fennakadás nélkül működik, mert a kerekek be vannak olajozva és egyensúlyban állnak; de kerüljön csak a hajótörés vagy csata közepébe, zökkentse csak ki a vér hiánya vagy megtorlódása a fórészeket egy pillanatra, s akkor majd üvölteni vagy tántorogni látjuk az őrültet vagy hülyét. A polgárosultság, nevelés, okoskodás, egészség betakar sima burkolatával; tépjük le egyiket a másik után vagy valamennyit egyszerre, és nevetve fogjuk észrevenni a barmot, mely alattuk hever.

Ime Juan barátunk, ki Julia utolsó levelét olvassa és elragadtatva esküszik, hogy soha sem feledi el a szép szemeket, melyeket annyiszor megríkatott. Volt-e valaha gyöngédebb és őszintébb érzelem? De szerencsétlenségre Juan a tengeren van s bekövetkezik a tengeri betegség.

«Igen, előbb összeolvad az ég a földdel, hogysem... (itt rosszabbúl lett)... Oh Julia, mit tesz bármi más gyötrelem...? (Az isten szerelmére, adjatok egy pohár pálinkát! Pedro, Baptista, vigyetek le!) .. Juliám, szerelmem... (Gaz Pedro, jer gyorsabban!)... Szeretett Juliám, hallgasd meg imámat!... (Szava itt tagolatlanná lett a csuklások miatt.)[76] «A szerelem nagyon bátor minden nemes

[76] . . . . Sooner shall earth resolve itself to sea,
Than I resign thine image, oh, my fair!

betegség ellen, de borzad a meleg törülközők alkalmazásától és a tengeri betegség halála.»[77]

Sok más dolog halála még a szerelemnek, többek közt az idő, úgyszintén a házasság; úgy ér benne véget, mint «a bor az eczetben». Tudjátok meg, hogy Penelope azért oly ismeretes, mert az egyetlen. «Ulysses kilátása az lehet, hogy szép hamv-vedret talál, melyet emlékére emeltek, és két vagy három kisasszonykát, kiket valamely barátja, nejének és vagyonának birtokosa nemzett, s végre, hogy Argus kutyája megragadja nadrágánál fogva».[78]

Ezek a sceptikus, sőt cynikus szavai. Scepticismus

(Here the ship gave a lurch, and he grew sea-sick).
Oh Julia: what is every other woe? —
(Here he fell sicker) . . . . . .
(For God's sake let me have a glass of liquor;
Pedro, Baptista, help me down below.)
Julia, my love! (You rascal, Pedro, quicker) —
Oh, Julia! — (this curst vessel pitches so)
Beloved Julia, hear me still beseeching!
(Hare he grew inarticulate with retching).
77 . . . . Love's a capricious power. . . .
Against all noble maladies he's bold;
But vulgar illnesses don't like to meet;
. . . . Shrinks from the application of hot towels,
And purgatives are dangerous to his reign,
Sea-sickness death. . . .
78 . . . . 'Tis melancholy, and a fearful sign
Of human frailty, folly, also crime,
That love and marriage rarely can combine;
Although they both are born in the same clime;
Marriage from love, like vinegar from wine —
A sad, sour, sober beverage. —
. . . . An honest gentleman, at his return
May not have the good fortune of Ulysses; . . . .
. . . . The olds are that he finds a handsome urn
To his memory — and two or three young misses
Born to some friend, who holds his wife and riches
And that *his* Argus bites him by — the breeches. —

és cynismus — ebben végződik. Sceptikus embergyűlöletből, cynikus daczból; mindig a komor és harczias jellem az, mely széttépi fékeit; a déli gyönyör nem hódította meg; csak ellenmondásból és pillanatokra epikureus. «Adjatok bort, nőket, vidámságot, kaczagást, holnap meg prédikácziót és seltzi vizet! Az embernek, mint eszes lénynek, meg kell részegülnie.[79] — Ez életben legjobb a részegség. Szeretnék agyag lenni, a mint vér, velő, szenvedély, érzés vagyok, mert akkor a mult elmúlt volna. De tegnap erővel leittam magamat, s úgy érzem, mintha a szoba tetején járnék.» Látjuk, hogy mindig ugyanaz, kicsapongó, boldogtalan, és saját megrontásán dolgozik. *Don Juan*-ja szintén kicsapongás; gyalázatosan mulat itt minden tiszteletreméltó dolog rovására, mint a bika az üveges boltban. Mindig erőszakos itt, s nehányszor vad; a sötét képzelem összekeveri szerelmi elbeszéléseivel a lassú kényelemmel élvezett borzalmakat, a hajótöröttek kétségbeesését és éhségét, a lesoványodott, őrjöngő csontvázakat, melyek megeszik egymást. Borzasztóan nevet, mint Swift; s a mi több, bohóskodik, mint Voltaire.

«Meg akarták enni a kormányost, mint legkövérebbet, de ez nagyon vonakodott az efféle végtől; mégis a mi megszabadítá, az egy kis ajándék volt, melyet Cadixban kapott a hölgyektől».[80] Okmányokban kezé-

[79] . . . . Let us have wine and women, mirth and laughter,
Sermons and soda-water the day after.
Man, being reasonable, must get drunk;
The best of life his but intoxication. . . .

[80] . . . . And next they thought upon the masters's mate,
As fattest; but he saved himself, because,
Besides being much averse from such a fate,
There were some other reasons: the first was,
He had been rather indisposed of late;
And that which chiefly proved his saving clause,

ben,[81] seborvosi szabatossággal kíséri a halál minden lépését, a jóllakást, dühöngést, őrjöngést, üvöltéseket, kimerültséget, dermedtséget; érinteni és mutatni akarja a meztelen és elismert igazságot, mindazt, a mi legtorzabb és legundokabb az emberben.

Nézzük Ismail ostromát, a kartácsokat és szuronyokat, az utczai mészárlásokat, a rőzsének használt hullákat és a harmincznyolczezer legyilkolt törököt. Annyi vér van itt, hogy a tigris jóllaknék vele, és e vér tréfák közepett folyik; a háborút akarja gúnyolni és a hőstett nevével diszített mészárlásokat. Mi az, a mi megmarad az emberi hiúságok ez irgalmatlan és egyetemes megsemmisítéséből? Mit juttat eszünkbe, ha csak azt nem, hogy «az élet semmi és hogy az emberek nem érnek fel a kutyákkal?»[82] Mit fedez föl a tudományban, ha csak nem hézagait, s a vallásban, ha csak nem alakoskodásait?[83] Megtartja e legalább a költészetet? Az isteni palástból, az utolsó köntösből, melyet a költő tiszteletben tart, rongyot csinál, melyet kedvére tapos, csavar és kilyuggat. Haydée szerelmének legmeghatóbb pillanatában bohókás tréfát ereszt meg. Az ódát torzképekkel fejezi be. Az első versben Faust, a másodikban Mephistopheles. A gyöngédségek vagy gyilkosságok festésébe hirlapi tréfákat, léhaságokat, pletykákat, pamphletírói szidalmakat, bohóczötleteket kever. Csupaszra vetkőzteti a költés modorát; kérdi, hol állt

Was a small present made to him at Cadiz,
By general subscription of the ladies.

[81] Vagy tizenkét hiteles leirás volt szeme előtt.

[82] Dogs, or men! — for I flatter you in saying
That ye are dogs — Your betters far — Ye may
Read, or raad not, what I am now essaying
To show ye what ye are in every way.

[83] *Vision of Judgment.*

meg? megszámlálja a már elkészült stanzákat, kicsúfolja a múzsát, Pegazust és az egész epikus istállót, mintha fillért sem adna érttök. Még egyszer kérdjük, mi marad meg? Ő maga, egyedül ő, fennállva mind e romok között. Ő beszél itt; személyei csak színfalak, melyeket néha el is tol, hogy maga foglalja el a színpadot. Saját véleményeit, emlékeit, haragjait, hajlamait tárja elénk; költeménye társalgás, bizalmas vallomás, a társalgás és vallomás magaslataival, mélységeivel, hevességével és odaadásával; csaknem hasonló az emlékíratokhoz, melyekben esténkint, íróasztalánál kiöntötte szívét. Soha sem látták ily tiszta tükörben az élő gondolat születését, a nagy szellem lázongását, az igaz költő bensejét, ki mindig szenvedélyes, kimeríthetetlenül termékeny és teremtő, kiben hirtelen, egymás után nyílik ki, tökéletesen és felékesítve, minden emberi indulat és eszme, a szomorúak, vígak, magasztosak, allasak, összeütődve, megtorlódva, mint a bogár-raj, mely zizegve keres táplálékot a sárban és virágokban. Kimondhat mindent, a mit akar; akár tetszik, akár nem, meghallgatják; hiába ugrik át a magasztosról a bohózatosra, vele ugranak. Annyi szelleme, oly eredeti, meglepő, éles szelleme, oly bámulatosan pazar tudománya, eszméi, a világ négy tájáról összeszedett es összehalmozott képei vannak, hogy minden korláton túl magával ragad s nem gondolhatunk ellenállásra. Nagyon erős, következőleg zabolátlan: ez jut mindig eszünkbe, ha róla beszélünk; nagyon erős mások és önmaga ellen, és olyannyira zabolátlan, hogy miután életét a világ kihívására s költészetét a lázadás festésére fordította, nem találta másban tehetsége befejezését és szíve kielégítését, mint oly költeményben, mely minden emberi és költői szabály ellen fegyvert ragadott. Ily élet mellett nagy az ember, de beteggé lesz.

A szív és szellem betegsége van *Don Juan* styljében, mint Swiftében. Ha valaki könyei közepett bohóskodik, azt jelenti, hogy képzelő ereje meg van mérgezve. Az effajta nevetés olyan, mint a görcsroham, s az egyiknél a megátalkodás vagy őrültség, a másiknál az izgatottság vagy undor közeledését látjuk. Byron kimerült, legalább a költő kimerült benne. *Don Juan* utolsó énekei csak vánszorogtak; a vídámság erőltetett lett, a kizökkenések kószálásokká váltak; az olvasó érezte az unalom közeledését. Egy új műfaj, melyben kisérletet tett, nem sikerült kezében; a drámában nem ért el mást, mint a hatalmas szavalást, de alakjai nem éltek; midőn elhagyta a költészetet, a költészet is elhagyta őt; Görögországba ment a cselekvést keresni s csak a halált találta.

VI.

Így élt és ért véget e boldogtalan nagy ember; a század betegségének nem volt kitünőbb zsákmánya. Körülötte hekatombe gyanánt hevernek a többiek, szintén megsebezve tehetségeik nagysága és vágyaik mértéktelensége által; némelyek a kábultságban vagy ittasságban vesztek el, másokat a gyönyör vagy munka koptatott el, azok az őrültségbe vagy öngyilkosságba rohantak, ezek a tehetetlenségbe vagy betegségbe roskadtak; mindnyáját ide-oda vetették felizgatott vagy fájdalmas idegeik; a legerősebbek agg korukig viselték vérző seböket; a legszerencsésebbek is annyit szenvedtek, mint a többiek s megtartották sebhelyeiket, bár begyógyultak. Panaszaik hangversenye betölté az egész korszakot s mi körülöttük álltunk, szívünkre figyelve, mely egész halkan viszhangozta kiáltásaikat. Szomorúak voltunk, mint ők, s hajlandók a

lázadásra, mint ők. A demokratia behozatala felizgatta nagyravágyásunkat, a nélkül, hogy kielégítené; a bölcsészet hirdetése felgyújtotta tudásvágyunkat, a nélkül, hogy eleget tenne neki. A megújult tágas pályán a plebejust középszerűsége, a sceptikust kétkedése gyötörte; a plebejus, valamint a sceptikus, korai búskomorságban szenvedve s korán érett tapasztalástól megtörve, rokonszenvével a költők felé fordúlt s viseletét hozzájok idomította, kik a boldogságot lehetetlennek, az igazságot hozzáférhetetlennek, a társadalmat rossznak, s az embert elhibázottnak vagy megromlottnak mondták. Ez összhangból egy eszme lépett elő, a korszak irodalmának, művészetének, vallásának központja: hogy szörnyű aránytalanság van társadalmi szervezetünk részei között s hogy e visszásság az egész emberi sorsot megrontja.

Mily tanácsot adtak, hogy segítsünk rajta? Nagyok voltak; de bölcsek voltak-e? Zúdítsd magadra a heves és mély érzéseket; annál rosszabb, ha azután széttörik gépezeted.» — «Műveld kertedet, zárkózzál keskeny körbe, térj vissza a nyájhoz, légy teherhordó állattá.» — «Légy ismét hivő, hints magadra szentelt vizet, engedd át szellemedet a dogmáknak és viseletedet a kézikönyveknek.» — «Menj előre, törekedjél hatalomra, tisztességre, gazdagságra.» Ily feleleteket adnak a művészek és polgárok, a keresztények és világfiak. Feleletek ezek? Mi mást ajánlanak, mint hogy jóllakjunk, elállatiasodjunk, elfordúljunk és feledjünk? Van egy mélyebb válasz, melyet először Goethe adott, melyet mi gyanítni kezdünk, melyben a század minden munkája és minden tapasztalata végződik s mely talán anyagja lesz a legközelebbi irodalomnak: «Igyekezzél megérteni magadat és a dolgokat».

Különös válasz, mely nem igen látszik újnak s mely-

nek jelentőségét csak később fogják megismerni. Még sokáig fog megrezdűlni az emberek rokonszenve, ha nagy költőik zokogását hallják. Sokáig fognak még méltatlankodva kikelni a végzet ellen, mely határtalan területű pályát nyit meg vágyaik előtt, hogy a bejárattól két lépésnyire összetörjenek valamely nyomorult kövön, melyet nem láttak. Sokáig fogják még bilincsek gyanánt viselni a szükségeket, melyeket törvények gyanánt kellene felkarolniok. Nemzedékünket, valamint a megelőzőket, megragadta a kornak betegsége és csak félig fog belőle fölemelkedni. El fogjuk érni az igazságot, de nem a nyugalmat. E pillanatban csak értelmünket gyógyíthatjuk meg; érzelmeink fölött nincs hatalmunk. De van jogunk reményt táplálni mások számára, melyet számunkra nem táplálhatunk, s előkészíteni utódaink részére azt a boldogságot, melyet mi soha sem fogunk élvezni. Egészségesebb légkörben nevelkedve, talán egészségesebb lelkök lesz. Az eszmék reformja végre a többit is reformálja és a szellem világossága létre hozza a szív derültségét. Az ember fölött hozott ítéleteinkben mostanáig a kinyilatkoztatókat és költőket fogadtuk mesterekül, s ezekkel együtt biztos igazságoknak vettük képzeletünk nemes álmait és szívünk parancsoló sugallatait. Oda csatlakoztunk a vallási sejtelmek egyoldalúságához és az irodalmi sejtelmek határozatlanságához, s tanainkat ösztöneinkhez és bánatainkhoz alkalmaztuk. Közeledik végre a tudomány, még pedig az emberhez közeledik; túlment a csillagok, kövek, növények látható és tapintható világán, hová megvetőleg bezárták; most a lélekhez fordúl, szabatos és átható műszereivel, melyeknek helyességét háromszázados tapasztalás próbálta ki és mérte ki képességét. A gondolkozás és fejlődése, értéke, szerkezete és viszonyai, mély testi gyö-

kerei, végtelen tenyészete a történeten át, teljes virágzása a dolgok magaslatán — ez most a tudomány tárgya, melyet hatvan év óta előre lát Németországban, s mely lassan, biztosan, ugyanazon módszerrel átkutatva, mint az anyagi világ, át fog alakúlni szemeink előtt, mint átalakúlt az anyagi világ.

Már is átalakúl, s mi messze magunk mögött hagytuk Byron és költőink álláspontját. Nem, az ember nem torz-szülött vagy szörnyeteg; nem, a költészet feladata nem az, hogy fellázítsa vagy rágalmazza az embert. A maga helyén van s egy lánczolatot fejez be. Tekintsük születését és növekedését, s többé nem fogjuk gúnyolni vagy elátkozni. Termék, mint minden más dolog, s mint ilyennek joga van létezni úgy, a mint van. Veleszületett tökéletlensége rend szerint való, épen úgy, mint a növényben egy hímszál állandó elkorcsosodása, vagy a kristály négy lapjának szabálytalansága. A mit formátlanságnak vettünk, az forma; a mi a törvény felforgatásának látszott, az a törvény betöltése. Az emberi észnek és erényeknek anyagját az ösztönök és érzéki képek teszik, a mint az élő formák eszközei a physikai törvények, a szerves anyagoknak elemei az ásványi állagok. Mi csodálni való van abban, ha az erény vagy az emberi ész, mint az élő forma vagy a szerves anyag, néha megcsökken vagy felbomlik, midőn épen úgy, mint ezeknek, mint minden magasabb vagy összetett lénynek, alsóbb és egyszerű erők a támaszai és kormányzói, melyek a körülmények szerint majd fenntartják összhangjokkal, majd felbontják egyenetlenségökkel? Mi csodálni való van abban, ha a lét elemei, mint a mennyiség elemei, saját természetökből nyerik megdönthetetlen törvényeiket, melyek az alakulások bizonyos fajára és bizonyos rendjére szorítják? Ki fog fel-

zúdulni a geometria ellen? Különösen ki fog felzúdulni az élő geometria ellen? Ellenkezőleg, ki nem lesz meghatva a csodálattól e nagyszerű erők láttára, melyek a dolgok szívében rejteznek s szakadatlanúl hajtják a vért a vén világ tagjaiba, az erek végtelen hálózatába öntik az árt s az egész fölszínen elhintik az ifjúság és szépség örök virágát? Ki nem érzi magát végre megnemesbülve, ha fölfedezi, hogy e törvényhalmaz a formák rendes sorozatában végződik, hogy az anyag czélja a gondolkozás, hogy a természet az észben nyer befejezést, és hogy amaz eszmény, melybe, annyi tévedésen keresztül, az ember minden törekvése kapaszkodik, egyszersmind a végczél is, mely felé, annyi akadályon keresztül, a világegyetem minden ereje törekszik? A tudomány ez alkalmazásában és a dolgok e felfogásában új művészet, erkölcstan, politika, vallás van, és feladatunk ma ennek keresésében áll.

III. FEJEZET.

A MÚLT ÉS A JELEN.

I. A múlt. — A szász betörés. — Hogyan alapította meg a fajt s határozta meg a jellemet. — A norman hódítás. — Hogyan módosította a jellemet s alapította meg az alkotmányt. — A renaissance. — Hogyan nyilatkoztatta ki a nemzeti szellemet. — A reformatio. — Hogyan állapította meg az eszményi mintát. — A restauratio. — Hogyan hozta be a klasszikus műveltséget s téritette el a nemzeti szellemet. — A forradalom. — Hogyan fejlesztette ki a klasszikus műveltséget s állította helyre a nemzeti szellemet. — Az újkor. — Hogyan tágitják ki az európai eszmék a nemzeti formát.

II. A jelen. — A megfigyelés és történelem megegyezése. — Az éghajlat. — A talaj. — A termékek. — Az ember. — A kereskedés. — Az ipar. — A földmivelés. — A társadalom. — A család. — A művészetek. — A bölcsészet. — A vallás. — Mily erők hozták létre a jelen polgárosultságot s készitik a jövendőt.

---

1. §.

I.

E hosszú szemle végére érve, most már egy tekintettel átkarolhatjuk az angol polgárosultság összeségét; minden összefügg ott: nehány eredeti erő és körülmény hozta létre a többit, és csak követnünk kell folytonos tevékenységöket, hogy megértsük a nemzetet és történetét, multját és jelenét. Kezdetben s az okok területének legmélyén

feltünik a faj. Egy egész nemzet, az angolok és szászok megsemmisitették, elűzték vagy szolgaságba hajtották az őslakókat, eltörölték a római műveltséget, egyedül és tisztán telepedtek le s a dánok későbbi pusztító hadjáratai által csak új és ugyanazon vérből való gyarapodást nyertek. Ez az eredeti törzs; lényegéből és vele született tulajdonságaiból fog származni csaknem az egész jövendő tenyészet. Ez időben s a minők akkor voltak, egyedül lakva szigetükön, valamelyes fejlődésre jutnak, mely jelentéktelen, durva és mégis szilárd. Esznek és isznak, épitenek és a földet művelik, s mindenek fölött szaporodnak: a szétszórt néptörzsek, melyek bőrcsónakokon keltek át a tengeren, erős, tömör nemzetté lesznek, mely háromszázezer családból áll, gazdag, el van látva nyájakkal, dúsan fejlődik az anyagi élet bőségében, félig-meddig a társadalmi élet biztosságát élvezi, van királya, vannak tisztelt és látogatott gyülekezetei, jó igazságszolgáltatási szokásai. A barbár vérmérséklet hevessége és erőszakosságai között az ős germán hűség összetartja, míg az ős germán függetlenség nem engedi meghajolni az embereket. A többiben nem igen haladnak előre. Nehány daltöredék, egy eposz, melyen még átzúg az ős barbárság harczias lelkesültsége, gyászos hymnusok, zordon és bősz, néha magasztos, mindig durva költészet: — ez az egész, a mi megmaradt tőlök. Hat század folytán alig tettek egy lépést kifelé műveletlen Germaniájuk erkölcseiből és érzelmeiből; a kereszténység, mely megragadta őket bibliai tragédiáinak nagyszerűsége és vágyakodásainak aggódó szomorúsága által, nem viszi hozzájok a latin polgárosultságot; az ajtóban marad, alig fogadja magába nehány nagy ember, és ha belép, elidomtalanítja a római és szász szellem aránytalansága, s annyira megváltoztatja és szűk körre szorítja

hogy a szárazföldi emberek szemében e szigetlakók csak tudatlan, részeges és torkos kamaszok, vérmérsékletöknél és természetöknél fogva vadak és elmaradottak a fejlődésben.

E világon az erő uralkodik. A szászokat mindenkorra és állandóan meghódítják a normanok, azaz az ügyesebb, gyorsabban művelődő és szervezett francziák; ez ama nagy esemény, mely befejezi jellemöket, eldönti történetöket, s jellemökre és történetökre nyomja a politikai és gyakorlati szellem bélyegét, mely megkülönbözteti őket a többi germán néptől. Elnyomva, a norman szervezés merev hálójába szorítva, meghódoltak ugyan, de nem semmisültek meg; saját földjükön vannak, mindenki barátjaival és a maga községében; testületet képeznek s még mindig hússzor annyian vannak, mint legyőzőik. Helyzetök és szükségleteik fogják szülni szokásaikat és képességeiket. Tűrni, tiltakozni, küzdeni, ellenállni fognak, együtt és összhangban, meg fogják feszítni erejöket ma, holnap, mindennap, hogy meg ne öljék vagy rabolják őket, hogy visszahozzák régi törvényeiket, hogy biztosítékokat nyerjenek vagy csikarjanak ki, és így fokonkint szert fognak tenni türelemre, ítéletre, mindazon tehetségekre és hajlamokra, melyek fenntartják a szabadságot és államokat alkotnak.

Különös szerencséjökre a norman urak segítségökre vannak ebben; mert a király oly nagy részt kerített magának és oly félelmessé lett, hogy a nagy ragadozó megfékezésére a kis ragadozók kénytelenek kimélni szász alattvalóikat, szövetkezni velök, bevenni őket szabadságleveleikbe, képviselőikké lenni, bebocsátni a parlamentbe és engedni, hogy büntetlenül dolgozzanak, meggazdagodjanak, büszkeségre, erőre, tekintélyre tegyenek szert s

részt vegyenek velök a közügyekben. És így az angol nemzet, melyet a hódítás mintegy súlyos ütés gyanánt a föld alá temetett, kibontakozik és újra fölemelkedik; ötszáz évnél több szükséges e fölegyenesedésre. De ezalatt hiányzott az idő a finomabb és magasabb művelődésre; élni és védekezni kellett, földet ásni, gyapjút fonni, nyíllövést gyakorolni, gyülésekre, esküdtszékekre menni, fizetni és a közügyek fölött okoskodni; az a tekintélyes és becsült ember, a ki jól tud verekedni s nagy nyereségekre tesz szert. Az erélyes és katonai erkölcsök fejlődtek ki; a tevékeny és pozitiv szellem uralkodott; a tudományt és előkelőséget az udvar francziáskodó nemeseire hagyták. Ha a bátor szász polgár félretette íját vagy ekéjét, ez csak azért történt, hogy gazdagon lakmározzék vagy Robin Hood balladáját dalolja. Élt és cselekedett; nem elmélkedett és nem írt; nemzeti irodalma töredékekre és kezdetlegességekre, hárfások dalaira, kocsmai hőskölteményekre, vallási költeményre, nehány reformatori könyvre szorítkozik. Ugyanazon időben kiszáradt a norman irodalom is; leszakadva száráról, idegen talajon, utánzásokban hervadt el; egyetlen egy nagy költő jelent meg, ki szellemére nézve csaknem franczia, styljére nézve egészen franczia volt, s utána, mint előtte a gyógyíthatatlan szószátyárság áradoz. Másodszor történt, hogy ötszázados polgárosultság meddőnek bizonyult a nagy eszmékben és nagy művekben, ez még inkább, mint szomszédjai, mert a középkor egyetemes tehetetlenségéhez hozzájárul a hódítás okozta elszegényedés, s mert a két irodalom közül, melyből áll, az egyik sikertelen lesz az átültetés miatt, a másik megcsonkítva megszünik fejlődni.

II.

De annyi kisérlet közepett megalakult a jellem, s a többi ebből fog származni. A barbár korszak higgadt és komoly germán fajt telepített a talajra, mely faj képes a szellemi megindulásokra és erkölcsi fegyelemre. A hűbéri korszak az ellenállás és társulás szokásait öntötte e fajba, a politikai és hasznossági törekvéseket. Képzeljünk egy hamburgi vagy bremai németet, ki ötszáz éven át Hódító Vilmos vaspáncéljába van szorítva: e két természet, melyeknek egyike vele született, másikát megszerezte, alkotja viseletének minden rugóját. Így van ez más népeknél is. Mint a pálya elején sorra állított kengyelfutókat, úgy lehetett látni a renaissance korában Európa öt nagy nemzetét, a mint neki iramodtak, a nélkül, hogy egyelőre bármit előre lehetett volna látni futásukból. Első tekintetre úgy látszik, hogy egyedül a véletlenségek és körülmények fogják kormányozni gyorsaságukat, bukásukat és sikereiket. De nem úgy van; egyedül tőlök függ történetök: mindegyik a maga szerencséjének kovácsa; a véletlennek nincs hatalma ily roppant események fölött, s a nemzeti hajlamok és tehetségek azok, melyek akadályokat döntve vagy emelve, mindenkit végzetesen czéljához visznek, az egyiket a legmélyebb sülyedésig, a másikat a jólét tetőpontjáig. Utoljára is az ember mindig ura és rabszolgája önmagának. Minden korszak kezdetén, *létezik* valamely módon; testének, szívének, szellemének bizonyos határozott szerkezete és hangulata van; és ez állandó szervezetből, melynek megszilárdítására vagy összeállítására közreműködött minden megelőző század, származnak maradandó vágyai vagy képességei, melyek szerint akar és cselekszik. Így alakul benne az eszményi minta, mely

homályosan vagy határozottan, befejezve vagy kezdetlegesen, ezentúl szemei előtt fog lebegni, központosítja minden törekvését, minden erőfeszítését és minden erejét, s századokon át egyetlen czélra használja fel, míg végre a tehetetlenség vagy siker által megújulva, új czélt tűz maga elé és új lendületet vesz.

A katholikus és felmagasztosult spanyol a keresztes vitézek, szerelmesek és lovagok módjára képzeli az életet, és elhagyva a munkát, szabadságot és tudományt, inquisitiója és királya szolgálatában a rajongó háborúnak, regényes henyeségnek, babonás és szenvedélyes engedelmességnek, önkéntes és gyógyíthatatlan tudatlanságnak adja át magát.[1]

A theologikus és feudális német tanulékonyan, hűségesen megtelepül apró fejedelmei alatt, természetes türelemmel és örökölt alattvalói hűséggel, nejével és háztartásával foglalkozva, megelégedve azzal, hogy kivívta a vallási szabadságot, s vérmérsékletének nehézkessége miatt visszamaradva a durva testi életben és a fennálló rend renyhe tiszteletében.

Az olasz ki a leggazdagabban van ellátva s a legkorábban fejlődött ki valamennyi közt, de egyszersmind a legképtelenebb az önkéntes fegyelemre s az erkölcsi szigorúságra, a szépművészetek és gyönyör felé fordul, hanyatlik, elfajul az idegen uralom alatt, gondtalanul éli napjait, elfeledve gondolkozni s megelégedve az élvezéssel.

[1] L. Mme Aulnay utazását Spanyolországban, a XVII. század végén. Semmi sem meglepőbb, mint e forradalom, ha tekintetbe veszszük az időt, mely megelőzi a katholikus Ferdinándot, azaz IV. Henrik uralkodását, a nemesség mindenhatóságát és a városok függetlenségét. (L. Buckle: *History of civilisation.* II.)

A franczia, ki a társulásra és egyenlőségre bir hajlammal, egyesül királya körül, ki a közbékességet, külső dicsőséget s a pompás udvar, szabályos közigazgatás, egyforma fegyelem, európai túlsúly és egyetemes irodalom nagyszerű látványát nyujtja neki.

Hasonlókép, ha a tizenhatodik századbeli angolt tekintjük, fölfedezzük benne ama hajlamokat és erőket, melyek három századon át kormányozni fogják művelődését és alkotmányát idomítni. A természetes élet és pogány irodalom ez európai felvirágzásában, azonnal fölleljük Shakspearenél, Jonsonnál és a tragikusoknál, Spencernél, Sidneynél és a lyrikusoknál, a nemzeti vonásokat, még pedig hasonlíthatatlan mélységgel és ragyogással, úgy a mint a faj és a történelem ezer év óta beléjök öntötte és mélyen beléjök véste. Nem hiába ültetett el itt a szász invázió egy komoly és az önmagába szállásra alkalmas fajt. Nem hiába fordította e fajt a norman hódítás a harczias élet és gyakorlati törekvések felé. Az eredeti leleményi első fellépésétől fogva feltünteti munkája a tragikus erélyt, az erős és alaktalan szenvedélyt, a szabályosság megvetését, a valóság ismeretét, a benső dolgok iránti érzéket, a természetes búskomolyságot, a homályos túlvilág aggodalmas sejtését, mindazon ösztönöket, melyek önmagába térítve és központosítva az embert, előkészítik a protestantizmusra és a küzdelemre.

Mi ez a megalapuló protestantizmus? Mily eszményi mintát nyujt és mily eredeti felfogás fogja e népnek megadni maradandó és uralkodó költeményét? A legzordonabb és leggyakorlatiabb valamennyi közt, a puritánoké, mely elhanyagolva a speculatiót, a cselekvésre szorítkozik, rideg fegyelembe zárja az emberi életet, folytonos erőfeszítést parancsol az emberi lélekre, kolostori szigorú-

ságot rendel az emberi társadalomnak, eltiltja a gyönyört, cselekvést parancsol, áldozatot követel s a moralistát, munkást és polgárt képezi. Ime, így van beültetve a nagy angol eszme, azaz a meggyőződés, hogy az ember mindenek előtt erkölcsi és szabad lény, és miután lelkiismeretében és az isten előtt egyedül ő maga állapította meg magatartásának szabályát, egészen arra kell szánnia magát, hogy önmagában és önmagán kívül, megátalkodottan és hajthatatlanul alkalmazza, folytonosan ellenszegülve másoknak és folytonosan kényszert gyakorolva önmagára. Ha eleinte el is veszti hitelét hevessége és zsarnoksága miatt, megszelidülve a megpróbáltatásban, fokonkint alkalmazkodni fog az emberi természethez, és a puritán rajongásból a világi erkölcsiségbe ültetve át, meg fog nyerni minden nyilvános rokonszenvet, mert megfelel minden nemzeti ösztönnek. Ha el is tünik a nagy világból a restauratio megvetése és a franczia műveltség bevitele következtében: megmarad a föld alatt. Mert a franczia műveltség itt nem virágzik fel; e különböző talajon csak egészségtelen, durva vagy tökéletlen gyümölcsöket hajt. A finom előkelőség aljas kicsapongássá lett; a gyöngéd kétkedés durva istentagadássá vált; a tragédia nem sikerül és csak szavalásból áll; a vígjáték arczátlan és csak a bűnök iskolája. Ez irodalomból semmi sem maradt fenn, csak tömör érveléssel és jó styllel írt tanulmányok; a közéletből csaknem ugyanazon időben űzik el, mint a Stuartokat a tizennyolczadik század elején, s a szabadelvű és erkölcsi elvek emelkednek tekintélyre, melyet többé nem vesztenek el.

Mert az eszmékkel egy időben az események is tovább haladtak útjokon; a nemzeti hajlamok megtették munkájokat a társadalomban úgy, mint az irodalomban, és az

angol ösztönök átalakították az alkotmányt és politikát, egyszerre a tehetségekkel és szellemekkel. E gazdag községek, e vitéz *yeomen*ek, e nyers polgárok, kik jól fel vannak fegyverkezve, bőségesen táplálva, védve esküdtszékeik által, megszokták önmagukra számítni, megátalkodottak, harcziasak, józaneszűek, olyanok, milyenekül a középkori Anglia hagyta örökül a jelenkori Angliára, — megengedhették, hogy a király kiterjeszsze fölöttük ideiglenes zsarnokságát és a nemességre oly szigorú önkénynyel súlyosuljon, melyet jogosulttá tett a polgárháborúk emléke és a felségárulások veszélye. De maga VIII. Henrik és Erzsébet is kénytelen volt a nagy érdekekben a közvélemény áramlatát követni; azért oly erősek, mert népszerűek; a nép csak azért támogatja vállalataikat és szentesíti erőszakoskodásaikat, mert vallásának védőit és munkájának oltalmazóit látja bennök.[2]

A nép maga elmélyed e vallásban, és a hivatalos egyház alatt az egyéni hithez emelkedik. Munkája által meggazdagodik, és az első Stuart alatt már a legfőbb helyet foglalja el a nemzetben. Ez időben minden el van már döntve; bárminők az események, a népnek valamikor úrrá kell lennie. A társadalmi helyzetek alkotják a politikai helyzeteket; a törvényes alkotmányok mindig a valóságos dolgokhoz alkalmazkodnak, és a megszerzett túlsúly csalhatatlanul írott jogokban végződik. Oly nagyszámú, tevékeny, elszánt emberek, kik annyira elegendők önmaguknak, annyira készek saját elmélkedéseikből vonni ki véleményeiket és egyedül saját erőfeszítésöknek köszönni létezésöket, akármi történjék, előbb utóbb magukhoz fogják ragadni a biztosítékokat, melyekre szükségök van.

[2] Buckle: i. m. I. 590, 592.

Első lendületökben és az eredeti vallás hevében megdöntik a trónt, és oly erős az áramlat, mely magával viszi őket, hogy túlzásaik és vereségök daczára a forradalom önmagától befejezést nyer a hűbériség megszüntetése és a *Habeas corpus* intézménye által II. Károly alatt, a szabadelvű és protestáns szellem egyetemes fölkelése által II. Jakab alatt, az alkotmány megállapítása, a türelmi törvény és a sajtó felszabadítása által III. Vilmos alatt.

Ez időtől fogva Anglia megtalálta egyensúlyát; benső és örökölt erői, az erkölcsi és vallási ösztön, a gyakorlati és politikai képesség, megtették munkájokat, és ezentúl akadály és rombolás nélkül fognak tovább építni az alapon, melyet megvetettek.

III.

Így született a tizennyolczadik század irodalma, mely teljesen konzervativ, hasznos, erkölcsi és korlátolt. Két hatalom vezérli, az egyik európai, a másik angol; egyfelől a szónoki elemzés tehetsége és az irodalmi méltóság szokásai, melyek sajátjai a klasszikus kornak, másfelől az alkalmazás iránti hajlam és a szabatos megfigyelés erélye, melyek sajátjai a nemzeti szellemnek. Ezért oly kitünőek és eredetiek a politikai szatirák, parlamenti szónoklatok, alapos tanulmányok, erkölcsi regények és mindama műfajok, melyek a figyelmes józan észt, szabatos jó stylt, és a tanácsadás, meggyőzés vagy mások megsebzésének tehetségét kívánják. Ezért oly gyönge vagy tehetetlen a speculativ gondolkozás, az igaz költészet, az eredeti dráma és mindama műfajok, melyek a nagy, szabad tudásvágyat vagy a nagy, elfogulatlan képzelő erőt kívánják. Nem érik el a tökéletes előkelőséget, sem a magasabb bölcsészetet;

nehézkessé teszik a franczia fínomságot, melyet utánoznak, és elrémülnek a franczia merészségtől, melyet alkalmaznak; félig polgárok, félig barbárok maradnak; csak szigeti eszméket és angol javításokat találnak fel, és megerősödnek alkotmányuk és hagyományuk tiszteletében. De ugyanakkor művelődnek és javulnak is; jólétük és gazdagságuk roppantul megnövekszik; az irodalom és közvélemény egész a türelmetlenségig szigorú lesz náluk, és a franczia forradalom elleni hosszú háborújok túlságig hajtja erkölcsi szigorúságukat, míg a gépek feltalálása ugyanakkor megszázszorozza kényelmöket és jólétöket. A helybenhagyott elvek, megállapított szabályok és megtámadhatatlan hitczikkelyek üdvös és zsarnoki törvénykönyve, mely hasznosan és fáradságosan erősíti, edzi, meghajtja és alkalmazza az embert, a nélkül, hogy valaha megengedné a kitérést vagy elgyengülést; a kényelmes találmányok, társulatok, intézmények, gépezetek, szerszámok, módszerek aprólékos készlete és csodálatos bősége, melyek szakadatlanul dolgoznak, hogy a testet és lelket ellássák mindazzal, mire szüksége van: ezek mostantól fogva kiváló és sajátos vonásai e népnek. Megzabolázni és ellátni önmagát, uralmat szerezni önmaga és a természet fölött, a moralista és nemzetgazdász szempontjáról tekinteni az életet, mint szűk ruhát, melyben illendően kell járni, és mint jó ruhát, melyből a lehető legkényelmesebbet kell megszerezni, egyszerre *tiszteletreméltónak és jólét-tel bírónak* lenni: ez a két szó foglalja magában az angol cselekvés minden rugóját.

E korlátolt józan ész és e pedáns szigorúság ellen lázadás tör ki. Az emberi gondolkozás és képzelem egyetemes megújulásával a mély költői forrás, mely a tizenhatodik században folyt, újra felbuzog a tizenkilenczedik

században és új irodalom lép napvilágra; a bölcsészet és történelem áthatja tanaival a régi rendet; a kor legnagyobb költője szüntelen átkaival és gúnyjaival verdesi; mindenfelől, még ma is, a tudományban és irodalomban, a gyakorlatban és elméletben, a magán- és közéletben, a leghatalmasabb szellemek útat akarnak nyitni a szárazföldi eszmék áramlatának. De épen oly hazafiak, mint újítók, épen oly konzervativok, mint forradalmárok; csak azért nyulnak a valláshoz és alkotmányhoz, az erkölcsökhöz és tanokhoz, hogy kibővítsék, s nem hogy lerombolják; Anglia készen van, ezt tudja az ország, tudják ők is; úgy a mint van, egész nemzeti történetére és minden nemzeti ösztönére támaszkodva, bármely európai népnél képesebb átalakulni, a nélkül, hogy felolvadjon, és átengedni magát a jövőnek, a nélkül, hogy lemondjon a múltról.

2. §.

I.

Akkor kezdém kifejteni ez eszméket, midőn első ízben kötöttem ki Angliában, és rendkívül meglepett a kölcsönös megerősítés, melyet a megfigyelés és történelem nyujtott egymásnak; úgy látszott, hogy a jelen befejezi a multat és a múlt megmagyarázza a jelent.

Mindjárt először nyugtalanná tesz és bámulatba ejt a tenger; nem hiába szigetlakó és tengerjáró valamely nép, kivált ezen a tengeren és ezeken a partokon; festőik, bármily tehetségtelenek, mindennek daczára érzik ez ijesztő vagy gyászos látványt; még a tizennyolczadik században is, a franczia műveltség előkelőségei között s a flamand hagyomány kedélyessége mellett, megtaláljuk

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Gainsboroughnál e nagy érzés eltörölhetetlen jellegét. Enyhe időben, a szép, csendes nyári napokon a nyirkos köd elborítja a láthatárt gyöngyszürke fátyolával; a tengernek halvány palakő-színe van, és a hajók kieresztett vitorlákkal türelmesen haladnak előre a ködben. De tekintsünk magunk körül s azonnal látni fogjuk a mindennapi veszély jeleit. A part be van szaggatva, megrongálták a hullámok; a fák eltüntek, a földet átáztatta a szakadatlan zápor, az oczeán itt mindig vad és fékezhetetlen. Örökösen zúg és bömböl, a vén rekedt szörnyeteg, és hullámainak üvöltő falkája végtelen hadsereg gyanánt rohan előre, mely előtt minden emberi erőnek meg kell hajolni. Gondoljunk a téli hónapokra, a viharokra, a hosszú órákra, melyeken a matrózt ide-oda hányja a dühös szél! Most, e szép évszakban az egész láthatáron köröskörül komor, fakó felhők emelkednek, csaknem a kőszén füstjéhez hasonlóan, némelyek vakítóan fehérek és úgy tele vannak, hogy azt hiszszük, minden pillanatban kettészakadnak. Nehéz tömegeik tovább vonulnak, megtelnek, s itt-ott a végtelen rónán az ég egy darabját zápor borítja el. Egy pillanat alatt szennyes és halálszínű lesz a tenger; hullámai különös kavargásokkal szökellnek és oldalai olajos és kékes színt öltenek. A roppant szürke kupola elöntötte és elzárta az egész láthatárt; az eső omlik, sűrűen, irgalmatlanul. Nem lehet erről fogalmunk, míg nem láttuk.

Midőn a dél fiai, a rómaiak, először ide érkeztek, azt kellett hinniök, hogy a pokolban vannak. A tágas tér, mely a föld és ég között terjed, és a melyre szemünk mint saját területére számol, egyszerre eltünik; nincs többé levegő, nem látunk mást, mint hullámzó ködöt. Nincs semmi szín, semmi forma. E sárgás füstben a tárgyak elmosódó kisérteteknek látszanak; a természet olyan,

mint valami rossz szénrajz, melyet a gyermek ügyetlenül végig dörzsölt ruhaujjával.

Itt vagyunk hát New-Havenben, majd Londonban; az ég esőt áraszt a földre, a föld ködöt küld vissza, a köd végig kúszik az esőben; minden el van áztatva; ha körültekintünk, nem látunk arra semmi okot, hogy ez valaha megszünjék. Valóban itt van Homer kimmeri földje; a lábak sárban gázolnak, nem tudunk mit tenni szemünkkel; minden szervünket betömte, megrozsdásította a fölszálló nyirkosság; azt hiszszük, kívül vagyunk a lélekző világon s a mocsárlakók sorsára jutottunk, melyek a szennyes vizekben tanyáznak; itt élni, nem élet. Azt kérdezzük magunktól, nem temető e roppant város, melyben sürgölődő és boldogtalan kisértetek gázolják a sarat? E kormos vízözönben az iszapos folyó, fáradhatatlan vasbárkáival, e fekete bogarakkal, melyek árnyakat vesznek föl és tesznek a partra, a Styx vizét juttatja eszünkbe. Nincs többé nap, mesterségesen kell azt készítni. Legutóbb egy nagy teren, a legszebb fogadóban öt napon át égve kellett hagyni a gázt. Megjön a búskomolyság, az emberek elundorodnak másoktól és maguktól. Mit tehetnek e sírboltban? Ha dolog nélkül otthon ülnek, ez annyi, mint ha bensőleg emésztik magukat és az öngyilkosság felé rohannak. A kimenetel annyit tesz, mint erőt venni magán, nem törődni többé a nedvességgel és hideggel, daczolni a rossz és kellemetlen érzésekkel. Az ily éghajlat cselekvést parancsol, megtiltja a henyeséget, kifejleszti az erélyt, türelemre tanit.

Épen most szemléltem a hajó matrózait a kormányrúdnál, áthatolhatatlan felöltőikben, nagy csepegő csizmáikban, mily figyelmesek, szabatosak mozdulataikban, mily komolyak, mennyire urai önmaguknak. Láttam azóta

a munkásokat szövőszékeik előtt, nyugodtan, komolyan, hallgatva, gazdálkodva erőfeszítéseikkel, és kitartóan, egész nap, az egész évben, egész életükön át a test és lélek ugyanazon szabályos és egyhangú működésében. Lelkök éghajlatukhoz idomult. Valóban hozzá kell idomulni, ha itt akar az ember élni. Nyolcz nap múlva mindenki érzi, hogy itt le kell mondani a gyöngéd élvezetről, a boldog gondatlanságról, a fesztelen henyeségről, a szemek kielégítéséről, a művészi és érzéki természet könnyed és összhangzatos kifejléséről, hanem meg kell házasodni, fölnevelni egy sereg gyermeket, magára vállalni a családfő gondjait és tekintélyét, meggazdagodni, ellátni magát a rossz időszak ellen, jólétet szerezni, protestánssá, iparossá, politikussá válni, szóval képessé lenni a cselekvésre és ellenállásra, s az ember előtt nyitva álló minden ösvényen türni és megfeszítni erejét.

De vannak itt bájos és megható szépségek is, a nyirkos föld szépségei. Ha félig derült napon a mezőre megyünk s valami magaslatra érünk, szemünk csodálatos benyomást és oly gyönyört érez, minőt eddig nem ismert. A meddig a szem lát, az ég négy tája felé, a réteken, dombokon örökös pázsit terjed el, takarmány és konyhanövények, luczerna, komló, bámulatos rétek, magas, sűrű füvel tele; itt-ott egy-egy csoport magas fa; sövénynyel kerített legelők, hol békésen, térden kérődznek a lomha tehenek. Lassankint köd száll fel a fák között és a távolság fényes párában úszik. Nincs a világon kedvesebb, gyöngédebb valami, mint e színek; egész órákon át kedvünk volna szemlélni e selyemfelhőket, e finom légi pelyheket, e puha átlátszó fátyolt, mely felfogja, elbágyasztja a napsugarakat s csak mosolyogva, enyhén engedi a földre szállni.

A kocsi két oldalán szakadatlanul szebbnél szebb rétek vonulnak végig, melyeket a sárga pitypang, réti királynő és százszorszép át meg át szegnek olvadó színeikkel; csaknem fájdalmas édesség, sajátságos báj árad e kimeríthetetlen és muló tenyészetből. Nagyon üde, nem lehet állandó; semmi sem megállapodott, maradandó és erős itt, mint a déli országokban; minden hullámzik, születik és meghal, könnyek és öröm közt lebegve. A gördülő vízcseppek úgy csillognak a leveleken, mint a gyöngyök; a fák kerek koronái, a kitárult lombok a gyönge szélben suttognak, és az utolsó esőtől hátrahagyott könycseppek zaja szakadatlanul hallatszik pyramisaikon. Mily dúsan tenyésznek a tisztásokon, kedvökre fejlődve, mindig megifjodva és megáztatva a nedves légtől! Mint emelkedik az életnedv e felüdült s az ég ellen megvédett növényekben! Az ég és föld úgy látszik, mintha arra volna alkotva, hogy szövetöket óvja és színeiket élénkítse. A legkisebb napsugárra bájosan mosolyognak; mintha félénk és gyönge szép szűzek volnának, kiknek fátyolát föl akarják emelni. S ha a nap egy pillanatra kisüt, úgy ragyognak, mintha báli díszben volnának. A fény vakító sugarakban lövell alá; a ragyogó, aranyos virágkelyhek nagyon erős színpompát fejtenek ki; a legnagyobbszerű hímzések, a gyémántokkal behintett bársony, a gyöngygyel kivarrt csillogó selyem meg sem közelíti e mély színezést; az öröm úgy árad ki, mint a szinig telt kehelyből.

E különös, e ritka látvány szemléletére először kezdjük megérteni a nyirkos vidék életét. A víz megszaporítja és meglágyítja az élő szöveteket; a növények dúsan tenyésznek és nincs nedvök; a táplálék bőven terem, de nincs íze; a nedvesség megszüli, de a nap nem érleli meg. Sok a fű, sok a szarvasmarha, sok a hús; van gazdag és

durva táplálék; így tartja fenn magát az emésztő és higgadt vérmérséklet; az emberi hajtás, épen úgy mint a növényi és állati, hatalmas, de nehézkes; az ember alkata izmos, de otromba; a gépezet szilárd, de lassan gördül sarkain s e sarkak többnyire csikorgók és rozsdásak.

Ha közelről nézzük az embereket, úgy látszik, hogy különböző részeik függetlenek egymástól, legalább hogy időre van szükségök, míg a lökéseket közlik egymással. Eszméik nem törnek ki azonnal szenvedélyekben, mozdulatokban, tettekben. Mint a flamandnál és németnél, először megállapodnak az agyban, elterjednek, megülepednek ott; az ember nem rázkódik meg, nem kerül fáradságába, hogy mozdulatlanul maradjon; nincs elragadva; képes okosan, egyformán cselekedni; mert benső mozgató ereje eszme vagy jelszó, s nem felindulás vagy vonzódás. El tudja viselni az unalmat; vagy inkább nem is unatkozik; rendes állapotát a komor érzelmek képezik, és a gépies élet ízetlen egyhangúsága rá nézve nem visszataszító. Erre született, természete ehhez van idomulva. A ki egész életében répával élt, nem nélkülözi a narancsot. Könnyen rászánja magát, hogy egyfolytában tizenöt beszédet hallgasson végig ugyanazon tárgyról, húsz éven át követelje ugyanazt a reformot, statisztikai adatokat vizsgáljon, erkölcsi értekezéseket tanulmányozzon, vasárnapi iskolát tartson, tizenkét gyermeket neveljen föl. A pikánsnak, kellemesnek nem érzi szükségét. Érzéki ösztöneinek gyöngesége hozzájárul erkölcsi ösztöneinek erejéhez. Vérmérséklete okossá teszi; ellehet csendőrök nélkül; az emberek összeütközései itt nem végződnek kitöréssel. Egész hangosan vitatkozhat a köztéreken vallásról, politikáról, tarthat *meeting*eket, szervezhet társulatokat, durván megtámadhatja az állami tisztviselőket,

mondhatja, hogy az alkotmányt megszegték, megjósolhatja az állam bukását: mindennek nincs semmi rossz következménye; nyugodt idegei vannak; okoskodik, a nélkül hogy fojtogassa egymást, nem támaszt forradalmat, s talán reformot hoz létre.

Tekintsük azokat, kik az utczán elhaladnak előttünk; három óra alatt észrevehetjük minden külső vonását e vérmérsékletnek: a szőke hajat, mely a gyermekeknél csaknem oly fehér, mint a len, a bágyadt, gyakran világos kék szemeket, a vörös pofaszakált, a magas termetet, az automatszerű mozdulatokat, s mindezek mellett még más, szembetünőbb vonásokat, melyekkel az erős táplálék és harczias élet ruházta fel e vérmérsékletet. Itt van az óriási testőr, rózsás arczával, méltóságosan, mereven, kis pálczikát forgatva kezében, feszelegve és kikent hajának fényes választékát mutogatva; amott a jól táplált, köpczös, vörös ember, ki a vágóhidi állathoz hasonlít, nyugtalan, megriadt és mégis érzéketlen tekintettel; valamivel távolabb a falusi nemes, ki hat láb magas, oly izmos és nagy testtel, mint a germán, ki most került ki erdejéből, bulldogszerű szájjal és orral, aránytalan és elvadult pofaszakállal, vérbenforgó szemekkel, gutaütéses ábrázattal. Ezek a durva életnedv és táplálkozás túlságai. Vegyük ezekhez, még a nőknél is, a húsevő fogak fehér sorait és a jól feltopánkázott nagy lábakat, melyek kitünően taposssák a sarat.

Tekintsük viszont a fiatal embereket, a cricket-játéknál vagy a falun; kétségkívül a szellem nem csillog szemeikben, de gazdagon sugárzik az életerő; egész lényökben valami határozott, erélyes van; egészségesek és

[3] Léonce de Lavergne: *Économie rurale en Angleterre.*

tevékenyek, készek a mozgásra, vállalkozásra: őket látva e szavak jönnek önkénytelenül ajkainkra. Többen közülök olyanok, mint a szép karcsú agarak, melyek tele tüdővel szivják a leget s a vadászat kellő közepén vannak. A merész testgyakorlatok nagy tiszteletben állnak itt; szükségök van arra, hogy testöket mozgassák, úszszanak, laptázzanak, a nyirkos réten futkározzanak, evezzenek, beszivják csónakjaikon a tenger sós páráját, érezzék homlokaikon a nagy tölgyekről lehulló esőcseppeket, átugrassák lovaikkal az árkokat és korlátokat. Az állati ösztönök érintetlenek. Még élvezik a természeti gyönyöröket; a kora-érettség nem rontotta el őket.

Nincs valami egyszerűbb, mint ifjú leányaik; a szép dolgok közt alig van valami a világon, mi hozzájok fogható volna. Karcsúak, erősek, önérzetesek, és oly lényegileg tisztességesek és hívek, oly menttek a kaczérságtól! El nem képzelhetjük, ha nem láttuk, ez üdeséget, ez ártatlanságot; sokan közülök virágok, kinyilt virágok; csak a reggeli rózsa, elfutó és kecses színével, harmatos kelyhével, képes fogalmat nyujtani róluk; messzire maguk mögött hagyják a déli szépségeket, szabatos, állandó, tökéletes, határozott mintájú körvonalaikkal; érezzük itt a gyöngédséget, finomságot és az élet folytonos lüktetését; ártatlan szemeik, melyek oly kékek, mint a repkény virága, úgy néznek reánk, mint ha nem is gondolnának arra, hogy rájok tekintünk; a lélek legcsekélyebb mozdulatára bibor hullámokban ömlik a vér arczuk, nyakuk, sőt vállaik felé is; az indulatokat úgy látjuk átvonulni ez átlátszó arczokon, a mint a színek váltakoznak rétjeiken; és ez a szűzi szemérem oly őszinte, hogy képesek vagyunk tiszteletből lesütni szemünket.

És mégis bármily természetesek és naivok, nem epe-

dők és ábrándozók; szeretik és elbirják a testgyakorlatokat, mint fivéreik; hat éves korukban lengő hajjal nyargalnak lovaikon és nagy sétákat tesznek. A tevékeny élet megerősíti ez országban a higgadt vérmérsékletet, és a szív egyszerűbb marad, míg a test egészségesebb.

Vessünk reájok még egy pillantást; mert mindez alakok fölött áll egy typus, a legigazabban angol, a legszembeszökőbb az idegenre nézve. Álljunk reggel felé egy órán át valamely vasút pályaháza elé s szemléljük meg a harmincz évnél idősebb embereket, kik dolgaik végett Londonba jönnek: vonásaik beesettek, arczuk halvány, szemök merev, elmerült, szájok nyitott s mintegy eltorzult; az embert kifárasztotta, elkoptatta, megmerevítette a túlságos munka; előre fut, a nélkül, hogy maga körül tekintene. Egész lénye egy czélra irányul; kell, hogy szakadatlanul erőfeszítést tegyen, mindig ugyanazt az erőfeszítést, nyereséges erőfeszítést. Géppé lett. Különösen látható ez a munkásokon; a kitartás, makacsság, lemondás van festve hosszú, csontos, komor orczáikra. Még inkább látható ez a nép asszonyain; sokan soványak, mellbetegek, szemök beesett, orruk hegyes, bőrüket vörös foltok lepik el; sokat szenvedtek, sok gyermekök volt, kifejezésök bágyadt, elnyomott, megadó vagy stoikusan érzéketlen. Érezzük, hogy sokat viseltek el és még többet tudnak elviselni. Még a közép és felső osztályokban is gyakori e türelem és komor érzéketlenség; látva őket a szegény teherhordó állatokra gondolunk, melyeket a hám elidomtalanított s melyek mozdulatlanul állnak az esőben, nem gondolva arra, hogy védjék magukat ellene.

Az életharcz bizonyára zordonabb és megátalkodottabb itt, mint másutt; a ki meghajol, az elesik. Az éghajlat és verseny szigorúsága mellett, az ipar szüneteléseí

között a gyengék és előre nem látók elvesznek vagy elaljasodnak; ekkor jön a pálinka s megteszi a magáét; innen van ama nyomorult nők hosszú sora, kik estenkint a *Strandon* kinálják magukat, hogy kifizethessék házbéröket; innen ama szégyenletes városrészei Londonnak, Liverpoolnak és minden nagy városnak, ama rongyos, komor vagy részeg kisértetek, melyek ellepik a pálinkás boltokat, betöltik az utczákat kötelekre aggatott siralmas fehérneműikkel és rongyaikkal, s koromrakásokon alszanak, sápadt gyermekek csoportja között; borzasztó mélyedései a társadalomnak, hova mindenki lesülyed, kit sebesült, rest vagy gyönge karja nem képes a nagy folyam felszinén tartani.

Az élet esélyei tragikusak itt és iszonyú a gondatlanság büntetése. Csakhamar megértjük, hogy a küzdelem és megkeményedés e kötelezettsége mellett, miért enyésznek el a finom érzések, miért tompúl el az ízlés, hogyan lesz az ember kellemetlenné és merevvé, hogyan rontják meg a viseletet és modort a visszásságok és túlzások, miért lesznek végre a mozgások és formák erélyesek és összhangzatlanok, mint a gép mozgása. Ha az ember fajánál, vérmérsékleténél és szelleménél fogva germán, idő folytán meg kellett erősítnie, módosítnia s egy oldal felé irányoznia eredeti természetét; nem ősállapotában levő állat többé, hanem betanított állat: testét és lelkét átalakította az erős táplálék, testi gyakorlat, szigorú vallás, közerkölcsiség, politikai küzdelem, örökös erőfeszítés; minden ember között a legképesebb lett arra, hogy hasznosan és hathatósan működjék minden pályán; a legjobban termelő és leghasználhatóbb munkás lett, mint ökre a legjobb vágómarha, juha a legjobb gyapjas állat és lova a legjobb futó.

II.

Valóban nincs nagyobbszerű látvány, mint munkája; azt hiszem, egy korban, a föld egy népénél sem kezelték és hasznosították annyira az anyagot. Menjünk Londonba a folyó felől, s a dolog és művek oly összehalmozását fogjuk látni, melynek nincs párja a földgömbön. Páris hozzá hasonlítva csak előkelő mulató város; a Szajna, rakpartjaival, csak kényelmes, csinos játékszer. Itt minden óriási. Láttam Marseillet, Bordeauxt, Amsterdamot, de ily halmazról nem volt fogalmam. Greenwichtől Londonig a két part szakadatlan rakodó hely: mindenütt portékák, melyeket hajóra raknak, zsákok, melyeket felvontatnak, hajók, melyek horgonyt vetnek; mindenütt új meg új tárak a réz, sör, hajókötelek, kátrány, vegytani szerek számára. A raktárak, műhelyek, hajógyárak egyre nagyobb számúak és sűrűebbek. Balra egy templom vas-vázát látjuk, melyet befejeznek, hogy Indiába vigyék. A folyam egy mértföldnyi széles, és nem egyéb, mint hajókkal népesített utcza, tekervényes műhely. A gőzösök, vitorlás hajók föl- és lefelé mozognak, megállnak, kettesével, hármasával, tízével, azután nagy tömegben, majd hosszú sorban; öt vagy hat ezer van horgonyon. Jobbra a dockok, mint megannyi tengeri utcza, feküsznek rézsútosan, hajókat eresztve ki vagy fogadva magukba. Ha magasabb helyre megyünk fel, a távolban százával, ezrével látjuk a hajókat, mintha a szárazföldön állnának; árboczsoraik, karcsú kötélzeteik oly pókhálót képeznek, mely az egész láthatárt átövezi.

De magán a folyón is, a nyugati oldalon, árboczok, vitorlarudak, hajókötelek sűrű erdejét látjuk emelkedni; ezek a kirakodó hajók, megerősítve, a házkémények, a

raktárak emeltyűi, az emelő csigák, a szakadatlan és óriási munka mindenféle készlete közé keveredve. Ködös, a naptól áttört füst mindezt vörhenyes fátyolába takarja; a nagy üvegház nehéz és forró levegője ez; a talajtól és embertől kezdve egészen a világosságig és levegőig mindent átalakított a munka. Ha e dockok egyikébe lépünk, még nagyobb lesz a benyomás; mindegyikök egy-egy városnak látszik; mindegyre hajók s újra hajók, melyek hosszú sorban mutogatják fejöket, kidomborított oldalaikat, rézmellöket, mint roppant halak pikkelypánczéljok alatt. Ha a fenékig leszállunk, látjuk, hogy e pánczél ötven láb magas; sokan közülök három-négyezer tonnát hordanak; a háromszáz láb hosszú *clipperek* Ausztráliába, Ceylonba, Amerikába indulnak. Egy híd emelkedik föl gép segélyével, száz tonna súlya van s egy ember elég megmozdítására.

Itt van a bor-raktár: harminczezer tonna portoi bor van a pinczékben; amott van a bőr-raktár, itt a faggyú-, ott a jég-raktár. A gyarmati árúk tárai addig nyúlnak, míg a szem lát, óriási nagyságban, sötéten, mint egy Rembradt-féle kép, roppant hordókkal tele, emberek tömegétől népesítve, mely ide-oda mozog az ingó árnyékban. Az egész világ e központ felé törekszik; mint a szívben összefolyik s belőle kiárad a vér, úgy jő ide a földgömb négy tájáról és ömlik a föld minden tája felé a pénz, portéka, kereskedés. És e forgalom természetesnek látszik, olyan jól van vezetve. A csigák zaj nélkül forognak, a tonnák olyanok, mintha maguktól mozognának, egy kis taliga azonnal és erőlködés nélkül tovább szállítja; a csomagok saját súlyuk által ereszkednek a lejtős síkra, mely helyökre vezeti. A kalmársegédek sietség nélkül kiáltják ki a számokat; az emberek összezavarodás nél-

kül, nyugodtan tolnak vagy húznak, takarékoskodva fáradságukkal, míg a higgadt gazda, fekete kalappal, komolyan osztja parancsait, ritkán mozogva és egy szót sem szólva.

Üljünk most vasutra, s menjünk Glasgowba, Birminghambe, Liverpoolba, Manchesterbe, megszemlélni az ipart. A mint előre haladunk a kőszén hazájában, a levegőt mindinkább elhomályosítja a füst; az obeliszkmagasságú kémények százával emelkednek, s a meddig a szem lát, elfödik a síkot. A vörös téglás, egyhangú, magas épületek hosszú, egymást keresztező sorai úgy vonulnak el a szem előtt, mint a gazdálkodó, sürgölődő méhkasok. A magas kályhák lángot szórnak a ködben; egy csomóban tizenhatot számláltam meg; az ásványhulladékok hegyek gyanánt tornyosulnak; a gőzmozdonyok fekete hangyákhoz hasonlóan automatszerű, rohamos gyorsasággal futnak, s egyszerre a roppant város torkában vagyunk. Nemely gyár ötezer munkást foglalkoztat, némely kézműházban százezer orsó van. A szövet-raktárak valódi babyloni épületek, százhúsz lépés hosszúak és szélesek s hatemeletesek. Liverpoolban, a Mersey hosszában, ötezer hajó áll sűrű sorban; mások bebocsátásra várnak; a dockok hat mértföldnyi kiterjedésűek, és a szegélyző gyapot-raktárak beláthatatlan távolságig nyúlnak hatalmas vörös falaikkal. Úgy látszik, mintha itt minden roppant arányokban és óriások karjai által épült volna.

Belépünk egy gyárba: nem látunk egyebet, mint fatörzs vastagságú vasoszlopokat, embernagyságú hengereket, mozdony-tengelyeket, melyek nagy tölgyekhez hasonlítnak, fürészelő gépeket, melyek vasforgácsokat szórnak szét, hengercsigákat, melyek úgy meggyúrják a vaslapokat, mint a tésztát, kerekeket, melyeket láthatatlanná tesz

gyors forgásuk; nyolcz munkás, kiket valami békés óriás kormányzott, a hámorba taszított, majd meg visszahúzott egy izzó vasrudat, mely oly vastag volt, mint saját testem. Mindez a kőszén munkája: Anglia kétszer annyit termel belőle, mint a világ többi része. Vegyük hozzá a téglát, a nagy agyagrétegeket, melyek napvilágra jutnak, és a folyók torkolatait, hová a tenger behatol, hogy természetes kikötőt képezzen. Liverpool, Manchester és vagy tizenkét város, 40—100,000 lakossal, virágzik a lancashirei medenczében; vessük a térképre szemünket s nézzük a feketére festett kerületeket, Glasgowt, Newcastlet, Birminghamet, Walest, egész Irlandot, mely nem egyéb, mint nagy szén tuskó. Az özönvíz előtti őserdők, összehalmozva itt a tűz táplálékát, kamarába gyüjtötték az anyagot mozgató erőt, és a tenger megadja a valódi útat, melyen az anyagot tovább lehet szállítni.

Az ember maga, testestűl-lelkestűl arra termettnek látszik, hogy hasznára fordítsa ez előnyöket. Izmai ruganyosak és szelleme el bírja viselni az unalmat. Kevésbbé van kitéve a fáradtságnak és undornak, mint mások. Épen olyan jól dolgozik a tizedik órában, mint az elsőben. Senki sem kezeli jobban a gépeket; megvan benne ezek szabályossága és szabatossága; két munkás a szövőszéken három vagy néha négy franczia munkás dolgát végezi. Keressük most ki a statisztikai adatokból, mily tömeg szövetet gyártanak minden évben, hány millió tonnát visznek ki és be, hány milliárdot termelnek és fogyasztanak; vegyük ezekhez az ipari vagy kereskedelmi birodalmakat, melyeket alapítottak vagy alapítnak Amerikában, Chinában, Indiában, Ausztráliában, és akkor talán, — számba véve az embereket és az értékeket, kiszámítva, hogy tőkéjök hétszer vagy nyolczszor akkora, mint Franczia országé,

hogy a népesség megkétszereződött ötven év óta, hogy gyarmataik mindenütt, hol egészséges az éghajlat, új Angliákká lesznek, — valami nagyon száraz, nagyon tökéletlen fogalmat fogunk nyerni a műről, melynek nagyságát egyedül a szem mérheti meg.

Hátra van még egyik része, a földmívelés, melyet meg kell vizsgálnunk. A vasúti kocsiból már eleget láthattunk belőle, hogy fogalmunk legyen róla. Egy rét sövénynyel, azután más rét sövénynyel és így tovább; néhol roppant répa-ágyak; mindez rendbe van szedve, megtisztogatva, kisimítva. Erdő nincs, csupán itt-ott egy facsoport: a mező nagy konyhakert, fű- és húsgyár; semmi sincs a természetre és véletlenre hagyva; minden ki van számítva, hasznosítva, a termelésre és nyereségre fordítva. Ha a parasztokat tekintjük, nem találunk többé igazi parasztokat; semmiben sem hasonlítnak a franczia pórokhoz, kik, mint a fellahk, rokonai a földnek, bizalmatlanok és műveletlenek, s nagy mélység által vannak elválasztva a városiaktól. A földmívelő itt a munkáshoz hasonlít; és valóban a mező nem egyéb, mint gyár, melynek vezetője a majoros. A tulajdonosok és bérlők nagy vállalkozók módjára pazarolják a tőkét; drainiroznak és váltógazdaságot űznek; a világ legjobb fejős marháit tenyésztik; bevitték a gőzgépeket a földmívelésbe és marhatenyésztésbe, tökéletesítik a már is tökéletes aklokat. A legnagyobb urak dicsőséget találnak ebben; számos falusi úrnak nincs más foglalkozása; Albert herczegnek Windsor mellett mintagazdasága van, mely pénzt jövedelmez; nehány év előtt az újságok azt jelentették, hogy a királynő orvosságot talált fel a pulykák betegsége ellen. Ez egyetemes erőfeszítés mellett a föld termelése megkétszereződött ötven év alatt, az angol hektár nyolczszor

vagy tízszer annyi trágyát kapott, mint a franczia; bár rosszabb minőségű, kétszer annyit termett; harmincz személy elég volt e munkára, míg Francziaországban negyven személy volt szükséges ugyanezen munka felére.

Lépjünk be valamely majorba, akármilyen középszerűbe, például száz holdasba; illedelmes, méltóságos, jól öltözött embereket találunk, kik világosan és értelmesen beszélnek, nagy, egészséges, kényelmes épületet, gyakran verandát is, felfutó növényekkel, jó karban levő kertet, díszfákat, évenkint fehérre meszelt belső falakat, hetenkint felsúrolt padlatot, csaknem hollandi tisztaságot. Ezek mellett elég nagy számú könyvet lelünk, útazásokat, értekezéseket a földmívelésről, nehány kötetet a vallásról vagy történetről, s első sorban a nagy családi bibliát. Még a legszegényebb kunyhókban is találunk valami kényelemre vagy élvezetre való tárgyat: fénylő nagy vaskályhát, szőnyeget, csaknem mindig papirral bevont falakat, egy-két kis erkölcsi regényt és mindig a bibliát. A kunyhó tiszta; rendhez vannak ott szokva; a kék mustrájú tányérok sorba vannak állítva s igen jó benyomást tesznek a fénylő pohárszék fölött; a vörös padlókövek fel vannak seperve, nem találunk törött vagy piszkos ablakokat; nincs csikorgó ajtó, lelóggó ablaktábla, poshadt pocsolya, szétszórt szemétdomb, mint a franczia parasztoknál; a kis kert meg van tisztogatva minden dudvától; gyakran rózsa, loncz keríti az ajtót, s vasárnaponkint látni lehet a családapát és anyát, a tisztára súrolt asztal mellett, thea és vaj előtt ülve, s otthonjukat *(home)* és a rendet élvezve, melyet létesítettek. A franczia paraszt vasárnap elhagyja kunyhóját s kisétál megtekinteni *földjét;* a mit ő óhajt, az a birtok; az angol földmívesek a kényelmet kedvelik. Nincs ország, a hol követelőbbek volnának e tekintetben.

«A mi bűnünk, mondá egyikök, a túlhajtott vágy minden jó és kényelmes dolog iránt; sok igényünk van, sokat költünk; földmíveseink, mihelyt egy kis pénzök van, a helyett, hogy egy darab földet szerezzenek, megveszik a legjobb sherryt, a legjobb ruhákat.»[4]

A mily mértékben emelkednek a társadalmi rétegek, annál erősebb e hajlam. A középosztályokban agyon dolgozza magát a férfi, hogy nejének pompás ruhákat adhasson és házát elláthassa a fél-fényűzés ezernyi apróságaival. A felsőbb osztályokban oly sokfélék a jólét találmányai, hogy már terhünkre is válnak; nagyon sok hirlap és szemle van éjjeli asztalunkon, nagyon sokféle szőnyeg, mosdótál, gyufa, törülköző az öltöző szobában; finomításaik végtelenek; ha lábunkat a papucsba dugjuk, meggondolhatjuk, hogy a feltalálók húsz nemzedéke volt szükséges, míg a talpat és bélést a tökéletesség ily fokára emelték. Nem képzelhetünk clubbokat, melyek jobban el volnának látva a szükségessel és feleslegessel, nem képzelhetünk jobban berendezett és vezetett házakat, helyesebben felfogott kényelmet és bőséget, biztosabb, tisztességtudóbb, gyorsabb szolgálatot. Az utolsó népszámlálásnál a cselédek képezték «a legnépesebb osztályt ő felsége alattvalói között;» öt cseléd van ott, hol Franciaországban csak kettőt találunk.

[4] «A gazdálkodás», mondá De Foe 1704-ben, «nem angol erény. Ott, hol az angol hetenkint húsz shillinget keres és nem tud megélni, a hollandi gazdag lesz és igen jó helyzetben hagyja gyermekeit. Ott, hol az angol munkás heti kilencz shillingjéből szegényen és nyomorúságosan él, a hollandi ugyanazon fizetés mellett meglehetősen él. . . . Nincs gyakoriabb dolog az angoloknál, mint hogy addig dolgoznak, míg zsebök tele van, azután hevernek, gyakran részegeskednek, míg végre mindenök oda van s néha adósságot is csinálnak».

Ha látjuk a Hyde-Parkban gazdag ifjú leányaikat és *gentlemen*jeiket, lóháton vagy hintóban, ha elgondoljuk mezei lakaikat, öltönyeiket, parkjaikat és istállóikat, azt mondjuk magunkban, hogy e nép valóban a nemzetgazdászok szíve szerint való, azaz hogy a legnagyobb termelő és a legnagyobb fogyasztó a földön, s hogy senki sem képes úgy kifacsarni s egyszersmind úgy elnyelni a dolgok levét, hogy egyszerre fejlesztette ki igényeit és segélyforrásait, és önkénytelenül ama rovarokra gondolunk, melyek átalakulásuk után azonnal el vannak látva fogakkal, csápokkal, fáradhatatlan lábakkal, csodálatos és borzasztó szervekkel, melyek képesek mindenre, ásni, fűrészelni; de egyszersmind el vannak látva szakadatlan étvággyal és négy gyomorral.

III.

Hogyan kormányozzák a hangyabolyt? A mint a vonat előre halad, a majorok és vetések között egy-egy park hosszú falát, egy-egy kastély homlokzatát pillantjuk meg, még gyakrabban valami tág, díszített házat, afféle falusi palotát, mely középszerű művészettel, góth vagy olasz igényekkel épült, de szép pázsitokkal, gondosan ápolt nagy fákkal van körülvéve; itt élnek a gazdag polgárok; azaz rosszul mondtuk, *gentleman*-t kellett volna mondani; a *bourgeois* franczia szó és ama meggazdagodott henyéket jelenti, kiknek foglalkozása pihenésből áll s kik nem vesznek részt a közéletben; itt épen ellenkezőleg történik; a száz- vagy százhúszezer család, mely évenkint ezer font sterlinget vagy többet ad ki, kormányozza tulajdonképen az országot. És ez nem valami kívülről bevitt, mesterségesen beültetett kormányzat, hanem ma-

gától való és természetes. Mihelyt az emberek együttesen akarnak cselekedni, vezérre van szükségök; minden önkéntes vagy önkéntelen társulatnak van feje; akármi, állam, hadsereg, hajó vagy község, nem lehet el kalauz nélkül, ki megtalálja az útat, reá lép, maga után hívja a többieket és korholja a késlekedőket. Hiába mondjuk magunkat függetleneknek; mihelyt testületben járunk, szükségünk van a menet vezetőjére; jobbra-balra vetjük szemünket, várva, hogy mutatkozzék. A fődolog, hogy rá akadjunk, hogy a legjobbra találjunk, hogy ne kövessünk mást helyette. Nagy szerencse, ha van ilyen és felismerik.

Az angolok, a nép választása vagy felsőbb kinevezés nélkül, kész és elismert vezérre találnak a tekintélyes birtokosban, ki régi lakója a vidéknek s hatalommal bír barátai, védenczei, bérlői által, nagy javainál fogva bárkinél inkább érdeklődik a község ügyei iránt, jártas a közügyekben, melyeket családja három nemzedéken át kezelt s nevelése által legalkalmasabb jó tanácsot adni, valamint befolyásával a közös vállalatot czéljára vezetni. Valóban így is történnek a dolgok; naponkint százával hagyják el Londont a gazdag emberek, hogy egy napot a falun töltsenek; gyűlést kell tartaniok községök vagy egyházuk ügyében; *justice*-ek, *overseer*-ek, mindenféle társulatok elnökei, még pedig ingyen. Az egyik hidat épített saját költségén, a másik kápolnát, a harmadik iskolát; többen kölcsönkönyvtárakat állítnak fel, fűtött vagy világított szobákkal, hol a falusiak estenkint hírlapokat, játékot, olcsó theát találnak, szóval tisztességes mulatságokat, melyek elvonják őket a kocsmától és pálinkától. Többen közülök felolvasásokat tartanak; nővéreik vagy leányaik vasárnapi iskolákat vezetnek; szóval saját költségökön igazságszolgáltatást, közigaz-

gatást, polgárosodást adnak a tudatlanoknak és szegényeknek.

Láttam egy harminczszoros milliomost, ki iskolájában vasárnaponkint énekelni tanította a kis leányokat; lord Palmerston felajálta parkját az *archery meeting*ek számára; Marlborough herczeg naponkint megnyitja parkját a közönség előtt, «kérve (ezzel a szóval) a látogatókat, hogy meg ne károsítsák a pázsitot.» A kötelesség erős és büszke érzete, valódi közszellem és magasztos fogalma annak, mivel tartozik a gentleman önmagának — mindez megadja nekik az erkölcsi felsőséget, mely feljogosít az uralkodásra; a régi görög városok óta valószínüleg nem volt több oly nevelés, sem társadalmi állás, melyben az ember veleszületett nemessége egészségesebb és teljesebb kifejlődést nyert volna. Szóval született tisztviselők és kegyurak, fejei a nagy vállalatoknak, melyekben tőkéket kell koczkáztatni, előmozdítói minden bőkezűségnek, javításnak, reformnak, és a kormányzás tisztségével magukra veszik annak terheit is. Mert jegyezzük meg, hogy ellentétben más aristokratiákkal, tanultak, szabadelvűek, és elül, nem pedig hátul járnak a közpolgárosodásban. Nem a salonok elkényeztetett fiai, mint a franczia marquisk a tizennyolczadik században; a lord meglátogatja halászatát, tanulmányozza a trágyázás rendszerét, hozzáértőleg beszél a sajtról, és fia gyakran jobb evező, gyalogló és öklöző, mint bérlői. Nem hátramaradt elégedetlenek, mint a francziák, kik folytonosan whisteznek és a középkor után bánkódnak. Ezek beutazták Európát s gyakran tovább is mentek; ismerik a nyelveket és irodalmakat; leányaik folyékonyan olvassák Schillert, Manzonit és Lamartinet. A szemlék, hírlapok, a megszámlálhatatlan földrajzi, statistikai, útazási könyvek

által újjok hegyén ismerik az egész világot. Támogatják a tudományos társulatokat, melyeknek elnökei is; ha az oxfordi szabad gondolkozók, a hivatalos rigorizmus közepett, magyarázhatták a bibliát, azért tehették ezt, mert a felvilágosult és főrangú világiak támogatták őket.

Arra sincs veszély, hogy e válogatott osztály kizárólagos kaszttá fajuljon. Naponkint megújul; egy nagy orvos, mély tudományú jogász, híres hadvezér nemességet nyer és családot alapít. Ha az iparos vagy kereskedő néhány milliót keresett, első gondja földbirtokot szerezni; két vagy három nemzedék multán családja gyökeret ver és részt vesz az ország kormányzatában: ily módon a nagy néperdő legjobb növényei meg-megújítják az aristokratikus faiskolát. Jegyezzük meg végre, hogy az intézmény nem elszigetelt. Mindenütt vannak elismert, tisztelt vezérek, kiket bizalommal és hódolattal követnek, kik érzik felelősségöket s egyszerre viselik méltóságuk terheit és előnyeit.

Így van ez a házasságban, hol a férfi kétségbevonhatatlan joggal uralkodik, neje a világ végéig követi őt, hűségesen várja estenkint; a férj szabadon viszi ügyeit, melyeket nem is közöl nejével. Így van a családban, hol az atya [5] kitagadhatja gyermekeit, és a házi élet legapróbb viszonyaiban oly tekintélyt és méltóságot tart irányukban, melyet mi nem ismerünk. A hosszú idő óta távollevő beteg fiú nem meri atyját a falun meglátogatni, míg engedélyt nem kér tőle; egy szolgáló, kinek átadtam névjegyemet, nem akarta bevinni: «Oh! most nem mer-

[5] Bizalmas nyelven a fiúk így hívják atyjokat: «My governor». Franciaországban azt mondanák: «Le banquier».

ném. Az úr ebédel». A tisztelet megvan minden állásban, a műhelyekben úgy, mint a mezőkön, a hadseregben úgy, mint a családban. Mindenütt vannak alárendeltek és fölebb valók, kik érzik, hogy ilyenek; ha a fennálló hatalom gépezete megbomlanék, azonnal helyre állna önmagától; a törvényes alkotmány mögött ott van a társadalmi alkotmány, és az emberi cselekvést erővel oly mintába szorítják, mely egészen készen van.

Azért lehet az ember cselekvése szabad, mivel ez aristokratikus háló oly erős; mert a helyi és természetes kormányzat, mint a repkény, mindenütt száz apró, mindig újra születő szállal lévén meggyökerezve, a heves mozdulatok, bármily erősek, nem képesek egészen kiszakítni: az emberek hiába beszélnek, kiabálnak, hiába tartanak *meeting*eket, körmeneteket, hiába alapítnak egyleteket, nem fogják megdönteni az államot; nem hivatalnoki osztálylyal van dolguk, melyet kívülről ragasztottak az országra, s melyet, mint minden külső munkát, mással lehet pótolni; a kerület harmincz vagy negyven gazdag, befolyásos, tekintélyes, hasznos *gentleman*je lesz mindig a kerület vezetője. «Mivel a hírlapokban az ördögöt látják, mondá Montesquieu, azt hiszik, hogy a nép holnap fellázad». Szó sincs róla; ez a beszédmódjuk; csakhogy fennhangon és durván beszélnek. Megérkezésem után való nap Londonban sétáló embereket láttam, kik hasukon és hátukon ezt a nagy betűs hirdetést hordozták: «Iszonyú bitorlás, a lordok merénylete a népjogok ellen a költségvetési szavazásban». Igaz, hogy a hirdetés hozzá tevé: «Honfitársak, kérvényezzünk!» A dolgok erre szorítkoznak; nyilt kifejezésekkel okoskodnak, és az okoskodás, ha jó, tovább terjed. Máskor a Hyde-Parkban a szónokok szabad ég alatt dörögtek a lordok ellen, kiket

gazembereknek *(rogues)* neveztek. A hallgatók tapsoltak vagy fütyöltek, a mint kedvök tartotta.

«Általában — mondá nekem egy angol — ily módon végezzük ügyeinket. Ha nálunk valakinek eszméje támad, megírja; tizenkét ember jónak találja, és akkor pénzt tesznek össze, hogy nyilvánosságra hozzák. Ebből kis társulat támad, mely megnövekszik, olcsó értekezéseket nyomtat ki, felolvasásokat tart, aztán kérvényeket készít, megnyeri a közvéleményt és végre tervet nyujt be a parlamenthez; a parlament elutasítja vagy elnapolja az ügyet; de a terv ezalatt emelkedik jelentőségében, a nemzet többsége előre hajtja, feltöri a kapukat és készen van a törvény.»

Mindenkinek szabadságában áll így cselekedni; a munkások szövetkezhetnek gazdáik ellen; társulataik valóban egész Angliát behálózzák; Prestonban egy ízben, azt hiszem, hat hónapnál tovább tartó munkaszünet volt. Néha-néha fölzendülnek, de soha sem lázadnak fel; ismerik már a nemzetgazdászatot, és tudják, hogy a tőkén erőszakot tenni annyi, mint elnyomni a munkát. Mindenekfölött higgadt vérmérsékletűek; itt mint másutt ennek van legfőbb befolyása. A harag, a vér nem száll azonnal szemökbe, mint a déli népeknél; hosszú időköz választja el mindig az eszmét a cselekvéstől, s a bölcs okoskodások, az ismételt számítások töltik be ez időközt. Lépjünk be valamely *meeting*be, tekintsük meg e minden állapotú embereket, e nőket, kik harmadszor jönnek, hogy meghallgassák ugyanazon, számokkal ékesített értekezést a nevelésről, gyapotról, bérviszonyokról. Nem látszanak unatkozni; tudják kölcsönösen megmérlegelni az érveket, türelmesek, komolyan tiltakoznak s újra kezdik tiltakozásaikat. Ugyanazok az emberek ezek, kik a pályaudvaron

várakoznak a vonatra, a nélkül, hogy eltiportassák magukat, és cricketet játszanak két órán át, a nélkül, hogy fölemelnék hangjukat vagy egy pillanatig is czivódnának. Két kocsis, ha összeakadt, ki tud bontakozni a nélkül, hogy tombolna vagy káromkodnék. Ily módon tartós lesz politikai társulásuk; szabadok lehetnek, mert természetes vezéreik és türelmes idegeik vannak. Utoljára is az állam olyan gép, mint bármi más; igyekezzünk jó kerekeket szerezni s óvakodjunk attól, hogy eltörjük; az angoloknak az a kettős előnyük van, hogy nagyon jó kerekekkel bírnak és hideg vérrel kezelik.

IV.

Igy van az angol ellátva és kormányozva; most hogy gondoskodott magán jólétéről és a közbiztosságról, mit fog tenni és hogyan kormányozza magát a magasabb, nemesebb birodalomban, hova az ember fölszáll, hogy a szépet és igazat szemlélje? Bizonyára nem a művészetek vezetik oda. E roppant London monumentális, de úgy, mint valami meggazdagodott ember kastélya. Minden jól gondozott és költséges itt, semmi több. E tömör kövekből épült, előcsarnokokkal, féloszlopokkal, görög ékítésekkel megrakott házak többnyire gyászosak; az emlékek szegény oszlopai olyanok, mintha tintával volnának leöntve. Vasárnap, ködös időben, azt hinnők, hogy valami tisztességes temetőben vagyunk; a réztáblák, olvasható, teljes czímirataikkal a sír-iratokhoz hasonlítnak. Semmi sem szép; a festett polgárházak, zöld pázsitjaikkal, legfölebb kellemes benyomást tesznek; érezzük, hogy jó karban vannak tartva, kényelmesek, kitünőek az üzletember számára, ki üdülni és pihenni akar a napi munka után.

De a finomabb és magasabb ízlés nem talál itt kielégítést. A mi a szobrokat illeti, nehéz megtartózkodni a nevetéstől. Látni kell lord Wellingtont vastollas kalapjával, Nelsont a hajókötéllel, mely olyan, mintha farka volna; úgy áll az oszlopon és úgy átfúrja a villámhárítót, mint a rúdra tűzött patkány; a waterlooi tábornokok le vannak vetkőzve s a győzelem istennője koszorút tesz fejökre. A húsból és vérből álló angolok is olyanok már, mintha bádogból volnának faragva; milyenek lehetnek hát az angol szobrok?

Nagyra vannak a festészettel, legalább bámulatos aprólékossággal tanulják, chinai módon; képesek oly hiven lefesteni egy szalmakévét, hogy a fűvész minden szál fajára ráismerhetne; van olyan, ki három hónapig tanyázott a pusztán sátor alatt, hogy alaposan megismerje a pusztát; sokan kitünő megfigyelők, kivált az erkölcsi kifejezésre nézve és igen jól tudják az arcz által megmutatni a lelket; tanulságos dolog, képeiket szemlélni, lélektani leczkét nyerünk tőlök; képesek a regényeket képekkel ellátni; sok tájképöknek költői és ábrándos felfogása megindító. De a valódi képírásban, a festői képírásban vérlázítók. Nem hiszem, hogy oly rikító színeket, merev testeket, bádogszerű szöveteket raktak volna valaha a vászonra. Képzeljünk oly operát, melyben csupa hamis hangok vannak. Láthatunk tájat, melyet ökörvérbe mártottak, fákat, melyek kirepesztik a vásznat, pázsitot, mely olyan, mintha egy papagályzöld-festékes fazekat a földre öntöttek volna, Krisztusokat, kik olyanok, mintha megsütötték s olajba tették volna, kifejező arczú szarvasokat, érzelgő kutyákat, meztelen nőket, kiket azonnal ruhával szeretnénk megkínálni.

Zene dolgában az olasz operát viszik be; narancsfa

ez, melyet nagy költséggel tartanak fenn a répák között. A művészeteknek henye, gyöngéd, nem stoikus, épen nem puritán lelkekre van szükségök, melyeket könnyen megbántanak a visszásságok, melyek hajlandók az érzéki gyönyörre, s hosszú idejöket, szabad álmadozásaikat arra fordítják, hogy összhangzatosan elrendezzék, csupán az élvezet kedvéért, az alakokat, színeket és hangokat. Nem szükséges mondanunk, hogy a szellemek iránya itt egészen ellenkező, és eléggé láthatjuk, miért nem teremhet a művészet mást, mint különcz vagy idomtalan gyümölcsöket e harczias politikusok, e munkás iparosok, az erélyes cselekvés ez emberei között.

Máskép áll a dolog a tudományban, de csak azért, mert a tudománynak két oldala van. Lehet üzlet gyanánt tárgyalni, összegyűjteni és igazolni a megfigyeléseket, összevetni a tapasztalatokat, sorba állítni a számokat, megmérlegelni a valószinűségeket, fölfedezni a tényeket, részletes törvényeket, laboratoriumokkal, könyvtárakkal, társaságokkal bírni, melyeknek feladata összegyűjteni és gyarapítani a pozitiv ismereteket. Mindebben kitünők. Vannak tudósaik, mint Lyell, Darwin, Owen, kik képesek átölelni, megújítni valamely tudományt; a nagy épület felállításánál nem hiányoznak a szorgalmas kőmívesek, a másodrangú mesterek; a nagy építő művészek, a gondolkozók, a valódi speculativ szellemek hiányoznak náluk; a bölcsészet, kivált a metaphysika épen oly kevéssé honos itt, mint a zene és képírás; kívülről viszik be, s még ekkor is elhagyják útközben legjobb részeit; Carlyle kénytelen átalakítni mystikus költészetté, humorisztikus vagy prófétai képzelmekké; Hamilton érinti, de csak azért, hogy agyrémnek jelentse ki; Stuart Mill, Buckle csak legkézzelfoghatóbb faját, nehéz salakját, a

pozitivizmust ragadják meg. Ez oldalon nem nyílik út számukra. Más tárgyak felé fordulnak a nagy tudásvágy, a szellem magasztos ösztönei, az egyetemes és végtelen szükségérzete, az eszményi és tökéletes dolgok vágya.

Tekintsük azt a napot, midőn az üzlet szünetelése szabad mezőt enged az érdek nélküli törekvéseknek. Nincs az idegenre nézve megragadóbb látvány, mint a vasárnap Londonban. Az utczák üresek, a templomok tele vannak. A királynő rendelete minden nyilvános vagy magán játékot eltilt e napon; a kocsmáknak tilos vendégeket fogadni az isteni tisztelet alatt. Különben minden tisztességes ember a templomban van; a padok tömve vannak, még pedig nem szolgálókkal, öreg asszonyokkal, nehány szundikáló tőkepénzessel, egy sereg felpiperézett hölgygyel, mint Franczia országban; előkelően vagy legalább illendően öltözött emberek vannak jelen, s épen annyi úr, mint nő. A vallás nem marad a közműveltségen kívül és alul; a fiatalság, a tanultak, a nemzet színe-java, az egész felső és középosztály ragaszkodik hozzá. A lelkész, még a falun is, nem valami bárdolatlan parasztfiú, ki még tele van a seminariumi elvekkel, kolostori nevelésbe zárkózott, a nőtlenség által el van választva a társadalomtól s félig a középkorban él.[6] Az angol pap a korszak fia, gyakran nagyvilági ember, gyakran jó családból való, a többiek érdekeivel, szokásaival, szabadságaival; néha kocsija is van, cselédsége, előkelő modora; rendesen tanult ember, ki olvasott s még mindig olvas.

Mindezeknél fogva az eszmék vezére kerületében, a mint a *squire* az ügyek vezére. Nem halad ugyan egy sorban a szabad gondolkozókkal, de csak is egy-két lépéssel

[6] *Madame Bovary* Bournisienje nagyon ritka alak Angliában.

marad mögöttük; a modern, a párisi ember minden magasabb tárgyról beszélgethet vele; nem érez mélységet szellemük között. Tulajdonképen oly világi ember, mint mi; az egyetlen különbség az, hogy ő az erkölcsiség felügyelője. Még külsejében is hozzánk hasonlít, az alkalmi papi gallért s az örökös fehér nyakkendőt kivéve; első tekintetre tanárnak, tisztviselőnek vagy jegyzőnek vélnők, és beszédei, melyeket tart, megegyeznek személyiségével. Nem kárhoztatja a világot; ebben modern tanai vannak; azt a nagy ösvényt követi, melyre a renaissance és reformatio vezette a vallást. Midőn a kereszténység tizennyolcz század előtt megjelent, ez keleten történt, az essenusok és therapeuták hazájában, az egyetemes levertség és kétségbeesés közepett, midőn egyedüli szabadulásnak a világról való lemondás, a polgári élet elhagyása, a természetes ösztönök megsemmisítése és az isten országának mindennapi várása látszott. Midőn három század előtt újra megjelent, ez nyugaton történt, munkás és félig szabad népeknél, az egyetemes fölemelkedés és leleményesség közepett, midőn az ember, megjavítva helyzetét, bizalmat kezdett érezni földi sorsa iránt és tágasan kifejlesztette tehetségeit. Nincs tehát abban semmi csodálatos, ha az új protestantizmus különbözik a régi kereszténységtől, ha a cselekvést ajálja az ascetismus helyett, ha a jólétet helyesli a helyett, hogy az önkínzást hirdetné, ha tiszteletben tartja a házasságot, munkát, hazafiságot, kutatást, tudományt, minden természetes hajlamot és képességet, a helyett, hogy a nőtlenséget, magányt, a világ megvetését, elragadtatást, a szellem rabságát és a szív megcsonkítását dicsőítené. A modern szellem beöntése által új vért nyert, és a protes-

[7] Például doktor Arnold beszédei tanítványai előtt.

tantizmus mai napság a tudománynyal együtt az európai élet két mozgató szervét s mintegy kettős szívét képezi. Mert a világot méltányolva, nem mondott le az ember megtisztításáról; ellenkezőleg ez oldalra fordítja minden erejét. Lenyeste a vallásról mindama részeket, melyek nem tartoznak e megtisztuláshoz, s e korlátolás által erősebbé tette. Az intézmény, valamint a gép és az ember, annál hatalmasabb, minél kizárólagosabb; annál jobban végezünk egy munkát, ha csak egyet végezünk és mindent ezzel hozunk összefüggésbe. A legendák és vallási gyakorlatok megszüntetése az ember egész gondolkozását egy tárgyra központosította, az erkölcsi javulásra. Erről beszélnek hozzá a templomokban, komoly és hideg nyelven, józan és alapos okoskodásokkal: hogyan kell az embernek meggondolnia kötelességeit, egyiket a másik után lelkébe vésni, elveket állítni fel, bizonyos önként elfogadott és szilárdul megállapított benső törvénykönyvvel bírni, melyhez ingadozás és habozás nélkül alkalmazza minden cselekvését; hogyan kell elveinek gyökeret verniök a gyakorlat által; hogyan kell a szakadatlan vizsgálatnak, egyéni erőfeszítésnek, önmagunktól való folytonos fölemelkedésünknek lassankint megerősítni akaratunkat a helyes úton: ezek a kérdések, melyek számos példával, bizonyítékkal, a mindennapi tapasztalásra való hivatkozással minduntalan előkerülnek a szószéken, hogy kifejtsék az emberben az önkéntes reformot, az önmegfigyelést és önuralmat, a megtartózkodás megszokását s bizonyos nemét a modern stoicismusnak, mely csaknem oly nemes, mint a régi.

A világiak mindenfelől segítségül jönnek, és az erkölcsi intések, melyek egyaránt folynak az irodalomból és theologiából, közös megegyezésben egyesítik a világot és

papságot. Csaknem soha sem festi itt valamely könyv elfogulatlanul az embert; a kritikusok, bölcsészek, történetírók, regényírók, maguk a költők is mindig leczkét adnak, tételeket védnek, leálarczozzák vagy megbüntetik a bűnt, a legyőzött kisértést festik, a megállapodott jellem történetét beszélik el. Az érzelmek szabatos és aprólékos leírása mindig helyeslésben vagy rosszalásban végződik; nem művészek, hanem moralisták; csak protestáns országban lehet oly regényt találni, mely egyedül azzal foglalkozik, hogy egy tizenkét éves gyermek erkölcsi érzésének haladását írja le.[8] Minden e czélra törekszik a vallásban, még mystikus részében is. Elhagyták ennek byzanczi kutatásait és szőrszálhasogatásait, nem vették át a germán kíváncsiságot és speculatiókat; a lelkiismeret istene uralkodik itt egyedül; a nőies édességeket eltávolították belőle; nem találjuk itt a lelkek vőlegényét, a nyájas vigasztalót, kit «Krisztus utánzásá»-nak gyöngéd álmai kisérnek; ez a vallás bizonyos férfiasságot lehell; láthatjuk, hogy az ó-szövetség, a szigorú héber zsoltárok rányomták bélyegöket. Nem valami bizalmas barát az, kire apró vágyaikat, gondjaikat bízzák, nem valami szerető és egészen emberi lelki-tanácsadó; nem király, kinek rokonait és udvaroncait akarják megnyerni, s kitől kegyelmeket vagy állomásokat remélnek: nem látnak benne mást, mint a kötelesség őrét s nem is beszélnek hozzá másról. Azt kérik tőle, hogy adjon erőt az erényes életre, a benső megújulásra, melynél fogva képesek lesznek mindig jót tenni, s az ily könyörgés már magában elegendő emeltyű arra, hogy az embert elragadja gyöngeségétől.

[8] *The wide, wide World*, by Elizabeth Wetherell. — L. miss Yonge s kivált miss Evans regényeit.

Azt tudják az istenről, hogy tökéletesen igazságos, s az ily bizalom elégséges arra, hogy az élet minden eseményét oly útnak tüntesse föl, mely az igazság országa felé vezet. Tulajdonképen csak is ez létezik; a világ csak kép, mely eltakarja; de a szív és lelkiismeret érzi azt, és az emberben semmi fontos és *igaz* nincs azon az ölelésen kívül, melylyel azt magához szoritja.

Igy szólnak a régi, ünnepélyes imádságok, a komoly énekek, melyek orgona-kisérettel hullámoznak végig a templomon. Ámbár franczia vagyok és más vallásban születtem, mégis őszinte csodálattal és megindulással hallgattam azokat. Komoly és nagyszerű költemények, melyek feltárva szemünk előtt egy pillanatra a végtelent, fénysugárt küldenek a határtalan homályba és kielégítik a mély költői ösztönt, a magasztosság és búskomolyság utáni határozatlan vágyat, melyet e faj kezdettől fogva nyilvánított és mindvégig megtartott.

V.

A jelen, valamint a múlt alapján mindig feltünik egy benső és állandó ok, a faj *jelleme;* az örökösödés és éghajlat fenntartotta, a norman hódítás erőszakosan megzavarta és elhajlította; míg végre különféle ingadozások után saját eszményi minta felállításában nyilvánult, mely lassankint létrehozta a vallást, irodalmat és intézményeket. Igy megállapítva és kifejezve ettől fogva a többinek mozgató ereje lesz; ez magyarázza meg a jelent, tőle függ a jövő; ereje és iránya hozza létre a jelen polgárosultságot; ereje és iránya fogja létre hozni a jövendő polgárosodást. Napjainkban, midőn a nagy történeti erőszakosságok, azaz a népek elpusztításai és leigázásai csaknem

lehetetlenek lettek, minden nemzet saját felfogása szerint fejlesztheti életét; a háború vagy valami találmány véletlenségei csak a részletekre vannak befolyással; most csak a nemzeti hajlamok és képességek szabják meg a nemzeti történet nagy vonásait; midőn huszonöt millió ember bizonyos módon fogja fel a jót és hasznosat, a jónak és hasznosnak ezt a módját fogja keresni és végül elérni. Az angolnak mostantól fogva megvan papja, gentlemanje, kézipara, kényelme és regénye. Ha kutatni akarjuk, mily értelemben fog e munka változni, azt kell kutatnunk, mily értelemben változik a központi fogalom. Hatalmas forradalom történik három század óta az emberi értelemben, hasonlóan ama szabályos és roppant átalakulásokhoz, melyek kimozdítva helyéből egy szárazföldet, máshová helyeznek át minden szempontot. Tudjuk, hogy a pozitiv fölfedezések napról napra növekszenek, hogy tárgyról tárgyra haladva, elérik a legmagasabbakat, hogy meg kezdik újítni az emberről való tudományt, hogy hasznos alkalmazásaik és bölcsészeti következményeik szakadatlanul kiválnak; szóval, hogy egyetemes beavatkozásaik végre az egész emberi szellemre ki fognak terjedni. A beható igazságok e tömegéből szintén keletkezik a jó és hasznos valami eredeti fogalma, s következőleg az állam és egyház, a művészet és ipar, a bölcsészet és vallás új eszméje. Ennek is megvan ereje, mint a réginek; tudományos, míg a régi nemzeti volt; bebizonyított tényekre támaszkodik, míg amaz a fennálló dolgokon alapul. Ellentétök már is nyilvánul; alkudozásaik már is megkezdődnek, s előre állíthatjuk, hogy az angol polgárosodás legközelebbi állapotát eltérésüktől és megegyezésüktől fog függni.

MAGYAR KÖNYV-TÁRA

TARTALOM.

III. KÖNYV.

A KLASSZIKUS KOR.

VI. FEJEZET.

A REGÉNYÍRÓK.

Lap.

I. Az angol regény jellemző vonásai. — Miben különbözik a többiektől ... 2

II. De Foe. — Élete. — Erélye, önfeláldozása, politikai szereplése. — Szelleme. — A régi és a mostani realisták különbsége. — Művei. — Eljárása. — Czélja. — Robinson Crusoe. — Mennyiben angol e jellem? — Benső heve. — Megátalkodott akarata. — Türelme a munkában. — Módszeres józan esze. — Vallási izgalmai. — Végleges áhitatossága ... 2

III. Mily körülmények szülték a XVIII. század regényét? — Mind e regények erkölcsi költemények és jellemtanulmányok. — A regény és a tanulmány viszonya. — Két főeszme az erkölcstanban. — Miként hozzák létre a regények két osztályát ... 14

IV. Richardson. — Állapota és jelleme. — Éles látásának és erkölcsi szigorának összefüggése. — Tehetsége, aprólékossága, következtetései. — *Pamela*. — Vérmérséklete. — Elvei. — Az angol hitves. — *Clarissa Harlowe*. — A Harlowe család. — A zsarnoki és összeférhetetlen jellem Angliában. — Lovelace. — A büszke és harczias jellem Angliában. — Clarissa. — Erélye, hidegvére, logikája. — Pedanteriája, aggályai. — *Sir Charles Grandisson*. — Az automatikus és épületes hősök visszásságai. — Richardson mint prédikáló. — Hosszadalmassága, szemérmessége, melegsége 17

Lap.

V. Fielding. — Vérmérséklete, jelleme, élete. — *Joseph Andrews.* — Fogalma a természetről. — *Tom Jones.* — A squire jelleme. — Fielding hősei. — *Amelia.* — Felfogásának hézagai 36

VI. Smollett. — *Roderick Random.* — *Peregrine Pickle.* — Smollett és Lesage összehasonlítása. — Fogalma az életről. — Hőseinek durvasága. — Festéseinek nyersesége. — Kidomborodó jellemei. — *Humphrey Clinker* 48

VII. Sterne. — Az emberi sajátosságok tulságos tanulmányozása. — Sterne jelleme. — Különczsége. — Érzékisége. — Trágárságai. — Miért festi az emberi természet betegségeit és elfajulásait? 53

VIII. Goldsmith. — A regény megtisztítása. — A polgári élet, tisztességes boldogság és protestáns erény festése. — *A wakefieldi lelkész.* — Az angol pap 57

IX. Johnson Sámuel. — Tekintélye. — Személye. — Modora. — Élete. — Tanai. — Itélete Voltaire és Rousseau felett. — Stylje. — Művei. — Hogarth. — Erkölcsi és realisztikus festése. — Az angol vérmérséklet és angol erkölcs ellentéte. — Hogyan fegyelmezte az erkölcs a vérmérsékletet? 62

VII. FEJEZET.

A KÖLTŐK.

I. A klasszikus szellem uralma és területe. — Ismertető vonásai, művei, jelentősége és határai. — Hogyan központosúl Popeban. 76

II. Pope. — Nevelése. — Kora érettsége. — Föllépése. — A pásztori versek. — Tanulmánya a bírálatról. — Személye. — Életmódja. — Jelleme. — Szenvedélyeinek és eszméinek szegénysége. — Hiúságának és tehetségének nagysága. — Független vagyoni helyzete és kitartó munkálkodása 78

III. Heloisa levele Abælardhoz. — Mivé lesznek a szenvedélyek a mesterkélt költészetben. — *Az orzott hajfürt.* — A nagyvilág és a nagyvilági nyelv Franczia- és Angolországban. — Mennyiben kínos és visszataszító Pope enyelgése? — *The Dunciad.* — Trágárságok és léhaságok. — Mennyiben összeférhetetlen az angol képzelem és a szaloni szellem? 85

IV. Leíró tehetsége. — Szónoki tehetsége. — Tanköltemények. — Miért befejező művei e költemények a klasszikus szellemnek? — *Essay on Man.* — Deizmusa és optimizmusa. — E fogalmak értéke. — Mily összefüggésben állnak az uralkodó styl-

Lap.

lel? — Hogyan idomtalanodnak el Pope kezei közt? — Styljének eljárása és tökéletessége. — Arczképeinek kitünősége. — Miért mesteriek? — Az *Ilias* fordítása. — Mennyiben változott az ízlés egy század óta? ... 99

V. Az angol szellem és a klasszikus illendőség aránytalansága. — Prior. — Gay. — Az antik pásztori vers lehetetlen az éjszaki éghajlat alatt. — A falusi élet iránti érzék természetes Angliában. — Thompson ... 110

VI. A szaloni élet hitelét veszíti. — Feltűnik az érzelmes ember. — Miért történik a természethez való visszatérés korábban Angliában, mint Francziaországban? — Sterne. — Richardson. — Mackensie. — Macpherson. — Gray, Akenside, Beattie, Collins, Young, Shenstone. — A klasszikus forma megmarad. — A körmondat uralma. — Johnson. — A történeti iskola. — Robertson, Gibbon, Hume. — Tehetségök és határaik. — Az újkor kezdete ... 118

IV. KÖNYV.

AZ ÚJ KOR.

I. FEJEZET.

AZ ESZMÉK ÉS A MŰVEK.

I. Változások a társadalomban. — A demokratia föllépése. — A franczia forradalom. — A feltörekvés vágya. — Változások az emberi szellemben. — Új fogalom az okokról. — A német bölcsészet. — A túlvilág vágya ... 127

II. Burns Robert. — Hazája. — Családja. — Ifjúsága. — Nyomora. — Törekvései és erőlködései. — Támadásai a társadalom és egyház ellen. — *The Jolly Beggars*. — Támadásai a hivatalos *cant* ellen. — Fogalma a természetes életről. — Fogalma az erkölcsi életről. — Tehetsége. — Közvetlensége. — Stylje. — Ujításai. — Sikere. — Szenvelgései. — Mesterkélt levelei és akademikus versei. — Hogyan élt, mint bérlő. — Vámhivatalnoki állása. — Életuntsága. — Túlzásai. — Halála ... 134

III. A conservativek uralkodása Angolországban. — A forradalom először csak a stylben történik. — Cowper. — Beteges gyön-

Lap.

gédsége. — Kétségbeesése. — Őrültsége. — Visszavonulása. — *The Task*. — A költészet modern fogalma 159

IV. A romantikus iskola. — Követelései. — Tapogatózásai. — A modern irodalom két fogalma. — A történelem behatol az irodalomba. — Lamb, Coleridge, Southey, Moore. — Ez iskola hiányai. — Miért sikerül kevesbbé Angliában, mint másutt? — Sir Walter Scott. — Nevelése. — Régészeti tanulmányai. — Nemesi hajlamai. — Élete. — Költeményei. — Regényei. — Történeti utánzásainak elégtelensége. — Nemzeti festéseinek kitünősége. — Családi képei. — Kellemes gúnyja. — Erkölcsi szándékai. — Helye a modern polgárosultságban. — A regény kifejlődése Angliában. — Realizmus és tisztesség. — Mennyiben polgári és angol e műfaj? 170

V. A bölcsészet behatol az irodalomba. — E műfaj hiányai. — Wordsworth. — Jelleme. — Állapota. — Élete. — Az erkölcsi élet festése a köznapi életben. — A komor styl és lélektani taglalások bevezetése. — E műfaj hiányai. — A sonnetek nemessége. — *The Excursion*. — E protestáns költészet zordon szépsége. — Shelley. — Oktalanságai. — Elméletei. — Képzelme. — Pantheismusa. — Eszményi személyei. — Élő tájképei. — Az új irodalom általános iránya. — A szárazföldi eszmék fokozatos bevezetése 190

II. FEJEZET.

LORD BYRON.

I. Az ember. — Családja. — Szenvedélyes jelleme. — Kora szerelmei. — Kicsapongó élete. — Harczias jelleme. — Lázadása a közvélemény ellen. — *English Bards and Scottish Reviewers*. — Kihívó dacza és oktalanságai. — Házassága. — A közvélemény felzúdul ellene. — Elutazása. — Politikai élete Olaszországban. — Búskomolysága és szenvedélyessége 212

II. A költő. — Miért írt? — Hogyan írt? — Hogyan egyéni a költészete? — Klasszikus ízlése. — Mennyiben volt hasznára ez ízlés? — *Childe Harold*. — A hős. — A tájak. — A styl ... 225

III. Apró költeményei. — Szónoki modora. — Melodrámai hatásai. — A tájképek igazsága. — Az érzések őszintesége. — A szomorú és végleges megindúlások festése. — A halál és kétségbeesés uralkodó eszméje. — *Mazeppa, A chilloni fogoly, Corinth ostroma, A korzár, Lara*. — Felfogása hasonlít az Edda és Shakspeare felfogásához. — *A sötétség*... 236

Lap.

IV. *Manfred.* — Byron Manfredjének és Gœthe Faustjának összehasonlitása. — A legenda és az élet fogalma Gœthénél. — Eposának symbolikus és bölcsészi jelleme. — Mennyiben áll alatta Byron. — Mennyiben áll fölötte Byron. — A jellem és cselekvény fogalma Byronnál. — Költeményének drámai jelleme. — Az egyetemes és egyéni költő ellentéte --- --- --- 250

V. Botrány Angliában. — Az erkölcsök kényszere és képmutatása. — Hogyan és mily törvény szerint változnak az erkölcsi fogalmak. — A déli élet és erkölcstan. — *Beppo.* — *Don Juan.* — Byron tehetségének és styljének átalakúlása. — A szépség és az érzéki boldogság festése. — *Haydée.* — Hogyan támadja meg a brit *cant*-ot. — Hogyan támadja meg az emberi képmutatást. — Az ember fogalma. — A nő fogalma. — *Donna Julia.* — *A hajótörés.* — *Ismail elfoglalása.* — Styljének természetessége és változatossága. — Lendületének túlsága és kifáradása. — Színművei. — Elutazása Görögországba és halála--- --- --- --- 264

VI. Byron helyzete korában. — A század betegsége. — A boldogság és élet különböző fogalmai. — Az irodalom válasza. — A tudományok válasza. — Az ész jövendő egyensúlya. — A természet modern fogalma --- --- --- --- --- --- --- --- 284

III. FEJEZET.

A MÚLT ÉS A JELEN.

I. A múlt. — A szász betörés. — Hogyan alapította meg a fajt s határozta meg a jellemet. — A norman hódítás. — Hogyan módosította a jellemet s alapította meg az alkotmányt. — A renaissance. — Hogyan nyilatkoztatta ki a nemzeti szellemet. — A reformatio. — Hogyan állapította meg az eszményi mintát. — A restauratio. — Hogyan hozta be a klasszikus műveltséget s térítette el a nemzeti szellemet. — A forradalom. — Hogyan fejlesztette ki a klasszikus műveltséget s állította helyre a nemzeti szellemet. — Az újkor. — Hogyan tágitják ki az európai eszmék a nemzeti formát --- --- --- 289

II. A jelen. — A megfigyelés és történelem megegyezése. — Az éghajlat. — A talaj. — A termékek. — Az ember. — A kereskedés. — Az ipar. — A földmivelés. — A társadalom. — A család. — A művészetek. — A bölcsészet. — A vallás. — Mily erők hozták létre a jelen polgárosultságot s készitik a jövendőt. 300

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA 337 /19 SZ.